

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSI ANABİLİM DALI
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSI BİLİM DALI

MAKRİZÎ'YE GÖRE İKTİSADİ KRİZLER
-SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ-

DOKTORA TEZİ

Halil ÇELİK

İstanbul

Haziran-2025

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSI ANABİLİM DALI
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSI BİLİM DALI

MAKRİZİ'YE GÖRE İKTİSADİ KRİZLER
-SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ-

DOKTORA TEZİ

Halil ÇELİK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

İstanbul

Haziran- 2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı, İslam Ekonomisi ve Finansı Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Üye Prof. Dr. Servet BAYINDIR

Üye Prof. Dr. İbrahim Güran YUMUŞAK

Üye Prof. Dr. Faruk BAL

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ozan MARAŞLI

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “Makrîzî’ye Göre İktisadi Krizler - Sebepleri ve Çözüm Önerileri-” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Halil ÇELİK

ÖN SÖZ

İktisat tarihi, insanlık tecrübesinin birikimini yansıtan en önemli alanlardan biri olarak geçmişten günümüze iktisadî düzenlerin, krizlerin ve çözüm arayışlarının izini sürmeyi mümkün kılar. Bu bağlamda, Memlûk döneminin önde gelen tarihçi ve mütefekkirlerinden olan Takiyuddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî (ö. 845/1442), yalnızca tarihî hadiseleri kaydetmekle kalmamış, aynı zamanda yaşadığı dönemin iktisadî sorunlarına dair kapsamlı tahlillerde bulunmuş, çözüm önerileri geliştirmiş ve ekonomik düşünce tarihinde dikkate değer bir yere sahip olmuştur.

Bu tez çalışması, Makrîzî'nin iktisadî krizlere dair görüşlerini, para, üretim, tüketim, yatırım ve gelir dağılımı gibi temel iktisat başlıkları altında incelemekte; onun krizlerin nedenlerine ve çözüm yollarına ilişkin analizlerini hem kendi tarihî bağlamı içinde hem de modern iktisat teorileri ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Makrîzî'nin eserlerinde sıkça vurguladığı ahlaki, sosyal ve siyasî boyutlar ile iktisadî yapılar arasındaki ilişki, çalışmanın temel eksenlerinden birini oluşturmaktadır.

Çalışmanın hazırlanma sürecinde, tarih, iktisat ve İslam düşünce tarihi gibi disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmiş; klasik kaynakların yanı sıra modern literatürden de yararlanılmıştır. Tez hazırlama sürecinde, kıymetli bilgi ve yönlendirmeleriyle çalışmaya katkı sunan Danışman Hocam Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU'na en içten şükranlarımı sunarım. Tez izlemelerim esnasında kendileriyle yaptığım görüşmelerdeki katkıları sebebiyle hocalarım Prof. Dr. Servet BAYINDIR ve Prof. Dr. İbrahim Güran YUMUŞAK'a en derin hürmet ve şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca araştırmam boyunca desteklerini esirgemeyen eşime, dostlarıma ve değerli akademisyenlere teşekkürü bir borç bilirim.

Halil ÇELİK

ÖZET
MAKRÎZÎ'YE GÖRE İKTİSADİ KRİZLER
-SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ-

Halil ÇELİK

Doktora, İslam Ekonomisi ve Finansı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Haziran, 2025- 240 + XVI Sayfa

Bu çalışma, Memlûk Devleti döneminde yaşamış olan tarihçi ve düşünür Ahmed b. Ali el-Makrîzî'nin (ö. 845/1442) iktisadî krizlere dair analizlerini incelemekte ve bu krizlerin sebepleri ile çözüm önerilerini sistematik bir çerçevede ele almaktadır. Makrîzî, yaşadığı dönemde Mısır'da ortaya çıkan ağır ekonomik buhranları gözlemlemiş, bunların nedenlerini tahlil etmiş ve çözüm yolları önermiştir. Bu yönüyle, yalnızca bir tarihçi değil, aynı zamanda iktisadî düşünceye katkı sunan bir mütefekkir olarak değerlendirilmiştir.

Tezde, Makrîzî'nin para ve enflasyonla ilgili görüşleri Para Miktarı Teorisi, Gresham Yasası ve Altın Standardı gibi modern iktisat yaklaşımlarıyla karşılaştırılmıştır. Ayrıca, üretim faktörleri (emek, sermaye, toprak), tüketim ve tasarruf davranışları, gelir ve servet dağılımı gibi iktisadî krizleri etkileyen unsurlar da Makrîzî'nin perspektifinden detaylı biçimde analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra, toplumun farklı kesimlerinin kriz dönemlerinden nasıl etkilendiği ve Makrîzî'nin önerdiği para ve maliye politikaları da değerlendirilmiştir.

Araştırmada, klasik İslam iktisadının temel kavramları ile Makrîzî'nin düşünceleri arasında bağ kurulmuş, onun çözüm önerilerinin hem döneminin şartlarıyla uyumlu olduğu hem de modern iktisat literatüründe karşılık bulabilecek nitelikler taşıdığı ortaya konulmuştur. Bu yönüyle çalışma, hem İslam iktisat düşüncesi tarihi açısından hem de iktisadî krizlerle ilgili klasik dönem yaklaşımlarının anlaşılması bakımından katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Makrîzî, iktisadî kriz, para, enflasyon, üretim, tüketim, gelir dağılımı, İslam iktisadı.

ABSTRACT

ECONOMIC CRISES ACCORDING TO AL-MAQRĪZĪ

– CAUSES AND PROPOSED SOLUTIONS –

Halil ÇELİK

Ph. D. Islamic Economics and Finance

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

June, 2025- 240 + XVI Pages

This study examines the analyses of economic crises by the historian and thinker Ahmad ibn Ali al-Maqrīzī (d. 845/1442), who lived during the Mamluk period, and addresses the causes of these crises and the proposed solutions within a systematic framework. Al-Maqrīzī observed the severe economic depressions that occurred in Egypt during his lifetime, analyzed their underlying causes, and proposed remedies. In this regard, he is considered not only a historian but also a thinker who contributed to economic thought.

In the dissertation, al-Maqrīzī's views on money and inflation are compared with modern economic theories such as the Quantity Theory of Money, Gresham's Law, and the gold standard. Furthermore, various factors influencing economic crises-such as the factors of production (labor, capital, land), consumption and saving behaviors, and the distribution of income and wealth-are analyzed in detail from al-Maqrīzī's perspective. The study also evaluates how different segments of society were affected during times of crisis, as well as the monetary and fiscal policies proposed by al-Maqrīzī.

The research establishes a connection between the core concepts of classical Islamic economics and al-Maqrīzī's thought, demonstrating that his proposed solutions were not only appropriate to the conditions of his time but also possess qualities that resonate with modern economic literature. In this respect, the study aims to contribute both to the history of Islamic economic thought and to the understanding of classical approaches to economic crises.

Keywords: al-Maqrīzī, economic crisis, money, inflation, production, consumption, income distribution, Islamic economics.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu ve Soruları	2
1.2. Araştırma Yöntemi.....	3
1.3. Tezin Hipotezleri.....	4
1.4. Tezin Düzeni ve Literatür Tartışması	4
1.5. İktisadî Krizlere Dair Kavramsal Çerçeve	9
1.5.1. İktisadi Krizlerin Tarihsel Gelişimi	13
1.5.2. İktisadi Krizlerin Sebepleri	13
1.5.3. İslami Çağlarda İktisadi Krizlere Genel Bakış.....	14
1.5.4. Makrîzî'nin İktisadi Krizleri Çözme Yöntemi	16
1.5.5. Makrîzî'nin İktisadi Analizlerinde Kullandığı Kaynaklar	17

İKİNCİ BÖLÜM

MAKRİZİ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE DÖNEMİ	20
2.1. Makrizi’nin Hayatı	20
2.2. Makrizi’nin Eserleri	27
2.2.1. Mısır’la İlgili Eserleri	29
2.2.2. İslam Tarihi ve Hz. Peygamber’in Hayatı ile İlgili Eserler	32
2.2.3. İktisadi ve Toplumsal Konular Üzerine Yazmış Olduğu Eserler	34
2.2.4. Makrîzî’nin İhtisar Ettiği Eserler	38
2.2.5. Makrîzî’nin Diğer Eserleri	38
2.3. Makrîzî’nin Yaşadığı Dönem.....	40
2.3.1. Memlûkler Devleti'nin Coğrafi Yapısı.....	42
2.3.2. Memlûkler Devleti'nin Siyasi ve İdari Yapısı.....	43
2.3.3. Memlûkler Döneminde İktisadi Yapı	44
2.3.4. Memlûkler Döneminde İktisadi Krizleri Tetikleyen Sorunlar	46
2.3.5. Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı ve Düşünce Hayatındaki Gelişmeler .	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAKRİZİ’YE GÖRE İKTİSADİ KRİZLER VE SEBEPLERİ	51
3.1. Arz ve Talepten Kaynaklanan Krizler.....	51
3.1.1. Talepten Kaynaklanan Krizler	52
3.1.2. Talebi Etkileyen Faktörler.....	52
3.1.3. Makrîzî’ye Göre Arzdan Kaynaklı İktisadi Krizler	53
3.2. Makrîzî’ye Göre Yatırımın İktisadi Krizlere Etkileri	57
3.3. Makrîzî’ye Göre Üretimin İktisadi Krizlere Etkileri	59
3.4. Makrîzî’ye Göre Tüketim ve Tasarrufun İktisadi Krizlere Etkileri	64

3.4.1. Makrîzî'ye Göre Tüketim ve Tasarrufun Belirleyici Unsurları	65
3.5. Makrîzî'nin Gelir Dağılımına Dair Görüşleri ve İktisadi Krizlerle İlişkisi	68
3.6. Makrîzî'ye Göre Pazar ve İktisadi Krizlere Etkisi	70
3.7. Makrîzî'ye Göre Büyüme ve İktisadi Krizlere Etkisi	71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MAKRİZİ'YE GÖRE PAHALILIK: SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	72
---	----

4.1. Makrîzî'ye Göre Pahalılık Kavramı	72
4.2. Makrîzî'ye Göre Pahalılık ve Enflasyonun Sebepleri.....	73
4.2.1. Pahalılığın Doğal Sebepleri	76
4.2.2. Pahalılığın İnsan Hatasından Kaynaklanan Sebepleri.....	78
4.2.2.1. Makrîzî'ye Göre Pahalılığın Ekonomik Sebepleri	78
4.2.2.2. Makrîzî'ye Göre Pahalılığın Siyasi Sebepleri.....	83
4.3. Makrîzî'ye Göre Pahalılığın Toplum Kesimleri Üzerindeki Etkileri	86
4.4. Makrîzî'nin Pahalılığın Doğal Sebepleriyle İlgili Çözüm Önerileri	91
4.5. Makrîzî'nin Pahalılığın İnsan Hatasına Bağlı Sebepleriyle İlgili Çözüm Önerileri	93
4.6. Makrîzî'ye Göre Pahalılık ve Enflasyonla Mücadele Araçları	96
4.6.1. Makrîzî'ye Göre Para Politikası (Sikke Tertibi) Araçları	97
4.6.2. Makrîzî'ye Göre Kamu Gelir-Gider Yönetimi (Maliye Politikası) Araçları	98

BEŞİNCİ BÖLÜM

MAKRİZİ'YE GÖRE PARASAL KRİZLER: SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	102
--	-----

5.1. Makrîzî'ye Göre Para Kavramı, Önemi ve İşlevleri	103
---	-----

5.1.1. Makrîzî'ye Göre Para Kavramı	103
5.1.2. Makrîzî'ye Göre Paranın Önemi ve Rolü	104
5.1.3. Makrîzî'ye Göre Paranın İşlevleri.....	105
5.2. Makrîzî'ye Göre Paranın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	108
5.2.1. Makrîzî'ye Göre Paranın Ortaya Çıkışı	108
5.2.2. Makrîzî'ye Göre Arap ve İslamî Paraların Tarihsel Gelişimi.....	109
5.2.2.1. Câhiliye Dönemi Paraları (Eski Paralar).....	110
5.2.2.2. İslamî Dönem Paraları (Peygamber, Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler).....	114
5.2.2.3. Mısır Paraları (Eyyubiler, Fatimiler, Memlûkler).....	121
5.2.3. Makrîzî Dönemindeki Paralar	126
5.2.4. Makrîzî Döneminde Kullanılan Para Kurları	128
5.3. Makrîzî'ye Göre Paranın Değerindeki Değişimin Sebepleri	130
5.4. Klasik Fıkıh Kaynaklarında Para Sınıflandırması ve Makrîzî'nin Görüşü	133
5.5. Klasik Fıkıh Kaynaklarında Paranın Değerindeki Değişim ve Makrîzî'nin Görüşü	138
5.5.1. Kesâd (Tedavülden Kalkma).....	139
5.5.2. İnkîât (Piyasadan Çekilme)	140
5.5.3. Galâ (Değer Yükselmesi).....	140
5.5.4. Rahs (Değer Kaybetme).....	141
5.5.5. Gizli Vergileme Yöntemi Olarak Tağşiş Sorunu	143
5.5.6. Devletin Para Basma Yetkisi Tartışmaları	144
5.6. Makrîzî'ye Göre Para Arzı Teorileri.....	145
5.6.1. Para Miktarı Teorisi ve Makrîzî'nin Görüşü.....	147
5.6.1.1. Paranın Miktar Teorisine İlişkin Yaklaşımlar.....	149
5.6.2. Gresham Yasası ve Makrîzî'nin Görüşü	159

5.6.3. Altın ve Gümüş Para ile Felsler Arasındaki Oranın Korunması.....	162
5.6.4. Paranın Maden Değerinin Kullanılması Riski	162
5.7. Makrîzî'nin Parayla İlgili Çözüm Önerilerinin Analizi	164
5.7.1. Makrîzî'nin Felslerin Yardımcı Para Olması Önerisinin Analizi	166
5.7.2. Makrîzî'nin “Para Arzı Toplam Mal ve Hizmete Karşılık Gelmeli” Önerisinin Analizi	168
5.7.3. Para Basımının Devlet Kontrolünde Olması Önerisinin Analizi	168
5.7.4. Makrîzî'nin Parayla İlgili Görüşlerine Yönelik Eleştiriler	171
5.8. İslam Alimlerinin Parayı Altın ve Gümüşle Sınırlandırması Tartışması	173
5.8.1. Parayı Altın ve Gümüşle Sınırlandırmayanların Görüşleri.....	174
5.8.2. Parayı Altın ve Gümüşle Sınırlandıranların Görüşleri.....	176
5.9. Günümüzde Altın Standardına Dönüş Tartışmaları	178
5.9.1. Altın Standardına Dönüşü Savunan Görüşler	179
5.9.2. Altın Standardına Dönülmesine Karşı Çıkanların Görüşleri	187
5.9.3. Altın Dinarı Tartışması: Çizakça ve Meera'nın Argümanları	189
5.10. Makrîzî'nin Görüşlerinin İslam İktisadıyla Örtüşme Derecesi	194

ALTINCI BÖLÜM

MAKRÎZÎ'YE GÖRE EKONOMİK DURGUNLUK: SEBEPLERİ VE

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	195
6.1. Makrîzî'ye Göre Ekonomik Durgunluk ve Sebepleri.....	195
6.1.1. Makrîzî'ye Göre Ekonomik Durgunluk	195
6.1.2. Makrîzî'ye Göre Ekonomik Durgunluğun Sebepleri	196
6.2. Makrîzî'nin Durgunlukla Mücadeleye Yönelik Çözüm Önerileri	197

YEDİNCİ BÖLÜM

MAKRİZİ'YE GÖRE DEVLETİN EKONOMİDEKİ ROLÜ VE ÇÖZÜM

ÖNERİLERİ..... 202

7.1. Devletin Ekonomideki Rolüne Tarihsel ve Kuramsal Bir Bakış 202

7.2. Makrîzî'ye Göre Devlet ve Ekonomideki Rolü 204

7.3. Makrîzî'ye Göre Devletin Tekelle Mücadelesi ve Fiyat Denetimi Politikaları. 206

7.4. Makrîzî'ye Göre Özel Sektörün Rolü ve Devlet Müdahalesinin Sınırları 208

7.5. Makrîzî'nin Devletin Rolüne İlişkin Çözüm Önerilerinin Analizi 209

DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER..... 214

KAYNAKÇA 219

ÖZGEÇMİŞ..... 240

TABLolar LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

Tablo 2. 1: Makrîzî'nin Kısa Biyografisi	39
Tablo 2. 2: Memlûkler Dönemi Genel Tablosu (1250–1517).....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 3. 1: Makrîzî'ye Göre Arz ve Talep Faktörleri	57
Tablo 3. 2: Makrîzî'ye Göre Yatırım ve Üretimin İktisadi Krizlere Etkileri.....	63
Tablo 3. 3: Makrîzî'ye Göre Tüketim ve Tasarrufun İktisadi Krizlere Etkileri.....	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 4. 1: Makrîzî'ye Göre Pahalılık ve Enflasyonun Sebepleri	75
Tablo 4. 2: Makrîzî'ye Göre Pahalılığın İnsan Kaynaklı Sebepleri ve Günümüzle Karşılaştırması	85
Tablo 4. 3: Makrîzî'ye Göre Kriz Döneminde Toplumsal Sınıfların Durumu	90
Tablo 4. 4: Makrîzî'nin Pahalılık ve Enflasyonla Mücadele Araçları	100

BEŞİNCİ BÖLÜM

Tablo 5. 1: Makrîzî'ye Göre Para: Kavram, Önemi ve İşlevleri.....	107
Tablo 5. 2: Miskal'in Tarihsel ve Modern Ağırlıklarla İlişkisi	111
Tablo 5. 3: Geç Roma / Erken Bizans Döneminde Eczacılıkta Kullanılan Ölçü Sistemi.....	113
Tablo 5. 4: Hanedanlar ve Sikke Ağırlıkları	121
Tablo 5. 5: Makrîzî Döneminde Kullanılan Para Kurları	129
Tablo 5. 6: Makrîzî'ye Göre Paranın Değerindeki Değişim	133
Tablo 5. 7: Klasik Fıkıh Kaynaklarında Para Sınıflandırması ve Makrîzî'nin Görüşü	137
Tablo 5. 8: Klasik Fıkıh Kaynaklarında Paranın Değerindeki Değişim	142
Tablo 5. 9: Paranın Miktar Teorisine İlişkin Yaklaşımlar	157
Tablo 5. 10: Makrîzî'ye Göre Para Arzı Teorileri: Kavramlar, Yaklaşımlar ve Tarihsel Gözlemler	164
Tablo 5. 11: Makrîzî'nin Parayla İlgili Çözüm Önerileri	170
Tablo 5. 12: İslam Alimlerinin Para Konusundaki Yaklaşımlarının Karşılaştırılması	178
Tablo 5. 13: Altın Dinarı Tartışması: Çizakça ve Meera'nın Argümanları.....	193

ALTINCI BÖLÜM

Tablo 6. 1: Makrîzî'ye Göre Ekonomik Durgunluğun Sebepleri ve Çözüm Önerileri	200
--	-----

YEDİNCİ BÖLÜM

Tablo 7. 1: Makrîzî'nin Devletin Müdahalesine İlişkin Çözüm Önerileri.....	212
--	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

Şekil 2. 1: Memlûkler Devleti (1250-1517)..... 43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Şekil 3. 1: Laffer Eğrisi..... 55

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Şekil 4. 1: Makrîzî'ye Göre Kriz Döneminde Toplum Sınıflarının Etkilenme
Düzeyleri 90

Şekil 4. 2: Makrîzî'ye Göre Memlûkler Döneminde İktisadi Krizler 101

BEŞİNCİ BÖLÜM

Şekil 5. 1: Emeviler dinarı hicri 77, (Abdumelik bin Mervan), ağırlık 4,25 gram. 115

Şekil 5. 2: Emeviler dirhemi, hicri 78 (Abdumelik bin Mervan), ağırlık 2,55 gram.
..... 116

Şekil 5. 3: Emeviler, Hubeyri dirhemi (Kirman), Yezid bin Abdumelik, hicri 103.
..... 117

Şekil 5. 4: Emeviler, Halidi dirhemi, Hişam bin Abdumelik, hicri 111, 2,90 gram 118

Şekil 5. 5: Abbasiler, Seffah dinarı, Abdullah b. Muhamemd es-Seffah, hicri 132,
4,16 gram 118

Şekil 5. 6: Abbasiler, Seffah dirhemi, Abdullah b. Muhammed es-Seffah, hicri 135,
2,89 gram 119

Şekil 5. 7: Abbasiler, Mansur dinar, Ebu Cafer el-Mansur, hicri 137, 4,25 gram ... 119

Şekil 5. 8: Abbasiler, Medinetü's-Selam dirhemi, Harun Reşid, hicri 181, 3,00 gram
..... 120

Şekil 5. 9: Kamili Dirhemi, Şam, hicri 622, ağırlık 2,97 gram..... 123

Şekil 5. 10: Eyyubiler, Nasırı dinarı, Salahaddin Eyyubi, hicri 587, ağırlık 3,89 gram
..... 123

Şekil 5. 11: Eyyubiler, Nasırı dirhemi, Salahaddin Eyyubi, hicri 577, ağırlık 2,76
gram 124

Şekil 5. 12: Memlûkler (Bahri) Ketboğa, fels, Adil Zeyneddin Ketboğa ((1294-
1296), 2,96 gram 124

Şekil 5. 13: Memlûkler (Burci), Zahiri dirhemi, Zahir Baybars, hicri 665, 2,56 gram
..... 125

Şekil 5. 14: Memlükler, Müeyyed dirhemi, el-Müeyyed Şeyh, hicri 818, 1,26 gram
..... 126

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANS	: Amerikan Nümizmatik Derneği (American Numismatic Society)
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H	: Hicri
ICONIC	: Uluslararası İslam ve Medeniyet Konferansı (International Conference on Islamic and Civilization)
İLAM	: İlmî Araştırmalar Merkezi
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
IRTI	: İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (Islamic Research and Training Institute)
M	: Miladi
MDHSS	: Uluslararası Beşerî Bilimler ve Sosyal Bilimlerin Modern Gelişimi Konferansı (International Conference on the Modern Development of Humanities and Social Science)
MÖ	: Milattan Önce
SMART	: Insight - Şeriat Ekonomisi Uygulamalı Araştırma ve Eğitim (Insight-Shariah Economic Applied Research and Training)
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İktisadi krizler, insanlık tarihinin hemen her döneminde karşılaşılan karmaşık olgulardır. Bu krizlerin sebepleri ve çözüm yolları, sadece çağdaş iktisat düşüncesinin değil, aynı zamanda klasik dönem düşünürlerinin de temel meselelerinden biri olmuştur. Tarih boyunca yaşanan ekonomik çöküşler, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal yapıları da derinden etkilemiş; bu kriz dönemleri, yeni iktisadi düşüncelerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim 1929 Büyük Buhranı (The Great Depression) sonrası Keynesyen yaklaşımın doğuşu, böylesi krizlerin entelektüel dönüşüm potansiyeline somut bir örnektir.

Benzer şekilde, 15. yüzyılda Memlükler Dönemi Mısır'ında yaşanan ağır ekonomik kriz, dönemin önemli tarihçisi ve düşünürü Takıyyüddin Ahmed el-Makrîzî'yi iktisadi meseleler üzerine derinlemesine düşünmeye sevk etti. Makrîzî, yalnızca bir tarihçi değil, aynı zamanda çağının iktisadi düzenini eleştirel bir gözle analiz eden bir kriz teorisyenidir. Onun para sistemine, fiyat dalgalanmalarına ve devletin ekonomik müdahalelerine ilişkin yaptığı tespitler, dönemin ekonomik sorunlarını anlamaya ve çözmeye yönelik önemli bir çaba niteliğindedir. Bu yönüyle Makrîzî, hocası İbn Haldun gibi, klasik İslam düşüncesinde iktisadi analiz yapan öncü şahsiyetlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Makrîzî'nin yaşadığı dönem, yalnızca siyasi ve toplumsal krizlerle değil, aynı zamanda mali bunalımlar, hayat pahalılığı ve para değerinde yaşanan bozulmalarla da karakterize edilmiştir. Devletin para ayarıyla oynaması (tağşiş), üretim yapısındaki bozulma, yüksek vergilendirme ve mülkiyet haklarına yönelik müdahaleler, dönemin temel ekonomik sorunları arasında yer almıştır. Makrîzî, bu sorunlara çözüm olarak kıymetli maden esaslı sağlam para sistemini, mali disiplinin sağlanmasını ve özel mülkiyete saygıyı önermiştir. Bu çözüm önerileri, sadece yaşadığı döneme ışık tutmakla kalmayıp, aynı zamanda çağdaş iktisat kuramlarıyla da karşılaştırılabilir niteliktedir.

1.1. Tezin Konusu ve Soruları

Bu tez, tarihsel bağlamda iktisadi krizleri ve bu krizlerin sebepleri ile çözüm yollarını ele almayı amaçlamaktadır. Özellikle 15. yüzyıl Memlûkler Mısır'ında yaşamış olan tarihçi ve düşünür Makrîzî'nin kriz tespitleri ve çözüm önerileri merkeze alınarak, ekonomik düşünce tarihinde özgün bir katkı sunan görüşleri incelenecektir.

Makrîzî'nin yaşadığı dönemde devletin uyguladığı yanlış para politikaları, kamu harcamalarının artışı, para taşıması ve ağır vergilendirme gibi uygulamalar ekonomik dengeleri bozmuş, enflasyonist baskıları artırmış ve toplumun geniş kesimlerini yoksullaştırmıştır. Makrîzî bu durumu detaylı biçimde analiz etmiş; krizin nedenlerini ahlaki bozulmadan mali disiplin eksikliğine, üretim daralmasından piyasa mekanizmalarına yapılan müdahalelere kadar geniş bir çerçevede değerlendirmiştir. Gümüş ve altın temelli sağlam bir para sistemine dönüşü savunmuş, vergilerin azaltılması, kamu harcamalarının denetlenmesi ve üretimin teşvik edilmesi gibi öneriler geliştirmiştir.

Makrîzî'nin bu yaklaşımı, modern iktisat teorileriyle önemli paralellikler içermektedir. Özellikle Para Miktarı Teorisi, Gresham Yasası, Altın Standardı gibi kavramlarla ilişkisi; ayrıca Adam Smith, Keynes ve Fisher gibi iktisatçılarla karşılaştırmalı analiz yapılması tezin teorik çerçevesini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Batı merkezli iktisat tarihçiliğinin görmezden geldiği İslam düşünce geleneğinde ekonomik analizlerin derinliğini ortaya koymak da bu çalışmanın amaçları arasındadır.

Bu bağlamda tezin temel araştırma soruları şunlardır:

1. Makrîzî'nin yaşadığı dönemde ortaya çıkan iktisadi krizlerin temel sebepleri nelerdir?
2. Makrîzî, krizlerin çözümüne yönelik ne tür politikalar önermiştir? Bu öneriler ne ölçüde uygulanabilirlik taşımaktadır?
3. Makrîzî'nin kriz analizleri ile klasik ve modern iktisat teorileri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?
4. Makrîzî'nin görüşleri, günümüz İslam iktisadı düşüncesiyle ne ölçüde örtüşmektedir?

5. Makrîzî'nin kriz ve enflasyon analizlerinin günümüz ekonomik problemlerine yönelik çözüm üretme potansiyeli var mıdır?

1.2. Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak tarihsel, betimleyici ve karşılaştırmalı bir analiz yaklaşımı benimsemektedir. Araştırmanın temel amacı, Makrîzî'nin iktisadi krizlere dair tespit ve çözüm önerilerini kendi döneminin tarihî ve toplumsal bağlamı içinde değerlendirerek, bu görüşleri modern iktisat teorileriyle karşılaştırmalı biçimde analiz etmektir.

Araştırma sürecinde öncelikle birincil kaynaklar olarak Makrîzî'nin başta *İğâsatu'l-Ümme bi-keşfi'l-gumme* adlı eseri olmak üzere tarih, ekonomi ve ahlâk temelli metinleri incelenmiştir. Ayrıca onun çağdaşları olan İbn Haldun, İbn Teymiyye gibi düşünürlerin görüşlerine de başvurularak Makrîzî'nin fikirlerinin özgünlüğü ve sürekliliği değerlendirilmiştir. Bu çerçevede klasik dönem İslamî iktisat literatürü ile tarihsel bağlam içinde bir karşılaştırma yapılmıştır.

İkincil kaynaklar kapsamında, modern iktisat düşüncesine ait temel eserler ve akademik literatür taranmıştır. Özellikle Para Miktarı Teorisi, Altın Standardı, Gresham Yasası, Keynesyen iktisat ve monetarist yaklaşımlar gibi teorilerle Makrîzî'nin düşünceleri arasında kavramsal düzeyde ilişki kurulmuştur. Bu sayede Makrîzî'nin yaklaşımlarının modern iktisadi problemlerle nasıl örtüşebileceği analiz edilmiştir.

Tezde betimleyici yöntem ile Makrîzî'nin kriz analizleri sistematik olarak açıklanırken, tarihsel yöntem ile bu analizlerin ortaya çıktığı sosyal, siyasi ve ekonomik şartlar çözümlenmiştir. Karşılaştırmalı analiz yöntemi ise klasik ve modern ekonomik düşünce arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak için kullanılmıştır. Böylece Makrîzî'nin kriz teorisinin hem kendi çağında hem de günümüzdeki geçerliliği değerlendirilmiştir.

1.3. Tezin Hipotezleri

Bu tez, Makrîzî'nin iktisadî krizlere dair tespit ve çözüm önerilerinin sistematik bir analizini yaparak, onun iktisat düşüncesi içerisindeki yerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen temel hipotezler şunlardır:

1. Makrîzî, iktisadî krizlerin temel sebepleri arasında yolsuzluk, kötü yönetim, yüksek vergilendirme ve paranın değerindeki istikrarsızlığı öne çıkarmış; bu unsurlar ile krizler arasında pozitif bir ilişki kurmuştur.
2. Makrîzî'nin krizlere yönelik çözüm önerileri, ahlaki ve dini temellere dayanmaktadır. Rüşvetin önlenmesi, liyakate dayalı atamalar yapılması, adaletli vergi uygulamaları ve toplumsal dayanışma gibi ilkelere vurgu yapması bu durumu desteklemektedir.
3. Makrîzî'nin enflasyon ve pahalılık konusundaki analizleri, günümüz ekonomik krizleriyle benzerlik arz etmektedir. Özellikle dolaşımdaki para miktarının artması, faiz uygulamaları, yolsuzluk ve yüksek vergiler gibi unsurların enflasyon üzerinde belirleyici olduğu yönündeki görüşleri, modern iktisat teorileriyle örtüşmektedir.
4. Makrîzî, enflasyonu temelde parasal bir sorun olarak değerlendirmiş ve çözümün para arzının kontrol altına alınmasından geçtiğini savunmuştur. Bu yönüyle, klasik iktisatçılar olan Fisher, Smith ve Keynes'in görüşlerine öncülük eden tespitlerde bulunmuştur.
5. Devlet tecrübesi ve muhtesiplik görevi sayesinde Makrîzî, ekonomik yapının işleyişini yakından gözlemleme imkânı bulmuş; bu birikimini yapısal eleştiriler ve çözüm önerileri geliştirmek için kullanmıştır.

Bu hipotezler çerçevesinde tezde, Makrîzî'nin kriz anlayışı hem tarihsel bağlamı içinde değerlendirilecek hem de çağdaş iktisadî düşünceyle karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

1.4. Tezin Düzeni ve Literatür Tartışması

Bu tez, giriş ve sonuç bölümleri dâhil olmak üzere toplam yedi ana bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm, araştırma konusunu farklı yönlerden ele alarak

Makrîzî'nin iktisadî krizler hakkındaki görüşlerini sistematik bir şekilde incelemektedir.

Birinci bölüm, çalışmanın amacını, kapsamını, temel araştırma sorularını ve hipotezlerini ortaya koymakta; kullanılan yöntem ve yaklaşımı açıklamaktadır. Ayrıca konuyla ilgili literatür taraması yapılarak mevcut akademik birikim değerlendirilmekte ve çalışmanın özgün katkısı vurgulanmaktadır.

İkinci bölümde, tezin ana konusu olan Makrîzî'nin hayatı, ilmî kişiliği, ailesi, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Bununla birlikte, onun yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve iktisadî yapısını anlamak amacıyla Memlûkler Devleti'nin tarihsel arka planı da ele alınmakta; özellikle dönemin iç ve dış tehditleriyle birlikte krizleri tetikleyen yapısal sorunlara değinilmektedir.

Üçüncü bölüm, Makrîzî'nin yaşadığı dönemde ortaya çıkan iktisadî krizleri merkeze almakta; bu krizlerin mahiyeti, oluşum süreçleri ve toplumsal etkileri ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Ayrıca Makrîzî'nin söz konusu krizlere ilişkin teşhisleri ve çözüm önerileri değerlendirilmektedir.

Dördüncü bölümde, pahalılık ve enflasyon meseleleri Makrîzî'nin perspektifinden ele alınmaktadır. Bu bağlamda, pahalılığın insan hatasından ve doğal nedenlerden kaynaklanan sebepleri ayrıştırılmakta; Makrîzî'nin çözüm önerileri sistematik olarak analiz edilmektedir. Özellikle para arzı, devlet harcamaları, altyapı yetersizlikleri gibi iktisadî faktörler ve bunların enflasyonla ilişkisi tartışılmaktadır.

Beşinci bölüm, parasal krizlere odaklanmakta; Makrîzî'nin para konusundaki teorik ve pratik yaklaşımları ele alınmaktadır. Bu kapsamda, paranın tarihsel gelişimi, altın ve gümüş temelli para sistemleri, fels kullanımı, para arzı politikaları ve bunların iktisadî krizlerle ilişkisi derinlemesine incelenmektedir. Ayrıca klasik fıkıh literatüründe yer alan para sınıflandırmaları üzerinden Makrîzî'nin yaklaşımı analiz edilmekte ve günümüzde yeniden altın standardına dönüş tartışmalarıyla ilişkilendirilmektedir.

Altıncı ve yedinci bölümlerde, Makrîzî'nin ekonomik durgunluk (resesyon) hakkındaki değerlendirmeleri ile devletin ekonomiye müdahalesine yönelik düşünceleri ele alınmaktadır. Özellikle üretim, tüketim, tasarruf, yatırım gibi temel

iktisadî faaliyetlerin kriz dönemlerinde nasıl etkilendiği, devletin bu süreçlerdeki sorumluluğu ve politik müdahale araçları ayrıntılı biçimde tartışılmaktadır.

Sonuç bölümü ise çalışmanın genel bir değerlendirmesini yapmakta, elde edilen bulgular ışığında Makrîzî'nin iktisadî düşüncesinin günümüz yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı analizine yer vermektedir. Ayrıca bu tez çalışmasının akademik ve pratik katkıları vurgulanmakta, gelecekte yapılabilecek araştırmalar için öneriler sunulmakta ve bir son sözle çalışma tamamlanmaktadır.

Literatür Tartışması:

Son yıllarda, özellikle 2008 küresel mali kriz sonrası, ABD, Avrupa ve Japonya'daki yayınevleri Karl Marx'ın *Das Kapital* adlı eserine olan ilginin arttığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, bazı analistler İngiliz iktisatçı J.M. Keynes'in devletin ekonomik hayata daha fazla müdahale etmesi gerektiğine dair görüşlerine ve uygulamalarına atıfta bulunmuşlardır (Garbi, 2013).

Öte yandan, Batılı iktisatçıların geliştirdiği bazı teorilerin- Gresham Yasası, Laffer Eğrisi, Para Miktarı Teorisi gibi- kökleri, Orta Çağ İslam düşünürleri olan İbn Teymiyye, İbn Haldun ve Makrîzî gibi isimlere dayandığı ve dolaylı şekilde etkilendiği benzerlikler olduğu ileri sürülmektedir. (Ani, 2020) Bu bağlamda, günümüzün küresel ekonomik krizlerine çözüm arayışlarında, klasik İslam iktisatçılarının görüşlerine başvurmak önemli bir yer tutmaktadır.

Modern iktisat düşüncesi genel olarak Batı kaynaklıdır ve bu düşünce tarihi, Orta Çağ İslam dünyasının yaptığı katkıları yeterince kapsamamaktadır). İktisat tarihi araştırmalarında, Platon ve Aristo'nun ekonomi üzerine yaptıkları tespitlerle başlanıp, doğrudan 18. yüzyıla atlanmakta; Orta Çağ ve İslam medeniyeti çevresinde yapılan ilmî çalışmalar çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bu çalışma, bu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

Makrîzî, yaşadığı dönemin (1364-1442) ardından altı asır geçmesine rağmen çoğu zaman ihmal edilmiş bir figür olmuştur. Ancak son yıllarda hem Batı hem de İslam tarihi ve iktisat düşüncesi akademisyenleri tarafından eserleri tercüme edilip incelenmiş, detaylı analizler yapılmıştır. 19. yüzyılda bazı eserlerinin Arapçadan Avrupa dillerine çevrilmesiyle birlikte, Makrîzî dünya çapında daha geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır.

Günümüzde, Makrîzî'nin tarih, coğrafya, teoloji, ekonomi ve diğer bilim dallarına katkılarını vurgulayan çeşitli araştırmalar yapılmış ve onun çok yönlü bir düşünür ve alim olarak önemini ortaya koymuştur. Birçok yazar, Makrîzî'nin biyografisi, çalışmaları, seyahatleri, enflasyon, para, piyasa, vergilendirme gibi konulara ilişkin görüşlerini farklı açılardan ele almıştır.

Rabbat (1996, 2003, 2023), Makrîzî'nin hayatı ve Mısır'daki etkilerini ele alırken, Sharon (1984) Makrîzî'nin tarih teorisini tartışmış, Richard ve Bulliet (1990) ise onun Kahire üzerine yazdıklarını incelemiştir. Islahi (2009, 2013) ise Makrîzî'nin hayatı, pazar denetçisi (muhtesip) olarak kariyeri ve İslam iktisat düşüncesine katkıları hakkında yazmıştır. Cobb (2002), Makrîzî'nin Eyyubiler, Mısır ve Suriye sultanlarının tarihine olan katkılarını incelerken, Wintere (2004) Fatimilerin yükselişi ve çöküşünü ele almış, Rosenfield (2010) ise Makrîzî'nin Memlüklerin tarihine dair görüşlerini tartışmıştır.

Siddiqi (1982), İslam iktisat düşüncesinin gelişiminde erken dönem Müslüman alimlerinin eserlerini inceleyerek Makrîzî'yi de bu kategoride ele almıştır. Chapra (1990), İslam ekonomisinin yüzyıllar boyunca nasıl geliştiğini ele alırken, bu gelişime önemli katkılarda bulunan düşünürlerden biri olarak Makrîzî'ye yer vermiştir.

Makrîzî, İslam'ın para sistemine yaptığı katkılarla da sıklıkla atıf yapılan bir isimdir. Günümüzde, altın dinar tartışmalarında onun parasal teorileri sıklıkla referans alınmaktadır. Özellikle Gamidi (1993), Omari (1996) ve Barakat (2002) gibi akademisyenler, Makrîzî'nin bu alandaki fikirlerini Arapça kaynaklarda ele almışlardır.

Jarhi (2021), *Ekonomik Analiz: İslami Bir Perspektif 1* adlı kitabında İslami para politikası teorisini tartışırken, Makrîzî'nin bütçe finansmanı ve para standartları hakkındaki yazılarına değinmiştir. Abdullah (2020), İslami Para Standartları üzerine yaptığı çalışmasında, Makrîzî'nin bakır para basımına dair gözlemlerine atıfta bulunarak, bunun altın ve gümüş paraların değerini düşürdüğünü belirtmiştir.

Makrîzî, iktisadi krizleri ele alırken tarihsel paralellikler kurarak, para sorununu derinlemesine incelemiştir. Özellikle İğâsetü'l-Umme bi-Keşfi'l-Gumme ve İslami Paralar: Şuzuru'l-Ukûd fi Zikri'n-Nukûd adlı risalelerinde, ekonomik krizler ve para ile ilgili görüşlerine dair kapsamlı açıklamalar bulunmaktadır. Bu eserlerde,

Makrîzî'nin para kavramını yalnızca altın ve gümüşle sınırlı tutmayıp, bakır paraların tedavüle girmesi gibi konuları da irdelediği görülmektedir.

Allouche (1994) tarafından hazırlanan Mamlūk Economics: A Study and Translation of al-Makrizi's Ighathah adlı çalışma, Makrîzî'nin eserini yalnızca bir çevirinin ötesinde, Memlūk dönemi ekonomisine dair kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Bu çalışma, Makrîzî'nin ekonomi politikalarını ve dönemin para sistemini anlamak için önemli bir kaynaktır.

John L. Meloy'un The Merits of Economic History adlı makalesi ise, Makrîzî'nin İğase ve Şuzur risalelerini bir arada ele alarak, bu iki önemli eserin ekonomik tarih açısından nasıl değerlendirilebileceğini tartışmaktadır. Bu tür çalışmalar, Makrîzî'nin ekonomik düşüncelerini daha geniş bir perspektiften incelememize yardımcı olmaktadır.

Makrîzî'nin enflasyon (Galâ) ve para politikaları üzerine yaptığı analizler, modern iktisadi krizlerin çözümüne dair hâlâ geçerliliğini koruyan değerli öneriler sunmaktadır. Günümüz iktisadi krizlerine benzer yapısal sorunları ele alırken, devletin ekonomik müdahalelerine dair yaptığı uyarılar hala günümüzdeki ekonomik krizlerde referans alınmaktadır.

Makrîzî'nin Orta Çağ Mısır'ında paraya bakışını inceleyen Kato (2012), bakır para basılmasına karar verildiğinde bunun Mısır genelinde yaygın olarak kullanılmaya başlandığını ve bu durumun altın ve gümüş paraların kullanımını önemli ölçüde azalttığını belirtmektedir.

Ani (2020) Makrîzî'nin kendi dönemindeki para politikasına (sikke tertibi) verdiği önemin kendisini günümüzün para ekonomisi düşüncesinin öncülerinden birisi yaptığını dile getirmektedir. Makrîzî, Irving Fisher'den yüzyıllar önce paranın miktar teorisine dikkat çekmiş ve enflasyon ile para arasındaki ilişkiyi savunmuştur. Makrîzî'nin teorileri, günümüzdeki ekonomik sistemlerde de geçerliliğini korumaktadır.

Makrîzî'nin kriz çözümüne yönelik önerileri, Dünya (1984) tarafından dört temel başlık altında özetlenmiştir: Devlet atamalarında dürüstlük ve liyakat, tarım arazilerinin adil kullanımı, mali sistemin ıslahı ve para politikasının reformu.

Orman (2015) Makrîzî'nin ekonomik krizin sebepleri ve çözüm önerileri hakkında sunduğu perspektifin, günümüz iktisadi krizlerine de ışık tutabilecek nitelikte olduğuna dikkat çekmektedir.

Makrîzî'nin iktisadi görüşleri üzerine Türkçe literatürde yapılan çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Çoğunlukla Makrîzî'nin tarihçi ve hadisçi kimliği ön plana çıkarılmış, iktisadi fikirleri ise genelde daha az ele alınmıştır. Ancak, örneğin Orman'ın (2015) "İslami Düşünce Geleneğinde İktisadi Krizler Meselesi" adlı makalesi, Makrîzî'nin kriz analizine dair derinlemesine bir inceleme sunmaktadır.

Almahlı'nın (2009) "İğâsetü'l-Ümme Bi-Keşfi'l-Gumme" adlı yüksek lisans tezi, İğase eseri üzerine yapılmış bir birebir çeviri sunmakta olup, aynı zamanda Makrîzî hakkında detaylı bilgilere yer vermektedir.

Buveyli Sekine'nin (2015) "El-Fikru'l-İktisadi İnde İbn Haldun ve'l- Makrîzî" (İbn Haldun ve Makrîzî'ye Göre İktisat Düşüncesi) adlı doktora tezi, Makrîzî ile ilgili derinlemesine bilgiler için değerli bir kaynaktır. Ahmed Salih el-Gamidi'nin (1992) "El-Arau'l-İktisadiyyetu li'l-Makrîzî-Dirasatun Mukaranetun- (Makrîzî'nin İktisadi Görüşleri- Karşılaştırmalı Analiz) adlı yüksek lisans tezi ve İmad Refik Halid Barakat'ın (2002) "Fi'l-Fikri'l-İktisadi İnde'l-Makrîzî El-Ezamatü'l-İktisadiyyetu - Dirasatun Tarihiyyetün Tahliliyyetün- (Makrîzî'ye Göre İktisadi Düşüncede Ekonomik Krizler- Analitik Tarihsel Araştırma) başlıklı doktora tezi, bu çalışmanın temel kaynakları arasında yer almaktadır.

Almanya merkezli Arap Demokrasi Merkezi'nin yayınladığı Uluslararası İktisadi Araştırmalar Dergisi, Haziran 2021 sayısını Makrîzî'ye ayırmış ve dergideki "Makrîzî ve Mısır'da Covid Krizi" başlıklı makale, pandeminin Mısır'daki etkileri ile Makrîzî dönemi ve basının etkilerini karşılaştırmaktadır.

Bir başka önemli çalışma, "Al Maqrizi's view on Islamic Economy and its relevance to Covid-19 pandemic in Indonesia" (Makrîzî'nin İslam Ekonomisine Bakışı ve Endonezya'daki Covid-19 Pandemisi ile İlişkisi) başlığıyla Abisuar, Meirison ve Elfia (2020) imzasıyla yayımlanmıştır. Bu makalede, Makrîzî'nin enflasyon ve para politikalarına dair görüşleri ele alınarak, Endonezya'daki yüksek enflasyonla mücadele için İslam iktisadının çözüm önerileri tartışılmış ve yönetime yönelik tavsiyeler sunulmuştur.

1.5. İktisadî Krizlere Dair Kavramsal Çerçeve

Türkçeye İngilizce "Crisis" kelimesinden geçmiş olan "kriz", etimolojik olarak Yunanca ve Latince kökenli bir sözcük olup, Yunancadaki "Krinein" kökünden türetilen "Krisis" kelimesi hem Yunanca hem de Latince'de "karar vermek", "hüküm"

veya "hastalığın dönüm noktası" anlamlarında kullanılmıştır (Önder, 2001: 45; Nişanyan, 2009). Ancak zamanla, "tehlike" ve "istikrarsızlık" gibi anlamlarla ilişkilendirilmiştir (Elmas ve Yıldırım, 2010: 37).

Kriz kavramı, ekonomiyle sıkça ilişkilendirilse de sağlık, adalet, eğitim ve savunma gibi farklı alanlarda da kullanılmıştır. Örneğin, sağlık alanında, "aniden ortaya çıkan bir hastalık belirtisi" ya da "hastalığın ileri bir aşamaya ulaşması" şeklinde tanımlanabilir (Aktan ve Şen, 2001: 1225). Ekonomik bağlamda ise kriz, 1929 küresel ekonomik krizinin ardından İngilizcede "The Great Depression" olarak ifade edilen ve bizde "Büyük Buhran" olarak karşılık bulan terimlerle tanımlanmış ve yaygınlaşmıştır. Klasik iktisatçılar bu dönemde ekonomik durgunluğu, "Depression" (Buhran) olarak ifade etmişlerdir (Maden, Çelik ve Selek, 2009: 591).

Türk Dil Kurumu (TDK) kriz kelimesini, "bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun ya da bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran" olarak tanımlar. Hançerlioğlu ise krizi, "tüketilemeyen üretimin doğurduğu ekonomik çöküntü" şeklinde tanımlar (Hançerlioğlu, 1993: 39). Mahfi Eğilmez ise benzer bir tanımla, "Bir mekanizmanın mevcut konumunu ve geleceğini etkileyen, beklenmedik ve genelde önlem alınmada gecikilen olumsuz bir durumu" ifade etmektedir (Eğilmez, 2016). Eğilmez ayrıca kriz ile dalgalanma, çöküntü ve buhran arasındaki farkları da vurgulamaktadır. Örneğin, 2007'deki ABD'deki "subprime mortgage" krizinin başlangıç aşamasında "dalgalanma" terimi yerine "kriz" kelimesinin kullanılması, sürecin genişleyip daha fazla sektöre yayılarak bir ekonomik sarsıntıya dönüşmesinden sonra gerçekleşmiştir (Eğilmez, 2017: 49). Bu bağlamda, kriz, istikrarsız ve tehlikeli bir durumu ifade eden "güç dönem" olarak tanımlanabilir (Keskin, 2004: 7).

Ekonomik krizler, finansal nedenlerden kaynaklanmakla birlikte, yolsuzluklar, yönetsel problemler, adaletsiz vergi sistemleri, yüksek enflasyon, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi başka faktörlerden de kaynaklanabilmektedir. Ekonomik krizler, ülke ekonomisini makro düzeyde ve firmaları mikro düzeyde ciddi şekilde sarsan olaylardır (Aslan, 2017). Krizler, doğal afetler (kasırga, deprem, yangın) gibi dışsal faktörler ya da insan kaynaklı faktörler (yolsuzluk, skandallar, terör saldırıları) sonucu meydana gelebilir.

Kriz olarak tanımlanabilecek durumların dört temel özelliği bulunmaktadır: Birincisi, krizlerin ani ve tahmin edilemeyen bir şekilde ortaya çıkması, ikincisi, yalnızca

olumsuz etkiler yaratmayıp fırsatlar da doğurabilmesi, üçüncüsü, krizlerin etkilerinin, alınan önlemlerin zamanlamasına bağlı olarak kısa ya da uzun süreli olabilmesi ve dördüncüsü, krizlerin bulaşıcı etkilerle başka sektörler veya ülkelerdeki ekonomilere sirayet etmesidir (Aktan ve Şen, 2001: 1225-1226).

Kriz, yalnızca beklenmedik bir dönemi ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda bazı çevreler ve kesimler için fırsatlar doğuran, yeniden yapılanma sürecine olanak tanıyabilen bir durumdur (Aslan, 2017). Bu çok yönlü doğasıyla kriz, sadece olumsuz etkiler yaratmakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik ve sosyal yeniden yapılanmaya zemin hazırlayabilir.

İktisat kavramı "iktisad" (اقتصاد) ise Arapça "ksd" (قصد) kökünden gelmektedir, "yolun istikameti, düzlüğü, itidal ve orta yol" gibi anlamlar taşımaktadır (İbn Manzur, 1968: c3, 353). Bu anlamlar, insan davranışlarında dengeyi ve israf ile eli sıklık arasında bir denge kurmayı ifade eder. Lokman Süresi 19. ayette ise, "Yürüyüşünde ölçülü ve dengeli ol" ifadesiyle bu anlam vurgulanmıştır. Şemseddin Sami Kamus-u Türki'de iktisat kelimesinin iki anlamı üzerinde duruyor: "İtidal üzere hareket ve tasarruflu olma" (Sami, 1899:141)

Ekonomi kavramı, eski Yunan'da "ev" anlamına gelen *oikos* ve "yönetim, düzen" anlamına gelen *nomos* kelimelerinin birleşiminden türetilen *oikonomia* kelimesine dayanır (www.etimolojiturkce.com). Araplar da bu terimi benzer bir şekilde kullanmış ve zamanla "devletin mali işlerinin idaresi" anlamını da içerecek şekilde genişletmiştir (Hac, 1998: 13).

İktisat bilimi, insanların sınırsız ihtiyaçlarını, sınırlı kaynaklarla karşılama yönündeki davranışlarını ve uygulamalarını inceleyen sosyal bir bilim dalı şeklinde tanımlanır. Bu bilim dalı, kıt kaynaklar ile ihtiyaçlar arasındaki dengeyi kurmaya yönelik teoriler geliştiren bir alan olarak tanımlanabilir. Kriz ve ekonomi arasındaki ilişki, toplumların kaynaklarını etkin ve verimli kullanmalarını sağlama amacını taşır ve bu bağlamda iktisat, kıtlık yasası gibi teorik çerçevelerle şekillenir (İçke & Kızılkaya, 2018: 1).

Eğilmez, iktisat ve ekonomi terimlerinin farklı anlamlara geldiğini belirterek, "economics" teriminin bilimin adı, "economy" teriminin ise bu bilimin kapsamındaki ekonomik sistemin adıdır (Eğilmez, 2021: 28). Bu ayrım, bilimsel anlamda iktisat kavramının daha geniş bir çerçevede kullanılmasına olanak tanır.

Günümüzde konvansiyonel iktisat biliminin kapsamına giren pek çok konu, tarihsel süreçte hem Doğu hem de Batı dünyasında daha ziyade ahlâk, hukuk ve tarih kitaplarında ele alınmıştır. Özellikle ahlâk ilmi, modern iktisadın entelektüel kökenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Nitekim "ekonomi" kavramı, Antik Yunan düşüncesinde ahlâk ilminin alt disiplinlerinden biri olup, *ethique* (ethikos, bireyin kendini yönetmesi), *économie* (oikonomia, ev idaresi) ve *politique* (politikos, şehir yönetimi) terimlerinden türetilmiştir. Bu yaklaşım, geleneksel düşünce sistemleri içinde önemli bir yer tutmuş, söz konusu eserler Abbâsî Halifesi Me'mûn (ö. 218/833) döneminde Arapçaya tercüme edilmiştir. Günümüzde de kütüphanelerimizde ahlâk felsefesiyle ilgili çok sayıda eser bulunmakta olup, bu literatürde ethikos "ilm-i ahlâk", oikonomia "ilm-i tedbîr-i menzil" ve politikos "ilm-i tedbîr-i medine" olarak tercüme edilmiştir (Sahillioğlu, 1989:1).

Bu çerçevede, İslâm dünyasında ahlâk felsefesini sistematik bir biçimde ele alan en önemli eserler arasında Nasîrüddîn Tûsî'nin (ö. 1274) *Ahlâk-ı Nâsırî*, Celâleddîn Devvânî'nin (1424-1502) *Ahlâk-ı Celâlî* ve Hüseyin Vâ'iz'in (ö. 1504) *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserleri bulunmaktadır. Türkçede ise bu tür felsefî-tasavvufî eserlerin önde gelenleri arasında Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 1572) yukarıda bahsedilen üç Farsça ahlâk kitabını inceleyerek kaleme aldığı *Ahlâk-ı Alâî*, Cemaleddîn Aksarayî'nin (ö. 1389) *Ahlâk-ı Cemalî*, Amasyalı Hüsâmeddîn oğlu Ahmed'in Çelebi Sultan Mehmed'e (1413-1421) sunduğu *Mir'âtü'l-mülûk* ve Muhammed b. Turtûşî'nin (1060-1131) *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eseri yer almaktadır.

Öte yandan, İbn Miskeveyh'in (ö. 421/1030) *Tehzîbü'l-ahlâk* adlı eseri, başta Gazzâlî (451-505/1055-1111), Nasîrüddîn Tûsî ve Kınalızâde Ali Efendi olmak üzere birçok ahlâk düşünürü üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Nitekim Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî* adlı eserinin "*Tehzîbü'l-ahlâk*" başlıklı ilk bölümü, büyük ölçüde İbn Miskeveyh'in eserinin serbest bir tercümesi niteliğindedir. Bu yöntemin, daha sonraki ahlâk literatüründe de benimsendiği görülmektedir.

İktisat ilmi, XVI.-XVII. yüzyıllarda merkantilist düşüncenin etkisiyle, ilk kez bağımsız bir araştırma alanı hâline gelmiş ve ahlâk felsefesinden ayrılmaya başlamıştır. Bu dönemde, ekonomi yalnızca bireylerin günlük yaşantılarında uyguladıkları ev yönetimi (oikonomia) veya bireysel içsel yönetime ilişkin ahlâk felsefesi olmaktan çıkmış, devletlerin iktisat politikalarına rehberlik eden bir disiplin

hâline gelmiştir. Merkantilistler özellikle ekonomik büyüme ve ticaretin artış hızlarını analiz edebilmek için istatistik disiplinine büyük önem atfetmişlerdir (Nef, 1980:29).

İktisadi veya ekonomik kriz ise herhangi bir hizmet, üretim, mal faktörü veya yabancı para piyasalarındaki miktar ya da fiyat dalgalanmalarının tolere edilebilir sınırı ötesine geçerek ciddi dalgalanmalara neden olması olarak tanımlanmaktadır (Kibritçioğlu, 2001: 1). Ekonomik krizler, para, sermaye, işgücü, mal ve hizmet piyasalarında karar alıcıların aşırı tedbirli davranmasına yol açan ve ekonomik göstergelerde sürekli bir bozulmaya neden olan güvensizlik durumları olarak da ifade edilebilir (Duman, 2011: 4).

1.5.1. İktisadi Krizlerin Tarihsel Gelişimi

Tarih boyunca doğal ya da insan kaynaklı sebeplerle ortaya çıkan iktisadi krizler, tarihçiler ve toplum bilimciler tarafından sürekli olarak incelenmiş, bu krizlerin nedenleri ve çözüm yollarına dair çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Antik Yunan düşünürlerinden Democritus, üretimde arz fazlasının toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamış, Solon ise borç krizlerinin yapısal reformlarla aşılması gerektiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde, Antik Mısır'da Nil Nehri'nin taşkınlarını hesaplayan topluluklar, tarımsal üretimde yaşanabilecek krizlere karşı çözümler geliştirmeye çalışmıştır (Kabadayı, 2013: 40).

Kapitalizm krizleri ve konjonktürel dalgalanmalar, ana akım iktisatçılar tarafından 19. yüzyıldan itibaren kapitalist sisteme özgü bir olgu olarak görülmüştür. Bununla birlikte, bazı iktisatçılar krizlerin tarihini daha önceki yüzyıllara, hatta Orta Çağ'a kadar götürmektedir (Sunay, 2017: 3). Ülgener, 1929 Büyük Buhran'ı ve sonrasındaki ekonomik krizleri inceleyerek, Orta Çağ'da yaşanan krizlerin benzer etkiler yarattığını ve tarihin tekerrür ettiğini vurgulamıştır. Ülgener'e göre, dalgalanma ve kriz tarihindeki ilk realist düşünceler 14. yüzyılda ortaya çıkmış olup, bu tarihten itibaren krizlerin sebepleri iktisadi ve toplumsal temellere dayandırılmaya başlanmıştır. Bu konuda en önemli teorisyenlerden biri olarak da İbn Haldun'u göstermektedir (Ülgener, 2006: 31).

1.5.2. İktisadi Krizlerin Sebepleri

Ekonomik krizlerin tarihsel kökenleri oldukça eski olmasına rağmen, günümüzde dahi bu krizlerin tanımı konusunda kesin bir fikir birliği bulunmamaktadır. Krizlerin

sebeplerine ilişkin olarak çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Genel olarak iktisadi krizlerin sebepleri dört temel başlık altında incelenmektedir: makroekonomik yapıda sürdürülemezlik, ahlaki rizikolar, ters seçim, finansal liberalizasyon ve sürü psikolojisi (Bilge, 2010: 52).

Orta Çağ sonlarının pre-kapitalist toplumlarında iktisadi krizler genellikle tarımsal üretim ve ulaşım yetersizlikleri nedeniyle ortaya çıkmış ve darlık ya da kıtlık şeklinde kendini göstermiştir (Sunay, 2017: 90). İktisadi dalgalanmaların yönünü belirleyen en kritik unsur ise demografik faktörlerdir. Nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bölgelerde krizler genellikle dış kaynaklı sebeplerden (kıtlık, kuraklık gibi) kaynaklanırken, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde krizler genellikle iç dinamiklere bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Ülgener, 2006: 27).

Krizler, hâkim ekonomik doktrinlerin sorgulanmasına ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan entelektüel dönüşümlere ilham vermiştir. Bu bağlamda, 1929 “Büyük Buhranı”na tepki olarak John Maynard Keynes’in ortaya koyduğu ekonomik paradigma değişimi önemli bir örnek teşkil etmektedir.

İktisadi krizler, tıpkı hastalıklar gibi toplumları derinden sarsmaktadır; ancak her hastalığın bir tedavisi olduğu gibi, krizlerin de çözümleri bulunmaktadır. Krizin giderilmesi öncelikle sebeplerinin ve etkilerinin doğru bir şekilde tespit edilerek ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.

Bu bağlamda, krizlerin geçici nitelikte olduğu ve zamanla sona ereceği gerçeği göz önünde bulundurularak, panik yerine akılcı ve stratejik önlemler alınmalıdır. Makrîzî, bu doğrultuda toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesinin krizlerin etkilerini hafifletmede önemli bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, iktisadi krizler karmaşık ve çok boyutlu olgulardır. Krizlerin nedenleri ve etkileri birbirinden farklılık göstermekle birlikte, tarih boyunca tekrar eden benzer unsurlar taşımaktadır. Krizlere verilen tepkiler ve geliştirilen çözüm önerileri, iktisadi düşüncenin gelişimi açısından önemli bir birikim oluşturmuştur.

1.5.3. İslami Çağlarda İktisadi Krizlere Genel Bakış

İslami çağlarda iktisadi krizler, genel olarak iki temel sebebe dayanmaktadır. Birincisi, idari ve mali yolsuzluk, savurganlık, lüks yaşam, siyasi karışıklıklar, iç çatışmalar ve savaşlardır. Bu unsurlar, devlete ağır bir mali yük getirerek ekonomik istikrarı ciddi

şekilde sarsmış, bunun sonucunda ise toplumsal huzursuzluk ve askerî isyanlar ortaya çıkmıştır. Tarih, bu tür ekonomik ve siyasi krizlerin sayısız örneğiyle doludur.

Diğer temel sebep ise kuraklık ve bunun yol açtığı kıtlıktır. Yağışların yetersiz olması, büyük ölçekli ekonomik krizlere neden olmuş, bu tür krizler genellikle temel gıda maddelerinin fiyatlarında aşırı artışlara yol açmıştır. Aşırı yağmurlar da XIV. yüzyıl Avrupa'sında görüldüğü gibi kıtlıklara yol açabilmektedir. Kur'an-ı Kerim, suyun, toprağın ve tarımın hayati önemine vurgu yaparak insanın bu kaynaklara olan bağımlılığını açık bir şekilde ifade etmektedir (Bakara 22; Enbiya 30). Kuraklık, genellikle veba salgınları ile eş zamanlı olarak ortaya çıkmış ve büyük can kayıplarına sebep olmuştur. Özellikle Irak ve çevre bölgelerde halkın temel besin maddesi olan buğday ve arpanın üretimindeki düşüş, kıtlık ve fiyat artışlarının en önemli göstergesi olmuştur (Mez, 1941, c.2:253).

Makrîzî, Mısır'da meydana gelen kıtlık olayları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal çalkantıların sebepleri üzerinde dururken, tarih boyunca gözlemlenen doğal afetler ve kıtlıkların ilahi bir takdir doğrultusunda gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Ona göre, insanların ilahi emirlerden sapmaları ve ahlaki yozlaşmaları, ilahi kudret tarafından bir ceza ve sınaama olarak geri dönmektedir. Bu bağlamda, Nil Nehri'nin debisinin beklenen seviyenin altında kalması, sıcak ve kurak rüzgârların esmesi, çekirge istilaları gibi doğa olayları tarımsal üretimi olumsuz etkilemekte ve bunun sonucunda Mısır, Suriye, Irak, Hicaz ve diğer bölgelerde kuraklığa bağlı ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Makrîzî, kuraklık olaylarını değerlendirirken Mısır'ın özel bir konumda bulunduğunu belirtmekte ve ülkenin temel geçim kaynağı olan Nil Nehri'nin yeterli su seviyesine ulaşamaması hâlinde tarım arazilerinin sulanamayacağını, dolayısıyla ekim ve hasat faaliyetlerinin gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu durum, kıtlık ve ekonomik krizlerin derinleşmesine yol açarak toplumsal ve siyasi istikrarsızlıklara zemin hazırlamaktadır (Ağır, 2021).

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un yorumladığı rüya, yedi yıl sürecek büyük bir ekonomik krizin habercisiydi. Hz. Yusuf, Mısır'da önce yedi yıl boyunca bol yağış ve verimli hasat döneminin yaşanacağını, ardından ise yedi yıllık bir kuraklık sürecinin başlayacağını bildirmiştir. Bu döneme hazırlık olarak, bolluk yıllarında tasarruf yapılmasını ve stokların israf edilmeden saklanmasını tavsiye etmiştir (Yusuf Suresi, 46-49).

Hız. Peygamber (s.a.v.), ekonomik krizlere karşı alınacak önlemler kapsamında ribâdan ve sömürüden uzak bir piyasa düzeni oluşturmayı hedeflemiş ve Medine’de Müslümanlara özel bir pazar kurmuştur. Bu pazarın serbest ticareti teşvik eden bir sistemle işlemesi gerektiğini belirterek şöyle buyurmuştur: *“Burası sizin çarşınızdır. Sakın bu çarşı iptal edilmesin ve bu çarşıda satıcılar ve alıcılar üzerine vergi yüklenmesin”* (Sünen-i İbn Mâce, Hadis No: 2233). İslam Peygamberinin kriz dönemlerindeki yaklaşımı, kemer sıkma, tasarruf politikaları ve züht anlayışı üzerine temellenmiştir. (Ceburi, 2010:2)

Benzer bir politika, Hız. Ömer (r.a.) tarafından da benimsenmiştir. Hicri 18 (Miladi 639) yılında yaşanan ve “Remade Yılı” olarak bilinen kıtlık döneminde Hız. Ömer, kemer sıkma politikası uygulamış ve toplumsal dayanışmayı teşvik etmiştir. Sonraki dönemlerde yaşanan iktisadi krizlerin farklı sebepleri olsa da özellikle siyasi çekişmeler ve fitneler, ekonomik istikrarsızlığın başlıca unsurları arasında yer almıştır (Ceburi, 2010:2-3).

1.5.4. Makrîzî’nin İktisadi Krizleri Çözme Yöntemi

İktisadi krizler, hastalıklar gibi toplumlar üzerinde derin etkiler bırakan olgulardır ve her hastalık gibi bu krizlerin de belirli çözümleri mevcuttur. Krizlerin önlenmesi ve etkilerinin azaltılması, öncelikle sebeplerinin ve sonuçlarının iyi analiz edilmesiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda Makrîzî, iktisadi krizlerin nedenlerini anlamanın ve bunlara karşı etkin mücadele yürütmenin önemini vurgulamaktadır. Konuya ilişkin olarak şu ifadelerle yer vermektedir:

"Nitekim, küçük ya da büyük farkı olmaksızın, nedeni bilinen her işin/sorunun, tecrübe sahibi kimseler tarafından ıslah edilmesi kolay olur. Zor ya da kolay her iş için kendisinden yardım istenen sadece Allah’tır. Allah gerçeği söyler ve doğru yola iletir." (Makrîzî, 1940: 4).

Makrîzî, iktisadi krizleri doğal süreçler olarak değerlendirmekte ve bunların kalıcı olmadığını vurgulamaktadır. Krizlerin etkilerini azaltmanın bir yolu olarak ise toplumdaki sosyal dayanışmanın güçlendirilmesini önermektedir. Dayanışma, fiyat artışlarının olumsuz etkilerini hafifletme noktasında kritik bir rol oynadığı için desteklenmeli ve teşvik edilmelidir (Said, 2015: 42).

Makrîzî, halk arasında krizlerin sürekli olduğuna dair yanlış bir algının hâkim olduğunu belirterek, bu bakış açısını değiştirmek için çaba sarf etmiştir. Konuyla ilgili olarak şu görüşleri dile getirmektedir:

"Açık belanın (808/1405 yılında yaşanan musibet) süresi uzayınca halkın başına birçok alçaltıcı azap geldi. İnsanların çoğu, bu musibetlerin geçmişte bir örneğinin bulunmadığı, daha önce buna benzer bir şeyin yaşanmadığı zannına kapıldı. Hatta haddi aşarak bu durumun son bulmayacağını ve halktan asla ayrılmayacağını söylediler." (Makrîzî, 1940: 3).

Buna karşın, tarihsel olarak pahalılığın ve ekonomik zorlukların gelip geçici olduğunu belirten Makrîzî, bu konuda somut örnekler sunmuş ve "İgâse" adlı eserini de bu anlayışı değiştirmek amacıyla kaleme aldığını ifade etmiştir:

"Bunun yanı sıra geçmişte birçok pahalılık yaşanmış, helak edici yıllar da gelip geçmiştir. Ancak bu durum beyan ve izaha muhtaç olduğu gibi detay ve açıklamayı da gerektirir. Bundan dolayı bu korkunç duruma kaynaklık eden sebepleri ve bu çirkin belanın insanlar ve ülkeler arasında nasıl devam ettiğini açıklamaya karar verdim." (Makrîzî, 1940: 4).

Makrîzî'nin görüşlerinde dikkat çeken önemli bir husus, onun krizleri salt bir kader anlayışı çerçevesinde değerlendirmemesidir. Aksine, krizlerin sebeplerini ortadan kaldırmaya yönelik somut çözümler önererek aktif bir mücadele yürütmektedir.

Makrîzî, Memlûklerin para sisteminde altın ve gümüş standardından bakır paraya geçişin pahalılığın temel sebeplerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, altın ve gümüşün yeniden para birimi olarak kullanılmasını önermektedir.

Ayrıca, Makrîzî iktisadi krizlerin çözümü için bir dizi yapısal reform teklif etmektedir. Bunlar arasında etkili ve adil bir vergi sisteminin kurulması, para arzının dengelenmesi, tarım ve ticaretin teşviki, yolsuzlukla mücadele ve kaynakların verimli kullanılması gibi önlemler yer almaktadır. Ek olarak, kriz dönemlerinde ekonomik reformların hızlandırılması ve ekonomik çeşitlendirme stratejilerinin uygulanması da Makrîzî'nin önem verdiği yaklaşımlar arasındadır.

1.5.5. Makrîzî'nin İktisadi Analizlerinde Kullandığı Kaynaklar

Memlûkler döneminin önde gelen tarihçilerinden biri olan Makrîzî, yalnızca olayların kronolojik aktarımıyla yetinmeyip, toplumsal ve iktisadi yapıları çözümlenmeye

yönelen çok katmanlı bir tarih anlayışı geliştirmiştir. Özellikle kıtlık, enflasyon ve yolsuzluk gibi kriz dönemlerini ele alırken, bu olayların arka planındaki yapısal ve kurumsal sorunları ortaya koyma çabası dikkat çekicidir. Onun iktisadi krizleri değerlendirirken başvurduğu kaynaklar, farklı türden bilgi kaynaklarını nasıl harmanladığını anlamak açısından önemlidir.

Makrîzî'nin kriz analizlerinde en belirgin başvuru kaynaklarından biri İslami kaynaklar, yani Kur'ân-ı Kerim, hadisler ve klasik fıkıh metinleridir. Kıtlık ve enflasyon gibi toplumsal afetleri değerlendirirken sıkça ilahi adalet, rızık düzeni ve helal kazanç çerçevesinde hareket etmektedir. Bu bağlamda iktisadi bozulmaları sadece ekonomik verilerle değil, ahlaki yozlaşma ve dini yükümlülüklerin ihlaliyle açıklar. Fıkhi kurallar, özellikle para ayarı, ölçü-tartı ve fiyatlama meselelerinden hem normatif hem pratik çerçeveler sunar.

Makrîzî'nin iktisadi kriz analizlerinde ikinci önemli kaynak türü resmî belgeler, arşiv kayıtları ve devlet dokümanlarıdır. Uzun süreli pazar denetçiliği (muhtesiplik) görevinde bulunması bu tür kaynaklara erişimini kolaylaştırmıştır. Bu tür veriler onun özellikle İğâsetü'l-Ümme ve Şuzûrû'l-Ukûd gibi eserlerinde açık biçimde yer alır. Vergi kayıtları, maaş bordroları, bütçe, para ayar defterleri ve narh listeleri gibi belgeler, Makrîzî'nin gözlemlerini somutlaştırmasında önemli rol oynamıştır. Bu yönüyle, yalnızca rivayetlere dayanmayan; aksine devletin iktisadî uygulamalarını doğrudan inceleyen bir yaklaşım sergilemiştir.

Gözleme dayalı bilgiler ve toplumsal hafıza da Makrîzî'nin başvuru kaynaklarından biridir. Halktan, tüccarlardan ve esnaftan edindiği bilgileri de değerlendirmeye dahil eder. Bu bağlamda şifahi kültür, pazar gözlemleri ve günlük hayatın içinden gelen anlatılar onun için değerli bilgi kaynaklarıdır. Sadece devletin yaptığı resmî açıklamalarla yetinmeyip, krizin toplum üzerindeki reel etkilerini anlamaya çalışan bir yaklaşım benimser. Bu yönüyle klasik tarihçilerden ayrılmaktadır.

Makrîzî, Taberî, İbn Teymiyye ve İbn Haldun gibi kendisinden önceki tarihçi ve düşünürlerin eserlerine de geniş ölçüde başvurmuştur. Özellikle İbn Haldun'un vergiyle ilgili görüşleri ve İbn Teymiyye'nin para ve fiyat istikrarı konusundaki fikirleriyle Makrîzî arasında güçlü bir paralellik bulunur. Bu yönüyle sadece aktaran değil, kaynakları karşılaştırarak kendi değerlendirmesini oluşturan bir tarihçi ve iktisatçıdır.

Makrîzî'nin dikkat çeken bir diğerk yönü ise kaynakları eleştirel bir süzgeçten geçirme yeteneğidir. Özellikle iktisadi olayların arka planını incelerken, sadece görünene değil, olayların ardındaki kurumsal ve yapısal sorunlara da odaklanır.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKRİZİ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE DÖNEMİ

2.1. Makrizi’nin Hayatı

Makrîzî (1364-1442) Memlûkler döneminde yaşamış önemli bir iktisat tarihçisi ve alimdir. İbn Tağrîberdî, hocasının tam adını Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Temim b. Abdüssamed Takıyyüddin Ebû Muhammed (Ebü’l-Abbâs) el-Makrîzî olarak zikreder (İbn Tağrîberdî,1984, c1:415). Makrizi hicri 766’da (miladi 1364-1365) Mısır’ın Kahire kentinin Burcuvan semtinde dünyaya geldi. (Seyyid, 2003: 448) Doğum tarihinin miladi olarak iki tarihli verilmesi birkaç sebebe bağlanabilir. İslami biyografi kaynaklarında doğum tarihlerinden ziyade ölüm tarihlerinin verilmesiyle yetinildiği için bu tür farklılıklar olabiliyor. Bir diğer sebep de İslami kaynaklardaki hicri takvimin kullanılması ve miladi takvime çevrimlerde farklılıkların oluşmasıdır (Orman, 2015:400)

Mısır’da Bahri Memlûk Hanedanlığı’nın (1250-1387) son dönemlerinde dünyaya gelmiştir ve hükümdarlığın düşüşüne 18 yaşlarında tanık olmuştur. Hayatı, kökeni, mezhebi tercihleri ve ilmi kişiliği, dönemin sosyo-politik ve ilmi dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmeye değerdir. Makrizi, hayatının büyük bölümünü, Mısır’da 15. yüzyılın ilk yarısında hüküm süren yolsuz yöneticilerin kötü idaresi, kıtlık, zaman zaman Nil Nehri’nin taşkınları veya kuraklıkları, salgın hastalıkların patlak vermesi, zirai hastalıklar ve çeşitli doğal felaketlerin tetiklediği ciddi ekonomik krizlerin gölgesinde geçirmiştir (Islahi, 2009).

Makrîzî bugünkü Lübnan’ın Ba’lebek şehrinin Makarize semtinden Mısır’a göç eden bir aileye mensuptur. Ailesi Türk Memlûk hükümdarlarından Sultan El-Eşref Şa’ban’ın (1363-1377) saltanatından önce Mısır’a göç etmiştir. Makrizi, köklü ve ilimle meşgul olan tanınmış bir aile ortamında yetişmiştir. Baba tarafından dedesi Şeyh Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkadir b. İbrahim (ö. 1332) Hanbeli mezhebinin fıkında seçkin bir alimken, anne tarafından dedesi Şeyh Şemseddin Muhammed İbn Saiğ (ö. 1375), sarayda fakih ve İbn Tulun Camii’nde Hanefî mezhebinin fıkıh hocası olarak görev yapmıştır. Babası Ali ise kadılık dairesinde katip olarak çalışmıştır (Seyyid, 2003), (Allouche,1994)

Dedesesi Şeyh Abdülkadir, Kahire’ye birkaç defa gitmiş, ancak Mısır’da kalmamış ve 733/1332 yılında Şam’da vefat etmiştir. Babası Aladdin Ali b. Abdülkadir daha sonra

Kahire'ye gelip buraya yerleşmiş ve 779/1377-78'de vefat edinceye kadar Kahire'de yaşamış (Seyyid, 2003; 448), çocuk yaşta babasını kaybetmesi üzerine eğitimini anne tarafından dedesi İbn Saiğ üstlenmiştir (İbn el-Hatib,1977, c1:8).

Baba tarafından Suriye kökenli bir ailenin çocuğu olan Makrîzî'nin hayatının çoğunluğunu geçirdiği Burcuvan semti şehrin merkezinde bir zamanlar Fatımi saraylarının bulunduğu yere yakın bir konumdaydı. (Thomas&Mallett, 2013:380) Takiyuddin, atalarının bugünkü Lübnan'da bulunan Bekaa Vadisi'ndeki Baalabak'ın bir banliyösü olan *Makariza* ile olan bağlantısı nedeniyle Makrîzî olarak adlandırılmıştır.

Bazı tarihçiler Makrîzî'nin nesebinin Fatımilere dayandığını belirtmektedirler. İbn Hacer el-Askalani bu tarihçilerdendir. (İbn el-Hatib, 1977, c1:7) Bir başka rivayete göre ise Makrîzî'nin kökenleri Ubeydîler'e dayanmaktadır. (Ebu'l-Mehâsin, 1992, c15:226) Yine bir başka rivayette ise nesebi Ba'lebek'teki Makariza mahallesine dayanmaktadır. (Makrîzî,1999, c1:7)

Makrîzî, Şafii mezhebinin Mısır ve Şam'da hâkim olduğu bir dönemde yaşamış olup, baba tarafından Hanbeli mezhebine mensup bir aileden olmasına rağmen, yetişme çağında anne tarafından dedesi olan Hanefi âlimi İbn Sâiğ'in etkisiyle amelde Hanefi mezhebini benimsemiş ve bu mezhebin usulüne göre eğitim almıştır. Makrîzî'nin Şafii mezhebine geçiş süreci, dedesi İbnü's-Saiğ'in vefatının (776/1375) ardından başlamış ve bu tercihinde Şafii mezhebinin yaygınlığı, gücü ve usul anlayışının yanı sıra Şafililerin ekseriyetinin itikatta Eşarî olmasının da etkili olduğu ifade edilmektedir Hatta Hanefiliğe karşı mücadele ettiği de kaynaklarda geçmektedir (Seyyid, 2003: 448; Orman, 2015: 399).

Yirmili yaşlarında Şafii mezhebine intisap etme kararı alan Makrîzî'nin bu tercihiyle ilgili kesin gerekçeler bilinmemekle birlikte, Şafii hukuk ekolünün o dönemdeki entelektüel ve siyasi çevrelerdeki üstünlüğünün belirleyici olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bu gerekçe, çağdaşı Ayni (ö. 1451) başta olmak üzere, eserlerine de yansıyan Hanefilere yönelik önyargılı tutumunu tam anlamıyla açıklayamamaktadır (Thomas & Mallett, 2013: 380). Makrîzî'nin öğrencisi Yusuf bin Tağriberdi (874/1469), hocasının ilerleyen yaşlarında Hanefilere karşı geliştirdiği önyargı ve antipatisinin, o dönemde yaygın olmayan Zahiri mezhebine yakınlığı ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir (İbn Tağriberdi, 1994, c.1: 396).

Makrîzî'nin Şafii mezhebine geçişinde, Şafii olan babasının vefatının da etkili olduğu ileri sürülmekle birlikte, Eymen Fuad Seyyid'e göre, bu değişimde dönemin Şafii mezhebinin güçlü ağırlığının belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Seyyid, 2003: 448; Broadbridge, 1999: 85). Her ne kadar diğer Sünni mezhepler de devlet yönetimleri tarafından tanınmış olsa da Şafilik o dönemde bir adım öne çıkmış ve bu mezhebin âlimleri devletin idari yapısında önemli roller üstlenmişlerdir (Eyyub, 2017).

Islahi (2009: 441), Makrîzî'nin babasının ölümünün ardından Zahirî mezhebine eğilimli bir Şafii olduğunu, ancak zamanının eğilimlerinin aksine belirli bir mezhebe bağlı kalmadığını ve bu geçişlerin onun bağımsız düşünce yapısını ortaya koyduğunu belirtmektedir. Makrîzî'nin dinî görüşleri ve hadise olan sevgisi, bazı muhataplarınca onu Zahirî mezhebine yakın görmelerine neden olmuşsa da kelimî konularda Hanbelilere daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Teymiyye'yi (ö. 1328) övmesi ve öğrencisi İbn Kayyim'in (ö. 1350) eserlerine dolaylı atıflarda bulunması, Hanbelî görüşlerine verdiği yüksek değeri göstermektedir (Thomas & Mallett, 2013: 382).

Rabbat (2003: 11-12), Makrîzî'nin baba tarafından dedesinin Hanbelî ve anne tarafından dedesinin Hanefî mezhebini terk etme kararının tesadüfi olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre, bu durum, Makrîzî'nin otoriter figürlere (baba veya büyükbaba) karşı bireyci ve isyankâr bir tutum sergilediğini ve mezhep değiştirerek atalarının öğretisini ve otoritesini reddetmek suretiyle bağımsız düşünceli bir âlim olma yolunda özgürleştirici bir adım attığını göstermektedir. İbn Hacer el-Askalani de Makrîzî'nin mezhep değiştirmesine ilişkin olarak “bilincine ve yeterliliğe eriştiğinde (لما تيقظ ونبه تحول شافعا)” ifadesini kullanarak, bu geçişin bilinçli ve olgunluk dönemiyle ilişkili olduğuna işaret etmektedir (Askalani, 1994, c.3: 59).

- **Ahlakı ve İlmî Özellikleri**

Makrîzî'nin ahlakı ile ilgili çağdaşlarının değerlendirmeleri, onun fazilet sahibi, dindar ve çalışmalarında ciddi ve kararlı bir kişilik sergilediği yönünde birleşmektedir (Sahavi, 1896: 22-24).

Makrîzî, Şam, Baalbek ve Kahire'de ilimle iştigal eden tanınmış bir ailede yetişmiş ve bu avantajı iyi kullanmıştır. Genç yaşta, özellikle 20'li yaşlarında, dönemin büyük gelişmeleri ortasında kendi düşünce dünyasını oluşturmaya başlamış; dini ilimlere,

Kur'an hafızlığına, nahiv, fıkıh, tefsir, hadis, tarih, edebiyat ve matematik alanlarına yoğunlaşmıştır (İbn el-Hatib, 1977, c.1: 7).

Makrîzî'nin fikri ve ilmi olgunluğa erişmesinde birçok etken rol oynamıştır. Tarihi kaynaklar, onun çocukluk döneminden itibaren keşfetmeye olan tutkusunu vurgulamaktadır. Özellikle hocası İbn Haldun'dan büyük ölçüde etkilenmiş; bilimsel olgular ve metodolojik analizler üzerine kurulu bir düşünce yapısı geliştirmiştir. Gözlem, karşılaştırma ve deneye dayalı bir araştırma yöntemi benimsemiş; siyasi ve entelektüel çevrelerde hocası gibi nesnellığe ve bilimsel yaklaşıma odaklanmıştır.

Makrîzî, epistemolojinin kurallarını benimseyerek bilimsel çalışmalarında doğruluğu ve güvenilirliği esas almıştır. Bu bağlamda şüphecilik, araştırma, görüşlere ve mezheplere körü körüne uymama, İslam şeriatının hedeflerinden sapmama ve olayların sebeplerini araştırma gibi ilkeler üzerinde durmuştur (Haras, 2014: 50).

Makrîzî'nin kişisel ve ilmi karakterini değerlendirebilmenin en iyi yolu, eserlerini incelemekten geçmektedir. Zira yaşadığı dönemdeki hoca-talebe ilişkileri ve hasımlıkları nedeniyle bazı değerlendirmelerde tarafsızlık izleri görülebilmektedir. Bir tarihçi olarak Makrîzî'nin bilgi inşasının temelini üç ana eksen oluşturmuştur: Aldığı eğitim, üstlendiği kamu görevlerinden edindiği deneyim ve gerileme sürecine giren Memlûk Devleti'nin sosyo-politik ve ekonomik şartlarının tanığı olması (Atıyye, 2009).

Eserlerinde olayları tarafsız bir şekilde aktarması ve cesur yorumları, ilmi kişiliğini ortaya koyması bakımından büyük önem taşımaktadır. Örneğin, kendisini hadis hocalığı görevine atayan Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî (815-824/1412-1421) hakkında abartılı övgülerde bulunmaktan kaçınmış; hatta vefatından sonra güzel hasletlerini zikrederken, aynı zamanda Mısır ve Şam'ın yıkımında oynadığı rolü ve aşırı kıskançlık ile cimrilik gibi olumsuz özelliklerini de dile getirmiştir (Makrîzî, 1973, c.4: 551). Ayrıca, dönemin valilerine, kadılarına ve muhtesiplerine yönelik rüşvetçilik ve halkı sömürmek gibi ağır eleştirilerde bulunmuştur (Makrîzî, 1973, c.4: 388).

Makrîzî, bir âlim olarak Mısır'ın siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını bilimsel bir bakış açısıyla ele almış; doğduğu şehir olan Kahire'nin bilinmeyen yönlerini aydınlatmış, önemli eserlerini kaydedip tanıtarak şehri adeta yeniden canlandırmış ve ünlü şahsiyetlerin biyografilerini kaleme almıştır. Sadece ilmi titizliğiyle değil, aynı

zamanda sabrı, konulara vukufiyeti, sosyal hayata ve toplumun tarihine verdiği önemle de çağının önde gelen tarihçilerinden biri olarak tanınmıştır.

Makrîzî, bilgiye olan derin ilgisiyle tanınan bir düşünürdür. Çocukluğundan itibaren entelektüel keşiflere olan merakı, onu kendi döneminin büyük âlimlerinden fıkıh, hadis ve tarih gibi farklı disiplinlerdeki önemli eserlerle tanıştırmıştır.

Orman'a göre, Makrîzî'nin analitik düşünme yeteneği, şahsi tecrübelerinden faydalanabilme kabiliyeti ve dikkatli gözlemleri, onun tarihsel analizlerinde ve metodolojisinde etkili olmuştur. Eğitimli bir aileden gelmesi, aldığı yüksek düzeyde eğitim, iktisadi ve sosyal konularla ilgili üst düzey devlet görevlerinde bulunması, onun akademik kariyerinin temellerini oluşturmuştur (Orman, 2015:398).

Makrîzî'nin metodunun en önemli özellikleri arasında, ilmi verileri aktarırken dikkatli ve itidalli bir dil kullanması, bir görüşe veya fikre körü körüne bağlı olmaması, olguları derinlemesine analiz etmesi ve farklı görüşleri karşılaştırarak değerlendirmesi sayılabilir. Ayrıca, ekonomik ve sosyal şartlarla siyasi gelişmeler arasındaki bağları açıklayarak olayların sebeplerini sonuçlara bağlama yeteneği, onun entelektüel derinliğini ortaya koymaktadır (Sekine, 2015:100).

Bazı şarkiyatçılar, Makrîzî'yi yalnızca bir bilgi toplayıcı olarak tanımlamış olsa da Makrîzî'nin eserleri, belirli bir metodoloji ve bilimsel araştırma planına dayalı olarak birbirine bağlanan bir bilgi zincirinden oluşmaktadır. Bu bağlamda, onun yalnızca bir bilgi derleyicisi değil, aynı zamanda derinlemesine analiz yapabilen bir müellif olduğu anlaşılmaktadır (Seyyid, 1995: 45-47).

Makrîzî hem anne hem de baba tarafından ilme yatkın bir aileye mensup bir şahsiyettir. Sahavi'nin doğrudan aktardığına göre, Makrîzî, fıkıh, hadis, kıraat, dil, nahiv, edebiyat ve tarih gibi geniş bir yelpazede 600 hocadan ders almıştır. Aralarındaki en tanınmış hocalarından biri, sosyal bilimlerin kurucularından kabul edilen İbn Haldun'dur (808/1406). Makrîzî, İbn Haldun ile ilk etkileşimini, onun Kahire'ye yerleşmesi ve Sultan Berkûk'un (784-801 H) döneminde Maliki ekolünün başyargıcı (Kadi'l-Kudat) olarak atanmasıyla yaşamıştır (Maliha & Rusydiana, 2023:4).

Eymen Fuad Seyyid'in aktardığına göre, Makrîzî, İbn Haldun ile birçok kez görüşmüş, ondan büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle, İbn Haldun'un Mukaddime'sini "eşsiz bir pırlanta" olarak nitelemiş ve onun Mısır'da oluşturduğu ekolün bir parçası olmuştur (Seyyid, 2003:448).

Her ne kadar hocası kadar derinlemesine bir tarih felsefesi yazmamış olsa da İbn Haldun'un Mukaddime'de belirttiği birçok düşünceyi benimsemiştir. Özellikle, düşük vergi oranlarının ve artan vergi yüklerinin gelir üzerindeki olumsuz etkileri, altın ve gümüşün doğal para birimi olduğu yönündeki görüşleri ve ticaretin yöneticiler tarafından tekelleştirilmesine karşı çıkan düşünceleri onun İbn Haldun'a olan yakınlığını ortaya koymaktadır (İslahi, 2009:448).

Makrîzî, sadece El-Ezher'deki ilmî çalışmalarla yetinmemiş, ilmini daha da geliştirebilmek için çeşitli bölgelere seyahat etmiş ve dönemin önde gelen âlimleriyle bir araya gelebilmek amacıyla hacca gitmiştir (Aşur, 1998:163).

Makrîzî, en çok etkilendiği şahsiyetlerden biri olan dedesi İbnü's-Saig (Şemseddin Muhammed bin Muhammed) ve İbn Haldun (Veliyuddin Ebu Zeyd Abdurrahman bin Haldun el-Hadrami el-Eşbeyli) dışında, birçok önemli âlimden de ders almıştır. Bunlar arasında İbn Kesir (İsmail bin Ömer bin Dav bin Zer'i el-Karaşi), İbn Furat (Muhammed b. Abdurrahim b. Ali b. el-Hasan bin Muhammed el-Hanefi), İbn Dokmak (Sarımuddin Muhammed bin İbrahim bin Eydemir), eş-Şeref bin Asker (Ahmed bin Abdurrahman bin Ahmed el-Bağdadi), Burhan el-Amidi (İbrahim bin Davud bin Abdullah bin Burhanuddin), el-Firuz Abadi (Muhammed bin Yakub bin Muhammed bin Ömer), Ebu İshak el-Tanukhi, İbn Ebu el-Mecd, Nasiruddin Muhammed b. el-Haraci, Siracuddin Omer el-Bulgini, Zeynuddin Abdurrahman el-İraki ve Nuruddin Ali el-Haytami gibi büyük isimler yer almaktadır. Bu alimlerden fıkıh, kelam, edebiyat, Arapça ve matematik gibi çok çeşitli dersler almıştır (Haras, 2014; 47; İslahi, 2009:441).

Makrîzî, hicri 9. (miladi 15. yüzyıl) yüzyılın ilk yarısında Mısırlı tarihçiler arasında önemli bir yer edinmiş ve ünü yayıldıkça pek çok talebe yetiştirmiştir. Tarih, fıkıh, hadis ve diğer ilimlerdeki eserleri sayesinde tanınırlığı artmış ve itibarı pekişmiştir. "En-Nucumu'z-Zahiretu fi Muluki Mısır ve'l-Kahire" adlı eserinin müellifi Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Tağriberdi (ö.874/1469) ve "Et-tibrü'l-mesbuk fi zeyli's-Sülûk" adlı kitabın yazarı Şemseddin es-Sahavi gibi önemli tarihçiler, Makrîzî'nin talebeleri arasında yer almaktadır. Tağriberdi, hocasının vefatından sonra dönemin önde gelen tarihçileri arasında kendine önemli bir yer edinmiştir. Bir diğer önemli öğrencisi İbn Zahir Ahmed bin Muhammed bin Muhammed el Kureşi el Mekki (Ö. 885/1480), Makrîzî'den akaid ve İbn Malik'in Elfiye'sini okumuştur. Ayrıca, Kasım bin Kutluboğa (Ö. 895/1490) fıkıh ve Arapça dersleri almıştır (Sahavi, 1987:702).

Makrîzî'nin bir diğere öğrencisi, Osmanlı alimlerinden Molla Gürânî olarak tanınan Şemseddin Ahmed b. İsmail'dir. Makrîzî, Dürer adlı eserinde onu önce Şerefeddin, sonra ise Şebaheddin olarak anmış ve onun 809/1406 yılında Şehrîzor'da doğduğunu belirtmiştir (Makrîzî, 2002, c. 1:259).

Makrîzî, birçok döneminin âlimi gibi, kariyerinin başlangıcında çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, ancak daha sonra hayatını zengin bir entelektüel üretime adayarak inzivaya çekilmiştir (Meloy, 2003:187).

Makrîzî, sahip olduğu geniş bilgi ve yetkinlik sayesinde hem idari hem de ilmî alanlarda çeşitli görevlerde bulunmuştur. Henüz 22 yaşındayken, 788/1386 yılında Memlûk Devleti bünyesinde Divânü'l-İnşâ'da kâtip olarak görev yapmaya başlamış ve bu görevini 790/1388 yılına kadar sürdürmüştür (Seyyid, 2003:448-451).

Ayrıca Sultan Hasan Medresesi ve Amr b. Âs Camii'nde kadı yardımcılığı, hatiplik ve Hâkim Camii'nde imamlık görevlerinde de bulunmuştur (Makrîzî, 2007:17). Bunun yanı sıra, 801/1399 yılında Sultan Berkuk tarafından Kahire'de muhtesip (pazar denetçisi) olarak atanmış ve bu görevini iki yıl boyunca sürdürmüştür (Seyyid, 2003:448-451). Özellikle muhtesiplik görevi sırasında birçok devlet adamı ve âlimle tanışma imkânı bulmuş, ekonomi ve ticaret uygulamalarına dair önemli tecrübeler edinmiştir.

810/1408 yılında Sultan Ferec Berkuk'a Şam ziyaretinde eşlik eden Makrîzî, burada beş yıl boyunca eğitim faaliyetlerinde bulunmuş ve Şam'daki birçok medresede (Kalânîsî Vakfı, el-Bîmâristânü'n-Nûrî Nezâreti, Dârü'l-hadîsi'l-Eşrefiyye ve el-Medresetü'l-İkbâliyye) hocalık yapmıştır (Seyyid, 2003:448-451). Sultan Ferec tarafından kendisine teklif edilen Şam Şafîî başkadılığı görevini ise bazı endişeleri sebebiyle kabul etmemiştir. Kahire'ye döndükten sonra Sultan Müeyyed döneminde Müeyyediyye Medresesi'nde hadis hocalığı görevine getirilmiştir (Ayaz, 2018:27).

Makrîzî, hayatının ilerleyen dönemlerinde kamu görevlerinden tamamen çekilerek ilim ve tarih yazımına yönelmiştir. 834 yılında hac için Mekke'ye gitmiş, burada beş yıl kalarak dersler almış ve "İmtâü'l-Esmâ" gibi eserlerini okutmuştur. 841 yılında Kahire'ye döndüğünde tüm devlet görevlerini bırakarak evine kapanmış ve tarih yazımı ile meşgul olmuştur. Bu süreçte 200'ü aşkın eser telif ettiği bilinmektedir (Makrîzî, 1999, c.1:8; Seyyid, 2003:449).

Makrîzî'nin devlet yönetimine ve Memlûk uygulamalarına yönelik eleştirileri dikkat çekicidir. Özellikle himaye sistemini ve yönetimdeki adaletsizlikleri eleştirmiş, bazı Memlûk uygulamalarını İslam'a aykırı olarak nitelendirmiştir (Thomas & Mallett, 2013:381). Sultan Ferec döneminde kendisine birkaç kez teklif edilen Şam Şafî başkadılığı makamını reddetmesi, onun adalet ve doğruluk konusundaki hassasiyetini göstermektedir (Tağriberdi,1994, c.1:396). Bu karar belki de Makrîzî'nin hayatındaki en önemli dönüm noktalarından biridir.

Makrîzî, uzun süren bir hastalığın ardından hicri 16 Ramazan 845, miladi Ocak-Şubat 1442 tarihinde yaklaşık 80 yaşında ikindi vakti Kahire'deki evinde vefat etmiştir. Cenazesi, gösterişli bir tören yapılmaksızın Babünnasr semtindeki Baybars sûfilerine mahsus mezarlıkta defnedilmiştir. (Seyyid, 2003:449; İbn Tağriberdi,1992, c.15: 226). Yaşamı boyunca zühd ve çile ile şekillenen hayatı, vefatından sonra da sade bir sonla noktalanmıştır.İbn Tağriberdi'ye göre herhangi bir gösterişli cenaze töreni yapılmaksızın defnedilmiştir (Tağriberdi, 1992, c.10:336). Yalnız başına hayata veda eden, eşini ve oğullarını daha önce kaybeden Makrîzî'nin aralarında el yazmalarının da bulunduğu kişisel eşyaları yeğenine miras kalmıştır (Thomas & Mallett, 2013: 381-382). Günümüzde, Makrîzî ve İbn Haldun'un da aralarında bulunduğu, birçok sufi, fıkıh, hadis, tefsir ve tarih âliminin kabirleri ile çok sayıda zahit ve tasavvuf ehlinin naaşlarını barındıran bu mezarlık, siyaset ve akademi çevrelerinden gelen yoğun tepkilere rağmen, 2000'li yılların başında yol ve sokak genişletme çalışmaları kapsamında maalesef yıkılmıştır. Mısırlı şair ve yazar Faruk Cüveyda, yıkım haberinin ardından olayın vahametini gözyaşlarıyla karşılamış; bu duruma sebep olanların yargılanmasını ve özür mahiyetinde caddeye uygun bir anıt dikilmesini talep etmiştir (Abdulaziz, 2017).

2.2. Makrîzî'nin Eserleri

Orta Çağ İslam dünyasının en önemli tarihçilerinden biri olan Makrîzî, geniş bir yelpazede eserler kaleme almış ansiklopedik bir yazardır. Kitap ve risale şeklinde tasnif edilen çalışmaları ağırlıklı olarak tarih alanına odaklanmış olmakla birlikte, siyasi tarihin yanı sıra iktisat tarihi, kültürel ve sosyal tarih konularında da önemli eserler ortaya koymuştur. Tarih dışındaki alanlarda ise hadis, fıkıh, tenkit ve edebiyat gibi farklı disiplinlerde otuzdan fazla eser yazmıştır (Seyyid, 2003: 449).

İnzivaya çekilmesinden itibaren yaklaşık otuz yıl boyunca tarih yazımına odaklanan Makrîzî'nin, kendi hattıyla okuduğu eserlerin sayısı 200 cildi aşmaktadır. Makrîzî, yalnızca tarih alanında otuzdan fazla başlık altında kitap ve risaleler kaleme almış; bunun yanı sıra büyük hacimli, ansiklopedik nitelikteki eserlerinin sayısı ise 16'ya ulaşmıştır. Bu eserlerin bir bölümü Mısır ve Kahire tarihini farklı dönemleriyle ele alırken, diğer bir kısmı İslam tarihine odaklanmakta; ayrıca para, ölçü ve tartı birimleri, Kâbe, Emevi-Haşimi çekişmesi gibi çok çeşitli konuları da kapsamaktadır (Aşur, 1998: 8).

Makrîzî, hayatı boyunca özellikle İslam tarihi, Mısır'ın coğrafyası ve ekonomisi üzerine çok sayıda risale kaleme almıştır. Onun eserleri, Memlük dönemi Mısır tarihi hakkında değerli bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedir. Titiz bir araştırmacı olan Makrîzî hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan geniş ölçüde yararlanmıştır (Chachi, 2024: 170).

Makrîzî'nin eserlerinin, genel olarak Orta Çağ Orta Doğu'sunun ekonomik ve parasal tarihi ve özde Memlükler dönemi için bilim insanları tarafından en önemli kaynaklardan biri olarak görüldüğü bilinmektedir. Memlükler döneminde birçok üretken tarihçi yetişmiş ve bu tarihçiler, kendi dönemlerinin toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullarını belgeleyerek Memlük tarihçiliğinin gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. Ancak, bu tarihçiler arasında hiçbirisi Makrîzî kadar dönemin ekonomik durumunu kapsamlı bir şekilde tasvir edememiştir. Tarım, sanayi, ticaret ve para sistemi gibi konularda ayrıntılı bilgi sunan Makrîzî'nin eserleri, özellikle Çerkes Memlükleri'nin erken dönemindeki ekonomik gerilemenin kökenlerine ışık tutması bakımından büyük öneme sahiptir (Mujani & Yaakub, 2013: 34).

Makrîzî'nin eserleri, özellikle de "El-Hitat" adlı eserinde görüldüğü gibi, sosyal ve ekonomik tarih üzerine yoğunlaşması sebebiyle Annales ekolünün yaklaşımlarıyla örtüşmektedir. Annales ekolü gibi Makrîzî de sadece siyasi olaylarla sınırlı kalmayıp, toplumun günlük yaşamını, ekonomik dinamiklerini ve sosyal yapısını derinlemesine analiz etmiştir. Bu bağlamda Makrîzî, klasik İslam tarihçiliği içinde Annales ekolüne benzer bir öncü yaklaşım sergilemiştir.

2.2.1. Mısır'la İlgili Eserleri

Orta Çağ İslam dünyasının en önemli tarihçilerinden biri olan Makrîzî, yalnızca olay aktarıcısı bir tarihçi değil, aynı zamanda şehir, toplum, ekonomi ve kültür gibi çeşitli alanlarda ayrıntılı gözlemler yapan çok yönlü bir tarihçidir. “Mısır topraklarının tarihçisi” olarak anılan Makrîzî, eserlerinde yalnızca sultanların ve kralların yaşamlarını değil, aynı zamanda sıradan halkı, tüccarları, meslek gruplarını ve Mısır toplumunun tüm yönlerini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Bu yönüyle Makrîzî'nin tarihçiliği, klasik siyasal tarih anlayışının ötesine geçerek toplum merkezli bir tarih yazımına evrilmiştir.

Makrîzî'nin bu yaklaşımını en açık biçimde ortaya koyan eseri, Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr'dır. “El-Hıtat el-Makriziyye” adıyla da bilinen bu eser, 15. yüzyıl Mısır'ında özellikle Kahire ve İskenderiye'nin eski topografyası, tarihi, kurumları ve mimari eserlerine dair ayrıntılı bilgiler içermektedir. Aynı zamanda araziler, sulama sistemleri, devlet gelir kaynakları, sokaklar, pazarlar, ilçeler, şehirler, halklar, dinî gruplar ve antropolojik veriler gibi geniş bir konu yelpazesi sunar. Kaybolmuş birçok eski kaynaktan yapılan nakilleri muhafaza etmesi bakımından da büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Makrîzî, bu eseri kaleme almak ve revize etmek için yaklaşık otuz beş yıl harcamış, böylece eseri Orta Çağ Kahiresi'nin en kapsamlı ve otantik tarih kaynaklarından biri hâline getirmiştir (Sahavi, 1987: c.2:22; Islahi, 2009: 443). Eserin önsözünde, Makrîzî kendi tarih anlayışını, yöntemini ve Kahire'nin İslam dünyasında siyasi ve kültürel merkez hâline geliş sürecini belgeleme amacını ayrıntılı şekilde ifade etmiş; ancak önsözde belirttiği hedeflerin teoride kaldığı, uygulamada ise zaman zaman sapmalar yaşandığı görülmüştür (Seyyid, 1995: 65-66). Yöntem bakımından, İbn Abdül Hakem, (ö.257/870) Müsebbihi (ö.420/1029) ve İbn el-Tuveyr (ö. 617/1220) gibi öncüllerine kıyasla daha derinlikli ve sistematik bir yaklaşım geliştirmiştir. Buna karşın, Abdürrahman el-Cebertî (ö.1240/1825) ve Ali Mübarek (ö. 1239/1824) gibi sonrakiler, eseri özetlemekle yetinmiş, yeni katkılarda bulunmamışlardır (Mujani & Yaakub, 2013: 33).

El-Hıtat'ın bazı bölümleri 806/1403 yılında yazılmış, diğer kısımları ise 843/1440 yılına kadar tamamlanmıştır. Bu durum, eserin oryantalistlerin dikkatini çekmesine neden olmuş ve birçok el yazması nüshası ortaya çıkarılmıştır. İstanbul'da bulunan Vakıflar (2 cilt), Üçüncü Ahmed (1 cilt, no: 2946; 3 cilt, no: 2947), Onuncu Rees 693,

Hakimoğlu 743-744, Ayasofya 3471-3477 nüshaları ile Şam'daki Zahiriye (no: 7004, 5696, 5697) el yazmaları bunlar arasında yer almaktadır. Tam nüshalar dışında, kitabın el yazmalı parçaları İstanbul, Mısır ve Şam'a dağılmış durumdadır.

Eser, basılı olarak da defalarca yayımlanmıştır. İlk olarak Bulak el-Kadime baskısı (Kahire, 1270/1854) iki büyük cilt hâlinde basılmış, ardından el-Ehliye Matbaası'nda (Mısır, 1907) dört cilt olarak yeniden yayımlanmıştır. *El-Hitat* kitabı, 1724 yılında Latinceye çevrilmiş ve bir kısmı 1895 ve 1901 yıllarında Fransızcaya aktarılmıştır (Makrizi, 1997, c.1:8-9).

Memlükler ve sultanlarına dair, devletin kuruluşundan itibaren (7./13. yüzyıl) birçok tarih eseri kaleme alınmışsa da Mısır'da Memlükler hakkında bir tarih ekolü ancak devletin son yüzyılında, İbn Haldun'un öğrencileri aracılığıyla oluşmuştur. Bu ekolün öncüleri arasında Makrizi, Bedreddin el-Ayni ve İbn Hacer el-Askalani yer alırken, bu geleneği İbn Tağrıberdi, Hatib el-Cevheri ve Sehavi sürdürmüştür (Seyyid, 2003, s. 449).

Makrîzî'nin kaleme aldığı bir diğer önemli eser, *Akdü Cevahiril'l-Esfat min Ahbari'l-Fustat* adlı çalışmadır. Fustat şehriyle ilgili olayların derlendiği bu eser, Makrizi'nin Mısır'ın İslam tarihiyle ilgili yazdığı ilk çalışmasıdır. Eserin el yazması nüshası, Berlin'de 09845 numaralı koleksiyon içerisinde yer almaktadır (Makrizi, 1997, c.1:15). Arap-İslam fethinden Fatimi Devleti'nin (909-1171) kuruluşu öncesine, yani İhşidiyye Devleti'ne (935-969) kadar uzanan dönemi kapsayan eser, bu süre zarfına dair önemli bir referans niteliğindedir. Fustat'ın şehir tarihi açısından bu derece derli toplu bir bilgi sunan başka bir kaynak bulunmaması, eserin değerini daha da artırmaktadır.

Makrîzî'nin bir diğer hacimli eseri *İtti'azü'l-Hunefâ bi'l-Ahbâri'l-E'immeti'l-Fâtimiyyîn el-Hulefâ*, Abbasi hilafetine rakip olma amacıyla kurulan Şii Fatimi hilafetinin başkenti olarak inşa edilen Kahire'nin tarihine odaklanmaktadır. Eserde, pazarların durumu, ekonomik hayat ve dönemin kıtlık gibi sosyo-ekonomik meselelerine dair ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Fatimi tarihi açısından son derece zengin bir kaynak olan Makrîzî'nin bu eseri, kendisinden önceki ya da çağdaşı tarihçilerin aktardığı bilgilerin özetini sunmaktadır. Bu tarihçilerin eserlerinin büyük çoğunluğunun kaybolmuş olması, Makrîzî'nin eserini Fatimilerle ilgili kapsamlı ve benzersiz bir koleksiyon hâline getirmiştir.

Eserin eksik bir nüshası, Almanya'daki Goethe Kütüphanesi'nde 1652 numara ile kayıtlıdır. Oryantalist Bones, 1909'da eseri Kudüs'teki Darü'l-Eytem baskısında yayımlamış; Almanca bir önsöz yazarak eserin Makrîzî'nin kendi hattıyla yazıldığını kanıtlamıştır. Ardından Claude Cahen, İstanbul'daki 3. Ahmed Kütüphanesi'nde eserin 3013 numaralı tam nüshasını keşfetmiş ve bu nüshanın, Muhammed Hilmi'nin iki cilt hâlinde (Kahire, 1971 ve 1973) yayımladığı baskının yalnızca altıda biri (171 sayfanın 31 sayfası) olduğunu ortaya koymuştur (Makrîzî, 1997:10).

Eser, baştan sona Fatimi Devleti'nin kronolojisini sunmaktadır. Birçok nüshası bulunan eserin ilk baskısı, 1909'da Kudüs'te yapılmış ancak günümüze eksik ulaşmıştır. İkinci nüshası Dr. Cemaleddin eş-Şeyyal tarafından 1948'de, üçüncü cildi ise Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed tarafından 1996'da tahkikli olarak yayımlanmıştır (Çelik, 2008:8).

Makrîzî'nin ansiklopedik nitelikteki bir diğer önemli çalışması, *el-Muhaffa'l-Kebîr* (veya *et-Târîhu'l-Mukaffâ*) adlı biyografik eserdir. Eser, Mısır'ın fethinden (Hicri 20/Miladi 641) 14. yüzyılın ortalarına kadar, Mısır'da doğmuş, yaşamış veya Mısır'a gelmiş ünlü âlim, şair ve edebiyatçıların biyografilerini içeren geniş kapsamlı bir ansiklopedidir. Makrîzî'nin eseri seksen cilt olarak planladığı, ancak yalnızca 16 cildini tamamlayabildiği ve bunlardan sadece beşinin günümüze ulaştığı bilinmektedir (Seyyid, 2003:449-450).

Eserde, kralların, prenslerin ve Mısırlı âlimlerin hayatlarına yer verilmiştir. Öğrencisi İbn Tağriberdi'nin aktardığına göre, eserin tamamlanması hâlinde seksen cildi aşacağı öngörülmüştür. Eserin alfabetik sıraya göre düzenlendiği anlaşılmakta, ancak yazılan ciltlerin büyük bölümü kaybolmuştur. Yalnızca Leiden'de 1368 numaralı üç cilt günümüze ulaşmıştır; bu ciltlerde elif, kef, lam harfleri ve mim harfinin birkaç sayfası bulunmaktadır. Ayrıca, İstanbul Selimiye Kütüphanesi'nde 496 numara ile kayıtlı bir ciltte be ve peltek se harflerine yer verilmiştir. Üçüncü cilt ise Paris'teki halk kütüphanesinde 2144 numara ile bulunmaktadır (Makrizi, 1997, c.1:11).

Makrîzî, *Dürerü'l-Ukudi'l-Feride fi Teracimi'l-A'yani'l-Müfide* adlı eserinde ise 816'dan (1413) sonra vefat eden arkadaş ve akrabalarının biyografilerini kaleme almıştır. Ayrıca, 760-816 (1359-1413) yılları arasında vefat eden hükümdar, emir, kâtip, nâzır, hadisçi, fakih, âlim, şair ve diğer tanınmış kişilerin yanı sıra tüccar ve sanayicilerin hayat hikâyelerine de yer vermiştir. Eser, 666 biyografi içermektedir (Seyyid, 2003:450).

Bu eserlerin dışında Makrîzî'nin Mısır'ın İslam tarihi çerçevesinde yazılmış *Hulasatü't-Tibr fi Ahbari Küttabi's-Sır* ve *Telkihu'l-Ukul ve'l-Ara fi Tenkihi'l-Cülleti'l-Vüzera* adlı iki eserinin günümüze ulaşmış bir nüshası bulunmamaktadır. Makrîzî, *el-Hıtat* adlı eserinde son esere atıfta bulunmuştur (Seyyid, 2003:450).

2.2.2. İslam Tarihi ve Hz. Peygamber'in Hayatı ile İlgili Eserler

Makrîzî'nin bu bölüme giren eserleri onun İslam tarihi, Hz. Peygamber'in hayatı ve Memlûkler dönemi Mısır'ının siyasî-iktisadî yapısına dair derinlemesine bilgi sunan tarih yazıcılığının başlıca örneklerini oluşturmaktadır.

Makrîzî'nin tarihsel anlatıya yaklaşımını yansıtan *El-Haber ani'l-Beşer* adlı eseri, dünyanın yaratılışından Cahiliye dönemine uzanan geniş kapsamıyla, İslam öncesi ve sonrası tarihsel bilinç inşasına katkı sunan bir giriş eseri niteliğindedir. Eser, Makrîzî'nin *İmta'u'l-Esma* adlı eserine bir giriş mahiyetindedir. Kitapta, dünyanın yaratılışından, çeşitli kavimlere, Arap kabilelerine ve Cahiliye dönemi Arap panayırlarına kadar geniş bir yelpazede konular ele alınmaktadır. Makrîzî, dört ciltlik bu eserine bir ciltlik bir mukaddime yazmıştır (Seyyid, 2003: 450).

Eserin bazı el yazması parçalarına, Ahmed es-Sel Kütüphanesi'nde 1, 2, 3, 4, 5, 6/2961 numaralarıyla ulaşılabilir. Ayrıca, eserin Makrîzî'nin kendi el yazısıyla kaleme alınmış altı parçalık bir nüshası, İstanbul Fatih Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Üçüncü bir nüsha ise Ezher Üniversitesi'nde, 439 (6733) numara ile kayıtlıdır. Eserin bir başka parçası ise Strasbourg'da yer almaktadır (Makrîzî, 1997; c1:12-17).

Hız. Peygamber'in hayatına dair en kapsamlı ve çok yönlü biyografik eserlerden biri olan *İmta'u'l-Esma*, Makrîzî'nin siyer literatürüne derinlik kazandıran titiz tarihçiliğini ortaya koymaktadır. Bu eser, Hız. Peygamber'in hayatına dair yazılmış en kapsamlı ve geniş içeriğe sahip çalışmalardan biridir. Makrîzî, *İmta'u'l-Esma* adlı eserinde, Resul-i Ekrem'i çok yönlü olarak ele almıştır. Eserde, Hız. Peygamber'in ve ailesinin yaşamı, giyim kuşamı, özel eşyaları, gazveleri, örnek ahlakı, hasais ve şemali, mucizeleri, beslenme alışkanlıkları, tıp bilgisi, devlet başkanı olarak faaliyetleri, sahabesiyle olan ilişkileri, geleceğe yönelik verdiği haberler, Yahudi, Hristiyan, müşrik ve münafıklara karşı tutumu, hizmetinde bulunanlar gibi pek çok konu ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Makrîzî, mucizelere önemli bir yer ayırmış ve genellikle muteber hadis eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Bununla birlikte, bazı rivayetlere

dair şüphelerini açık bir şekilde ifade etmiştir (Makrîzî, 1999; Cengiz, 2010:57; Seyyid, 2003:450).

Makrîzî'nin tarih yazıcılığının zirvesi kabul edilen *Es-Süluk li-ma'rifetil düveli'l-müluk*, adlı eseri ise, yalnızca Memlûkler dönemi siyasî olaylarını değil, aynı zamanda Mısır'ın sosyal ve iktisadî yapısını ayrıntılarıyla belgeleyen çok yönlü bir kaynak niteliğindedir. Esasen 577/1181 yılında Eyyubi Devleti'nin kuruluşundan, Makrîzî'nin 845/1441'deki vefatına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu eser, Memlûkler Devleti'nin tarihini ele almakta olup, Kahire Kalesi'nin Mısır'ın saltanat merkezi haline gelmesinin ardından, burada hüküm süren sultanlardan, Selahaddin-i Eyyubi'nin halefleri ve Memlûk sultanlarının dönemine kadar olan tarihi süreci işlemektedir (Seyyid, 2003:449).

Eser, yalnızca siyasi tarih değil, aynı zamanda sosyal ve iktisadi tarihe dair de önemli bilgiler sunmaktadır. Makrîzî, hadisleri çoğunlukla günlük olarak nakletmiş ve önemli devlet görevlerinin tayin ve azil tarihlerini büyük bir titizlikle belirlemiştir. Bu çalışmalar, tarihsel kaynaklarda eksik bulunan bilgileri tamamlamaya yönelik önemli katkılar sunmakta ve olaylar arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Her yılın olayları, o yılın başlığını taşıyan bağımsız bölümler halinde düzenlenmiştir.

Makrîzî, Fatımilerden sonraki hükümdarları ele aldığı bu eserinde ölümüne kadar olan olayları kronolojik bir şekilde kaydederek, dönemin önemli gelişmeleriyle ilgili detaylı bir kayıt tutmuştur. Orta Çağ Mısır'ının siyasi ve ekonomik tarihini belgelerken, zamanın ekonomik koşullarını, üretim ve fiyat hareketlerini, para birimi ve döviz kurlarını da ele almıştır (Islahi, 2009:443).

Makrîzî, ayrıca tarımın değer kaybetmesi, tüccarları zorlayan ve ticaretin azalmasına yol açan hükümet politikaları hakkında da bilgi vermektedir. Sıradan halkın ekonomik sorunlara tepkisini, yiyecek kıtlıklarını, ek vergiler, para birimi değişiklikleri ve sultanlar tarafından çıkarılan kararname sonrası yaşanan isyanlar ve şiddet olaylarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Genel olarak, *Es-Süluk*, Makrîzî'nin yöneticilere yönelik keskin eleştirilerini ve halkın yaşadığı zorlukları raporlama çabasını yansıtmaktadır (Mujani & Yaakub, 2013: 33).

Eserin, 4 ciltlik 3372 numaralı el yazması Ayasofya Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bir başka nüshası 3373 numaralıdır. Ayrıca, Fatih Kütüphanesi'nde 4377 numaralı bir başka nüshası bulunmakta olup, bir kısmı 7304 numarasıyla Şam'daki Zahiriye

Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eserin tam metni, Oxford Üniversitesi'nde dört cilt halinde "Vasıtâtü's-Süluk" başlığı altında yer almaktadır. Erken dönemde bazı bölümleri basılmış ve Fransız Oryantalisti Étienne Marc Quatremère tarafından, iki cilt olarak "Mısır'da Memlûk Sultanlarının Tarihi" başlığıyla yayımlanmıştır. Eserin birinci cildi 1934'te, ikinci cildi 1958'de, üçüncü ve dördüncü ciltleri ise 1970-1973 yıllarında yayımlanmıştır (Makrîzî, 1997; c1:5).

2.2.3. İktisadi ve Toplumsal Konular Üzerine Yazmış Olduğu Eserler

Makrîzî, iktisadi meseleleri yalnızca tarihî olayların bir parçası olarak değil, toplumsal krizlerin temelini oluşturan dinamikler olarak ele almış ve bu doğrultuda iktisadi-sosyal içerikli pek çok eser kaleme almıştır.

Tarihçiler, Makrîzî'nin yazılarında ekonomik konuların önemli bir yer tuttuğunu ve bu eserlerin ekonomik veri kaynakları olarak büyük bir değere sahip olduğunu uzun zamandır kabul etmektedir. Açıkça belirtmek gerekirse, iktisadi meseleler Makrîzî'nin mirasında merkezi bir rol oynamaktadır (Meloy, 2003:183).

Makrîzî, dönemin ekonomik sorunlarını derinlemesine incelemiş ve hacmi küçük olmakla birlikte ilmî açıdan büyük bir öneme sahip eserler kaleme almıştır. Bunlar arasında *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme*, *Şüzürü'l-ukûd fi zikri'n-nukûd* ve *el-evzan ve'l-ekyali's-şer'iyye* gibi ekonomik temalarla ilgili eserler ve risaleler bulunmaktadır. Bu eserlerde, dönemin ekonomik krizlerinin sebepleri ve Memlûkler döneminde toplum üzerinde büyük bir yük oluşturan pahalılık ve enflasyon olgusu ele alınmıştır. Makrîzî, pazar türleri, pazarların tarihî gelişimi, eski ve yeni yerleri, İslam devletlerinin tarihindeki azı dönemlerdeki idari ve iktisadi yolsuzluklar, devletin kamu bütçesi, bütçe hazırlama yöntemleri, geçen asırlarda değişen ülkeler ve yönetim biçimlerine dair ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Haçlı Seferleri sonrası Akdeniz'de hâkim olan ekonomik sistemler ve vergilerin fiyatlarla ilişkisi gibi önemli konulara da değinmiştir.

İğâsetü'l-ümme, *Hitat* ve *Sulûk* gibi eserleri, Mısır ekonomisi üzerine önemli bilgiler içermektedir. Bu üç eser, Makrîzî'nin ekonomiye olan derin ilgisini ve Memlûk yönetiminde, özellikle pazar müfettişliği (muhtesip) yaptığı döneme edindiği geniş bilgi ve tecrübeyi yansıtmaktadır. Aynı zamanda, bu eserler, Makrîzî'nin Mısır'ın sosyal tarihine ve hayatlarında sürekli olarak zorluklarla karşılaşan halkına duyduğu ilgiyi de açıkça ortaya koymaktadır (Mujani & Yaakub, 2013:33).

Makrîzî'nin en dikkate değer iktisadi eserlerinden biri olan *İğâsetü'l-ümme*, yalnızca krizlerin tarihsel kaydını tutmakla kalmayıp, bu krizlerin sebeplerini sorgulayan ve çözüm yolları sunan eleştirel bir yaklaşımla kaleme alınmıştır.

Tezimizin en önemli kaynaklarından biri olan, hacim olarak küçük ancak içerik bakımından oldukça zengin olan bu risale, Mısır'da Memlûkler döneminde hicri 808 (M1405) yılına kadar yaşanan kıtlıklar, açlıklar ve pahalılıkların tarihine ışık tutmaktadır. Eserde, bu ekonomik buhranların yaşanmasına yol açan sebepler ele alınarak, günümüzdeki ekonomik krizlere dair önemli çıkarımlar yapılmaktadır.

Makrîzî, altı yaşındaki kızını veba salgını nedeniyle kaybetmesi ve muhtesiplik görevinden edindiği bilgi, tecrübe ve sorumluluk bilinci ile bu kitabı kaleme almaya teşvik edilmiştir (Islahi, 2009, c1:442). Eser, tarihsel olayları aktarmaktan çok, eleştirel bir yapıya sahiptir. Makrîzî, dönemin ekonomik krizlerinin sebeplerini analiz etmiş, bu krizlere yol açan yanlış politikaları eleştirmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Şevki Dünya, bu eleştiriler ve çözüm önerilerini "Makrîzî'de liberal düşüncenin unsurları" başlığıyla ele alırken, Sabri Orman'a göre eserin üçte ikisi iktisat tarihi ile ilgili iken, geriye kalan üçte birlik kısmı ise Mısır'daki iktisadi krizlerin tasviri, tahlili ve çözüm önerilerine ayrılmıştır (Dünya, 1984:337), (Orman, 2015:397).

Risalenin birinci kısmında, kadim Mısır'dan Bahri Memlûkler'in sonuna kadar ülkede görülen kıtlık yılları üzerinde durulmuş, ikinci bölümde bu sıkıntıların nedenleri ele alınmış, üçüncü kısımda dolaşımda olan para ve değerindeki değişimler açıklanmış, dördüncü kısımda nüfusun çeşitleri, nitelikleri ve halleri değerlendirilmiş, beşinci kısımda gıda fiyatlarındaki değişim oranları verilmiş ve altıncı ile yedinci kısımlarda enflasyonu yok etmek için araç ve tavsiyeler sunulmuştur (Ağır, 2021: 8).

İğâse'nin metinleri incelendiğinde Makrîzî'nin hocası İbn Haldun'un Mukaddimesi'nden etkilendiği görülecektir. Cengiz Tomar, *Mukaddime* ile *İğâse* arasındaki içerik ve üslup benzerliklerine dikkat çekerek, Makrîzî'nin eserinde kullandığı devletin çöküşü, vergiler gibi temaların, İbn Haldun'un tarihçiliği ile benzerlik taşıdığını ve Makrîzî'nin bu açıdan hocasını aştığını ifade etmektedir (Tomar, 2006: 4, 6).

Kitabın birçok el yazması örneği bulunmaktadır; Cambridge'de 746aa nolu koleksiyon içinde ve Paris'teki Milli Kütüphane'de çeşitli nüshaları yer almaktadır. Ayrıca, Kahire'de 1940 yılında Muhammed Mustafa Ziyade ve Cemaleddin eş-Şeyal

tarafından tahkik edilerek basılmış, 1957 ve 1980 yıllarında yeniden basılmıştır. 2007 yılında ise Dr. Kerem Hilmi Ferhat'ın tahkiki ve çalışmasıyla tekrar yayınlanmıştır (Sekine, 2015).

Eserin, kıtlık üzerine yazıldığına dair bazı yanlış anlamalar olsa da Makrîzî aslında, özellikle Memlûk sultanlarının hatalı iktisadi ve siyasi politikalarının, 15. yüzyılın başlarındaki yüksek fiyatlar ve ekonomik rahatsızlıklar üzerinde yarattığı etkileri ele almıştır. *İğâse* kitabı, bir kıtlık çalışmasından ziyade, ekonomik bir eleştiridir. (Islahi, 2009: 442).

Allouche, eserin, Çerkes yönetiminin ekonomik ve para politikasına dair açık bir suçlama olmasa da bir eleştiri içerdiğini belirtmektedir. Ayrıca, Allouche bu eserin metnini modern bir ekonomik kavrayışla, enflasyon terimi üzerinden yeniden yorumlayarak, eseri ekonomik politikaların eleştirisine dönüştürmüştür (Allouche, 1994:13).

Makrîzî'nin bu eseri yazma amacı, Mısır ekonomisinin kötüleşmesinin sebeplerini ve yıkıcı etkilerini ele almak ve bu olumsuz durumu düzeltmek için çözüm yolları üretmektir (Makrîzî, 1940:3-4). Felaketlerin karşı konulamaz ya da kaçınılmaz olmadığını, belirli sebeplerin bu felakete yol açtığını, bu sebeplerin teşhis edilmesi durumunda sorunun giderilebileceğini ve uygun tedbirlerle tamamen önlenebileceğini ortaya koymaktır (Orman, 2015:399).

Çalışma, 9/15. yüzyılın başlarında Mısır'ın ekonomik tarihi hakkında önemli bilgiler sunmakta olup, özellikle para ve madeni para alanında kayda değer bir kaynaktır (Islahi, 2009:444). Meloy ise *İğâse* ve *Nukûd* risalelerini, ekonomik olguların tarihleri veya Memlûk rejiminin ekonomi politikalarının eleştirileri olarak tanımlar, ancak bu iki eser, Makrîzî'nin iktisat anlayışını ve geçmişi kullanma yöntemini daha fazla vurgular (Meloy, 2003:183).

Eserin başlığını, Batılı literatürde çevrilen “Kıtlıklar Üzerine Bir İnceleme” ya da “Kıtlıklar Üzerine Bir Çalışma” gibi kavramsal çevirilerden ziyade, tam anlamıyla “Buhranı Araştırarak Millete Yardım” şeklinde çevrilmesi daha uygun olacaktır (Tomass, 1996:111).

Arap ve İslam paralarının tarihsel gelişimini ele alan Şüzürü'l- ukûd fi zikri'n-nukûd (en-Nukûdü'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye) adlı eseri ise yalnızca bir para tarihi çalışması

olmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin parasal reformlarına katkı sunma amacı taşıyan uygulamalı bir risale niteliğindedir.

Sultan Berkuk dönemine kadar (ö.1399) Mısır'da basılan paralarla ilgili detaylı bilgi veren bu eser, Arap ve İslami paralar tarihine dair önemli bir kaynaktır. Başlangıçta *İğâse* kitabının bir bölümü olarak yer alırken, Makrîzî bu risaleyi genişletip bağımsız bir eser haline getirmiş ve başlığını bu şekilde belirlemiştir. Eserin Berlin, Londra, İstanbul ve El Escorial manastırında birçok el yazmalı nüshası bulunmaktadır. İlk defa 1797 yılında İtalyancaya tercüme edilmiş, aynı yıl Fransızca'ya da Antoine Isaac Silvestre de Sacy tarafından çevrilerek Paris'te yayınlanmıştır. Ardından, 1297/1881 yılında Ahmed bin Faris eş-Şedyak'ın denetiminde İstanbul'da, 1933'te İskenderiye'de ve 1938'de Necef'te basılmıştır. Eserin Türkçe çevirisi, 1946 yılında İstanbul'da "*Eski ve İslami Paralar*" adıyla İbrahim Hakkı Konyalı tarafından yapılmış ve İbrahim Artuk da *en-Nukud el-kadime ve'l-İslamiyye* adıyla Türkçeye kazandırmıştır (Makrîzî, 1997, c1:11), (Seyyid, 2003: 450).

Makrîzî, *İğâse* kitabının bir bölümü olarak başladığı bu eseri, çeşitli eklemeler ve iyileştirmelerle bağımsız bir risale haline getirmiştir. Eser, genellikle İslami paraların tarihine dair bir kaynak olarak okunmuş olsa da bu yaklaşım, Makrîzî'nin eseri yazma amacını tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Makrîzî, risaleyi Sultan el-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin para üzerine yapmayı düşündüğü reformlara yardımcı olacak bir özet olarak kaleme almıştır. Eserin yazım tarihi, 818-824 yılları arasında belirlenmiş olsa da Makrîzî'nin 841 yılında bu el yazmasını tekrar gözden geçirdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda, Makrîzî'nin *Nukûd* risalesi, dönemin ekonomik ve parasal reformlarına dair önemli bir katkıdır (Islahi, 2009:444).

Makrîzî'nin İslam hukukundaki ölçü-tartı sistemlerine dair kaleme aldığı *Risale fi'l-evzan ve'l-ekyali's-şer'iyye* (*Risale fi'l-mevazin ve'l-mekayili's-şer'iyye*) adlı risalesi ise, dönemin ticari ve dini hayatını düzenleyen standardizasyon çabalarının önemli bir belgesi olarak değerlendirilmelidir.

Eserin Londra'da bir el yazması nüshası bulunmaktadır. Bir diğer nüshası ise Darü'l-Kutub'ta 18 sayfa olarak mevcut olup, 1800 yılında oryantalist Runk'un denetiminde Rostock'ta basılmıştır (Makrîzî, 1997, c1:15). Bu eser, İslam hukukuna dair ölçü ve tartı sistemlerini ele alır, özellikle dini ve ticari hayatın gereksinim duyduğu ölçü birimlerinin nasıl düzenlendiğine dair önemli bilgiler sunar. Eser, Makrîzî'nin bu

alandaki derin bilgisi ve Memlûkler dönemindeki ekonomik uygulamalara dair gözlemleriyle, dönemin sosyal ve ekonomik yapısına ışık tutmaktadır.

2.2.4. Makrîzî'nin İhtisar Ettiği Eserler

Makrîzî, yalnızca telif eserler kaleme almakla kalmamış, aynı zamanda bazı klasik kaynakları özetleyerek ilim dünyasına daha pratik ve ulaşılabilir versiyonlarını kazandırmıştır. Bu bağlamda ihtisar ettiği eserlerden biri, 439-553 / 1047-1158 yılları arasındaki olayları içeren *el-Münteka min Ahbari Mısır li'bn Müyesser* adlı çalışmadır. Makrîzî bu metni 814 / 1411 yılında tamamlamış ve Mısır tarihine dair önemli bilgileri daha derli toplu bir biçimde sunmuştur.

Hadis ilminde cerh ve ta'dîl konularını ele alan İbn Adî'nin *el-Kâmil fi Ma'rifeti Du'afâ'i'l-Muhaddisîn* adlı eserini de özetlemiştir; bu çalışmasını Sultan Hasan Medresesi'nde hadis okutmaya başladığı dönemde hazırlamış, daha sonra Müeyyidiyye Medresesi'nde ders verirken de kullanmıştır.

Ayrıca, hicrî 854'te vefat eden Şehâbeddîn İbn Arabşâh'ın Timur'u eleştiren *'Acâ'ibu'l-Makdûr fi Vekâ'i' Tîmûr* adlı eserini ihtisar etmiş; bu özet, 1888 yılında Ahmed el-Ensârî tarafından Hindistan'da yayımlanmıştır (Makrîzî, 2007:24).

2.2.5. Makrîzî'nin Diğer Eserleri

Makrîzî tarih, sosyoloji, din ve hatta doğa bilimleri gibi farklı alanlarda da eserler kaleme almıştır. Sahavi'nin de bahsettiği *el-İşare ve'l-i'lam bi-binai'l-Ka'be ve'l-Beyti'l-haram* adlı eseri günümüze kadar ulaşmamıştır. *El-İlmam fimen fi-ardi'l-Habeşeti min müluki'l-İslam* adlı eseri hicri 839'da Mekke'de yazılmıştır. 1790'da Batavia'da Fransızca çevirisiyle basılmış, 1890'da Kahire'de tekrar yayınlanmıştır (Makrîzî, 2007:23) *El-Beyân ve'l-i'râb amme fi-ardi Mısır mine'l-A'râb* adlı eseri İslam fetihleriyle Mısır'a gelen Arap kabilelerinin isimleri ve soy silsilelerini içermektedir. Almanca'ya Wüstenfeld tarafından çevrilmiş ve 1847'de Göttingen'de yayımlanmıştır. Mısır'da 1916 ve 1961 yıllarında basılmıştır. (Makrîzî, 1998:125-154) *Tarihü'l-Cerakise (Çerkesler Tarihi)* eseri yayınlanmamış olup Oxford'da el yazması nüshası bulunmaktadır. Corci Zeydan, "Arap Dili Edebiyatı Tarihi" adlı kitabında bu eserden bahsetmiştir. (Makrîzî, 2007:23) *Nahl ibere'n-nahl ve ma fihî min garaibi'l-hikme* Makrîzî'nin ilmi açıdan ilgilendiği konuları yansıtan bir eserdir. 1946'da Cemaleddin

eş-Şeyyal'in tahkiki ile Kahire'de yayımlanmıştır (Makrîzî, 2007:27) *Dürerü'l-mudie fi tarihi'd-devleti'l-İslamiyye ev'il-hulefa hatta nihayeti'l-Abbasiyyin* Hz. Osman'ın öldürülmesinden Abbasi halifeliğinin sonuna kadar olan dönemi (H.756) kapsayan bir eserdir. Cambridge Üniversitesi'nde bir el yazması nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha yazarın döneminden kısa süre sonra yazılmıştır. (Makrîzî, 2007:24) *Dav'ü's-sârî fi ma'rifeti haberi Temîmi'd-Dârî* adlı eseri, Resûlullah'ın cessâse ve Mesîh-i'd-Deccal hadisini kendisinden naklettiği sahabeden Temim b. Evs ed-Dârî' hakkındadır. Dârîlerin Resûlullah'a gelmeleri ve Temim'in Müslüman oluşunu da anlatan müellif ona ikta edilen arazilerden de bahseder. (Makrîzî, 1972)

Makrîzî'nin bu eserlerinin dışında Mısırlı Kıptiler hakkında yazılmış *Tarihü'l-Akbat*, Ümeyyeogulları ile Haşimoğulları arasındaki tarihi mücadeleyi ele aldığı *en-Niza ve't-tehasum fima beyne Beni Ümeyye ve Beni Haşim*, Hanefi alimlerine dair yazdığı *et-Tezkire*, Hanbeli mezhebinin kurucusu İmam Ahmed b. Hanbel'in hayatı ve görüşlerine dair bilgiler içeren *Menakıbü Ahmed b. Hanbel* dışında “*et-Turfetü'l-garibe fi ahbari Vadi Hadramevt el-acibe*”, “*ez-Zehabül'l-mesbuk fi zikri men hacce mine'l-hulefa'i ve'l-müluk*”, “*Ma'rife ma yecibü li-ali'l-beyti's-Şerif mine'l-hak ala men adahüm*”, “*el-Makasidü's-seniyye li-marifeti'l-ecsami'l-madeniyye*”, “*İzaletü't-te'ab ve'l-ana fi marifeti halli'l-gına*”, “*el-İşare ve'l-ima ila halli lugazi'l-ma*” ve “*Teracimü muluki'l-garb*” adlı kitap ve risaleleri bulunmaktadır.

Tablo 2. 1: Makrîzî'nin Kısa Biyografisi

İsim	Ahmed bin Ali bin Abdulkadir bin Muhammed bin İbrahim el-Makrîzî
Künye	Takiyüddin el-Makrîzî
Doğum Tarihi	Hicri 766- Miladi 1364-1365
Vefat Tarihi	Hicri 845- Miladi 1441
Dönemi	Haçlı savaşları sonrası dönem Mısır'a 132 yıl hükmeden Bahri Memlûkler (1250-1382) İktidarı 135 yıl süren Burci Memlûkler (1382-1517)
Çocukları	6 yaşında veba salgınından vefat eden kız çocuğu

Eğitimi	Ezher + Şam ve Hicaz'a ilmi yolculuklar
Hocaları	İbn Haldun, İbn Kesir, İbn Dokmak, Firuzabadi
Talebeleri	İbn Tađriberdi, Sehavi, Molla Gűrânî, İbn Kutlubođa
İlmi Ehliyetleri	Hadis + Fıkıh + Tarih + İktisat (krizler ve para) Diğer bilimler (Böcek bilimi, madenler, tıp ve coğrafya)
	Divânü'l-İnűâ'da kâtiplik
	Kahire'de cami medreselerinde eğitmenlik
Aldığı Görevler	Amr b. As Camii'nde hatiplik ve imamlık Şam'da kadılık Kahire'de muhtesiplik (pazar denetçiliği)
	Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr Es-Sűluk li-ma'rifetil düveli'l-műluk İgâsetü'l-űmme bi-keűfi'l-gumme İmta'u'l-Esma bima li'r-resul mine'l-ebnai (enba'i) ve'l-ahval ve'l-hafede ve'l-meta Őűzurü'l-ukűd fi zikri'n-nukűd Risale fi'l-evzan ve'l-ekyali'ű-űer'iyye En-Niza ve't-tehasum fima beyne Beni űmeyye ve Beni Haűim

Kaynak: Garbi, 2013:9'den esinlenerek yazar tarafından geliűtirilmiűtir.

2.3. Makrîzî'nin Yaűadıđı Dönem

Makrîzî, İslam dünyasında entelektűel yeniliklerin yavaűladıđı bir dönemde yaűamıűtır. Bu dönemde Mısır ve Suriye'de Bahri ve Bűrci Memlűkleri (1250-1517) hűkűm sűrmekteydi. Siyasi, ekonomik ve sosyal çalkantılar, İslam dünyasında zayıflık ve parçalanmıűlık durumunu derinleűtirmiűtir. Haçlı Seferleri'nin etkileri, Akdeniz'deki Hristiyan korsanların saldırıları ve Mođol istilaları, iç siyasi çekiűmeler ve mezhepsel ayrıűmalar, İslam dünyasında merkezi otoritenin zayıflamasına yol

açmıştır (Ömer, 2015). Bu gelişmelerin yanı sıra, Kızıldeniz ve Akdeniz limanlarında ticaret yollarına dayatılan ağır vergiler, ekonomik durgunluğu artırmış, fiyat istikrarsızlığına ve halk üzerindeki vergi yükünün artmasına neden olmuştur (Şakir, 2000:11-15).

XIV. yüzyıl, iktisadi durgunluğun yaşandığı bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda Rönesans'ın başlangıcına ve Osmanlı Devleti'nin yükselişine tanıklık eden bu süreç, Akdeniz havzasında kıtlık ve salgın hastalıklarla da karakterize edilmiştir. 1340'ta Kuzey Çin'de ortaya çıkan ve ticaret yolları aracılığıyla Ortadoğu ve Mısır'a ulaşan veba salgını, 1348'de Avrupa'ya sıçrayarak ciddi nüfus kayıplarına yol açmıştır. Bağışıklık sistemi zayıflayan toplumlar, tekrarlayan salgınlar nedeniyle büyük zarar görmüş, Avrupa nüfusunun üçte biri ile dörtte biri arasında bir kayıp yaşanmıştır. 1348'deki kara ölüm burjuvazinin ve Rönesansın beşiği olan Floransa'yı da oldukça etkiler. Bu salgında nüfusun yüzde 75'i ölür (Cipolla, 2002:69-70).1348 ile 1451 yılları arasında Akdeniz havzasında dokuz büyük veba salgını kaydedilmiştir. (Makrîzî,1996, c.4:82-84; Gibbons,1998: 79-80)

Makrîzî'nin yetişme ve gençlik yılları, Memlûklerin iç siyasi istikrarsızlık yaşadığı bir döneme denk gelmiştir. Sultan Nasır Muhammed bin Kalavun'un 741/1341'de vefatının ardından, Kalavun hanedanının iç çekişmeleri nedeniyle siyasi dengeler hızla değişmiş, nihayetinde 784/1382'de Zahir Berkuk'un tahta geçişi ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçte Mısır, yalnızca iç siyasi çalkantılarla değil, 749/1349 yılında veba salgınının yol açtığı demografik ve ekonomik yıkımla da karşı karşıya kalmıştır (Eyyub, 2017).

Makrîzî, hocası İbn Haldun gibi, dönemin zorluklarını eserleri aracılığıyla ele almış ve İslam dünyasının içinde bulunduğu durumu detaylı bir şekilde betimlemiştir. İslam dünyasının durgunluk ve gerileme sürecine girdiği bu dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıları hem Makrîzî'nin hem de İbn Haldun'un düşüncelerini şekillendirmiştir. Dolayısıyla, Haçlı Seferleri ve Moğol istilalarının Akdeniz ülkelerindeki ekonomik sistemler üzerindeki etkilerini ele almak, bu dönemin iktisadi bağlamını anlamak açısından önem arz etmektedir.

2.3.1. Memlûkler Devleti'nin Coğrafi Yapısı

Şekil 2.1'den de anlaşılacağı üzere Memlûkler Devleti (1250-1517), Eyyubiler Devleti'nin (1171-1250) çöküşü sonrası Mısır merkezli olarak kurulmuş ve zamanla sınırlarını genişleterek Şam, Hicaz, Kıbrıs, Kuzey Afrika, Kızıldeniz kıyılarındaki liman şehirleri, Asvan ve Anadolu'nun güneyine kadar uzanmıştır (Gamidi, 1992: 6; Utku, 2014: 126). Bu genişleme, Haçlı Seferleri ve Moğol istilaları gibi büyük ölçekli tarihsel dönüşümlerin bir sonucu olarak gerçekleşmiş ve bölgeyi siyasi ve toplumsal istikrarsızlığa sürüklemiştir (Sağlam, 2021: 17).

Memlûkler, üç asra yakın bir süre varlık göstermiş olup, kuzeyde Osmanlı Devleti, batıda Tunus'ta Hafsiler, Cezayir'de Ziyadî Hanedanı, Fas'ta Meriniler ve güneyde Habeş Krallığı ile komşuydu. Ayrıca, Müslüman Hint krallıkları, Kıbrıs Frank Krallığı veya Avrupa'daki Hristiyan krallıklarla çeşitli siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. Kıbrıs Frank Krallığı, Memlûk sultanlarına cizye ödemekteydi; Venedik Cumhuriyeti ise Doğu Akdeniz ticaretinde kritik bir aktör olarak İskenderiye ve diğer Memlûk limanlarında önemli bir varlık göstermekteydi (Gamidi, 1992: 6).

Coğrafi açıdan Mısır, büyük ölçüde çöl iklimine sahip olmasına karşın, Nil Nehri'nin varlığı sayesinde kuraklık etkilerini nispeten hafifletmiş ve tarımsal üretim açısından avantajlı bir konumda bulunmuştur (Muhammed, 1986: 35). Bu bağlamda, dönemin düşünürlerinden Makrîzî ve hocası İbn Haldun, iklim koşullarının toplumsal ve ekonomik süreçler üzerindeki etkilerini vurgulamıştır. Makrîzî, sıcaklık değişimleri, Nil'in su seviyelerindeki düzensizlikler, rutubet oranı, yağış miktarı ve rüzgâr gibi faktörlerin veba salgınlarıyla doğrudan ve yakın bir ilişkisi olduğunu belirtmiştir (Makrîzî, 1997: 87). Benzer şekilde, İbn Haldun da iklimin insan yaşamı ve medeniyetler üzerindeki belirleyici rolüne dikkat çekerek, aşırı sıcakların havayı kurutarak doğal oluşum süreçlerini engellediğini ileri sürmüştür (İbn Haldun, 2004, c.1: 110).

Şekil 2. 1: Memlükler Devleti (1250-1517)

Kaynak: Türkiye Diyanet Vakfı İslami Araştırmalar Merkezi İSAM

2.3.2. Memlükler Devleti'nin Siyasi ve İdari Yapısı

Memlükler Devleti, Eyyubiler'in halefi olarak ortaya çıkmış ve Selçuklu ile Eyyubi devletlerinin teşkilat yapısını örnek almıştır. Siyasi yapısının en belirgin özelliği, Memlük kimliğine haiz askerlerin Mısır'da bir devlet kurmuş olmasıdır. Memlük nizamı, yöneticilere sadakatle bağlı askerî bir sınıf oluşturarak devlet otoritesini güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Memlük yönetim sistemi, klasik hanedan monarşilerinden farklı olarak, hanedana dayalı kalıtsal bir yönetim anlayışı geliştirmemiştir. Haçlılar ve Moğollar karşısında kazanılan zaferlerle meşruiyet kazanan bu modelde, güçlü ve nüfuz sahibi her emir,

uygun siyasi hamleler yaparak sultanlık makamına ulaşabilmiştir. Sultan, gücünü tek başına değil, önde gelen emirlerin desteğiyle pekiştirmiştir (Sağlam, 2021: 28).

Tahta çıkışta bir veraset sisteminin bulunmaması, iktidar mücadelelerini kaçınılmaz hale getirmiştir. Devletin kuruluş aşamasında Kutuz (ö.658/1260) ve Kalavun'un (ö.689/1290) iktidarı ele geçirirken ileri sürdüğü, "devletin güçlü, kudretli ve tecrübeli bir sultan tarafından yönetilmesi gerektiği" yönündeki anlayış, Memlûk tarihinde uzun sürecek kanlı taht mücadelelerinin temelini oluşturmuştur (Özbek, 2013: 163).

Memlûk siyasi sistemi, Orta Çağ devletlerinden üç temel özelliği ile ayrılmaktadır: Birincisi, yönetimde Memlûk sınıfına mensup askerlerin belirleyici olması; ikincisi, hanedan anlayışının bulunmaması; üçüncüsü ise merkezi/üniter bir devlet yapısına sahip olmasıdır (Sağlam, 2021: 29).

Memlûkler'de idari yapının başında Sultan yer almıştır. Memlûk Sultanları hanedan sistemini yerleştirme girişimlerinde bulunmuş ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Büyük emirler, yeterli güce ulaştıklarında ve uygun koşullar oluştuğunda tahtı ele geçirebilmiştir (Aktan, 1990: 272).

Resmî hiyerarşik yapıda ilk sırada yer alan halifelik makamı ise siyasi bir yaptırım gücüne sahip olmaktan ziyade, Memlûk Sultanlarının İslam dünyasındaki meşruiyetini pekiştiren sembolik bir kurum olarak işlev görmüştür. Halifelerin devlet yönetimindeki en önemli tasarrufu, cülus törenlerinde sultanlara yetkilerini devretmek olmuştur. Memlûkler döneminde toplam on yedi halife görev yapmıştır (Ayaz, 2020: 90).

Memlûk idari yapısı, Sultan ve Halife'nin yanı sıra üç ana gruptan oluşmaktadır: Erbâbü's-süyûf (kumandanlar), Erbâbü'l-aklâm (divan görevlileri) ve Zevi'l-ilm (adli ve dini görevliler). Bu yapı, genel olarak Seyfiye (askeri sınıf), Kalemiye (bürokratlar) ve İlmiye (ulema) şeklinde de adlandırılmaktadır. Devlet yönetimindeki kilit mevkiler Büyük Emirler'in denetimi altında bulunurken, divani, adli ve dini işlevler sivil bürokratlar ve ulema tarafından yürütülmüştür (Ayaz, 2020: 90).

2.3.3. Memlûkler Döneminde İktisadi Yapı

Memlûkler Dönemi'nde iktisadi yapı; tarım, sanayi ve ticaretten oluşan üç temel sektöre dayalı olarak şekillenmiş, bu üç unsur arasındaki etkileşim devletin iktisadi gücünü belirleyen başlıca faktör olmuştur.

Tablo 2.2’de de görüleceği gibi ekonomik yapının temelini tarım oluşturmuş, Memlûk Devleti büyük ölçüde tarıma dayalı bir gelir sistemi geliştirmiştir. Tarımsal üretimi düzenlemek amacıyla iktâ sistemi benimsenmiş ve toprakların önemli bir kısmı sultan ile emirlere tahsis edilmiştir. Bu yapı, ziraî üretimin yönetici sınıfın denetiminde yoğunlaşmasına yol açarken, sistemin düzenli işlemesi ülke ekonomisinin istikrarı açısından hayati bir rol oynamıştır. Mısır’daki tarımsal verimlilik, Nil Nehri’nin yıllık su seviyesine doğrudan bağlıydı; taşkınların azalması ise kuraklık, kıtlık ve fiyat artışları gibi önemli ekonomik sorunlara neden olmaktaydı (Yiğit, 1991).

Tarım sektörüne dayanan bu ekonomik temelin üzerinde, zamanla sanayi faaliyetleri de gelişme göstermiştir. Memlûkler, kazandıkları askerî başarılar ve kurdukları geniş ticaret ağı sayesinde zenginleşmiş, bu durum sanayi sektörünün de teşvik edilmesine olanak tanımıştır. Devletin askerî gücünü desteklemek amacıyla silah sanayii öne çıkarken, bununla birlikte sivil üretim alanlarında da dikkate değer ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle keten ve pamuk üretimindeki artışla birlikte dokuma sektörü gelişmiş; çömlekçilik, dericilik, bakır işlemeciliği, semercilik, sabun üretimi, kâğıt atölyeleri ve camcılık gibi çeşitli sanayi kolları da canlılık kazanmıştır (Makrîzî, 1987: c.2, 211; Ayaz, 2020: 111).

Ekonominin üçüncü temel ayağını ise ticaret oluşturmuştur. Memlûkler, Arap dünyasının büyük bir kısmını kontrol eden en güçlü İslam devleti olarak, Doğu ile Batı arasındaki kara ve deniz ticaret yolları üzerinde stratejik bir hâkimiyet kurmuştur. Bu coğrafi ve siyasî avantaj, iç ve dış ticaretin yönlendirilmesinde devlete önemli imkânlar sunmuştur. Nil Nehri’nin yanı sıra Bilâdü’ş-Şâm (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) ile Mısır ve Hicaz arasında uzanan geleneksel güzergâhlar, mal ve insan hareketliliğini kolaylaştırmış; Mısır ve Şam bölgesi ticaretin altın çağını yaşamıştır. Bahri Memlûkleri’nin güçlü askerî yapısı, bu süreçte ticari faaliyetlerin güvenliğini sağlayarak ekonomik canlılığa katkı sunmuştur (Gamidi, 1992: 29).

Ticari önemin yalnızca kara yollarıyla sınırlı kalmadığı bu dönemde, Memlûkler deniz ticaretinde de belirleyici bir aktör hâline gelmişlerdir. Akdeniz ve Kızıldeniz üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürerek küresel ticaretin önemli kavşaklarından biri hâline gelmişlerdir. Moğol saldırılarının Irak, Şam ve İran gibi bölgelerdeki kara yollarını sekteye uğratmasına rağmen, Memlûkler güçlü bir donanma kurarak deniz

yollarının güvenliğini sağlamaya devam etmiş ve bu sayede ticari bağlantılarını sürdürebilmiştir.

2.3.4. Memlûkler Döneminde İktisadi Krizleri Tetikleyen Sorunlar

Memlûkler döneminde yaşanan iktisadi krizler hem dış tehditler hem de iç siyasi istikrarsızlıkların bir araya gelmesiyle derinleşmiş ve devletin ekonomik yapısını ciddi biçimde sarsmıştır.

Memlûk Devleti'nin kuzeybatısına, özellikle de İskenderiye limanına yönelik tekrarlanan Kıbrıs-Frank saldırıları, bölgenin ekonomik istikrarını sarsan önemli dış tehditlerden biri olmuştur. H.767/M.1365 yılında Franklar, İskenderiye'yi ele geçirerek halkı ve tüccarları yağmalamış, pazarları ve devlet hazinesini talan etmiştir. Bu saldırılar yalnızca maddi kazanç elde etme amacı taşımamış, aynı zamanda Papa'nın Haçlı ruhunu yeniden canlandırma çabalarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, Memlûkler'in Filistin'de Akkâ'yı ele geçirerek Haçlıların son önemli kalesini alması, bölgedeki Hristiyan varlığının zayıflamasında belirleyici bir rol oynamıştır (Gamidi, 1992: 10).

Memlûk Devleti'nin dış ticaretteki zayıflama süreci, devletin kendi politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Doğu ile Batı arasındaki baharat ticaretinde devlet, tekelleşme politikası izleyerek özel tüccarların faaliyetlerini kısıtlamış ve bu sektörü doğrudan kendi kontrolü altına almıştır. Ancak, devletin belirlediği yüksek fiyatlar ve sıkı düzenlemeler nedeniyle ticari faaliyetler zamanla zayıflamış, ekonomik durgunluk ortaya çıkmıştır. Ticaret yollarının değişmesi de Memlûkler için ciddi mali kayıplara yol açmış; gümrük gelirlerinde yaşanan azalma, devletin mali kaynaklarını olumsuz etkilemiştir (Fehmi, 1973: 30-31; Gamidi, 1992: 10).

Moğol istilası ise İslam dünyasında büyük siyasi, askerî ve iktisadi dönüşümlere sebep olmuştur. Moğollar, fethettikleri şehirlerde ağır tahribat yaratmış, ekonomik altyapıyı yok etmiş ve ticaret ağlarını sekteye uğratmıştır. Kuşatılan şehirlerde ekonomik kaynakların tüketilmesi, malların yağmalanması, ziraî üretimin zarar görmesi ve ticaretin durması, istilanın ekonomik etkilerinin başlıca unsurlarındandır (Sağlam, 2021: 5). Bu tehdide karşı koymak amacıyla Memlûkler yüksek maliyetli askerî harcamalara yönelmiş, bu durum ise devlet bütçesi üzerinde baskı yaratmıştır. Artan

savaş giderleri vergi oranlarının yükselmesine ve halktan zorla mal toplanmasına neden olmuş, böylece ekonomik koşullar ağırlaşmış ve üretim ile ticaret alanlarında durgunluk yaşanmıştır.

Dış tehditlerin yanı sıra, Memlûk Devleti içerisinde sultanlar, emirler ve devlet görevlileri arasındaki siyasi rekabet ve iç çekişmeler, ekonomik istikrarı doğrudan zedelemiştir. Kesin bir veraset sisteminin bulunmaması, taht mücadelelerini kaçınılmaz hale getirmiştir. Sultanlar, iktidarlarını belirli Memlûk gruplarının desteğine dayanarak sürdürmüş; bu durum, devlet içerisinde hizipleşmeye yol açmıştır. Güç dengelerinin sürekli değişmesi, bir sultanın düşüşüyle onu destekleyen grubun da tasfiyesine neden olmuştur (Makrîzî, 1987, c.1:95). Örneğin, Emir Berkuk ile Sultan Nasır Kalavun'un çocukları arasındaki çekişmeler, bu istikrarsızlığın belirgin örneklerindedir. Her yeni sultanın önceki yönetimin etkisini kırmaya çalışması, mali kaynakların sürekli farklı hiziplere aktarılmasına ve bütçede dengesizliklerin artmasına neden olmuştur (Makrîzî, 1970, c.3:385).

Siyasi istikrarsızlık, ekonomik güvenliği de tehdit etmiş; iç savaşlar ve taht mücadeleleri nedeniyle mali kaynaklar tükenmiş, pazarlar kapanmış ve üretim süreçleri aksamıştır. Emirlerin başlattığı isyanlar birçok şehirde yağmalamaya, ekonomik altyapının tahribine ve iç güvenliğin zedelenmesine yol açmıştır. Bu ortamda halk, ticari faaliyetlerden uzaklaşmış ve ekonomik durgunluk daha da derinleşmiştir.

Genel olarak, Memlûkler döneminde yaşanan iktisadi krizler; dış saldırılar, ticaret yollarının değişmesi, devletin yanlış ekonomik politikaları ve iç siyasi istikrarsızlık gibi birbirini besleyen çok boyutlu etkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

2.3.5. Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı ve Düşünce Hayatındaki Gelişmeler

Memlûkler döneminde toplumsal yapı, etnik kökenler ve sınıfsal ayrımlar temelinde şekillenmiş, bu yapı hem sosyal hiyerarşiyi hem de entelektüel gelişmeleri doğrudan etkilemiştir. Memlûk toplumunda, özellikle yöneticiler ile halk arasında belirgin bir etnik ve sosyal ayırım mevcuttu. Devletin idarî ve askerî kadroları büyük ölçüde Memlûk kökenli askerî sınıftan oluşmaktaydı. Bahri Memlûkler döneminde bu sınıfın çoğunluğunu Türkler, Burci Memlûkler döneminde ise Çerkezler teşkil etmekteydi.

Buna karşılık, halk tabakası etnik açıdan daha çeşitli bir görünüm arz ederken farklı sosyal sınıflara da ayrılmıştı.

Memlûk tarihçisi Makrîzî, *İğâsetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme* adlı eserinde Mısır toplumunu yedi ana sınıfa ayırmaktadır: (1) Devlet erkânı, yani sultan, emirler ve üst düzey bürokratlar; (2) zengin tüccarlar ve müreffeh kesim; (3) orta sınıf tüccarlar ve pazar esnafı; (4) tarımla uğraşan çiftçiler; (5) fakirler, âlimler ve öğrenciler; (6) sanatkârlar ve meslek sahipleri; (7) evsizler ve muhtaçlardan oluşan alt tabaka (Makrîzî, 1940: 72-73).

14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın başları arasında, Memlûkler de dâhil olmak üzere birçok İslam toplumunda demografik ve sosyal kırılmalar yaşanmıştır. Kara Ölüm (veba salgını), Mısır'da büyük bir nüfus kaybına neden olmuş; bu durum köylerin boşalmasına ve kırsal ekonominin çökmesine yol açmıştır. Aynı dönemde yaşanan iç siyasi çekişmeler, yönetimde istikrarı zayıflatmış; kıtlık ve enflasyonun artmasına zemin hazırlamıştır. Temel gıda maddelerine erişimin zorlaşması, halk arasında yaygın hoşnutsuzluk ve isyanlara neden olmuştur (Kato, 2012: 36).

Tüm bu sosyal ve ekonomik sarsıntılara rağmen, Memlûkler döneminde ilim ve düşünce hayatında dikkate değer bir canlılık yaşanmıştır. Moğol ve Haçlı saldırılarının ardından İslam dünyasında yeniden toparlanma sürecine girilen bu dönemde, Kahire ve Şam önemli birer ilim merkezi hâline gelmiştir. 15. yüzyılda Mısır, İslam sosyal düşüncesinin zirveye ulaştığı bir döneme sahne olmuş; bu süreçte birçok mümtaz âlim yetişmiştir.

Dönemin önde gelen isimleri arasında, *Mukaddime* adlı eseriyle tarih ve sosyolojiye öncülük eden İbn Haldun (ö. 1406), Memlûklerin sosyo-ekonomik yapısını ayrıntılı şekilde inceleyen el-Makrîzî (ö. 1442), toplumsal meseleler üzerine eserler kaleme alan el-Esedî (ö. 1450'den sonra), İslam siyaset düşüncesine katkılar sunan İbn el-Ezrak (ö. 1489) ve hadis, tefsir ve fıkıh alanında çok sayıda eser veren el-Suyûtî (ö. 1506) yer almaktadır (Islahi, 2013: 73). Bu dönemde oluşan entelektüel birikim, sonraki yüzyıllarda benzeri ölçekte tekrarlanmamış; Memlûkler devrinde sağlanan ilmî gelişmeler, Osmanlılar da dâhil olmak üzere İslam dünyasının sonraki dönemlerine yön vermiştir.

Tablo 2.2’de de görüldüğü üzere Memlükler Dönemi (1250–1517), siyasi yapısı, ekonomik düzeni, coğrafi genişliği ve toplumsal dönüşümleriyle İslam dünyasının geç orta çağ döneminde belirleyici bir rol oynamış, aynı zamanda krizler ve düşünsel sorgulamalarla şekillenmiş dinamik bir süreci temsil etmektedir.

Tablo 2. 2: Memlükler Dönemi Genel Tablosu (1250–1517)

Konu Başlığı	Açıklama
Kuruluş ve Süre	1250 yılında Eyyubîler’in yıkılmasıyla Mısır merkezli olarak kurulmuş; 1517’de Osmanlılar tarafından yıkılmıştır.
Coğrafi Sınırlar	Mısır, Suriye, Hicaz, Kıbrıs, Kuzey Afrika, Kızıldeniz limanları, Asvan ve Güney Anadolu’ya kadar uzanan geniş coğrafyada hâkimiyet kurmuştur.
Komşular	Osmanlı, Hafsîler, Ziyadî Hanedanı, Merinîler, Habeş Krallığı, Kıbrıs Frank Krallığı, Avrupa Hristiyan krallıkları, Hint Müslüman krallıkları
Siyasi Yapı	<ul style="list-style-type: none"> • Hanedan temelli değil, askerî aristokrasiye dayalı bir yönetim • Siyasi güç, emirler arasında sürekli el değiştirmiştir • Halifelik sembolik kalmıştır
İdari Yapı	<ul style="list-style-type: none"> • Seyfiye (Askeri sınıf) • Kalemiye (Bürokrasi) • İlmiye (Ulema) • Sultan, emirler, divan görevlileri ve ulema yönetimde etkili
İktisadi Yapı	<ul style="list-style-type: none"> • Tarım: İktâ sistemi, Nil Nehri’ne bağımlı tarım • Sanayi: Dokuma, cam, kâğıt, sabun, silah üretimi • Ticaret: Kara ve deniz yolları üzerinde etkin
Ticaret Ortakları	Venedik, Kıbrıs Frank Krallığı, Hindistan, Arap Yarımadası, Afrika ve Avrupa
İktisadi Kriz Nedenleri	<ul style="list-style-type: none"> • Ticaret tekelleşmesi ve tüccarların sınırlandırılması • Gümrük gelirlerinde düşüş

Konu Başlığı	Açıklama
	<ul style="list-style-type: none">• Kıbrıs-Frank saldırıları• Moğol istilaları• Veba salgınları
Toplumsal ve Doğal Afetler	<ul style="list-style-type: none">• 1346-1353 Kara Ölüm (veba): Ciddi nüfus kayıpları• 1348–1451 arasında 9 büyük salgın• İklim değişiklikleri: Nil taşkınları, kuraklık, kıtlık
Makrîzî'nin Dönemi (1364–1442)	İç siyasi kargaşa, ekonomik buhranlar ve veba salgınlarının yoğun olduğu bir dönemde yaşamış; eserlerinde bu koşulları ayrıntılı olarak işlemiştir.
Düşünsel ve Entelektüel Durum	İbn Haldun ve Makrîzî gibi müellifler, İslam dünyasındaki durgunluğu, merkezi otoritenin zayıflığını ve toplumsal çöküşü analiz eden önemli figürler olmuştur.

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1970; Cipolla, 2002; Gamidi, 1992; Sağlam, 2021; Yiğit, 1991 ve Kato 2002'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAKRÎZÎ'YE GÖRE İKTİSADİ KRİZLER VE SEBEPLERİ

Makrîzî'nin yaşadığı 15. yüzyılın ilk yarısında Mısır, ciddi bir iktisadî kriz süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde yaşanan krizler, sadece doğal afetler (Nil Nehri'nin taşması veya kurumması, kuraklık, ekin hastalıkları ve salgınlar) gibi çevresel nedenlerden değil, aynı zamanda kötü yönetim, yolsuzluk ve iktisat politikalarındaki hatalardan kaynaklanmıştır.

Makrîzî, İslam dünyasında iktisadî krizleri tarihsel bağlamda inceleyen önemli bir düşünürdür. Tarihsel olguları titizlikle kaydetmesiyle bilinen Makrîzî, İbn Haldun'un yönteminden etkilenecek olguların derinlemesine analizine yönelmiştir. Ona göre toplumu etkileyen iktisadî krizlerin doğru analiz edilmesi, çözüm önerilerinin geliştirilebilmesi açısından zorunludur.

İktisadî krizler, Makrîzî'ye göre ekonomik dengelerdeki bozulmalar, ticaret hacmindeki daralma, fiyatların yükselmesi (pahalılık) ve paranın değer kaybı gibi unsurlarla karakterize edilmektedir. Bu krizlerin temelinde, ekonomi politikalarındaki dengesizlikler ve kamu yönetimindeki zaaf lar yatmaktadır. *İğâsetü'l-Ümme* adlı eserinde, ağır vergi politikaları, yolsuzluk, devletin mali kaynakları verimsiz kullanması, tarım ve ticaretteki aksaklıklar ile doğal ve siyasal felaketlerin krizleri derinleştirdiği vurgulanmaktadır.

Bu bölümde Makrîzî'nin iktisadi krizlere dair analizleri çerçevesinde, arz ve talepten kaynaklanan kriz nedenleri ile arz ve talebi etkileyen faktörler ele alınacaktır. Ayrıca yatırım, üretim, tüketim ve tasarruf davranışlarının, gelir dağılımının, pazar yapısının ve ekonomik büyümenin krizler üzerindeki etkileri Makrîzî'nin perspektifinden değerlendirilecektir. Kendisi her ne kadar doğrudan bu kavramları kullanmasa da bu kavramların kapsamına giren konuları bir İslam âlimi gözüyle incelemiştir.

3.1. Arz ve Talepten Kaynaklanan Krizler

Makrîzî, fiyat oluşum süreçlerini incelerken hem arz hem de talep faktörlerinin belirleyici olduğuna dikkat çekmiştir. Özellikle 818/1406 yılında yaşanan büyük kıtlık döneminde, Hicaz ve Suriye'de buğday fiyatlarının yükselmesi üzerine halkın Mısır'a yöneldiğini belirtir. Talepteki artışın yanı sıra zenginlerin spekülâtif amaçlarla tahıl

stoklaması, yapay bir kıtlık oluşturarak fiyatların daha da artmasına sebep olmuştur (Makrîzî, 1972, c.4: 330). Benzer şekilde, salgın hastalık dönemlerinde sağlık hizmetlerine yönelik talebin artması da doktor ücretlerinin yükselmesine yol açmıştır (Makrîzî, 1940: 35).

3.1.1. Talepten Kaynaklanan Krizler

Makrîzî, talep kanununa uygun biçimde, fiyatların yükselmesinin talebi düşürdüğünü ve pazarların durgunlaştığını ifade etmektedir. Hicrî 821 yılına dair aktardığı bir gözleminde şu ifadeleri kullanır: “Fiyatlar yükseldi, pazarların durgunluğu arttı, hayat durdu ve kazançlar azaldı” (Makrîzî, 1972, c.4: 471). Başka bir örnekte ise, “Pahalılığın şiddetinden kazançlar azaldı ve halkın yaşam koşulları kötüleşti” diyerek krizlerin toplumsal boyutuna da işaret eder (Makrîzî, 1972, c.3: 234).

3.1.2. Talebi Etkileyen Faktörler

Makrîzî, talebi etkileyen çeşitli faktörleri analiz etmiş ve bunların fiyatlar üzerindeki dolaylı etkilerine dikkat çekmiştir:

a) Tüketici Sayısı

Veba ve açlık gibi afetler nedeniyle azalan nüfus, toplam talebi düşürmüş, bu da fiyatların gerilemesine yol açmıştır. Şöyle demektedir: “Şam ve çevresinde veba salgınları yayıldı; Filistin, Havran, Aclûn, Nablus ve Trablus'ta pek çok insan hayatını kaybetti. Mısır diyarında ise fiyatlar düştü” (Makrîzî, 1972, c.4: 165).

b) Tüketici Gelirleri

Gelir düzeyindeki artışın talebi artırdığını vurgulayan Makrîzî, Memlûk Sultanı Tatar (ö.824/1421) dönemindeki örnekle bu hususu açıklamaktadır. Sultanın devlet harcamalarını arttırması ve bazı vergileri kaldırmasıyla halkın alım gücünün yükseldiğini ve ekonomik hareketliliğin arttığını kaydetmektedir: “Sultan Tatar'a çok dua edildi; halkın yaşam koşulları iyileşti ve alışveriş arttı” (Makrîzî, 1972, c.4:564-566).

c) Tüketici Eğilimleri

Makrîzî, piyasalardaki aldatici uygulamaların ve ticari hilelerin tüketici tercihlerinde değişime yol açarak talebi olumsuz etkilediğine dikkat çekmektedir (Makrîzî, 1987, c.2:102-103).

d) Fiyat Artışı Beklentisi (Galâ)

Fiyatların artacağı beklentisi, talebi tetiklemekte ve fiilen fiyatların yükselmesine sebep olmaktadır. Nil sularının çekildiği 830/1426–27 yılıyla ilgili olarak şu ifadeyi kullanır: “Nil su seviyesi düşmeye başladı ve insanlar buğday ve benzeri tahılları satın almak için adeta üşüştü” (Makrîzî, 1972, c.4: 750).

e) İkame Malların Fiyatları

Belirli malların pahalılaşması, tüketicileri daha ucuz ikame ürünlere yöneltmiştir. Örneğin: “Kıyafetler pahalılandı. Bu durum, Mısırlıları lüks olarak gördükleri eşyaları terk etmeye zorladı ve halkın büyük bir kısmı aba giymeye başladı” (Makrîzî, 1987, c.2: 98).

Makrîzî, hocası İbn Haldun gibi malları zorunlu ve tamamlayıcı olarak sınıflandırmakta ve fiyatların, üretim sürecinde harcanan emekle doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Gamidi, 1992: 200). Bu doğrultuda, fiyatlardaki değişimlerin temel nedenleri arasında kıtlık ve bolluk unsurlarını göstermektedir. Ona göre, bir malın kıtlığı arttıkça fiyatı yükselir; bolluğu arttıkça ise düşer. Memlûk döneminde yaşanan iktisadî krizler bağlamında bu ilişkiyi ayrıntılı biçimde incelemiştir (Haras, 2014: 56-57).

3.1.3. Makrîzî’ye Göre Arzdan Kaynaklı İktisadi Krizler

Makrîzî, iktisadî krizlerin yalnızca talep yönlü değil, aynı zamanda arz yönlü faktörlerle de yakından ilişkili olduğunu vurgular. Ona göre üretim miktarındaki azalma, fiyat dalgalanmaları ve vergi gelirlerindeki düşüş gibi birçok kriz unsuru, doğrudan veya dolaylı biçimde arzın sekteye uğramasından kaynaklanmaktadır.

Makrîzî, klasik iktisat literatüründe “arz kanunu” olarak bilinen prensibe uygun biçimde, fiyatların düşmesinin üreticilerin piyasaya mal arz etme isteğini azalttığını ifade etmektedir. Özellikle buğday gibi temel gıda maddelerinde fiyatların düşmesiyle birlikte üretici ve satıcıların arzı kısımaya yöneldiğini vurgular (Makrîzî, 1972, c.4:40). Devletin fiyatları aşağı çekmeye yönelik müdahaleleri sonucunda koyun ithalatının azalması da benzer bir mekanizmanın başka bir örneğidir (Makrîzî, 1972, c.4:437). Bu bağlamda, fiyatların sadece tüketici üzerindeki etkisi değil, üretici davranışları üzerindeki etkisi de ekonomik denge açısından kritik önemdedir.

Makrîzî, arz konusunu daha derinlemesine inceleyerek, üreticilerin kar beklentisi ve maliyetleri karşılama yeteneği arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Ayrıca, siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunlarının, özellikle Bedevilerin neden olduğu huzursuzlukların üretim ve tedarik üzerinde olumsuz etkileri olduğuna değinmektedir (Makrîzî, 1940: 46-47).

Makrîzî arzı etkileyen çeşitli faktörleri sistematik biçimde ele alır ve bunların üretim, fiyat ve vergi gelirleri üzerindeki etkilerini değerlendirir:

a) Üretim ile Maliyet Arasındaki Bağlantı

Makrîzî, üretim maliyetlerinin artışına paralel olarak üreticilerin faaliyetlerini sürdürmediğini belirtir. Girdi maliyetlerindeki artış, çiftçilerin topraklarını boş bırakmasına ve tarımsal üretimin azalmasına yol açmıştır (Makrîzî, 1940: 46). Bu durum gıda arzında daralma ve beraberinde fiyat artışıyla sonuçlanmıştır.

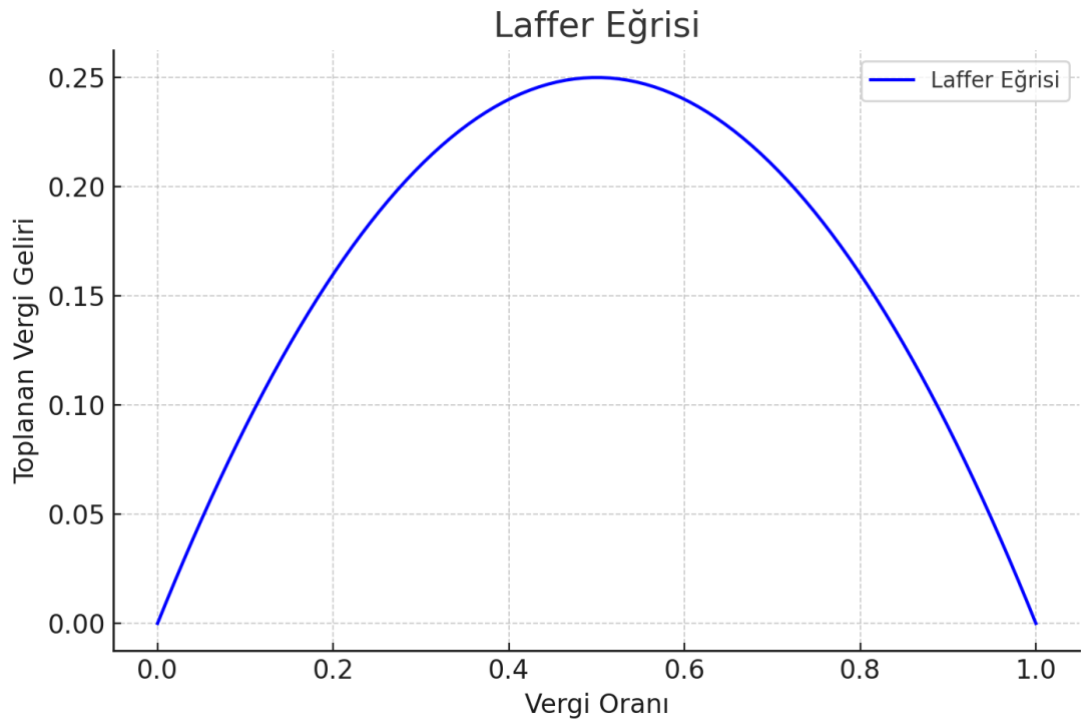
b) Yüksek Vergiler ve Laffer Eğrisi Bağlamında Değerlendirme

Makrîzî, vergilerin üretim üzerindeki baskılayıcı etkisini açık biçimde ortaya koyar. Aşırı vergilendirme, üreticileri tarımsal faaliyetlerden caydırmakta, tarım arazilerinin terkine neden olmakta ve dolayısıyla vergi matrahını daraltmaktadır (Makrîzî, 1940: 44; 1972, c4:791-795).

Bu tespit, modern iktisatta Arthur Laffer tarafından 1970'lerde geliştirilen ve İbn Haldun'un vergiyle ilgili fikirlerini temel alan veya esinlenmiş olabileceği Laffer Eğrisi teorisi ile önemli bir paralellik taşır. Her ne kadar İbn Haldun modern iktisat teorilerinden yüzyıllar önce yaşamış olsa da vergi politikaları ile devlet gelirleri arasındaki ilişkiye dair ortaya koyduğu gözlemler, Laffer Eğrisi'nin temel varsayımlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. İbn Haldun'un öğrencisi olması hesabıyla Makrîzî'nin de hocasının görüşlerinden etkilendiği görülmektedir.

Şekil 3.1'de görüldüğü üzere Laffer Eğrisi, vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını, belirli bir eşiği aşan vergilendirme düzeyinin vergi gelirlerinde artış yerine azalma meydana getireceğini savunur. Makrîzî'nin gözlemleri de bu eğrinin tarihsel bir örneğini sunmaktadır. Ona göre, artan vergi yükü tarımı ve üretimi sekteye uğrattığı için devletin vergi tahsilatı hedeflenen düzeye ulaşamamıştır.

Örneğin, 817/1414 yılında cizye gelirlerinde yaşanan 20.000 dirhemlik açık, Yahudi ve Hristiyan cemaatlere ek yükümlülükler (Yahudi cemaatinden 2.000 dirhem, Hristiyan cemaatinden ise 18.000 dirhem tahsil edilmiştir) getirilerek kapatılmaya çalışılmıştır (Makrîzî, 1972, c4:290). Ayrıca mülklere el konulması gibi olağanüstü uygulamalar da yaygınlaşmıştır (Makrîzî, 1972, c3:103). Toprak vergilerinin yüksekliği, tarımsal üretim maliyetlerini artırmakta ve sonuç olarak gıda fiyatlarını yukarı çekmektedir (Makrîzî, 1972, c4:345). Bu bağlamda Makrîzî'nin analizleri, sadece vergi politikalarının sosyal adalet yönünü değil, aynı zamanda mali etkinliğini de sorgulamaktadır (Islahi, 2009, c1: 447). Özellikle Memlûk döneminde uygulanan iktâ sistemi, ekonomik krizlerin temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Askeri seçkinlerin toprak üzerindeki ağır mali yükleri, üreticileri zora sokmuş ve ekim faaliyetlerinin azalmasına neden olmuştur (Broadbridge, 2003: 237).

Şekil 3. 1: Laffer Eğrisi

Kaynak: Arthur B. Laffer, 2004

c) Yeni Mahsulün Piyasaya Girişi

Makrîzî, yeni mahsul dönemlerinde piyasaya giren ürünlerin stokçuluğu azaltarak arzı artırdığını ve bunun da fiyatlar üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturduğunu belirtmektedir (Makrîzî, 1972, c3:237). Bu dinamik, tarımsal döngüler ile piyasa dengesi arasındaki hassas ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

d) İklim ve Çevre Şartları

İklim değişiklikleri, kuraklık ve doğal afetler gibi çevresel etkenler de arzı etkileyen kritik faktörlerdendir. Makrîzî, Hicrî 835 ve 836 yıllarında yaşanan iklim olaylarının üretimi sekteye uğrattığını ve piyasada ciddi arz şoklarına neden olduğunu belirtmektedir (Makrîzî, 1972, c4:618-631).

e) Siyasi, İdari ve Güvenlik Şartları

Makrîzî'ye göre, siyasi istikrarsızlık ve güvenlik eksikliği, üretim süreçlerinin kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Bedevilerin yol açtığı huzursuzluklar, üretim ve tedarik zincirinde aksamalara yol açmış, bu da fiyatların istikrarsızlaşmasına neden olmuştur (Makrîzî, 1940: 22, 46-47).

f) Parasal İstikrarın Bozulması

Makrîzî, farklı madenlerden yapılan para birimleri arasındaki kur dalgalanmalarının üretici ve tüccarları belirsizlik nedeniyle mal arzından caydırdığını ifade eder. Altın, gümüş ve bakır arasındaki değer farklılıklarının istikrarsızlaşması, ticari işlemlerin güvenilirliğini azaltmış ve ekonomik krizleri derinleştirmiştir (Makrîzî, 1940: 72).

Sonuç olarak Makrîzî'nin arz ve talep kaynaklı kriz analizleri, Tablo 3.1'de özetlendiği üzere klasik iktisadî teorilerin ötesine geçerek çok boyutlu bir açıklama sunmaktadır. Tüketici sayısı ve gelirleri, tüketici eğilimleri yanı sıra fiyat artışı beklentisi ve ikame malların fiyatların talep üzerindeki, üretici davranışları, maliyetler, siyasi faktörler, iklimsel değişkenler ve vergi politikaları gibi çok sayıda unsurun arz miktarı üzerindeki etkileri detaylı biçimde incelenmiştir. Özellikle Laffer Eğrisi perspektifinden bakıldığında, Makrîzî'nin yüksek vergilendirmenin üretimi azalttığı ve dolayısıyla devletin vergi gelirlerini de düşürdüğü yönündeki tespitleri, çağdaş iktisat teorileriyle yüksek düzeyde uyumluluk arz etmektedir.

Tablo 3. 1: Makrîzî'ye Göre Arz ve Talep Faktörleri

Faktör Kategorisi	Alt Faktörler	Makrîzî'nin Gözlemleri
Talep Faktörleri	Tüketici Sayısı	Veiba ve açlık nedeniyle nüfus azalması, talebi düşürerek fiyatları aşağı çekmiştir.
	Tüketici Gelirleri	Sultan Seyfeddin Tatar'ın (ö.1421) kamu harcamaları ve vergi indirimleri, halkın alım gücünü artırmış ve ekonomik hareketliliği teşvik etmiştir.
	Tüketici Eğilimleri	Piyasalardaki hileli uygulamalar, tüketici güvenini zedeleyerek talebi olumsuz etkilemiştir.
	Fiyat Artışı Beklentisi (Galâ)	Nil su seviyesindeki düşüş gibi doğal koşullar, tüketicilerin panik alımlarına yol açarak talebi artırmıştır.
	İkame Malların Fiyatları	Belirli malların pahalılaşması, tüketicileri daha ucuz ikame mallara yönlendirmiştir.
Arz Faktörleri	Üretim-Maliyet İlişkisi	Üretim maliyetlerindeki artış, çiftçilerin topraklarını ekmemesine ve gıda arzının azalmasına neden olmuştur.
	Yüksek Vergiler	Aşırı vergilendirme, üretimi düşürerek vergi tahsilatının azalmasına yol açmıştır.
	Yeni Mahsulün Piyasaya Girişi	Yeni mahsulün piyasaya sürülmesi, stokların satışını teşvik ederek arzı artırmış ve fiyatları düşürmüştür.
	İklim ve Çevre Şartları	İklim olayları, arz miktarındaki dalgalanmalara neden olmuştur.
	Siyasi, İdari ve Güvenlik Şartları	Siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunları, üretimi olumsuz etkilemiştir.
	Parasal İstikrarın Bozulması	Para birimleri arasındaki kur dalgalanmaları, üreticileri ve tüccarları mal arzından caydırmıştır.

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1972, 1987; Laffer 2004 'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

3.2. Makrîzî'ye Göre Yatırımın İktisadi Krizlere Etkileri

Makrîzî'ye göre yatırım kararları, ekonomik krizlerin oluşumu ve derinleşmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Her ne kadar yatırım kavramını açıkça tanımlamasa

da eserlerinde yatırım olgusuna doğrudan ya da dolaylı biçimde çeşitli atıflarda bulunur. Ona göre, yatırımın temel belirleyicisi kârlılık beklentisidir; zira insan tabiatı gereği zarardan kaçınır ve yalnızca kâr elde etme ihtimali belirlediğinde yatırım yapma eğilimi gösterir (Makrîzî, 1940: 46). Bununla birlikte, yatırım harcamalarını etkileyen doğal ve dışsal faktörleri de göz ardı etmemek gerektiğini vurgulamaktadır (Hamza, 2020: 38).

Makrîzî'nin değerlendirmelerine göre, doğal faktörler ve iklim koşulları yatırım süreçlerini doğrudan etkileyebilmektedir. Özellikle Nil Nehri'nin su seviyesindeki dalgalanmalar, tarımsal yatırımlarda ciddi belirsizliklere yol açmaktadır (Makrîzî, 1972, c.3: 218). Ayrıca, salgın hastalıklar da tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir. Nitekim hicrî 814 yılında Şam bölgesinde patlak veren Taun (veba) salgınının yaklaşık 50 bin insanın ölümüne sebep olduğunu, birçok köyün boşaldığını ve ekim yapacak işgücünün kalmadığını belirtir. Bu durumun emek arzını azalttığını, işgücü maliyetlerini artırarak yatırımın kârlılığını düşürdüğünü ifade eder (Makrîzî, 1940: 75).

Yatırımı etkileyen bir diğer önemli unsur ise siyasi istikrar ve güvenlik ortamıdır. Makrîzî, Memlûk sultanları ve emirleri arasındaki iç çatışmalar ile Moğol istilalarının ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini tehdit ettiğini ve yatırım isteğini zayıflattığını vurgular (Makrîzî, 1972, c.3: 103, 162). Özellikle hicrî 832 yılına ait olaylarda, bazı sultanların belirli ticaret ve zanaat alanlarını tekelleştirmesi nedeniyle yatırımcıların piyasadan çekildiğini aktarır (Makrîzî, 1972, c.4: 791-792). Ayrıca Halep'te Türkmenlere yönelik saldırılar, mal yağmaları ve toplu sürgün gibi uygulamalar da yatırım süreçlerini ciddi biçimde sekteye uğratmıştır (Makrîzî, 1972, c.3: 348).

Bütün bu unsurların yanında, Makrîzî vergi politikalarının da yatırım üzerinde önemli bir baskı unsuru oluşturduğunu ifade etmektedir. Devletin ağır vergi yükü uygulaması, yatırımcıların servet oluşumunu ve genişleme olanaklarını sınırlamakta, bu durum ise yatırım harcamalarının azalmasına yol açmaktadır. Özellikle tarımsal üretim bağlamında bu durumun ekim alanlarının daralmasına ve üretimin gerilemesine neden olduğu belirtilmektedir (Makrîzî, 1972, c.4: 791-792).

3.3. Makrîzî'ye Göre Üretim İktisadi Krizlere Etkileri

Makrîzî'ye göre üretim süreçleri, yalnızca ekonomik değil, siyasi ve toplumsal dinamiklerle iç içe geçmiş yapılar olup iktisadi krizlerin anlaşılmasında temel belirleyicilerdendir.

Makrîzî, İslam dünyasının ekonomik yapısını ve iktisadi faaliyetlerini ele aldığı eserlerinde üretim kavramına özel bir önem atfetmiştir. Tarım, sanayi ve ticaret gibi temel üretim alanlarını değerlendirerek, bu sektörlerin gelişimini etkileyen doğal, ekonomik ve siyasi faktörlere dikkat çekmiştir. Özellikle üretim süreçlerinin sürekliliği için altyapı yatırımlarının (yol, köprü, liman gibi fiziksel unsurların) önemine vurgu yapmıştır. Makrîzî'nin üretim konusundaki değerlendirmeleri, yaşadığı dönemde Mısır ekonomisinin dinamikleriyle doğrudan ilişkilidir. Memlûkler döneminde üretim faktörleri üzerindeki ağır vergiler, devlet müdahaleleri ve siyasi istikrarsızlık gibi unsurlar, üretim süreçlerini sekteye uğratmış ve iktisadi krizleri derinleştirmiştir.

Makrîzî'nin özellikle iktisadi krizlerle ilgili eserlerinde üretim faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için üç temel faktörün kritik rol oynadığı görülmektedir: toprak, sermaye ve emek. Üretimin sürdürülebilirliği açısından doğal kaynakların etkin kullanımını gerektirdiğini vurgulayan Makrîzî, tarım, ticaret ve sanayi sektörlerinin gelişimi için toprak, su ve diğer doğal kaynakların korunması ve doğru kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Tarımsal üretim, dönemin ekonomik yapısında belirleyici bir rol oynadığı için toprak, üretim faktörleri içinde ayrı bir öneme sahiptir. Makrîzî'nin yaşadığı toplum, ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olduğundan, toprak üretim faktörleri arasında merkezi bir konumda yer almaktadır. Tarım arazilerinin sağladığı gelirleri vurgulayan Makrîzî, bu bağlamda toprak faktörünün ekonomik sistemdeki önemine dikkat çekmiştir. Nitekim kendisi, devlet gelirlerinin büyük ölçüde arazi vergilerinden elde edildiğini belirterek, "Aptallığa varacak düzeyde cahil de olsa her şuur sahibi paranın genellikle arazilerin vergisinden ya da satış mallarının ederinden veya (yapılan) işlerin bedelinden yahut bağış ve sadakalardan alındığını zorunlu olarak bilir" ifadesini kullanmaktadır (Makrîzî, 1940: 84).

Memlûkler döneminde toprak mülkiyetinin yapısını detaylandıran Makrîzî, devlet mülkiyetindeki araziler, vakıflara ait topraklar ve özel mülkiyete geçen araziler arasındaki farkları ele almaktadır (Makrîzî, 1987, c1:97). Devletin elindeki toprakların doğrudan işletilmek yerine iktâ sistemi üzerinden dağıtılması, üretim süreçlerinde tekelci fiyatlama yoluyla üretim maliyetlerini artırmış ve fiyatları yükseltmiştir. İktâ sisteminin rant temelli bir yapıya dönüşmesi, hesap verebilirliğinin zayıflaması, rekabetin olmaması nedeniyle iktâ sahiplerinin belirli bölgelerde tek ekonomik aktör haline gelmesi yanı sıra çiftçinin üretimden kaçışı ve devletin artan mali ihtiyaçlarından dolayı uyguladığı vergi baskısının üretim maliyetleri ve fiyat artışlarından önemli etkisi olmuştur. Bu nedenle Makrîzî, “Tarım arazilerinin pahalılığı, Mısır’da refah getirmez” diyerek, bu durumun toplumsal fakirleşmeye neden olduğuna dikkat çekmektedir (Makrîzî, 1972, c4:28). Ayrıca, Memlûk yönetiminin doğal kaynaklara erişimi sınırlandırıcı politikalarını eleştiren Makrîzî, göllerde avlanma yasağı, orman ve meralardan faydalanmanın vergilendirilmesi gibi uygulamaların ekonomik faaliyeti kısıtladığını belirtmektedir (Makrîzî, 1987, c1:103-110).

Sermaye ise ekonomik sistemlerin işleyişinde temel bir faktör olarak değerlendirilmiş, Makrîzî özellikle sabit sermaye yatırımları üzerinde durmuştur. Memlûkler döneminde hanlar, hamamlar, çarşılar, değirmenler ve fırınlar gibi emlak yatırımları büyük gelir getiren unsurlar olarak değerlendirilmiştir (Makrîzî, 1987; c1:107). Ancak, devletin sabit sermaye varlıklarına el koyması ve ağır vergiler getirmesi, bireylerin servet oluşumunu azaltmış ve yatırım yapma kapasitesini sınırlandırmıştır (Makrîzî, 1987, c3:390, 444). Ayrıca Makrîzî, Memlûk elitlerinin halktan topladıkları vergileri lüks tüketim ve gösterişli harcamalar için kullanmalarının, servet oluşumunu olumsuz etkilediğini ifade etmektedir (Makrîzî, 1987, c3:441, 447). Bu tür savurganlık ve kötü yönetim, ekonomik krizlerin derinleşmesine yol açmış ve üretim süreçlerini sekteye uğratmıştır.

Emek de üretim sürecinin vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirilmiş ve Makrîzî “emeğin değeri” (قيمة العمل, Kıymetü'l-Amel) kavramını doğrudan kullanmıştır (Makrîzî, 1940: 83). Özellikle ücretlerin satın alma gücüyle olan ilişkisine vurgu yapan Makrîzî, pahalılığın artmasına rağmen işçilerin, inşaat ustalarının, hamalların ve diğer zanaatkarların ücretlerinin yükselmemesini bir kriz göstergesi olarak değerlendirmiştir

(Makrîzî, 1972, c3:234). Fakirliğin ve işsizliğin bazı çevrelerce Allah'a yakınlaşma vesilesi olarak görülmesini ise çalışkanlık ve üretkenliği teşvik eden İslamî ekonomi anlayışına aykırı bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir (Gamidî, 1992: 100). Ayrıca Makrîzî, idari yolsuzlukları üretimin çöküş sebepleri arasında saymakta; Mısır ve Şam'ın harap olmasının, Memlûk Devleti'nin çöküşünün ve pahalılığın temel nedenlerinden birinin devlet yönetimindeki bozulma olduğunu belirtmektedir (Makrîzî, 1940:43).

Makrîzî, emeğin arzını belirleyen temel etkenler arasında nüfus hacmi, ücret oranları ve emek göçü gibi unsurları ele almış, özellikle Hicrî 814 yılında yaşanan büyük veba salgınına dikkat çekerek, bu salgın nedeniyle Şam ve Guta bölgelerinde yaklaşık 50 bin kişinin hayatını kaybettiğini ve tarımsal üretim için gerekli iş gücünün ciddi şekilde azaldığını belirtmiştir (Makrîzî, 1972, c4:179). Kırsal bölgelerden şehirlere yoğun göç yaşanması iş gücü piyasasında dengesizliklere yol açmış, ücretlerin düşmesi ve hayat pahalılığının artması toplumsal refahı olumsuz etkilemiştir (Makrîzî, 1972, c4:364). Düşük ücretler ve ağır yaşam koşulları nedeniyle tarım işçilerinin kırsal bölgeleri terk ederek kentlere göç ettiğini vurgulayan Makrîzî (Makrîzî, 1940:44), kırsaldan kente göçün başlıca nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır (Makrîzî, 1940:47): çiftçilerin zor koşullar altında, düşük ücretle çalıştırılması; ağır ve keyfi vergiler nedeniyle çiftçilerin tarımsal faaliyetlerden vazgeçmesi; devletin tarım ürünlerini tekeline alması sonucu üretim maliyetlerinin artması ve kırsalda yaşam koşullarının kötüleşmesi.

Makrîzî, kırsaldan kente göçün tarımsal üretimi olumsuz etkilediğini, iş gücü eksikliği nedeniyle birçok tarım arazisinin işlenemez hale geldiğini, kırsalda üretimin düşmesiyle şehirlerde hayat pahalılığı, işsizlik ve yoksulluğun yaygınlaştığını ifade etmektedir. Bu durum, Hicrî 827 yılında Kahire'den kırsal bölgelere geri dönüş çağrıları yapılmasına yol açmıştır (Makrîzî, 1972, c4:672).

Makrîzî'ye göre üretimi engelleyen başlıca faktörler arasında kaynak eksikliği, ağır vergiler ve devlet müdahaleleri yer almaktadır. Tarımsal üretimin artırılmaması nedeniyle kıtlıklarla mücadelede başarısız olduğunu vurgulayan Makrîzî, mahsulün büyük bir bölümünün makam ve mevki sahibi devlet ricalinin elinde olmasının fiyatları yükselttiğini, köylerin harap olduğunu ve çiftçilerin toprakları ekemez hâle geldiğini ifade etmektedir (Makrîzî, 1940:46-47). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere,

tarım arazilerinin âtil hale gelmesinin temel nedenlerinden biri, fiyat artışlarının üretim maliyetlerini yükseltmesi ve bunun tarımsal faaliyetleri sekteye uğratmasıdır.

Ayrıca Makrîzî'ye göre üretimin zayıflamasında etkili olan bir diğer unsur ağır vergilerdir. Keyfi vergiler ve müsadere uygulamaları insanların servetlerini tüketmiş, yatırım yapma imkânlarını ortadan kaldırmıştır. Devletin tarımsal ürünleri tekeline alması, üretici fiyatlarını belirlemesi ve özel mülkiyete el koyması da üretimi olumsuz yönde etkilemiştir.

Ayrıca, istikrarsız güvenlik koşulları da ekonomiye zarar vermiştir. Örneğin, Mısır'ın güneyinde yaşayan Arap kabileleri arasındaki çatışmalar ve Memlûk Devleti'nin bu çatışmaları bastırmak için yaptığı harcamalar, devletin mali yapısını zayıflatmıştır (Makrîzî, 1940; 24).

Buna ek olarak, Memlûk prensleri arasındaki iktidar mücadeleleri ve kuzeyde Rumlar ile doğuda Moğollara karşı yürütülen savaşlar hem devletin hem de toplumun mali kaynaklarını tüketerek üretimin zayıflamasına neden olmuştur (Makrîzî, 1972; c3, s. 150-152).

Makrîzî, iktisadi krizlerin arkasında yalnızca ekonomik göstergelerin değil, aynı zamanda bilgi, emek ve kurumsal yapının bozulması gibi çok katmanlı etkenlerin bulunduğunu ortaya koyar.

Makrîzî, Mısır ve Şam'da yaşanan büyük veba salgınlarının tarım ve zanaat alanlarında çalışan birçok kişinin hayatını kaybetmesine neden olduğunu, bunun sonucunda teknik bilgi ve tecrübe kaybı yaşandığını ifade etmektedir. Ayrıca, kırsaldan şehirlere yaşanan yoğun göç, tarımsal bilgi ve becerilere sahip insan sayısının azalmasına yol açmış, bu durum tarımsal üretimi daha da zayıflatmıştır. Açlık ve kıtlık nedeniyle tarımda kullanılan hayvanların da telef olması, üretim sürecinin sekteye uğramasına neden olmuştur (Makrîzî, 1940; 47-48).

Makrîzî, iktisadi krizleri yalnızca arz-talep dengesizlikleriyle değil; doğal, siyasal ve yönetsel yapıların etkileşimiyle açıklayan çok boyutlu bir yaklaşım benimsemiştir. Yatırım ve üretim gibi iktisadi süreçleri ele alırken, bunların sürdürülebilirliği için gerekli olan yapısal unsurlara –özellikle güven, öngörülebilirlik ve adalet– sıkça vurgu yapar. Eserlerinde yer verdiği üzere yatırım ortamının şekillenmesinde de sadece

bireysel kararların değil, doğal afetlerin, iklim değişikliklerinin ve sosyal huzursuzlukların da etkili olduğunu belirtir. Bu çok faktörlü analiz, modern iktisadi düşüncede “yatırımın dışsal belirleyicileri” olarak adlandırılan faktörlerle paralellik gösterir.

Üretim bağlamında Makrîzî, üretim faktörlerini (toprak, sermaye, emek) dönemin siyasal ve ekonomik yapısıyla birlikte değerlendirmiştir. Toprağın vergilendirilmesi, sermayeye el konulması, emeğin değersizleştirilmesi gibi devlet kaynaklı müdahalelerin üretim krizlerine neden olduğunu savunur. Bu yaklaşım, günümüzde “üretim maliyetlerinin kurumsal faktörlerden etkilenmesi” şeklinde ifade edilen teorik çerçeveye benzerlik gösterir. Ayrıca Makrîzî, emeğin sadece bir üretim girdisi olmadığını, aynı zamanda adil ücret politikalarıyla desteklenmesi gereken bir toplumsal unsur olduğunu dile getirerek sosyal adalet vurgusu yapar. Bu bağlamda, krizlerin sadece ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki ve yönetsel bir nitelik taşıdığını ileri sürmektedir.

Sonuç olarak, Tablo 3.2’de de özetlendiği üzere Makrîzî’nin yatırım ve üretime ilişkin değerlendirmeleri, iktisadi krizleri anlamada oldukça katmanlı ve bütüncül bir perspektif sunar. Onun analizleri, modern ekonomi teorileriyle karşılaştırıldığında tarihsel veri temelli bir iktisadi eleştiri geleneğini yansıtır. Bu yönüyle Makrîzî, sadece tarihsel bir gözlemci değil, aynı zamanda normatif bir iktisat düşünürü olarak da değerlendirilebilir.

Tablo 3. 2: Makrîzî’ye Göre Yatırım ve Üretim İktisadi Krizlere Etkileri

Başlık	Alt Başlık	Makrîzî’nin Görüşü / Tespiti	İktisadi Krizle İlişkisi
Yatırım	Kârlılık Temelli Yatırım Kararı	Yatırımın temel belirleyicisi kârdır; zarar ihtimali yatırım kararını engeller.	Belirsizlik ve zarar beklentisi yatırımları azaltır.
	Doğal Faktörler & İklim	Nil’in su seviyesi ve veba salgınları gibi çevresel faktörler yatırım kararlarını etkiler.	Tarımsal üretimde ve emek arzında düşüş, yatırım ortamını bozar.
	Siyasi ve Güvenlik Koşulları	İç savaşlar, tekelleşme ve yağmalar yatırımcıyı piyasadan uzaklaştırır.	Güvensizlik ve istikrarsızlık, sermaye kaçışına yol açar.

Başlık	Alt Başlık	Makrîzî'nin Görüşü / Tespiti	İktisadi Krizle İlişkisi
Üretim	Vergi Politikaları	Ağır vergiler ve devlet müdahaleleri servet oluşumunu engeller.	Yatırım harcamaları azalır, üretim düşer.
	Üretim Faktörleri: Toprak	Tarıma dayalı yapıda toprak merkezi önemdedir; iktâ sistemi üretim maliyetlerini artırır.	Üretim azalır, fiyatlar yükselir, kriz derinleşir.
	Üretim Faktörleri: Sermaye	Sabit sermaye yatırımları önemlidir; müsadere ve vergi, servet oluşumunu engeller.	Üretim kapasitesi düşer, kriz büyür.
	Üretim Faktörleri: Emek	Emeğin değeri korunmalı; ücretler enflasyon karşısında sabit kalmamalıdır.	Düşük ücretler, emek arzını ve üretkenliği düşürür.
	Emeği Etkileyen Unsurlar	Salgınlara, sosyal yapılar ve idari yozlaşma emek gücünü zayıflatır.	Emek kıtlığı üretimi ve arzı sınırlar.
	Devlet Müdahalesi	Vergiler, müsadere ve doğal kaynaklara kısıtlamalar üretimi engeller.	Piyasa mekanizması bozulur, krizler kronikleşir.

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1972, 1987, 1992'den esinlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.4. Makrîzî'ye Göre Tüketim ve Tasarrufun İktisadi Krizlere Etkileri

Makrîzî, tüketim ve tasarruf alışkanlıklarının bireysel düzeyde gelir dağılımını, toplumsal düzeyde ise ekonomik istikrarı doğrudan etkilediğini vurgulayarak bu unsurların iktisadi krizlerin hem nedeni hem de sonucu olabileceğini ortaya koymaktadır.

Tarihçiler ve düşünürler, tüketim ve tasarrufun toplumsal ve ekonomik etkileri üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Makrîzî de bu konulara önemli katkılarda bulunmuş, tüketim ve tasarruf arasındaki ilişkiyi kendi dönemi bağlamında analiz etmiştir. Ona göre tüketim ve tasarruf, bireyin gelir düzeyini yansıtan iki temel davranış biçimidir. Bireyler, gelirlerinin bir kısmını ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için harcarken, geri kalan kısmını tasarrufa ayırırlar (Makrîzî, 1940; 73).

Makrîzî, toplumu tüketim alışkanlıkları açısından yedi farklı gruba ayırarak bu davranışları sınıfsal bir çerçevede incelemektedir (Makrîzî, 1940; 73-75): Devlet erkânı; zengin tüccarlar ve yüksek refah seviyesine sahip kimseler; kumaş tüccarları ve maaş sahipleri; tarım faaliyetleriyle uğraşanlar; fakihlerin çoğu, ilim talebeleri, divanda görevli şahitler ve belirli bir gelire sahip askerler; meslek sahipleri, ücretli çalışanlar, hamallar, hizmetçiler, inşaat ustaları ve vasıfsız işçiler; muhtaç ve yoksul kimseler. Bu sınıflandırma, tüketim davranışlarının ekonomik statüyle doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tüketim harcamaları ile gelir arasındaki zorunlu ilişkiye dikkat çeken Makrîzî, bu bağlamda tüketici davranışlarına yönelik genel bir ilke de sunar: “Eğer biri bu fülus (dirhemlerden) belli bir miktar (gelir) elde ederse onu, günlük ihtiyaçlarından bir şey için harcayacaktır. Bu durumda o son derece büyük bir haksızlıkla karşılaşacaktır” (Makrîzî, 1940; 84). Bu ifade, gelir düzeyinin harcama alışkanlıkları üzerindeki etkisini vurgulamakta ve ekonomik eşitsizliklerin bireyler üzerindeki olumsuz etkilerine işaret etmektedir.

Makrîzî, tasarrufların ve birikimlerin ekonomik yatırımları teşvik edici rolüne dikkat çekerken, fakirlik ve yolsuzluk ile üretimin azalması ve yatırımların sekteye uğraması arasında doğrudan bir bağ kurmaktadır (Makrîzî, 1972, c. 4: 330). Vergiler ve devletin mallara el koyması yoluyla halkın birikimlerinin tüketilmesi, özellikle tarımsal yatırımları olumsuz etkilemiş; birçok insan topraklarını ekemez hale gelmiş, üretim ciddi şekilde azalmıştır (Makrîzî, 1972, c. 4: 225).

Öte yandan, Makrîzî, Memlûk yönetiminin ekonomik krizler ve kıtlık dönemlerinde dahi lüks ve israf odaklı harcamalardan vazgeçmemesini eleştirmektedir. Halktan haksız yere toplanan vergilerin, devlet erkânının gösterişli yaşam tarzını finanse etmek için kullanıldığını açıkça dile getirmektedir (Makrîzî, 1972, c. 4: 389–394).

3.4.1. Makrîzî’ye Göre Tüketim ve Tasarrufun Belirleyici Unsurları

Makrîzî, tüketim ve tasarruf davranışlarının ardında yatan temel belirleyicileri gelir, bireylerin ekonomik beklentileri ve vergi politikaları olarak sınıflandırmakta; bu unsurların ekonomik istikrar üzerindeki etkilerini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır.

Gelir, Makrîzî'nin analizinde iktisadi döngünün merkezinde yer almaktadır. Ona göre ekonominin dairesel akışı, kaynaklar, üretim ve gelir ilişkisi üzerinden işler. Bu bağlamda şu ifadeleri, sürecin işleyişini özetlemektedir: “Her şuur sahibi paranın genellikle arazilerin vergisinden ya da satış mallarının ederinden veya (yapılan) işlerin bedelinden yahut bağış ve sadakalardan alındığını zorunlu olarak bilir” (Makrîzî, 1940: 84). Bu yaklaşım, gelir kaynaklarını tarım, ticaret ve çeşitli meslekler olarak sınıflandırmasına dayanmaktadır. Gelir kavramını İslami bir terim olan *kesb* (kazanç) ile ifade eden Makrîzî, “Mısır diyarında ve Bilâdü’ş-Şâm’da insanların şartları mekasiblerinin (kazançlarının) azlığı sebebiyle durmuştu” (Makrîzî, 1972, c. 4: 705) şeklindeki ifadesiyle üretim ve gelir azlığı arasındaki ilişkiyi vurgular. *Kesb* kavramını kimi zaman ücret, kimi zaman ise kârdan elde edilen gelir anlamında kullanmakta, bu yönüyle üretim faktörlerinin gelir üzerindeki etkisini çok yönlü biçimde değerlendirmektedir (Makrîzî, 1972, c. 3: 776; c. 4: 548).

Makrîzî'nin dikkat çektiği ikinci unsur, bireylerin ekonomik beklentileridir. Ona göre tüketiciler, gelecekte mallarda azalma veya fiyat artışı beklentisine girdiklerinde bugünkü harcamalarını artırma eğilimindedir. Bu durumun tüketim davranışını hızlandırdığını ve fiyatlar üzerinde baskı oluşturduğunu ifade etmektedir (Makrîzî, 1972, c. 4: 898). Örneğin, Nil Nehri'nin su seviyesinin düşeceği yönündeki söylentilerin bile halkı tahıl satın almaya yönelttiğini, bu tür beklentilerin fiyat artışlarını tetiklediğini dile getirir (Makrîzî, 1972, c. 4: 750). Bu gözlem, ekonomik beklentilerin piyasa dinamikleri üzerindeki etkisini ortaya koymakta ve Makrîzî'nin ileri düzeyde bir iktisadi sezgiye sahip olduğunu göstermektedir.

Üçüncü olarak Makrîzî, vergilerin ekonomik davranışlar üzerindeki etkisini ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Özellikle yüksek vergilerin tüketimi, tasarrufu ve yatırımı olumsuz etkilediğini vurgular. Sultan Tatar döneminde uygulanan vergi indirimleriyle birlikte piyasanın canlandığını, malların daha geniş bir kesime ulaşabildiğini ve tüccar kazançlarının arttığını belirtir (Makrîzî, 1972, c. 4: 564). Bu değerlendirme, vergi yükünün ekonomik faaliyetler üzerindeki doğrudan etkisini gözler önüne sermekte; aynı zamanda devlet politikalarının ekonomik krizler üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Makrîzî tüketim ve tasarruf davranışlarını belirleyen yapısal unsurlar üzerine yaptığı değerlendirmelerde, gelir seviyesinin tüketim alışkanlıklarını

şekillendirdiğini; tasarrufların ise üretim ve yatırımlar açısından hayati önem taşıdığını vurgulamaktadır. Yüksek vergiler ile keyfî devlet müdahalelerinin bireysel birikimleri tükettiğini ve bunun ekonomik durgunluğa yol açtığını belirtirken; bireylerin ekonomik beklentilerinin piyasa dengelerini nasıl etkilediğine dair tespitleriyle modern iktisat anlayışına yakın bir perspektif sunmaktadır.

Tablo 3. 3: Makrîzî'ye Göre Tüketim ve Tasarrufun İktisadi Krizlere Etkileri

Unsur	Makrîzî'nin Değerlendirmesi	İktisadi Krize Etkisi
Gelir	Gelir, bireylerin tüketim ve tasarruf davranışlarını belirleyen temel unsurdur. Tarım, ticaret ve meslek gelirleri önemlidir.	Düşük kazanç, üretimi ve yatırımı sınırlar; tüketim azalır, kriz derinleşir.
Ekonomik Beklentiler	Fiyat artışı ya da kıtlık beklentisi, bireylerin geleceğe dair kaygılarını artırır ve bugünkü tüketimi hızlandırır.	Piyasada suni talep artışı oluşur, fiyatlar yükselir, kriz koşulları tetiklenir.
Vergiler	Aşırı vergilendirme, halkın gelirini ve tasarrufunu tüketir. Devletin keyfî müdahaleleri ekonomik faaliyetleri zayıflatır.	Yatırımlar durur, üretim azalır, ekonomik çöküş hızlanır.
Tüketim Grupları	Toplum yedi tüketici sınıfına ayrılır. Gelir düzeyi, tüketim davranışlarını doğrudan etkiler.	Gelir eşitsizliği, yoksul kesimlerin temel ihtiyaçlarını karşılayamamasına yol açar.
Tasarruf ve Birikim	Tasarruf, yatırım ve üretimi teşvik eder. Birikimlerin yolsuzluk ve vergi yoluyla eritilmesi üretimi sekteye uğratır.	Tasarrufların erimesi, ekonomik durgunluk ve yapısal krizleri beraberinde getirir.
Lüks ve İsfraf	Devlet erkânının kriz dönemlerinde dahi lüks tüketimi sürdürmesi eleştirilir.	Kaynak israfı ve kamu güveninin zedelenmesiyle kriz yönetimi zayıflar.

Kaynak: Makrîzî,1940, 1972'den esinlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.5. Makrîzî'nin Gelir Dağılımına Dair Görüşleri ve İktisadi Krizlerle İlişkisi

Makrîzî, Memlûkler döneminde Mısır'da yaşanan ekonomik krizlerin temel nedenlerinden birinin gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlik olduğunu savunur. Onun yaşadığı dönemde Mısır, İslam dünyasının önemli siyasi yapılarından biri olan Memlûk Sultanlığı'nın egemenliği altındaydı. Bu dönemde toplum büyük ölçüde feodal bir yapıya sahipti ve gelir dağılımı üzerinde etkili bir düzenleme ya da denetim mekanizması bulunmamaktaydı. Tarım, toplumun büyük bir kesimi için ana geçim kaynağı olduğundan, toprak mülkiyeti ve üretim araçlarının kontrolü Memlûk yönetimindeki emirler, askerler ve azınlık bir grup toprak sahibi ile feodal beylerin elinde yoğunlaşmıştı (Makrîzî, 1987, c1:88).

Makrîzî, Mısır'daki sosyal sınıflar arasındaki gelir eşitsizlikleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal adaletsizliklere dikkat çekmiştir. Zenginler ve yönetici sınıfın büyük bir kısmı, toprak mülkiyeti, ticaret faaliyetleri ya da devlet hizmetleri aracılığıyla gelir elde etmekteydi (Makrîzî, 1987; c1: 97). Bu durum, toplumdaki sınıf farklılıklarını derinleştirirken, düşük gelirli kesimlerin ve fakirlerin yaşam koşullarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Makrîzî, bu sınıf farklılıklarının ve gelir eşitsizliklerinin, iktisadi değişimler üzerindeki etkilerine de vurgu yapmaktadır. Ona göre, Mısır'daki pahalılık ve açlık olaylarının başlıca nedeni, devletin tarım ürünlerini tekelleştirerek halkın gıda ihtiyaçlarına erişimini kısıtlamasıdır. Devlet, gıda ürünlerini elinde tutarak, belirlediği fiyatlar dışında satış yapılmasına izin vermemekte; bu durum da halkın gıdaya ulaşmasını engellemektedir (Makrîzî, 1940: 42).

Makrîzî'nin eserlerinde gelir dağılımını sağlamada zekât, miras ve şer'i vakıfları temel araçlar olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Ona göre bu üç kurum, toplumda gelir adaletinin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Zekât ile ilgili olarak, Mısır'da resmi olarak ilk zekât toplayan sultanın Selahaddin Eyyûbî olduğunu, bu amaçla "Zekât Divanı" adlı bir kurum kurulduğunu ve zekâtın belirli hak sahiplerine ulaştırılması için sistemli bir mekanizma geliştirildiğini belirtir (Makrîzî, 1987, c1:108). Ancak Memlûkler döneminde bu kurumun ihmal edilmesi, zekâtın etkin bir dağıtım aracı olmasını engellemiştir (Makrîzî, 1853; c1, 109). Sultan Baybars (ö.676/1277) döneminde, tüm mal varlıklarından zekât toplanması için dini bir ferman çıkarılmak istenmiş; fakat dönemin ulemâsı bu konuda fetva vermemiş, halkın zekâtını kendilerinin harcamasına izin verilmiştir (Makrîzî, 1972, c4:623).

Miras da gelir dağılımında önemli bir yer tutar. Miras, mülkiyetin aile üyeleri ve akrabalar arasında yeniden dağıtımını sağlayarak ekonomik eşitsizliği azaltmayı amaçlayan önemli bir mekanizma olarak kabul edilir (Gamidi, 1992:161). Ancak Makrîzî, bazı Memlûk sultanlarının mirasçılar olsa dahi miras mallarını müsadere etmeleri nedeniyle bu sistemin sekteye uğradığını ifade eder. Bu uygulama, sultanların azalan gelirlerini artırmak istemeleriyle ilgilidir. Üstelik, Beytülmale gönderilen miras mallarının halkın ihtiyaçlarını karşılamak yerine yöneticilerin kişisel harcamalarına tahsis edilmesi, miras sisteminin sosyal işlevini ortadan kaldırmıştır (Makrîzî, 1940:38). Ayrıca, bazı sultanların yetim mallarını kadırlardan aldıkları ruhsatla kötüye kullandıklarını da dile getirmiştir (Makrîzî, 1972, c3:291).

Şer'î vakıflar da Makrîzî'nin dikkat çektiği önemli kurumlardan biridir. Onun döneminde vakıflar, sosyal, dini ve ilmi hizmetlerde büyük rol oynamış; ekonomik krizler sırasında toplumun ihtiyaç sahiplerine kaynak sağlayarak gelir dağılımına katkıda bulunmuştur. Ancak vakıfların bu işlevi zamanla yozlaşmış, Memlûk yönetiminin artan harcamalarını karşılamak için vakıf gelirleri emirlerin özel mülklerine dönüştürülmüştür (Makrîzî, 1972, c3:445, 563). Bu durum, sosyal yardımlaşma kurumlarının çökmesine, gelir eşitsizliğinin derinleşmesine ve fakirliğin kronikleşmesine yol açmıştır.

Sonuç itibariyle Makrîzî, tüketim ve tasarrufun iktisadi krizler üzerindeki etkisini çok boyutlu bir yaklaşımla ele almış ve bu alanlardaki dengesizliklerin krizin hem sebebi hem de sonucu olabileceğini ortaya koymuştur. Ona göre gelir seviyesi, bireylerin tüketim ve tasarruf davranışlarını belirleyen temel faktördür. Tasarrufların üretim ve yatırım için kullanılması gerekirken, yüksek vergiler ve devlet müdahaleleri bu birikimleri yok ederek ekonomik durgunluğu derinleştirmektedir. Ayrıca bireylerin ekonomik beklentilerinin piyasa davranışları üzerindeki etkisine işaret eden Makrîzî, kriz söylentilerinin dahi piyasada panik yaratabildiğini gözlemleyerek, ekonomik psikolojiye dair ileri bir farkındalık sergilemektedir. Gelir ve servet dağılımı konularında ise sadece eşitsizlikleri tespit etmekle kalmayıp, İslam toplumunun sahip olduğu üç temel sosyal mekanizmanın (zekât, miras ve vakıf) bu eşitsizlikleri azaltmadaki işlevine dikkat çekmektedir. Ancak bu mekanizmaların yozlaşması, gelir adaletini daha da bozan bir etki yaratmıştır. Makrîzî'nin analizleri, bireysel davranışların ve devlet politikalarının ekonomik krizleri nasıl tetiklediğini ve

derinleştirdiğini açıklaması bakımından klasik dönem İslam düşüncesinde dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır. Onun fikirleri, çağdaş iktisadi teorilerle karşılaştırıldığında oldukça ileri bir perspektif sunmakta ve krizlere karşı sistemli çözüm önerileri içermektedir.

3.6. Makrîzî'ye Göre Pazar ve İktisadi Krizlere Etkisi

Makrîzî'ye göre, pazarların işleyişi ve bu işleyişin bozulması, iktisadi krizlerin hem nedeni hem de sonucu olarak kritik bir rol oynamaktadır.

Makrîzî'nin eserlerinde, kendi dönemindeki pazarlar hakkında ayrıntılı bir anlatım bulmak mümkün olmamakla birlikte, *el-Hitat* adlı eserinde Mısır'ın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını tasvir ederken bazı pazar yerlerinden ve ticaret merkezlerinden bahsetmektedir. Özellikle Kahire'deki el-Hüseyniye pazarı ve Fustat'taki el-Ataba pazarı gibi önemli ticaret merkezlerine atıfta bulunmaktadır.

Makrîzî, pazarı genellikle dar anlamda, sınırlı bir mekân olarak ele alırken, şehirdeki tüketicilerin, kırsal alanlardan gelenlerden daha fazla olması nedeniyle “şehrin içindeki pazarların, şehrin dışındaki pazarlardan daha muazzam olduğu malumdur” şeklinde bir tespitte bulunmaktadır (Makrîzî, 1987, c1:331). Ayrıca, pazarların bulunduğu şehirlerde dışarıdan gelen tüccarlara konaklama ve depo kolaylıkları sağlanmasından da söz etmektedir (Makrîzî, 1987, c2:92).

Pazarın büyüklüğü, esasen toplumun alım gücü ve nüfus hacmi ile doğrudan ilişkilidir. Alım gücü ve nüfus artışı, üretim oranındaki bir artışla birleştiğinde pazarın genişlemesi söz konusu olabilir. Ancak, alım gücünün zayıflaması halinde pahalılık ve daralma yaşanması kaçınılmazdır.

Makrîzî, alım gücünü yalnızca kamu sektörü ile sınırlamamakta, özel sektörün de pazarın büyümesindeki etkisine özellikle vurgu yapmaktadır. Pazardaki daralmanın en önemli sebebinin, alım gücündeki zayıflama olduğunu ifade etmektedir (Makrîzî, 1987, c2:96, 104).

Makrîzî ayrıca, devletin ve özellikle sultanların pazardaki tekelleşmesine dikkat çekerek hicrî 826 yılına ait bir olayı örnek verir. Bu dönemde sultan dışında kimsenin şeker satmasına izin verilmediğini, bunun da halkın uğradığı zararı artırdığını

belirtmektedir (Makrîzî, 1972, c4:647; Makrîzî, 1987, c2:99). Tekelleşmenin fiyat artışlarına yol açarak dış ticareti engellediğini ifade eden Makrîzî, bu durumun üretim faktörlerine de sirayet ettiğini ve tarım arazilerinde uygulanan tekelleşmenin bu arazilerin fiyatlarını artırdığına işaret etmektedir (Makrîzî, 1972, c4:28).

3.7. Makrîzî'ye Göre Büyüme ve İktisadi Krizlere Etkisi

Makrîzî, iktisadi krizlerin çözümünde kalıcı ve yapısal bir iyileşmenin, toplumun maddi ve manevi açıdan kalkınmasıyla mümkün olacağını savunmuş ve bu bağlamda “ekonomik büyüme” kavramını “el-İmâra” ve “el-Umrân” terimleriyle açıklamıştır. Her ne kadar ekonomik büyüme modern bir kavram olsa da Makrîzî'nin kendi döneminde kısmen ekonomik gelişmeyi ima etmek için bu terimleri kullandığı söylenebilir.

Kendi dönemindeki ekonomik gerilikleri –fakirlik, pahalılık ve açlık gibi krizleri– tespit eden Makrîzî, büyüme kavramını İbn Haldun ve diğer İslam düşünürleriyle benzer şekilde “el-İmâra” (العمارة) veya “el-Umrân” (ال عمران) terimleriyle izah etmektedir. Bu kavramı açıklarken şu ifadeye yer verir: “Allah'ın, kalbinden açgözlülüğü giderdiği, kullara yardım etmeye ve ülkeyi bayındır hâle getirmeye yönlendirdiği kimse için yeterlidir” (Makrîzî, 1940:86).

Bu anlayış, Kur'an-ı Kerim'de Hud Suresi'nin 61. ayetinde de yer bulmaktadır: “O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı.”

Makrîzî, *el-İmâra* ve *el-Umrân* kavramlarını büyüme, ilerleme ve uygarlık çerçevesinde ele alırken, Kahire, Bağdat ve Fustat gibi İslam şehirlerinin gelişim örneklerine başvurmaktadır. *Hitat* adlı eserinde Fustat'taki büyüme ve gelişmenin tezahürlerini aktarırken yalnızca maddi büyüme ile ilgilenmemiş; aynı zamanda yaşam standartlarındaki artış, maliyetlerin düşmesi ve üretim alanlarındaki çeşitlenmeyi de iktisadi büyümenin göstergeleri olarak değerlendirmiştir (Makrîzî, 1987, c1:331).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MAKRİZİ'YE GÖRE PAHALILIK: SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Makrîzî, hocası İbn Haldun gibi tarihsel perspektifi ön planda olan bir Orta Çağ iktisat tarihçisi olarak, kendi döneminde gözlemlediği -bugün enflasyon olarak tanımlanan- hayat pahalılığının ekonomik ve siyasi sebeplerini incelemiş; para sisteminin gelişim aşamalarını, ekonomik yapıya sahip mekanların ve pazarların tarihsel evrimini ele almıştır.

Makrîzî eserlerinde, Mısır'da meydana gelen kıtlıklar hakkında çeşitli tarihsel veriler sunarak, enflasyonun antik dönemlerden itibaren tüm insanlığı etkileyen doğal bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Pahalılık (*Galâ*) kavramını tartışırken, bu olgunun Hz. Nuh Tufanı öncesinde Afrus b. Munaviş döneminden başlayarak, Sultan Eşref Şaban dönemine (764-78 / 1363-76) kadar Mısır'da yaşanan felaketlerle ilişkilendirildiğini belirtir (Makrîzî, 1940:8). Bununla birlikte, 806 /1404 yılında ortaya çıkan ekonomik krizin, önceki felaketlerden farklı olarak, tamamen insan hatalarından kaynaklandığını öne sürmektedir (Makrîzî, 1940:41).

Bu bölümde Makrîzî'nin pahalılık (enflasyon) olgusuna yaklaşımı kapsamlı biçimde ele alınacaktır. Pahalılığın sebepleri doğal etkenler ve insan hatasından kaynaklanan faktörler bağlamında incelenecek; kavramsal çerçeve, toplum kesimleri üzerindeki etkiler ve Makrîzî'nin çözüm önerileri değerlendirilecektir. Ayrıca pahalılıkla mücadelede önerdiği para ve maliye politikası araçları ayrıntılı olarak analiz edilecektir.

4.1. Makrîzî'ye Göre Pahalılık Kavramı

Pahalılık ve enflasyon kavramları, her ne kadar günlük kullanımda birbirine karıştırılsa da iktisat literatüründe farklı anlamlara sahiptir. Her iki kavram da fiyat artışlarıyla ilgili olup bireylerin alım gücünü azaltma yönünde benzer sonuçlar doğurur. Ancak pahalılık, belirli mal ve hizmetlerin fiyatlarının yüksekliğini ifade ederken; enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin zaman içerisinde sürekli artması şeklinde tanımlanır. (Parasız,2000:408; Erdem,2015:97) Pahalılık daha çok sektörel veya yerel düzeyde ortaya çıkabilirken, enflasyon ulusal düzeyde ekonominin bütünlüğünü etkileyen bir süreçtir. Ayrıca pahalılık anlık ya da geçici olabilirken; enflasyon süreklilik arz eden

ve para arzı, maliyet unsurları veya talep baskısı gibi yapısal sebeplerle oluşan bir makroekonomik sorundur. (Eğilmez, 2022; Tekin, 2011:213)

Makrîzî, pahalılık kavramını ve bunun sebeplerini ele alırken fiyat olgusuna odaklanmakta ve "galâ" (غلاء) terimini kullanmaktadır. Ona göre "galâ", fiyatların sürekli ve kalıcı bir şekilde artmasını ve bu durumun toplum içinde normalleşmesini ifade eder (Makrîzî, 1972, c. 4: 226). Bu tanım, günümüzde fiyatlar genel düzeyinin sürekli artması ve paranın değer kaybetmesi olarak tanımlanan enflasyon kavramı ile büyük ölçüde örtüşmektedir (TCMB).

Makrîzî'nin bu kavramı nasıl ele aldığı konusunda modern araştırmacılar farklı yaklaşımlar sunmuştur. Allouche, *İğâse* kitabının çevirisinde Makrîzî'nin "galâ" terimini "enflasyon", "fiyat artışı" ve "kıtlık" olarak çevirmiş; ancak "kıtlık" teriminin her zaman enflasyonla birlikte gerçekleşmediğini vurgulamıştır (Allouche, 1994:27-51).

Makrîzî, Mısır'daki kıtlıklar üzerinden, enflasyonun insanlığın karşı karşıya kaldığı doğal bir olgu olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Ona göre enflasyon, malların ve hizmetlerin arzının yetersizliği nedeniyle fiyatların artması sonucu ortaya çıkar; bu durumda tüketiciler aynı miktardaki ürün için daha fazla ödeme yapmak zorunda kalır (Maliha & Rusydiana, 2023:5).

Tarih boyunca ekonomik yapılarda enflasyon sorunu sıklıkla karşılaşılan bir mesele olmuştur. Basit bir tanımla enflasyon, malların fiyatlarının olağandan daha yüksek seviyelere çıkmasını ifade eder. Batılı iktisatçılar Friedman, Fisher ve Keynes gibi düşünürler enflasyon üzerine teoriler geliştirirken, İslam dünyasında bu konuya dair erken dönemde Makrîzî gibi önemli figürler bulunmaktadır.

4.2. Makrîzî'ye Göre Pahalılık ve Enflasyonun Sebepleri

Makrîzî'nin *İğâse* risalesinde Mısır'daki pahalılık ve iktisadi krizlere ilişkin verdiği tarihi örneklerden hareketle enflasyonu iki ana kategoriye ayırdığını söyleyebiliriz: Birincisi, arz yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkan "doğal enflasyon"; ikincisi ise insan hatalarından kaynaklanan enflasyondur. Makrîzî'ye göre insan hatasından kaynaklı enflasyonun temel nedenleri şunlardır: (i) yolsuzluk ve kötü yönetim, (ii) çiftçileri zor durumda bırakan aşırı vergiler ve (iii) para arzının kontrolsüz artışı (Makrîzî, 1940: 3-86). Özellikle, siyasi yozlaşma, arazi fiyatlarındaki artış ve bakır para dolaşımının ekonomik etkileri üzerinde durmaktadır. Makrîzî'nin ekonomik

krizin nedenlerine dair en dikkat çekici analizlerinden biri, bakır parayla ilgili görüşleridir; bu bağlamda, değerli metallere ilişkin koparılmasının gelir ve servet dağılımı üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir (Kato, 2012:36).

Makrîzî'nin yaşadığı dönemde pahalılığın başlıca sebepleri arasında salgın hastalıklar, doğal afetler, tarımsal üretimdeki düşüş, demografik hareketlilikten kaynaklanan ekonomik dalgalanmalar, siyasi istikrarsızlık ve para değerindeki dalgalanmalar yer almaktadır (Ağır, 2021).

Makrîzî, *İğāse* adlı eserinde, Mısır'da pahalılık olgusunun tarihini analiz ederken geçmişe dönük geniş bir perspektif sunarak anlatımını Nuh Tufanı öncesine kadar götürmektedir. Pahalılığın nedenlerini açıklarken yalnızca doğal faktörleri değil, aynı zamanda yöneticilerin baskıcı politikaları, cinayetlerin artışı, askerî ve siyasi elitler arasındaki iktidar mücadeleleri, tekelcilik ve devletin hatalı ekonomi politikaları gibi beşerî faktörlere de dikkat çekmektedir.

Bu faktörlerden de anlaşılacağı üzere, Makrîzî'ye göre yaşanan enflasyonun temelinde doğal afetlerden ziyade insan kaynaklı hatalar yer almaktadır. Yolsuzluk ve ağır vergilendirme politikaları, tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş; bu durum, toplam arzın daralmasına ve dolayısıyla fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Öte yandan, piyasaya aşırı miktarda bakır para sürülmesi, dolaşımdaki para miktarını artırarak satın alma gücünü ve toplam talebi yükseltmiş, bu da fiyat artışlarını tetiklemiştir (Dahlia, 2022: 49).

Makrîzî'nin enflasyonu insan kaynaklı sebeplerle ilişkilendirmesi, modern ekonomi teorileriyle de örtüşmektedir. Örneğin, Keynes (1883-1946), enflasyonun, ekonomik kapasitenin sınırlarını aşan toplumsal tüketim eğilimlerinden kaynaklandığını belirtmektedir (Dahlia, 2022: 49).

Bununla birlikte, Makrîzî'nin dönemi ile modern dönem arasındaki temel farklardan biri, doğal afetlerin ekonomik etkileridir. Günümüzde gelişen teknoloji, doğal afetlerin etkilerini hafifletmiş; ayrıca, afetlerin ekonomik sonuçları coğrafi olarak daha sınırlı kalmış ve genellikle kısa vadeli olmuştur (Akbar & Faizin, 2019).

Makrîzî'nin çağdaşı Suriyeli âlim Muhammed b. Halîl el-Esedî (ö.854/1450'den sonra) de kendi dönemindeki ekonomik krizleri ve enflasyonu incelemiş, bu krizleri sosyo-ekonomik faktörler ve parasal faktörler olmak üzere iki temel gruba ayırmıştır. Esedî, tarım sektörünün ihmal edilmesi, göçebe kabilelerin isyanları, çiftçilerin ağır

baskılar altında tutulması ve devlet kadrolarının satılması gibi nedenleri sosyo-ekonomik faktörler arasında sayarken; üretimdeki azalma, fiyat artışları, gelir dağılımındaki adaletsizlik, kuraklık ve kıtlık gibi unsurları da parasal faktörler kapsamında ele almıştır (Esedî, 1968: 92-96; Islahi, 2013: 84).

Esedî, Memlûkler'in IX. (XV.) yüzyıldaki ekonomik ve sosyal krizlerine çözüm sunmak amacıyla kaleme aldığı *et-Teysîr ve'l-i'tibâr* adlı eserinde, İslam inanç ve esaslarına dayalı bir devlet reformu önermektedir. Eserde, devletin çöküşünü hazırlayan faktörler arasında toprak rejiminin yetersizliği, sulama sistemlerinin ihmal edilmesi, adalet mekanizmasının bozulması ve yöneticilerin baskıcı tutumları sayılmaktadır. Ayrıca, sikke ve tartı sistemlerindeki usulsüzlüklerin ekonomiyi olumsuz etkilediği vurgulanarak, para reformu ve devlet kontrolünün artırılması gerektiği ifade edilmektedir. Esedî, sosyal huzursuzlukları önlemek için adaletin sağlanmasını, tekelci uygulamaların kaldırılmasını ve güvenilir bir merkezî yönetimin tesis edilmesini önermektedir (Sahillioğlu,1995).

Sonuç olarak, Tablo 4.1'de de özetlendiği üzere Makrîzî'nin enflasyonun nedenlerine ilişkin tespitlerini doğal faktörler ve insan kaynaklı faktörler olmak üzere iki temel başlık altında toplamak mümkündür:

- 1- **Doğal Faktörler:** Kuraklık, kıtlık, salgın hastalıklar, doğal afetler, su kaynaklarının azalması.
- 2- **İnsan Kaynaklı Faktörler:** Devlet yönetiminde yozlaşma, rüşvet ve kötü idare; aşırı vergilendirme, üretimin azalmasına yol açan yanlış tarım politikaları, piyasada tedavülde bulunan bakır para miktarının aşırı artışı ve para değerindeki dalgalanmalar.

Tablo 4. 1: Makrîzî'ye Göre Pahalılık ve Enflasyonun Sebepleri

Kategoriler	Alt Başlıklar	Açıklamalar ve Örnekler
Doğal Faktörler	Kuraklık & Kıtlık	Nil Nehri'nin debisinin düşmesi, yağışların azalması (ör. H. 341, 387, 803, 818 yılları), tarımsal üretimde azalma, hayvansal ürün kıtlığı

Kategoriler	Alt Başlıklar	Açıklamalar ve Örnekler
	Salgın Hastalıklar	Tarım ve ticaret faaliyetlerini sekteye uğratan ölümler, işgücü kaybı, fiyatlarda ani yükseliş
	Tarımsal Afetler	Sel, dolu, haşere ve fare istilaları (ör. H. 341'de tahıl ambarlarının tahribi)
	Diğer Afetler	Aşırı sıcak/soğuk, doğal cezalandırma örnekleri (Hz. Musa-Firavun dönemi)
İnsan Kaynaklı Faktörler	Siyasi Faktörler	Yolsuzluk, rüşvet, kötü yönetim, adalet mekanizmasının bozulması, toprak rejimi zayıflığı
	Ekonomik Politikalar	Vergi yükünün artması, yüksek arazi kiralari, üretici baskısı, para arzının kontrolsüz artışı (fülüs)
	Parasal Bozulma	Para birimindeki istikrarsızlık, tartı-sikke sistemlerinde bozulma
	Sosyal Nedenler	Göçebe isyanları, nüfus hareketliliği, halkın talep baskısı, spekülasyon ve stokçuluk
	Tekelcilik	Askerî-siyasi elitlerin piyasayı kontrol altına alması, mal dolaşımının sınırlandırılması

Kaynak: Makrîzî, 1940,1972'den esinlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.1. Pahalılığın Doğal Sebepleri

Pahalılığın doğal sebepleri, insan müdahalesinin dışında gelişen çevresel ve yapısal etkenlerle bağlantılı olup, tarih boyunca enflasyonist süreçlerin önemli tetikleyicilerinden biri olmuştur. Yağışların azalması, kuraklık, doğal afetler gibi unsurlar insanlık tarafından doğrudan kontrol edilemeyen faktörler arasında yer almakta ve toplam arzda azalmaya, dolayısıyla fiyatların yükselmesine yol açabilmektedir. Bu tür doğal enflasyonlar belirli ölçüde olağan kabul edilir ve sebebin ortadan kalkmasıyla birlikte fiyatlar zamanla normalleşebilir.

Makrîzî'ye göre, doğal afetlerin etkisiyle tarımsal üretimde meydana gelen büyük kayıplar, mal arzında ciddi azalmaya ve kıtlığa sebep olmaktadır. Bu süreçte özellikle temel gıda maddelerine olan talep hızla artarken, fiyatlar halkın satın alma gücünü

aşacak şekilde yükselir. Artan fiyatlar yalnızca temel ihtiyaçlarla sınırlı kalmayıp tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarını etkiler; böylece ekonomik faaliyetler yavaşlar veya durma noktasına gelir. Bu durum, açlık, hastalıklar, ölümler, girişimcilerin iflası, ihtiyaç maddelerinin kıtlığı ve işsizlik gibi zincirleme olumsuzluklara yol açar (Maliha & Rusydiana, 2023:5).

Toplumun kötüleşen ekonomik koşullara karşı hükümete baskı yapması kaçınılmazdır. Devletin bu krizlerle başa çıkabilmek için yüksek düzeyde harcama yapması hazinedeki kaynakların tükenmesine sebep olur. Makrîzî, doğal afetlerin yol açtığı kıtlık ve enflasyonun etkilerinin, kriz sona erdikten sonra bile fiyatları yüksek seviyelerde tutabileceğini belirtmektedir (Hendra, 2007).

Makrîzî, doğal olayların enflasyon üzerindeki etkisini açıklarken, özellikle Nil Nehri'nin su seviyesinin değişkenliğine dikkat çeker. Yağışların azalması nedeniyle Nil'in su seviyesi düştüğünde, tarımsal üretim olumsuz etkilenmiş ve bu durum pahalılığa neden olmuştur. Örneğin, İhşîdiler döneminde (323–358/935–969) Nil'in yetersiz seviyede kalması, dokuz yıl süren kıtlığa ve fiyat artışına yol açmıştır (Makrîzî, 1940:12). Benzer şekilde, 387/997–998 yılında el-Hâkim Biemrillah döneminde yaşanan su seviyesi düşüşü, ekmeğin fiyatının olağanüstü yükselmesine neden olmuştur (Makrîzî, 1940:14). Nil'in seviyesindeki her küçük artış ya da düşüş, piyasa psikolojisini etkileyerek fiyatlarda spekülâtif hareketlere neden olmuştur (Makrîzî, 1972, c. 4:318, 330).

Makrîzî, doğal afetler arasında kuraklık dışında seller, aşırı soğuklar ve haşere istilalarına da dikkat çeker. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlere atıfla, Hz. Musa'nın döneminde yaşanan kıtlığın da ilahî bir uyarı ve cezalandırma niteliği taşıdığına vurgu yapar (Makrîzî, 1940:10). Aynı dönemde fare istilalarının tahıl ambarlarını ve üzüm bağlarını tahrip ettiği ve bunun da kıtlığı derinleştirdiği aktarılır (Makrîzî, 1940:11).

Tarımsal üretimin sekteye uğradığı dönemlerde, çiftçilerin tohum stoklarını yeterince yönetememesi ve yüksek faiz oranlarıyla tohum temin etmeleri de pahalılığı artıran unsurlar arasında yer almıştır. Özellikle Nil'in seviyesinin yetersiz kaldığı 1403 ve 1415 yıllarında tüm tahıl depoları boşalmış, fiyatlar olağanüstü yükselmiştir (Makrîzî, 1972, c. 4: 338). Dönemin tarihçileri, aşırı yağışların da pazarı olumsuz etkilediğini ve fiyat istikrarsızlığına neden olduğunu ifade etmektedir (İbn İyas, c. 4:193-194; İbn

Tûlûn, 1998:348). Tohum sağlama süreçlerinde uygulanan yüksek faiz oranlarının (%11) da kıtlık dönemlerinde üretimi olumsuz etkilediği Nüveyrî tarafından aktarılmaktadır (Nüveyrî, 1931, c. 8:252).

4.2.2. Pahalılığın İnsan Hatasından Kaynaklanan Sebepleri

Pahalılık ve enflasyonun oluşumunda insan kaynaklı hatalar, tarih boyunca doğal etkenlerden daha belirleyici bir rol oynamış; özellikle Makrîzî, yaşadığı dönemdeki ekonomik krizlerin ana sebebi olarak insan davranışlarını ve yönetim politikalarını göstermiştir. Bu tür enflasyon, insanların kendi hatalarından kaynaklanan bir sonuçtur. Kur'an-ı Kerim'de de bu tür insani kusurların toplumsal ve ekonomik düzene olumsuz etkisi şöyle ifade edilmektedir: “İnsanların elleriyle işledikleri (günahlar) yüzünden karada ve denizde bozulmalar (fesat) meydana geldi. Böylece Allah, belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını onlara tattırır.” (Rum Suresi, 41).

Makrîzî'ye göre, yaşadığı dönemdeki pahalılığın ve enflasyonun sebepleri çoğunlukla doğal afetlerden değil, insan hatalarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, onun analizlerinden hareketle pahalılığın insan hatasından doğan sebepleri iki temel başlıkta ele alınabilir: Ekonomik sebepler ve siyasi-idari uygulamalardaki yanlışlar. Bu başlıklar altında, para arzının kontrolsüz artırılması, mal ve hizmet üretiminde ihmalkârlık, fiyat manipülasyonları, lüks tüketimin teşvik edilmesi, kamu kaynaklarının kötü yönetimi ve devletin baskıcı ekonomi politikaları gibi faktörler dikkat çekmektedir.

Makrîzî'nin gözlemleri, sadece bireylerin tüketim alışkanlıklarına veya ticari ahlaka değil; aynı zamanda yöneticilerin ekonomi politikalarına yönelik eleştiriler de içermektedir. Özellikle devletin mali istikrarsızlık yaratacak şekilde para bastırması, ölçü ve tartılarda hile yapılmasına göz yumması ve liyakatsiz kişileri görevlendirmesi, ekonomik düzenin bozulmasına yol açmıştır. Bu insan kaynaklı hatalar, toplumun tüm kesimlerini etkileyen yapısal krizleri derinleştirmiştir.

4.2.2.1. Makrîzî'ye Göre Pahalılığın Ekonomik Sebepleri

Makrîzî, pahalılığın temel nedenlerini ekonomik yapıdaki bozulmalar, para politikalarındaki hatalar ve üretim sürecini etkileyen maliyet artışları gibi unsurlar üzerinden açıklamaktadır. İslam öncesi ve sonrası tüm milletlerin ticari işlemlerinde

altın ve gümüşü para birimi olarak kullanmaları, Makrîzî'nin en çok ilgisini çeken hususlardan biridir. Ona göre, enflasyonun başlıca sebebi kontrolsüz şekilde basılan bakır paralar, yani felslerdir. Bu tür paraların basılmasındaki ekonomik çıkarlar enflasyonu körüklemiş, sonuç olarak fiyatlar hızla artmıştır (Makrîzî, 1940:46).

Makrîzî, Memlûk yönetiminin bakır paraları para birimi olarak dolaşıma sokma kararını “akılsızca ve zalimce” olarak nitelendirmiştir. Bu para arzındaki artış fiyatların yükselmesine neden olmuş, felsin değer kaybı halk arasında ekonomik güvensizliği artırmıştır (Makrîzî, 1940:79; 1972, c4:27). Bakır sikkelerin nominal değerinin çok düşük bir içsel değere sahip olduğunu ve yalnızca günlük ihtiyaçları karşılamak üzere basıldığını vurgulayan Makrîzî, hükümetlerin bu yolla büyük kârlar elde etmeye çalıştığını belirtmiş; bunun sonucunda fiyatlar artmış, gıda kıtlığı baş göstermiştir.

Makrîzî'ye göre, Mısır'ın ekonomik çöküşünde dönemin Üstâdârı (Alım memuru: DİA, Üstâdüddar maddesi) Mahmud bin Ali büyük sorumluluk taşımaktadır. Bu kişi, 790/1388 yılında İskenderiye'deki darphanede bakır sikkelerin basılmasını emretmiş, gümüş dirhem basımını ise durdurmuştur. Ayrıca kalan az miktardaki gümüşün mücevhere dönüştürülerek dolaşımdan kaldırılması da krizi derinleştirmiştir (Makrîzî, 1972, c3:774; Allouche, 1994:71).

Makrîzî'nin para arzına ilişkin görüşleri, modern parasalcı (monetarist) yaklaşımlarla benzerlik göstermektedir. Monetaristlere göre, hükümetlerin harcamalarını karşılamak amacıyla fazla para basmaları enflasyonu tetiklemektedir (Akbar & Faizin, 2019). Makrîzî de para arzının fiyatlar üzerinde etkili olduğunu ve bu arzın dikkatli biçimde yönetilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Makrîzî, 1940:80). Onun altın ve gümüş para sistemine dönüş çağrısı, tarihte enflasyon oranlarının Altın Standardı ve Bretton Woods sistemleri altında daha istikrarlı olduğunu gösteren analizlerle örtüşmektedir (Akbar & Faizin, 2019).

Makrîzî, karşılıksız para üretiminin paranın değerinde dalgalanmalara ve sosyal-ekonomik yıkımlara neden olduğunu vurgular. Bu durumun, günümüz neo-liberal politikalarında olduğu gibi, halkın aleyhine işlediğini belirtmektedir (Tekin, 2022:14). Özellikle hicri 806 yılında yaşanan krizin, aşırı bakır para üretimi sonucu ortaya çıktığını ve bunun kıtlıkla birleşerek ağır sonuçlara yol açtığını ifade eder. Şer'en ve

aklen paranın altın ve gümüş olması gerektiğini vurgulayan Makrîzî, gümüş yerine bakırın yasal para olarak kullanılmasını, dinî ilkelerle bağdaşmayan bir uygulama olarak da ele almıştır. Krizin ancak dinî ve ekonomik ilkelere uygun politikalarla hafifletilebileceğini savunmaktadır (Makrîzî,1940:80)

Makrîzî, devlet harcamalarının artışının da enflasyonu tetiklediğini belirtmektedir. Özellikle Memlûk Devleti'nin yüksek askerî harcamaları, tüketim talebini artırmış ve bu da fiyatlara yansımıştır (Makrîzî, 1972, c4:225; 1940:45). Öte yandan, altyapı yatırımlarının yetersizliği üretimi olumsuz etkilemiştir. Köprüler, tarım arazilerinin ıslahı gibi temel altyapı projelerinin ihmal edilmesi arzı daraltmış ve bu da fiyatların yükselmesine neden olmuştur (Makrîzî, 1972, c4:225).

Keynes'in arzın talebi karşılayamadığı durumlarda enflasyonun ortaya çıktığına dair tespiti, Makrîzî'nin görüşleriyle örtüşmektedir (Akbar & Faizin, 2019). Talepteki artışla birlikte arzın azalması, enflasyonist baskıları doğurmuştur. Bu bağlamda, tüketici davranışlarının da etkili olduğu vurgulanmaktadır. İslam iktisadında, ekonomik faaliyetler ahlaki ilkelerle şekillenmelidir. Açgözlülük ve “panik alımı” gibi davranışlar eleştirilmektedir (Thohir, 2016). Günümüzde kur ve enflasyonun sürekli artması, bireyleri erken alım yapmaya yönlendirmekte; bu da Mahfi Eğilmez'in “öne çekilmiş talep etkisi” olarak tanımladığı bir kısır döngü yaratmaktadır (Eğilmez, 2022).

Covid-19 pandemisinin başında yaşanan panik satın alma davranışları, Makrîzî'nin “insan hatasından kaynaklanan enflasyon” yaklaşımıyla benzerlik arz etmektedir. Hükümetlerin bu tür eğilimleri engellemek için hızlı tepki vermesi, bireylerin ise daha rasyonel davranması gerektiği vurgulanmaktadır (Dahlia, 2022:45).

Makrîzî'nin bizzat şahit olduğu olaylar, onun fiyat artışlarının sebeplerini yerinde gözlemlemesine olanak tanımıştır. Muhtesiplik görevinde bulunduğu dönemde, 818/1406 yılında Hicaz ve Suriye'de buğday fiyatlarının yükselmesi sonucu Mısır'a yoğun talep oluşmuş, zenginlerin tahıl stoklaması ise yapay bir arz kıtlığı doğurmuştur (Makrîzî, 1972, c4:330). Aynı şekilde, salgın döneminde sağlık hizmetlerine yönelik talep artışı doktor ücretlerinde yükselmeye neden olmuştur (Makrîzî, 1940:35).

Üretim maliyetlerindeki artış da fiyatların yükselmesinde belirleyici olmuştur. Makrîzî, özellikle tarım sektöründe toprak kiralalarının, tohum ve girdilerin fiyatlarının yükselmesinin üretici maliyetlerini artırdığını belirtir (Makrîzî, 1940:46-47). Çiftçiler, bu maliyetleri kâr marjlarıyla birlikte tüketiciye yansıtmaktadır. Buna ek olarak, yaygın yoksulluk (Makrîzî, 1972, c4:734), ağır vergilendirme (Makrîzî, 1940:44) ve devletin fiyatlara müdahalesi üretim sürecini olumsuz etkilemiştir (Makrîzî, 1972, c4:436).

Makrîzî, iktisadi projelerin niteliği ve devletin ekonomiyle ilişkisini de enflasyonla ilişkilendirmiştir. Rekabetin ortadan kalkması ve devlet tekelleri, fiyatların yapay şekilde yükselmesine neden olmuştur. Tekelleşmiş bir piyasada yüksek kâr hedefi, fiyatlara doğrudan yansımaktadır (Makrîzî, 1940:42). Ayrıca, tüccar ve işletmelere uygulanan ağır vergiler de maliyetleri artırarak mal arzını düşürmüş ve fiyatların yükselmesine sebep olmuştur (Makrîzî, 1987, c1:103).

Memlûkler Dönemi'nde uygulanan ekonomik politikalar, dış ticaretin yapısını ve fiyat düzeylerini derinden etkilemiştir.

Mısır ve Suriye, tarih boyunca uluslararası ticaret yollarının merkezinde yer aldığından, bu bölgelerde yürütülen ticari faaliyetler büyük önem taşımıştır. Ancak sıkça yaşanan para birimi devalüasyonları ve değer kayıpları, dış ticaret üzerinde olumsuz etkiler doğurmuştur. 15. yüzyılda bazı Memlûk sultanlarının stratejik öneme sahip ticari malları devlet tekeline alması, dış ticaret üzerinde ciddi baskılar oluşturmuş, özel tüccarlar ve perakendeciler ekonomik faaliyetlerden dışlanmışlardır. Özellikle Kârimî tüccarları, Avrupalı merkantilist tüccarlarla rekabet edebilecek kapasiteye sahip olmalarına rağmen, devlet desteğinden mahrum bırakılmış ve zamanla ekonomik sistemin dışına itilmiştir. Memlûk ekonomisi, mali politikaların kötü yönetildiği örneklerle doludur. 14. yüzyıldan itibaren Memlûk sultanları, kamu harcamalarını finanse edebilmek amacıyla para arzını artırmış ve bunun sonucunda para biriminin değeri düşmüştür (Islahi, 2013: 75).

Ticari malların devlet tekeline alınması ve piyasadaki rekabetin azalması, fiyat artışlarının başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Bunun yanı sıra, bazı tüccarların spekülatif faaliyetlerde bulunarak stokçuluk yapmaları ve piyasada suni kıtlık yaratmaları, fiyatların daha da yükselmesine neden olmuştur (Islahi, 2013: 76).

İslam, Asya, Afrika ve Avrupa ticaret yollarının kesişim noktasında ortaya çıkmıştır. Mekke hem ticaret yollarının kavşağında bulunması hem de Kâbe'nin varlığı sebebiyle dini ve ticari bir merkez olarak öne çıkmıştır. Arap Yarımadası; Hint Okyanusu, Doğu Afrika, Akdeniz, Roma-Bizans ve İran arasındaki ticarete kritik bir rol üstlenmiştir. Yemen'de üretilen günlük ve mür gibi değerli sağlık ürünleri bu coğrafyadan dünyaya ihraç edilmiştir. Hindistan'dan gelen mallar Aden'de depolanarak kara veya deniz yoluyla Suriye, Mısır ve Avrupa'ya ulaştırılmıştır. Basra Körfezi ve Kızıldeniz, bu ticaretin ana güzergâhlarını oluşturmuştur (Utku, 2012: 228-231). 12. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Memlûkler, baharat ticaretini tekel altına almış; bu süreçte özellikle Kârimî tüccarlar, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz ticaretinde etkili bir rol oynamıştır.

Makrîzî, özellikle Kahire gibi büyük şehirlere yoğun göç yaşanmasının ve artan nüfusun, mal arzı üzerinde baskı oluşturarak fiyatların yükselmesine yol açtığını ifade etmektedir. Üretim faaliyetlerinin zayıflaması ve piyasalarda tekelleşme eğilimlerinin artmasıyla birlikte, büyük şehirlerdeki nüfus yoğunluğu ekonomik zorlukları daha da derinleştirmiştir. Makrîzî, fiyat artışlarının önüne geçilebilmesi ve üretimin teşvik edilebilmesi için nüfusun kırsal bölgelere yönlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Makrîzî, 1972, c. 4: 672).

Öte yandan, 15. yüzyılda Mısır birçok kez veba salgınına maruz kalmış ve bu durum nüfus yapısında ciddi bir krize yol açmıştır. Nüfusun azalması, iş gücü arzında daralmaya neden olmuş ve bu durum tarımsal ile ticari üretkenliği olumsuz etkilemiştir (Shoshan, 1982: 97). Salgın dönemlerinde sağlık hizmetlerine olan talep artarken, doktor ücretleri de katlanarak yükselmiştir (Makrîzî, 1940: 35). Akdeniz havzasında 1348 ile 1431 yılları arasında dokuz büyük salgın yaşanmıştır (Gibbons, 1998: 79-80). Özellikle 1403'te başlayan ve üç yıl süren veba salgını, kırk köyün tamamen yok olmasına ve nüfusun %30 ila %60'ının hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Nasır, 2003: 91). En yıkıcı salgınların 1406, 1419 ve 1429 yıllarında yaşandığı belirtilmektedir. Bazı araştırmacılar, Memlûk ekonomisinin temel sorunlarının nüfus dinamikleriyle doğrudan bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir (Shoshan, 1982: 98).

Özellikle Kara Veba sonrası dönemde, iş gücü kıtlığı nedeniyle hem vasıflı hem de vasıfsız işçi ücretlerinde %100'ün üzerinde bir artış gözlemlenmiştir. Bu durum, üretim maliyetlerinin yükselmesine ve dolayısıyla mal fiyatlarının artmasına neden olmuştur (Makrîzî, 1940: 75).

4.2.2.2.Makrîzî'ye Göre Pahalılığın Siyasi Sebepleri

Makrîzî'ye göre siyasi istikrarsızlık, yolsuzluk ve kötü yönetim gibi beşerî hatalardan kaynaklanan uygulamalar, ekonomik krizi derinleştirmiş ve fiyatların kontrolsüz biçimde yükselmesine sebep olmuştur.

Yönetimdeki adaletsiz uygulamalar ve yöneticilerin halka yönelik baskıcı tutumları, halkın topraklarını terk etmesine ve üretim faaliyetlerinin durma noktasına gelmesine yol açmıştır. Makrîzî, halkın korku nedeniyle kaçtığını, bunun da arz-talep dengesini bozarak fiyat artışına neden olduğunu belirtmektedir. Örneğin, Fir'an b. Mesûr döneminde yaşanan bir kıtlığın sebebi olarak Makrîzî, "inkâr edilemez derecede zulmün ve kaosun çoğalması"nı göstermektedir. (Makrîzî, 1940: 8).

İslam devletinin küçük siyasi yapılara bölünmesi, askerler ile emirler arasındaki çekişmeler ve artan cinayetler halkın güvenliğini tehdit etmiş, üretim faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Bu durum hem arzı azaltmış hem de fiyatları yukarı çekmiştir (Makrîzî, 1940: 22-24). Ayrıca, Bedevîlerin yarattığı huzursuzluk ortamı, üretim ve tedarik süreçleri üzerinde ciddi olumsuzluklar yaratmıştır (Makrîzî, 1940: 24, 47).

Yönetici kadrolarda görülen rüşvet, Makrîzî'ye göre krizin en temel sebeplerinden biridir. Rüşvetle makam sahibi olan ehliyetsiz kişilerin temel amacı, devleti kişisel çıkar aracı hâline getirmek olmuştur (Islahi, 2013: 84). Liyakatsiz kadroların idari, hukuki ve mali alanlarda etkin olması, kamu kaynaklarının israfına, devlet hazinesinin kötüye kullanılmasına ve halkın refah seviyesinin gerilemesine yol açmıştır. Yöneticilerin, tarımsal üretimi sekteye uğratan sulama sistemlerini ihmal etmesi ve tarım arazilerinin çoğunluğunu askerî sınıfa tahsis etmesi, çiftçilerin sömürülmesine ve üretimden çekilmesine neden olmuştur (Chachi, 2024).

Makrîzî, devlet kurumlarında rüşvetin yaygınlaşmasının üretimde düşüşe ve yönetimde kaosa neden olduğunu vurgular. Hisbe teşkilatları dahi rüşvetle yönetilmiş, muhtesiplik makamı ekonomik kazanç aracı hâline getirilmiştir (İbn İyâs, 2008: c.4:378). Bu teşkilatın fiyat denetimini ihmal etmesi, piyasada denetimsizliğe ve fırsatçılığa yol açmıştır. Yolsuzluk ve kötü yönetim, üreticilerin maliyetlerini artırmış, bu da nihai mal fiyatlarını yükseltmiştir. Toplam arzın daralmasına neden olan bu durum, maliyet enflasyonuna sebebiyet vermiştir (Ardiansyah, 2021: 264). Bu

bağlamda Makrîzî'nin gözlemleri, modern iktisatta “maliyet enflasyonu” kavramıyla birebir örtüşmektedir.

Ayrıca, devletin aşırı vergilendirme politikası hem üretimi caydırmış hem de çiftçilerin toprağını terk etmesine neden olmuştur. Liyakatsiz ve rüşvetle görev alan yöneticiler, vergi gelirlerini artırmak amacıyla üreticilere ağır yükler yüklemiş, bu da tarımın gerilemesine ve fiyatların yükselmesine neden olmuştur (Makrîzî, 1940: 43-44). Makrîzî, bu durumun yalnızca ekonomik çöküşe değil, toplumsal sefaletin artmasına da yol açtığını ifade etmektedir. Stratejik makamlarla birlikte arazi rantını ele geçiren kişiler, geniş toprakları fahiş fiyatlarla kiraya vermiş, bu da tarımsal üretim maliyetlerini daha da artırmıştır (Chachi, 2024: 176).

Çiftçilerin ağır haraçlar ödemek zorunda bırakılması, birçok üreticinin tarımdan çekilmesine ve kırsal alanlardan göç etmesine neden olmuştur (Makrîzî, 1940: 45-46). Bu da hem üretimin hem de devlet gelirlerinin düşmesine yol açmıştır. Bir önceki bölümde geçtiği üzere Makrîzî'nin bu değerlendirmeleri, modern iktisatta “Laffer Eğrisi” olarak bilinen vergi-teşvik ilişkisine dair teorik bir dayanakla örtüşmektedir (Makrîzî, 1940: 44; Makrîzî, 1972, c.4:791-95).

Yöneticilerin kâr amacıyla gıda maddelerini stoklaması da fiyatların hızla yükselmesine ve halkın sefaletinin artmasına neden olmuştur (Makrîzî, 1940: 17-39). Artan vergiler, üretim maliyetlerini yükselterek toplam arz eğrisini daraltmış, bu da fiyat artışlarına sebebiyet vermiştir (Ardiansyah, 2021: 264). Kâr oranlarının düşmesi yatırım iştahını azaltmış, tarımsal faaliyetler ciddi zarar görmüştür (Makrîzî, 1940: 47). Örneğin, çiçekçilik sektöründe üretim maliyetleri satış gelirlerini aşmış, bu da bahçeciliğin gerilemesine yol açmıştır (Makrîzî, 1987, c.2: 24). Yüksek hasat maliyetleri nedeniyle birçok ürün tarlada çürümeye terk edilmiştir. Makrîzî, Sultan Ferec'i (1399–1405) tarımsal altyapıyı ihmal etmek ve ekilebilir arazileri askerî sınıfa tahsis etmekle suçlamaktadır (Makrîzî, 1972, c.4: 179; Kalkaşandî, 1913, c.3: 452).

Sonuç olarak Makrîzî, pahalılığı yalnızca doğal afetler, kıtlık veya dışsal faktörlerle açıklamaktan ziyade, insan hatasına dayalı ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar üzerinden değerlendirmiştir. Tablo 4.2'de özetlendiği üzere o, para politikasındaki (sikke tertibi) bozulmaları (tağşiş, aşırı para arzı), mali disiplin eksikliğini (lüks harcamalar), altyapı yetersizliklerini, üretim maliyetlerinin artışı ve yapısal

zafiyetleri (tekelleşme, yolsuzluk) doğrudan fiyat artışlarının nedeni olarak tespit etmiştir. Ayrıca halkın panik haliyle yaptığı kitlesel alımlar ve istifçiliğin, fiyatlar üzerindeki psikolojik etkilerine de dikkat çekmiştir.

Bu analiz çerçevesi, günümüz iktisat düşüncesiyle önemli ölçüde örtüşmektedir. Nitekim monetarist teori para arzını, Keynesyen yaklaşım kamu harcamalarını, yapısalcı görüşler ise yönetim kalitesini ve altyapıyı ön plana çıkararak enflasyonu açıklamaktadır. Makrîzî'nin dönemin şartlarında bu denli kapsamlı bir yaklaşım geliştirmesi, onun iktisadi düşünce tarihinde özgün bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bugün dahi geçerliliğini koruyan bu çıkarımlar, iktisadi krizlerin çözümünde tarihsel birikimin ne denli kıymetli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4. 2: Makrîzî'ye Göre Pahalılığın İnsan Kaynaklı Sebepleri ve Günümüzle Karşılaştırması

Kategori	Alt Başlıklar	Makrîzî'nin Değerlendirmesi	Günümüz Yaklaşımlarıyla Karşılaştırma
Para Politikası (Sikke Tertibi)	Para arzı artışı, sikkelerin kalitesizleşmesi	Para çoğalması ve taşış, fiyatların yükselmesine yol açar.	Monetarist teori (Friedman): Para arzı artışı enflasyonun temel sebebidir.
Maliye Politikası (Kamu Gelir-Gider Yönetimi)	Devlet harcamalarının artması	Lüks, israf ve denetimsiz kamu harcamaları krizi tetikler.	Keynesyen yaklaşıma göre aşırı kamu harcamaları talep yönlü enflasyona neden olur.
Altyapı Sorunları	Taşımacılığın zayıflığı, üretim merkezi yetersizliği	Ürün sevkiyatının aksaması fiyatları yükseltir.	Altyapı eksiklikleri, lojistik zincirini bozar, arz kısıtı oluşturur.

Kategori	Alt Başlıklar	Makrîzî'nin Değerlendirmesi	Günümüz Yaklaşımlarıyla Karşılaştırma
Maliyet Artışları	Üretim girdilerinin pahalılaşması	Hayvan yemi ve benzeri girdilerdeki fiyat artışı, ürün fiyatlarını doğrudan etkiler.	Maliyet enflasyonu teorisi: Girdi fiyatlarındaki artış genel fiyat düzeyini yükseltir.
Yapısal Faktörler	Devlet tekeli, bürokrasi, liyakatsızlık	Kötü yönetim, tekelleşme ve kamu düzenindeki zafiyetler fiyat istikrarını bozar.	Yapısal reform eksikliği, enflasyonun kalıcılılaşmasına ve piyasa dengesinin bozulmasına neden olur.
Psikolojik ve Sosyolojik Etkiler	Panik alımları, istifçilik, korku iklimi	Toplumun davranışları da arz-talep dengesini bozar.	Pandemi döneminde olduğu gibi panik alımları fiyatları suni olarak artırır

Kaynak: Makrîzî 1940, 1972; Allouche, 1994; Thohir, 2016, Dahliana, 2022; Islahi, 2013; Utku, 2012; Ardiansyah, 2021'den esinlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3. Makrîzî'ye Göre Pahalılığın Toplum Kesimleri Üzerindeki Etkileri

Makrîzî'ye göre ekonomik kriz dönemlerinde pahalılık, toplumun tüm kesimlerini farklı derecelerde etkilemiş; özellikle alt gelir grupları ağır bedeller öderken, üst sınıflar reel anlamda da olsa zarar yaşamışlardır.

Makrîzî'nin tarihsel eserleri, yalnızca sultanların ve yöneticilerin yozlaşmış yaşamlarını belgelemekle kalmayıp, aynı zamanda dönemin toplumunu ve ekonomisini derinlemesine analiz ederek, sıradan insanın yaşamını da gözler önüne sermektedir. Bu eserler, özellikle Mısır'daki sosyo-ekonomik olaylara, günlük yaşantılara ve toplumsal dinamiklere dair önemli gözlemleri içermektedir.

15. yüzyılın ilk yarısında Mısır, çeşitli içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu kriz, yalnızca yönetsel hatalar ve yolsuzluklar nedeniyle değil, aynı zamanda Nil'in taşması veya kuruması gibi doğal felaketler, salgın hastalıklar ve mahsul hastalıkları gibi faktörlerden de kaynaklanmıştır. Çoğu zaman birden fazla etkenin etkisi altında kalan Mısır, bu dönemde büyük bir sıkıntı yaşamıştır.

Mali kriz, büyük ölçüde parasal kötü yönetimden doğmuş ve halkın borç verme, borçlanma, tasarruf etme, yatırım yapma, ticaret ve üretim gibi ekonomik faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Hem yönetici sınıf hem de sıradan halk bu durumdan zarar görmüştür; ancak yöneticiler, vergileri artırarak, iş dünyasında tekel oluşturarak ve gıda maddelerini stoklayarak ekonomik kaynakları telafi etmeye çalışırken, asıl acıyı çeken sınıf halk olmuştur. Özellikle küçük çiftçiler, işçiler ve zanaatkarlar, bu ekonomik krizden en fazla etkilenen kesimler olmuştur (Islahi, 2013: 77). Paranın kötü yönetimi veya yanlış hesaplanmış bir para politikası, özellikle düşük gelirli nüfus üzerinde ciddi olumsuz etkilere yol açmıştır (Allouche, 1994: 73-79).

Makrîzî, Memlûk Mısır'ında 805-808/1403-1406 yılları arasında yaşanan kıtlık ve ekonomik krizin derinleşmesine yol açan nedenleri tartışarak, yüksek fiyatların ve enflasyonun toplumsal etkilerini incelemiştir. Bu dönemde Mısır nüfusunu farklı kategorilere ayırarak, en fazla etkilenen sınıfları tespit etmiş ve toplumu yedi ana grupta sınıflandırmıştır (Makrîzî, 1940: 72-73).

Şekil 4.1'de genel hatlarıyla görüldüğü üzere devletin yönetiminde söz sahibi olan sınıf, pahalılıktan ve enflasyondan en az etkilenen gruptu. Koşulları daha iyi olmuş ve servetleri eskisine oranla daha fazla görünüyordu. Bu sınıf, enflasyon yükselmeden önce aldıkları maaşlardan daha fazla gelir elde edebilmişti. Örneğin, önceden 20.000 gümüş dirhem aldıkları halde, artık 100.000 dirhem fulûs almaktaydılar. Bu artış miktar olarak büyük bir yükselişi gösteriyor gibi görünse de gerçekte değer kaybını simgeliyordu. Aslında, nominal olarak bir kazanç elde etmişler gibi görünseler de reel anlamda zarar etmişlerdi (Allouche, 1994: 95, 98).

Zengin tüccarlar da kriz döneminde önemli ekonomik zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin, daha önce 1000 gümüş dirhem kar elde eden tüccarlar, aynı üründen şimdi yalnızca 3000 dirhem fulûs kar edebilmektedirler. İlk bakışta, 1000 gümüş dirhemden

elde edilen fayda ile 3000 dirhem fulûs arasında bir artış olduğu düşünülebilir; ancak aslında, gümüş dirhem ile fulûs arasındaki değer farkı göz önüne alındığında, tüccarlar reel anlamda zarar etmişlerdir. Tıpkı devlet erkânı gibi, tüccarlar da enflasyonun etkisiyle kar elde ettiklerini düşünseler de ekonomik kayıpları daha fazla olmuştur.

Orta halli tüccarlar ve küçük dükkân sahipleri, geçimlerini işlerinden elde ettikleri karlara dayandırıyordu. Kriz öncesinde oldukça iyi karlar elde ederken, kriz sonrası tüm kazançlarını günlük ihtiyaçlarına harcamak zorunda kalmışlar, ancak borçlanmaya gitmemişlerdir.

Tarım ile geçinen ve genellikle kırsal bölgelerde yaşayan çiftçiler ve köylüler için krizin ilk yılları oldukça zorlayıcı olmuştur. Özellikle topraklarını sulama imkânı bulamayan bu kesim büyük zararlar görmüş, yalnızca birkaç zengin kişi bu durumdan daha az etkilenmiştir.

Çoğunluğu hukukçulardan, âlimlerden ve ordu personelinden oluşan sabit gelirliler, krizlerden ve özellikle enflasyondan ciddi şekilde etkilenmiştir. Allouche, ordu personelini "Memlûk olmayan süvariler" olarak tanımlamıştır. Mısır'da doğup büyüdüğü için, Memlûk elitinin bir parçası olma hakkına sahip olamamışlardır. Çoğunlukla küçük bir tımara sahip olan bu kişiler, belirli durumlarda seferlere katılmak zorunda kalmışlardır (Allouche, 1994: 138).

İmalatçılar, zanaatkârlar ve ücretli çalışanlar gibi meslek erbabı olan kesim, çoğunlukla hayatta kalan üyeleriyle ücretlerinde önemli artışlar yaşamıştır. Ancak bu artış, zorluklarla ve geçim sıkıntılarıyla birlikte olmuştur.

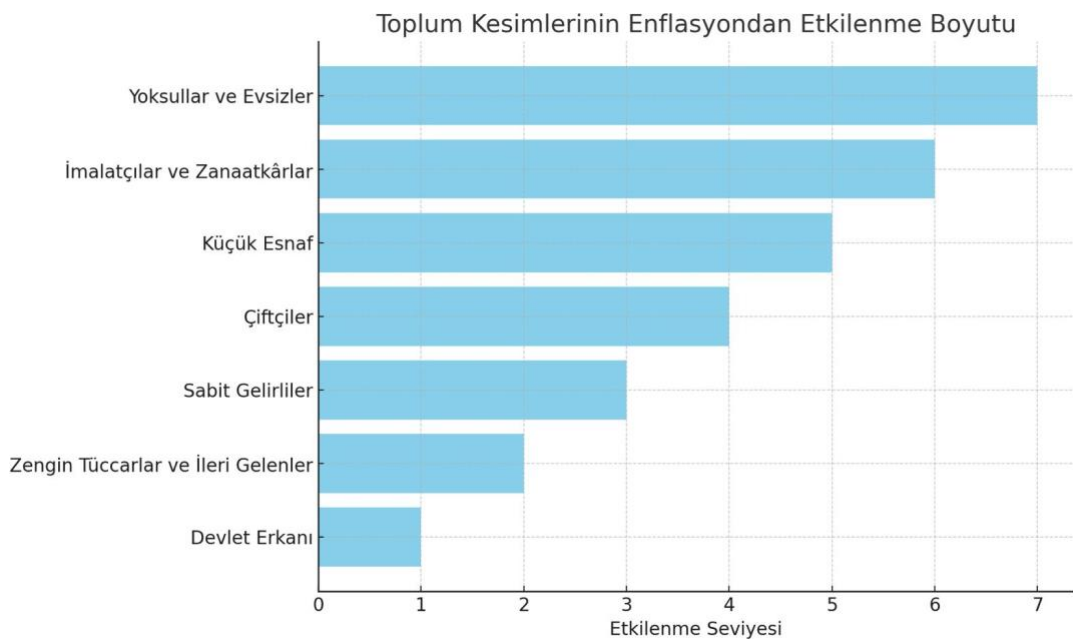
Fakirler, evsizler ve toplumun en alt katmanlarını oluşturan ihtiyaç sahipleri, talihsizlikler nedeniyle ya hayatını kaybetmiş ya da ölüm arzusuyla yaşamışlardır. Eskiden 20 gümüş dirhem değerinde olan eşyalar için artık 100 dirhem fulûs harcamak zorunda kalmışlardır. Döviz kurundan kaynaklanan kayıplar ve felaketlerin etkisiyle, zaten zorlu olan yaşam şartları daha da kötüleşmiştir.

Makrîzî, yöneticilerin, zengin tüccarların ve küçük esnafın ilk üç sırada yer almasına rağmen daha fazla para kazandıklarını, ancak daha az miktarda mal satın alabildikleri için durumlarının eskisinden daha iyi olmadığını vurgulamaktadır. Bu durum, para

geliri ile reel gelir arasındaki farkı net bir şekilde ortaya koymaktadır (Islahi, 2009: 445).

Makrîzî'ye göre, dördüncü gruptaki çiftçiler arasında kuraklık döneminde topraklarını sulayabilenler servetlerini artırmışlardır. Beşinci kategorideki sabit gelirliler, özellikle enflasyondan ciddi şekilde etkilenmişlerdir. Altıncı kategoride yer alan sabit gelirliler olmayanlar (üreticiler, zanaatkârlar ve ücretli çalışanlar) ile son kategorideki yoksul ve muhtaçlar arasında çoğu kişi yaşamını yitirmiş, hayatta kalanlar ise oldukça zorlu şartlar altında yaşamaya devam etmiştir (Makrîzî, 1940: 73-75).

Makrîzî, ilk üç sosyal sınıfın tahıl piyasasında karşılaştığı çatışmaları detaylı bir şekilde anlatmaktadır. İlk sınıf, Memlûkler (askeri kast) ve güçlü tüccarlar da dahil olmak üzere yönetici seçkinleri oluşturmuş ve bu sınıf, Kahire'deki tahıl pazarını büyük ölçüde yöneten, stokçuluk ve bilgi manipülasyonu gibi yollarla spekülasyon yapan gruptur. İkinci sınıf, orta ve küçük tüccarlardan ve çeşitli mesleklerden oluşan orta sınıfı temsil etmekte olup, yerel üretim ve ekonomik dolaşım sürecine müdahale ederek kârlarını maksimize etmeye çalışmışlardır. Üçüncü sınıf ise avam olarak adlandırılan sıradan insanlardır; bu grup, geçim kaynaklarını korumak amacıyla sıkça yiyecek için isyanlara katılmaktaydı. Bu üç sınıf arasındaki rekabet, özellikle tahıl piyasasında büyük bir gerginlik yaratmış, devlet ise yalnızca bu çatışmaların bir katılımcısı olmuştur (Kato, 2012: 37).

Şekil 4. 1: Makrîzî'ye Göre Kriz Döneminde Toplum Sınıflarının Etkilenme Düzeyleri

Kaynak: Garbi, 2013: 12'den esinlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4. 3: Makrîzî'ye Göre Kriz Döneminde Toplumsal Sınıfların Durumu

Sıra No	Toplum Sınıfı	Gelir	Alım Gücü	Etkilenme Düzeyi	Açıklama
1	Devlet erkanı	Yüksek	Görece korundu	Düşük	Maaş ve kaynaklara doğrudan erişimleri nedeniyle krizden daha az etkilenmişlerdir.
2	Ulemâ, kadılar ve dinî sınıf	Orta-yüksek	Azalmış	Orta	Vakıf gelirleri azalsa da toplum içindeki konumları nedeniyle ayrıcalıklarını korumuşlardır.
3	Zengin tüccar ve zanaatkârlar	Değişken	Büyük ölçüde azaldı	Yüksek	Fiyat artışları ve para değerinin düşmesi bu kesimin sermayesini ve ticari kapasitesini olumsuz etkiledi.
4	Küçük esnaf ve zanaatkârlar	Düşük-orta	Ciddi şekilde azaldı	Çok yüksek	Temel ihtiyaçlara ulaşmakta zorlandılar; üretim maliyetleri arttı, müşteriler azaldı.
5	Köylüler ve çiftçiler	Düşük	Dramatik şekilde düştü	Çok yüksek	Ürünlerini satamadılar ya da çok düşük fiyata sattılar, aynı zamanda toprak sahiplerine borçlandılar.
6	Askerî sınıf (sipahiler, paralı askerler)	Orta	Azaldı	Orta-yüksek	Nakit gelirlerinde düzensizlikler yaşandı; bazıları geçim için yağmacılığa yöneldi.

7	Fakirler, dilenciler ve mülksüzler	Çok düşük	Yok denecek kadar az	Aşırı	Açlık, hastalık ve ölüme en çok maruz kalan grup oldular.
---	---	--------------	----------------------------	-------	---

Kaynak: Garbi, 2013: 12'den esinlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4.3'te de görüldüğü üzere Makrîzî'nin toplumun yedi sınıfına dair yapmış olduğu tespitler, ekonomik krizlerin farklı kesimleri nasıl etkilediğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yüksek bürokrasi ve devlet adamları gibi elit sınıflar, ekonomik sarsıntılardan nispeten az etkilenmişlerdir. Bu sınıflar, maaşları ve devletin sunduğu ayrıcalıklı imkanlar sayesinde krizlere karşı daha dirençli olmuşlardır. Ulemâ ve dinî sınıflar, gelir kaynaklarının zaman zaman zayıfladığı, fakat yine de toplumsal konumlarının onlara kriz ortamında belirli bir güvenlik sağladığı gruptur.

Tüccarlar ve büyük zanaatkârlar, ekonomik dalgalanmalardan olumsuz etkilenmiş ancak hâlâ iş yapabilme kapasitesine sahip olduklarından kriz dönemini atlatma konusunda fırsatlar arayabilmişlerdir. Küçük esnaf ve zanaatkârlar ise, krizden büyük ölçüde olumsuz etkilenmiş, üretim maliyetlerinin artması ve alıcı kitlesinin azalması nedeniyle ciddi zorluklar yaşamışlardır. En büyük darbeyi köylüler ve çiftçiler almış, tarımsal ürünlerin değer kaybetmesi ve gelir azalmaları nedeniyle ciddi geçim sıkıntıları yaşamışlardır. Aynı şekilde, askerî sınıf da kriz döneminin zorluklarından etkilenmiş, fakat devletle olan güçlü bağları nedeniyle bazı ayrıcalıklara sahip olmuşlardır. Son olarak, fakirler ve dilenciler en fazla zarar gören sınıf olup, bu dönemde aşırı şekilde yoksullaşmış ve toplumdan dışlanmışlardır.

4.4. Makrîzî'nin Pahallığın Doğal Sebepleriyle İlgili Çözüm Önerileri

Makrîzî'nin doğal sebeplerden kaynaklanan pahallık ve enflasyona ilişkin değerlendirmeleri, onu yalnızca tarihsel bir gözlemci değil, aynı zamanda iktisadi çözüm üretmeye çalışan bir düşünür olarak konumlandırmaktadır.

Makrîzî, her ne kadar pahallığın insan kaynaklı sebeplerine yoğunlaşsa da doğal faktörlere ilişkin görüşleri ve çözüm önerileri de analiz edilmeye değerdir. Doğal sebepler arasında Mısır'da Nil Nehri'nin suyunun çekilmesi, Şam, Irak, Hicaz ve diğer bölgelerde uzun süreli kuraklık gibi felaketler, tarım ürünlerini etkileyen hastalıklar ve

haşerat saldırıları yer almaktadır. Risalesinde de belirttiği üzere, bu faktörler "sünnetullah" kapsamında olup doğal birer olgudur; dolayısıyla, afetlerin etkisinin ortadan kalkmasıyla fiyatlar zamanla düşecektir (Makrîzî, 1940: 41).

Doğal afetlerin gıda üretiminde ciddi bir düşüşe neden olması ve bunun sonucunda üretim maliyetlerinin artması kaçınılmazdır. Özellikle su kaynaklarının azalması, çiftçilerin sulama için ek maliyetlere katlanmasına yol açarak tarımsal ürün fiyatlarının yükselmesine sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda, Makrîzî'nin doğal sebeplerle ortaya çıkan fiyat artışına ilişkin görüşleri, modern iktisatta "maliyet enflasyonu" kavramı ile paralellik göstermektedir. Söz konusu enflasyon, özellikle gelişmekte olan ülkelerde alt gelir gruplarının refahını olumsuz etkilemektedir.

Enflasyona yol açan temel faktörler genellikle dört başlık altında incelenmektedir: (i) toplam talebin toplam arzı aşmasıyla ortaya çıkan talep enflasyonu, (ii) petrol, gıda gibi emtia fiyatlarındaki artış ya da doğal afetlerin neden olduğu maliyet enflasyonu, (iii) para arzındaki artışın yatırım ve tüketim harcamalarını teşvik ederek fiyatlar üzerinde baskı oluşturması, (iv) tüketiciler ve üreticilerin gelecekte fiyatların sürekli artacağı yönündeki beklentileri.¹

Makrîzî'nin enflasyona neden olan faktörleri ayırması, onun bu konudaki derin kavrayışını ortaya koymaktadır. Enflasyonu hem doğal sebeplerden hem de insan hatalarından kaynaklanan bir olgu olarak ele almakta ve bunların her ikisinin de maliyet itici veya talep yönlü olabileceğini belirtmektedir. Bu yaklaşım, Irving Fisher tarafından geliştirilen Para Miktarı Teorisi ile de ilişkilendirilebilir. Söz konusu teori, $MV=PT=Y$ formülü ile ifade edilmekte olup, burada M para arzını, V paranın dolaşım hızını, P fiyat seviyesini, T mal ve hizmet miktarını ve Y milli geliri temsil etmektedir (Maliha & Rusydiana, 2023: 5).

Makrîzî tarihsel olayları analiz ederek, doğal düzenin neden olduğu kıtlığın aslında farklı bir arkaplana sahip olabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, benzer semptomların farklı nedenlerle ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir (Meloy, 2003: 194). Makrîzî'nin doğal enflasyon yaklaşımı, üretilen mal ve hizmet miktarındaki azalma (T) ile para arzı (M) ve paranın dolaşım hızınının (V) sabit kalması

¹<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Core+Functions/Monetary+Policy/PRICE+STABILITY+AND+INFLATION/Reasons+for+Inflation>

durumunda fiyat seviyesinin (P) yükseleceği öngörüsüne dayanmaktadır. Benzer şekilde, ihracatın ithalatı aştığı bir durumda, ekonomiye dışarıdan giren para arzının artmasıyla (M), diğer değişkenler sabit kaldığında fiyat seviyesinin yükseleceği belirtilmektedir (Maliha & Rusydiana, 2023: 6).

Makrîzî, doğal sebeplerden kaynaklanan enflasyonla mücadelede devlete önemli görevler biçmekte ve altyapı yatırımlarının artırılmasını önermektedir. Baraj, köprü, su depoları ve tarım alanlarının ıslah edilmesi gibi projelerin, kıtlık ve enflasyonla mücadelede etkin rol oynayabileceğini ifade etmektedir (Makrîzî, 1972: c4:225). Ayrıca, tahıl ambarlarının kullanılması, dış ticarete lojistik destek sağlanması ve gıda ürünlerinin ithalatı gibi stratejileri de önermektedir (Makrîzî, 1987: c2:92). Makrîzî'nin çağdaşı Esedî de (ö.854/1450'den sonra) kalkınma programlarına duyduğu ilgiyi dile getirmekte ve tarımsal altyapının iyileştirilmesi, sulama sistemlerinin geliştirilmesi ve su kaynaklarının etkin kullanımı gibi uygulamaların önemine vurgu yapmaktadır (Esedî, 1968: 93).

4.5. Makrîzî'nin Pahalılığın İnsan Hatasına Bağlı Sebepleriyle İlgili Çözüm Önerileri

Makrîzî, ekonomik krizlerin temel nedenini fiyat artışlarında değil, insan hatasına dayanan yanlış yönetim ve yolsuzluklarda görebilir, çözümün de bu alanlarda yapılacak köklü reformlardan geçtiğini savunmaktadır.

Makrîzî, hocası İbn Haldun gibi nedensellik ilkesini benimseyerek, ekonomik krizlerin temel nedenlerinin yalnızca fiyat artışları olmadığını, esasen devlet yönetiminin zafiyetlerinden kaynaklandığını vurgular. Ona göre krize yol açan sebeplerin ortadan kaldırılması birincil öncelik olmalıdır. Bu bağlamda, altın ve gümüş paraların ayarlarının bozulması, bakır gibi diğer metallerle tağşiş edilmesi, devlet kaynaklarının israf edilmesi ve kötüye kullanılması gibi unsurlar üzerinde durur (Makrîzî, 1940: 82).

Makrîzî, mali sistemin kapsamlı bir şekilde ıslah edilmesini savunur. Adil olmayan ve aşırı yüksek vergilerin fiyat artışlarına sebep olduğunu ileri sürerek, vergi yükünün hakkaniyetli bir şekilde dağıtılması ve vergi oranlarının makul seviyelere çekilmesini önerir. Para politikalarına (sikke tertibi) yönelik çözüm önerileri sunarken, devlet yönetimindeki bozulmaya da dikkat çeker. Krizleri yalnızca mal veya para arzı

perspektifinden değil, aynı zamanda para sistemindeki yapısal değişim ve bozulmalar açısından değerlendirir. Bu yönüyle, konjonktürel değil, yapısal bir analiz yaklaşımı benimser (Orman, 2015).

Ona göre, para sistemindeki bozulmanın temel nedeni devlet yönetimindeki yozlaşma ve yöneticiler arasında yaygınlaşan yolsuzluklardır. Fiyat artışlarının asıl sebebini kötü yönetime bağlayan Makrîzî, dönemin örnekleriyle bu görüşünü temellendirir: “İki nedenden dolayı dirhemler azaldı: Birincisi (Sultan) Zahir Berkuk (ö.801/1399) döneminde Mahmud bin Ali, sultanın para işlerini yürütüyordu. Felste büyük artışa gitti ve bunun için Frenk ülkelerinden kırmızı bakır getirtti. Felsin tedavüldeki baskın para olması sebebiyle gümüş dirhem azaldı. Sultanın prenslerinin ve çevresinin lüks takıntıları sebebiyle gümüş süs eşyası olarak kullanıldı” (Makrîzî, 1940: 71).

Makrîzî, ekonomik istikrarın sağlanması için muamelelerin altın esasına göre yürütülmesini, mal fiyatları ve işçilik ücretlerinin yeniden dinar veya dirheme bağlanmasını önerir. Ona göre bu tür yapısal reformlar hem halkın refahına katkı sağlar hem de devletin çöküşünü engelleyecek önlemler niteliğindedir (Orman, 2015). Reel fiyat artışlarının yalnızca belirli mallar için geçerli olduğunu belirten Makrîzî, bu durumu iki ana faktöre bağlar: birincisi, kamu görevlilerinin yönetim konusundaki yetersizliği ve yanlış politikaları; ikincisi ise doğal afetlerin üretimi olumsuz yönde etkilemesidir (Orman, 2015). Bu doğrultuda, devlet memurlarının atanmasında liyakat esasının benimsenmesi, ahlak, dürüstlük ve şeffaflığın sağlanması gerektiğini savunur (Dünya, 1984: 337).

Yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırmacılığın yaygınlaşması, liyakatsiz atamaların artmasına, bu da ağır vergiler nedeniyle halkın özellikle de çiftçilerin ezilmesine yol açmaktadır. Çiftçilerin aşırı vergi yükünü taşıyamayarak topraklarını terk etmeleri, doğrudan üretimin ve arzın azalmasına ve dolayısıyla fiyatların yükselmesine neden olmaktadır (Makrîzî, 1940: 43-44). Bu nedenle Makrîzî, yönetim sisteminin köklü bir reformdan geçirilmesi gerektiğini savunur. Özellikle kırsal kesimi olumsuz etkileyen kabile, derebeylik ve kefillik sistemlerinin kaldırılmasını önerir. Bu reformun, kırsal ekonominin ve tarım sektörünün canlandırılmasında belirleyici rol oynayacağını belirtir (Sebhanî, 2001: 344). Benzer şekilde, Makrîzî'nin çağdaşı Esedî de baskı ve zulmün kalkınma faaliyetlerine en çok zarar veren unsur olduğunu belirterek bu tür uygulamaların ortadan kaldırılmasını savunur (Esedî, 1968: 93).

Yolsuzluk ve kötü yönetimin ekonomik etkileri, toplam arz eğrisinde daralmaya neden olarak fiyatları artırmaktadır. Bu durum, üreticilerin “gizli maliyetlerini” yükseltmekte ve satış fiyatlarına bu maliyetlerin yansıtılmasına yol açmaktadır. Böylece ekonomide yüksek maliyetli bir yapı ortaya çıkmakta ve kaynak tahsisinde verimsizlikler doğmaktadır. Uzun vadede bu süreç, makroekonomik düzeyde aşağı yönlü bir sarmala veya hiperenflasyona yol açabilir (Maliha & Rusydiana, 2023: 6-7). Bu bağlamda, dünya genelinde yaşanan yüksek enflasyon örnekleri incelendiğinde, Makrîzî'nin doğal enflasyon ve insan hatasından kaynaklanan enflasyon ayrımı, çağdaş iktisadî gerçekliklerle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Makrîzî, kamu harcamalarının altyapı projelerine yönlendirilmesini savunur. Baraj, köprü, su deposu ve tarım arazilerinin ıslahı gibi yatırımların yapılmaması üretim seviyesinin düşmesine neden olur (Makrîzî, 1972, c.4: 225). Ayrıca, tahıl ambarlarının etkin şekilde işletilmesi, dışarıdan gelen tüccarlara konaklama ve depo kolaylıkları sağlanması gibi tedbirlerle gıda arzının güvence altına alınmasını önerir (Makrîzî, 1987, c.2: 92). Esedî de bu görüşü destekler nitelikte olarak sulama sistemleri, kanal kazıları ve toprak iyileştirmelerinin kalkınma açısından önemini vurgular (Esedî, 1968: 93).

Makrîzî, kamu otoritesinin altın ve gümüş standardına dönmesi ve devlet kurumlarının liyakatle yönetilmesi hâlinde fiyatların düşeceğini ve krizlerin sona ereceğini belirtir. Bu görüşünü şöyle dile getirir: “Eğer Allah, kullarının yönetimini kendisine tevdi ettiği kimseyi muvaffak kılsaydı ve alışveriş sadece altınla yapılabilsen, malın değerleri ile işçilik bedellerinin tamamı dinarla ödenseydi, bu halkın kurtuluşunu sağlar, işleri düzeltir ve çöküşün önüne geçerdi” (Makrîzî, 1940: 82). Ayrıca kamu harcamalarının azalması ve devlet kaynaklarının yetersizliği nedeniyle maaş ve ücretlerin ödenememesinin halkı fakirleştirdiğini vurgular (Makrîzî, 1972, c.4: 798).

Makrîzî, mali sistemin ıslahında vergi ve harçların gözden geçirilmesi, vergi yönetiminin düzeltilmesi ve bu alandaki görevlerde liyakat esasının gözetilmesini gerekli görür (Dünya, 1984: 337). Aksi durumda adaletsiz vergi uygulamaları fiyat artışlarını körüklemekte, halkı yoksullaştırmaktadır. Aynı şekilde para arzının kontrolsüz biçimde artmasının da enflasyona sebep olacağını ifade eder. Ona göre, bakır paraların (fels) yaygınlaşması halkın ürün ve emeğini yalnızca felsle ölçmesine, altın ve gümüşün tedavülden kalkmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, altın ve

gümüş dışındaki metallerin para olarak kullanılmasını reddeder (Makrîzî, 1940: 80). Bu yönüyle Makrîzî, enflasyonun parasal bir olgu olduğunu ve çözümünün para arzının sınırlandırılmasıyla sağlanabileceğini savunan erken dönem düşünürlerden biri olarak öne çıkar (Said, 2015: 42).

Piyasa yapısında rekabetin artırılması gerektiğini düşünen Makrîzî, tekelci yapılarla karşı çıkmakta ve devletin piyasaya müdahalesinin sınırlandırılmasını savunmaktadır. Devlet kontrolündeki tekelci yapılar yüksek fiyatlar dayatmakta, bu da halkın alım gücünü zayıflatmaktadır. Serbest piyasa rekabeti sayesinde fiyatlar düşecek, piyasada denge sağlanacaktır (Makrîzî, 1940: 42). Bu kapsamda Makrîzî, devletin ekonomi üzerindeki müdahalesinin düzenleme düzeyinde kalmasını önermekte, Vezir Yazûrî'nin tahıl ticareti uyarısını örnek vermektedir. Yazûrî'ye göre, tahıl fiyatlarının düşmesi hâlinde devletin stokladığı tahıllar satılamayacak, bu da israfa yol açacaktır (Makrîzî, 1940: 19-20).

Makrîzî, pahalılıkla mücadelede çözümün talep tarafında değil, arz (üretim) tarafında olduğunu savunur. Temel çözüm, fiyatları düşürecek ve arz-talep dengesini sağlayacak mal ve hizmet arzının artırılmasıdır. Pazarın durgunluğu ile fiyat artışları arasında sıkça ilişki kuran Makrîzî, Hicri 821 yılı olaylarına atıfta bulunarak, "fiyatlar yükseldi, pazarlar durdu, hayat sükûnet buldu ve kazançlar azaldı" şeklinde bir tespitte bulunur (Makrîzî, 1972, c4:471). Ayrıca, fiyatların düşmesiyle birlikte arz edilen mal miktarının da azaldığını ve bu durumun satıcıların mal arzını kısıtlamasına yol açtığını ifade eder (Makrîzî, 1972, c4, 40:437).

4.6. Makrîzî'ye Göre Pahalılık ve Enflasyonla Mücadele Araçları

Ekonomilerde kıt kaynakların etkin bir şekilde dağılımını sağlamak amacıyla ekonomi politikaları uygulanmaktadır. Bu politikalar, temelde para politikası ve maliye politikası olmak üzere iki ana kategoride incelenebilir. Ekonomik sorunların çözümünde, bu iki politikanın birbirleriyle uyumlu bir şekilde yürütülmesi, ekonomik istikrarın sağlanması açısından bir zorunluluktur.

Memlûkler döneminde yaşayan Makrîzî'nin düşünce dünyasında, modern anlamıyla "para politikası" ve "maliye politikası" kavramları yer almasa da bu alanlara karşılık gelen uygulamalar mevcuttur. Bu yüzden para politikası o dönemde "sikke tertibi, tağşiş (paranın ayarının bozulması) ve paranın tedavül düzeni gibi kavramlara, maliye

politikası da kamu gelir-gider yönetimi, beytül-mâl yönetimi, vergilerin adil tahsili, ikta sistemi ve kamusal harcamaların disiplini gibi araçlara denk gelmektedir.

4.6.1. Makrîzî'ye Göre Para Politikası (Sikke Tertibi) Araçları

Genel bir tanımla para politikası, para arzı ve talebinin, fiyat istikrarı, tam istihdam, ödemeler dengesi, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı hedefleri doğrultusunda değerinin ayarlandığı bir süreçtir. Oysa, madeni para rejimlerinde para kavramı çok daha net olup, bu durum para politikalarının öngörülebilirliğini ve uygulanabilirliğini artırmaktadır (Tabakoğlu, 2013: 426).

İslam'da para politikası, İslami Merkez Bankası'nın para basımını ulusal ekonominin yatırım, üretim ve tüketim yapısına orantılı olarak düzenlemek ve kontrol etmek amacıyla attığı adımlar ve aldığı kararlardır. Bu adımlar, İslam şeriatının kuralları ve İslam iktisadının hedefleri doğrultusunda belirlenir (Lesbat, 2019: 52).

Makrîzî, para politikasını (sikke tertibi) yalnızca para arzı ve talebinin yönetimi olarak değil, aynı zamanda ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik ahlaki ve yapısal bir müdahale aracı olarak görmüş ve bu doğrultuda özgün öneriler geliştirmiştir.

Makrîzî, enflasyonun temel nedenlerinden biri olarak, kötü yönetilen sikke denetimlerini ve sahte paraların dolaşıma sokulmasını görmüştür. O, enflasyonu önlemek için paranın değerini koruyacak sıkı düzenlemelerin yapılmasını önermiştir. Özellikle, paranın nominal değeri ile içerdiği kıymetli maden miktarının birbirine eşit olması gerektiğini savunmuştur (Makrîzî, 1998: 72). Bu çerçevede Makrîzî, para miktarının kontrol altında tutulmasını ve paranın değerli maden içeriğine uygun bir şekilde basılmasını savunmuş, piyasadaki para arzının artışının enflasyonist baskılara neden olabileceğine dikkat çekmiştir.

Altın ve gümüş gibi değerli madenlere dayalı sağlam bir para sistemine dönüşü savunan Makrîzî, paranın içsel değerinin korunmasının ve bu madenlerin para sisteminde baskın olmasının ekonomik istikrar için hayati olduğunu vurgulamıştır (Makrîzî, 1940: 80-81).

4.6.2. Makrîzî'ye Göre Kamu Gelir-Gider Yönetimi (Maliye Politikası) Araçları

Maliye politikası, kamu harcamaları, vergiler, borçlanma ve benzeri mali araçları kullanarak ekonominin istenilen dengeye oturmasını veya mevcut dengenin korunmasını sağlamak için uygulanan politikaların bütünüdür (Eğilmez, 2023). Klasik iktisadi yaklaşım, devletin ekonomiye müdahalesinin minimum düzeyde tutulmasını savunurken, 1929 Büyük Buhran sonrasında bu görüş sorgulanmaya başlanmıştır. İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes'in *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* adlı eserinde devletin ekonomiye müdahalesi savunulmuş ve modern maliye politikasının temelleri atılmıştır. Keynesyen bakış açısına göre maliye politikası, "bir ülkedeki iktisadi, sosyal ve siyasal amaçlara ulaşmak için kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin miktar ve bileşenlerinde değişiklik yapmak" şeklinde tanımlanabilir (Yüksel, 2022: 1).

Makrîzî, ekonomik krizlerin sadece para politikalarındaki (sikke tertibi) bozulmalardan değil, aynı zamanda günümüzde maliye politikaları (kamu gelir-gider yönetimi) dediğimiz ve o dönemde kamu gelir ve giderlerin düzenlenmesindeki yapısal sorunlardan kaynaklandığını savunarak, adaletli bir mali yönetimin ekonomik istikrar açısından vazgeçilmez olduğunu ileri sürmüştür.

Makrîzî, ekonomik çöküşün temel nedenlerinden biri olarak gördüğü para politikalarındaki istikrarsızlık kadar, maliye yönetimindeki bozulmaları da eleştirmiştir. Devlet gelir ve harcamalarındaki adaletsizlikler, yolsuzluklar ve kamu mallarının kötüye kullanımı, onun dikkat çektiği temel sorunlar arasında yer almaktadır. Özellikle adaletsiz vergi politikaları ve devletin mali sorumluluklarını yerine getirmedeki zaafı, ekonomik çöküşü hızlandıran unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda Şevkî Dünya, Makrîzî'nin maliye politikasıyla ilgili çözüm önerilerini çeşitli başlıklar altında toplamaktadır (Dünya, 1984: 342-344). Makrîzî'ye göre, devlet yönetiminde ahlak, dürüstlük ve liyakat gibi temel ilkelerin esas alınması gerekmektedir. Ona göre, kamu yönetimindeki yozlaşmanın başlıca nedenlerinden biri, ehliyetsiz kişilerin önemli mevkilere getirilmesidir. Bu nedenle, devlet görevlilerinin sosyal statülerinden ziyade yetkinlikleri ve ahlaki değerleri dikkate alınarak atanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, günümüzde kamu

yönetiminde etkin bir bürokratik yapının gerekliliğine dair tartışmalarla paralellik göstermektedir.

Makrîzî, tarımsal üretimde sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla feodal ve tekelci uygulamalardan uzak durulmasını önermektedir. Özellikle İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan iltizam sistemine dair yaklaşımı dikkat çekicidir. Devletin belirli bir bedel karşılığında şahıslara arazi işletme hakkı tanınmasını öngören bu sistem, verimli kullanım sağlandığı sürece Makrîzî tarafından desteklenmiştir. Ona göre, devletin tarımsal üretimi doğrudan yönetme kapasitesinin zayıf olması nedeniyle, özel mültezimlerin bu alanı daha etkin bir şekilde değerlendirmesi mümkündür. Ancak Makrîzî, devletin mültezimleri sıkı bir şekilde denetlemesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Devlet, mültezimlerin hem mali yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini hem de tarım arazilerini verimli kullanıp kullanmadıklarını titizlikle kontrol etmelidir. Bu yaklaşım, günümüzdeki özelleştirme politikaları ile benzerlik taşımaktadır. Devletin ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrolünü sınırlandırarak özel sektöre alan açması, modern liberal ekonomi anlayışı ile örtüşmektedir. Ancak Makrîzî'nin önerisi, mutlak bir serbest piyasa anlayışından ziyade devletin etkin denetimini içeren bir modeldir (Dünya, 1984: 342-344).

Makrîzî, vergi sisteminin köklü bir reformdan geçirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Adaletsiz ve verimsiz vergi uygulamalarının kaldırılması, vergi tahsilat süreçlerinin şeffaflaştırılması ve kamu görevlilerinin hesap verebilirliğinin artırılması gerektiğini savunmaktadır. Özellikle vergi idaresinin kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi, gelirlerin daha adil bir şekilde toplanmasını sağlayarak ekonomik istikrarı destekleyecektir.

Buna ek olarak, kamu harcamalarının rasyonel bir çerçevede planlanması gerektiğini belirtmektedir. Makrîzî'ye göre, yalnızca haksız yollarla elde edilen vergi gelirleri değil, meşru yollarla toplanan devlet gelirleri bile israf edilmekte ve etkin kullanılmamaktadır. Bu nedenle, kamu kaynaklarının tahsisi, harcanması ve denetlenmesi süreçlerinde reformlar gerçekleştirilmelidir.

Makrîzî'nin önerileri, klasik İslam iktisadı bağlamında devletin mali işleyişine yönelik eleştiriler sunarken, günümüz ekonomi teorilerinde tartışılan kamu maliyesi reformları ile de örtüşmektedir. Kamu yönetiminde etkinlik, hesap verebilirlik ve kaynakların

sürdürülebilir yönetimi hem Makrîzî'nin döneminde hem de günümüzde ekonomik istikrarın sağlanması açısından temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Makrîzî'nin bu araçları, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve ahlaki temellere dayanan bir maliye politikasının parçasıdır. Bu araçlar, ekonomik istikrarı sağlamak ve enflasyonla mücadele etmek için kritik bir rol oynamaktadır. Onun yaklaşımı, para ve maliye politikalarının birbirinden bağımsız değil, bütüncül bir şekilde ele alınması gerektiği yönündedir. Özellikle, değerli maden içerikli sağlam para sistemine dönüş çağrısı, günümüzde merkez bankalarının karşılıksız para arzıyla yaşadığı güven sorunlarına karşı tarihsel bir çözüm önerisi niteliğindedir.

Kamu gelir-gider yönetimi alanında Makrîzî'nin önerileri, günümüz kamu maliyesi reformlarına paralel şekilde kamu görevlilerinin liyakate göre atanması, kamu kaynaklarının etkin ve şeffaf kullanılması gibi ilkeleri ön plana çıkarmaktadır. Tarımsal üretimin devlet kontrolü yerine, özel sektör eliyle ancak devlet denetimi altında gerçekleştirilmesini savunması ise, liberal ve müdahaleci anlayış arasında denge kuran pragmatik bir model önerisidir.

Sonuç olarak Makrîzî'nin çözüm önerileri, sadece kendi dönemine değil, çağdaş İslam iktisadı ve hatta modern ekonomi politikalarına da ilham verebilecek derinlikte ve evrensellikte prensipler barındırmaktadır. Onun yaklaşımı, ekonomik sorunların çözümünde etik, sosyal ve yapısal ilkelerin bütüncül olarak değerlendirilmesinin önemini göstermektedir.

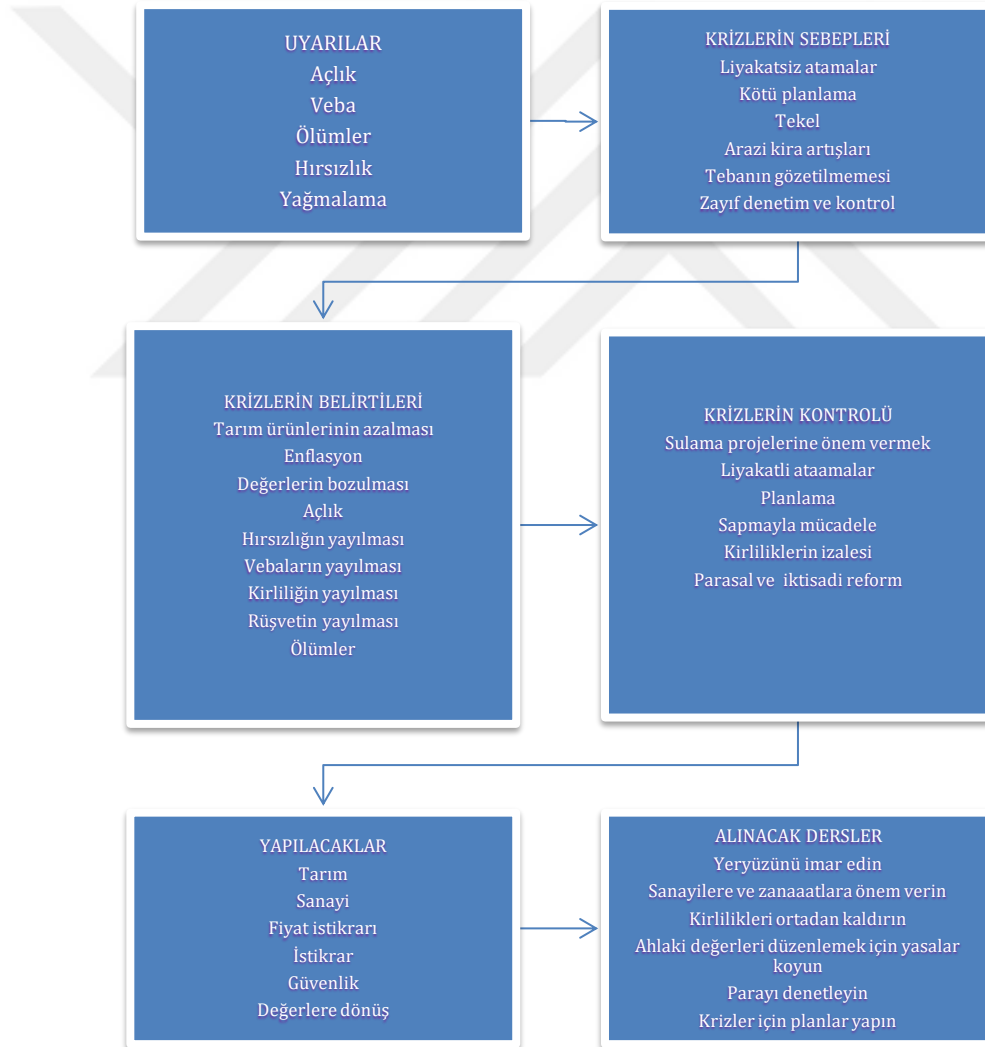
Bu bağlamda tablo 4.4, Makrîzî'nin pahalılık ve enflasyonla mücadeleye yönelik önerilerini para ve maliye politikası çerçevesinde sistematik biçimde sınıflandırmaktadır. Tabloda yer alan araçlar hem ekonomik istikrarı sağlama hem de sosyal adaleti gözetme amacı taşımaktadır.

Tablo 4. 4: Makrîzî'nin Pahalılık ve Enflasyonla Mücadele Araçları

Araç Türü	Öneri Başlığı	Kapsamı ve Amaçları
Para Miktarı Yönetimi	Değerli maden içerikli sağlam para sistemi	Enflasyonun önlenmesi için para arzının sınırlanması ve altın/gümüş gibi değerli madenlere dayalı para sistemine geçilmesi.

Araç Türü	Öneri Başlığı	Kapsamı ve Amaçları
Liyakat Esasıyla Atama	Etkin ve ahlaklı kamu yönetimi	Devlet görevlilerinin yetkinliğe göre atanması, yolsuzluğun önlenmesi.
Tarım Politikaları	İltizam sisteminin etkin kullanımı	Tarım arazilerinin özel sektörde verimli işletilmesi, ancak devlet denetimiyle kamu yararının korunması.
Mali Reformlar	Vergi sistemi ve harcama reformları	Adaletli vergi sistemi kurulması, israfın önlenmesi ve kamu kaynaklarının şeffaf yönetilmesi.

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1972, 1998; Dünya, 1984'den esinlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4. 2: Makrîzî'ye Göre Memlûkler Döneminde İktisadi Krizler

Kaynak: Garbi, 2013: 6

BEŞİNCİ BÖLÜM

MAKRÎZÎ'YE GÖRE PARASAL KRİZLER: SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Para meselesi, klasik tarihçiler tarafından çoğu zaman göz ardı edilmiş, bu alanda kapsamlı ve sistematik değerlendirmelerde bulunan müelliflerin sayısı sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldân adlı eseri, Makrîzî'nin İğâsetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-Gumme ve Şüzûrü'l-Ukûd fi Zikri'n-Nukûd adlı risaleleri, Ali Paşa Mübarek'in el-Hıtat et-Tevfikiyye adlı eserinin son cildi ve Mustafa ez-Zehebî'nin Tahrîrü'd-Dirhem ve'l-Miskâl adlı çalışması, İslam para tarihi açısından dikkate değer kaynaklar arasında yer almaktadır.

“Ebu'n-Nukûd” (Paranın Babası) lakabıyla anılan Makrîzî'nin para konusundaki değerlendirmeleri, yalnızca yaşadığı dönemin ekonomik yapısını değil, aynı zamanda İslam iktisat düşüncesinin gelişim sürecini anlamak açısından da önemli veriler sunmaktadır. Her ne kadar hocası İbn Haldun'dan etkilense de Makrîzî ekonomik olguları yorumlarken farklı bir yol izlemiştir. İbn Haldun iktisadî çözümlerinde “değer” merkezli bir yaklaşım benimserken, Makrîzî özellikle parasal unsurları öne çıkararak meselelere yaklaşmıştır (Matuk & Haras, 2021: 196).

Makrîzî, para konusunu merkeze alan düşünsel çabasıyla klasik dönem İslam düşünürleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Para ile ilgili görüşlerini özellikle İğâse (İğâsetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-Gumme) ve Nukûd (Şüzûrü'l-Ukûd fi Zikri'n-Nukûd) adlı eserlerinde sistematik biçimde ele almıştır. Nukûd risalesinde, paranın ortaya çıkışı ve tarihî gelişimiyle ilgili açıklamalarda bulunmuş, özellikle dinar (altın) ve dirhem (gümüş) yasallaşma süreci, ağırlıkları, türleri ve zaman içinde geçirdiği değişimleri ayrıntılı biçimde incelemiştir. Ayrıca, bu kıymetli madenlerin değerinde meydana gelen dalgalanmalar ve döviz kurlarındaki değişimlere dair önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.

İğâse risalesinde ise Mısır'da meydana gelen kıtlıkların tarihî sürecini ortaya koymuş, özellikle kendi döneminde yaşanan ekonomik krizlerin -açlık ve pahalılık başta olmak üzere- sebeplerini analiz etmiştir. Makrîzî, eski ve yeni fiyatları mukayese ederek kötü yönetim, idarî yolsuzluklar ve para sistemindeki bozulmaların bu krizlerin temel nedenleri arasında yer aldığını savunmuştur.

Nitekim Orman (2015) Makrîzî'nin iktisadî krizlere yaklaşımını şu sözlerle özetlemektedir: “Kendi dönemindeki iktisadi krize bir taraftan konjonktürel olmaktan ziyade yapısal, diğer taraftan da reel olmaktan ziyade parasal veya nakdî bir hadise gözüyle bakıyor. Yani hadiseye kıtlıktan ziyade bir pahalılık gözüyle bakmakta ve pahalılığı da esas itibarıyla parasal sistemdeki yozlaşmaya bağlamaktadır.”

Bu çerçevede, Makrîzî'nin ekonomik kriz analizlerinde para sistemine ve parasal yozlaşmaya verdiği ağırlık, onun düşüncesinin temelini oluşturmakta; söz konusu yaklaşımlar, özellikle para politikaları ve enflasyon dinamikleri açısından dikkat çekici bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Bu bölümde, Makrîzî'nin para anlayışı; paranın önemi, işlevleri ve iktisadi hayattaki rolü bağlamında ele alınacaktır. Paranın ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimiyle birlikte, Arap ve İslamî paraların yapısı ile klasik fıkıh kaynaklarında paranın sınıflandırılması incelenecektir. Paranın değerindeki değişim, taşıdığı meselesi ve devletin para basma yetkisine dair tartışmalar da Makrîzî'nin görüşleri ışığında değerlendirilecektir. Son olarak, Makrîzî'nin para arzı teorileri ve çözüm önerileri günümüzdeki altın standardına dönüş tartışmalarıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

5.1. Makrîzî'ye Göre Para Kavramı, Önemi ve İşlevleri

5.1.1. Makrîzî'ye Göre Para Kavramı

Makrîzî, parayı yalnızca ekonomik bir araç olarak değil, toplumun iktisadî düzenini belirleyen temel bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede altın (dinar) ve gümüşü (dirhem) meşru ve geçerli tek para türü olarak kabul etmiş, bu iki kıymetli madenin dışındaki ödeme araçlarını ise para saymamıştır:

“İtibar edilen para, şer'an, aklen ve örfen yalnızca altın ve gümüştür. Bunların haricinde kalanlar ise para olarak (zikredilmeye) uygun değildir.” (Makrîzî, 1940: 80)

İslam düşünce tarihinde para meselesi çoğunlukla arka planda kalmışsa da Gazzâlî (ö.505/1111), İbn Teymiyye (ö.728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) ve İbn Haldun (ö.808/1406) gibi bazı düşünürler bu konuya değinmiştir. Ancak Makrîzî, para ve enflasyon ilişkisini sistemli biçimde ele alan ve bu meseleye özel bir yer ayıran son dönem Müslüman düşünürlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Islahi, 2013).

Makrîzî'ye göre para, insanların günlük ihtiyaçlarını karşılaması ve ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmesi için hayati bir işleve sahiptir. Paranın işlevlerini açıkça tanımlamasa da bu vasfı yalnızca altın ve gümüşe atfetmiş, el-Hâfız İbn Asâkir'in (ö.571/1176) Târîhu Dımaşk adlı eserindeki rivayete yer vermiştir. Rivayette tarih boyunca geçerli ve güvenilir mübadele araçlarının sadece bu iki maden olduğu belirtilirken eski medeniyetlerde bu ikisi dışındakileri para olarak kullanıldığına dair hiçbir bilgiye rastlanmadığı, dinar ve dirhemi ilk bastıran kişinin Hz. Âdem (as.) olduğu dile getirilmektedir:

“Malların fiyatlarının ve emeğin değerinin tespitinde kullanılan para birimi yalnızca altın ve gümüş olmuştur. Hiçbir millet ve insan topluluğuyla alakalı sahih veya sahih olmayan herhangi bir haberde, eski veya yeni zamanların herhangi birinde onların bu ikisi dışında başka bir şeyi para olarak kullandıklarına dair hiçbir bilgi yoktur. Hatta dinar ve dirhemi ilk bastıran kişinin Hz. Âdem (as.) olduğu söylenmiş, bu ikisi olmaksızın yaşamın mümkün olmayacağı ifade edilmiştir. Bunu el-Hâfız İbn Asâkir (ö.571/1176) Târîhu Dımaşk adlı eserindeki rivayet etmiştir” (Makrîzî, 1940: 47).

Makrîzî'nin para anlayışı, hocası İbn Haldun'un değer merkezli yaklaşımından farklılık gösterir. İbn Haldun, parayı toplumsal değer ilişkileri içinde konumlandırırken; Makrîzî, onu iktisadî analizlerin merkezine yerleştirerek gelir dağılımı, üretim ve istikrar gibi makroekonomik unsurlarla ilişkilendirmiştir (Matuk & Haras, 2021: 196).

Bir tarihçi kimliğiyle Makrîzî, dünya paralarının tarihsel gelişimini incelemiş ve paranın tanımı kadar işlevlerine de açıklık getirmiştir. Kalitesiz para üretimi, satın alma gücündeki düşüş ve parasal istikrarsızlık gibi konular onun özellikle üzerinde durduğu temel meseleler arasında yer almaktadır (Saputra, 2021: 94).

5.1.2. Makrîzî'ye Göre Paranın Önemi ve Rolü

Makrîzî, parayı yalnızca mübadele aracı olarak değil, ekonomik düzenin sürdürülebilirliği ve toplumsal istikrarın temini açısından da merkezi bir unsur olarak görmektedir. Ona göre bireyler temel ihtiyaçlarını karşılamak, üretim ve tüketim faaliyetlerini sürdürebilmek için paraya bağımlıdır. Bu yaklaşımı doğrultusunda,

Memlûkler dönemindeki para türlerinin tarihî gelişimini ayrıntılı biçimde incelemiştir (Allouche, 1994: 23, 73).

Toplumun farklı kesimleri ve ekonomik sektörleri arasındaki parasal ilişkileri analiz eden Makrîzî, bu ilişkilerdeki bozulmaların ciddi iktisadî sonuçlar doğurduğunu belirtir. Şu ifadeleri, paraya atfettiği kapsamlı işlevi ortaya koymaktadır:

“Aptallığa varacak düzeyde cahil de olsa her şuur sahibi, paranın genellikle arazilerin vergisinden ya da satış mallarının ederinden veya işlerin bedelinden yahut bağış ve sadakalardan alındığını bilir... Eğer biri bu fülûslerden bir miktar elde ederse onu, günlük ihtiyaçlarından bir şey için harcayacaktır. Bu durumda, o son derece büyük bir haksızlıkla karşılaşacaktır.” (Makrîzî, 1940: 84)

Makrîzî'ye göre para, yalnızca teknik bir mübadele aracı değil; aynı zamanda ekonomik adaletin ve toplumsal refahın teminatıdır. Parasal istikrar bozulduğunda üretim düşer, kıtlık baş gösterir ve gelir dağılımı dengesizleşir. Bu durumu sahte ve değeri düşük fels paralarının yol açtığı yıkımı anlatırken açıkça dile getirir:

“Satış ürünlerinin fiyatlarına, altın ve gümüşü itibara alarak bakan bir kimse, fiyatlarda sadece az bir artışın olduğunu görür. Oysa halkın maruz kaldığı çok miktardaki felsler açısından olaya bakıldığında bu, zikredilmesi çirkin ve oldukça iğrenç bir durumdur... işler fesada uğramış, halk yokluk ve helak oluşla karşı karşıya kalmıştır.” (Makrîzî, 1940: 79)

Bu değerlendirmeler, Makrîzî'nin iktisadî çözümlerinde parasal düzeni temel aldığını ve para politikalarının ekonomik denge üzerindeki kritik rolünü vurguladığını göstermektedir.

5.1.3. Makrîzî'ye Göre Paranın İşlevleri

Makrîzî'nin para kavramına ve ekonomik öneme dair görüşlerinin temelini, paranın tarih boyunca üstlendiği işlevler oluşturur. Ona göre para, yalnızca bir değişim aracı değil, aynı zamanda toplumun iktisadî düzenini ayakta tutan, üretim ve tüketim süreçlerini düzenleyen ve bireyler arası ilişkileri şekillendiren çok yönlü bir araçtır.

Paranın temel işlevlerinden biri, mal ve hizmet mübadelesinde bir araç olma niteliğine dayanır. Makrîzî, paranın toplumlar ve bireyler arasındaki ticari işlemlerde değişim aracı olarak kullanıldığını vurgular. Bu işlevi, Arapça “muâmele” (معاملة) kelimesiyle ifade eder ve paranın günlük ekonomik hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtir. Örneğin, Mısır’ın Kahire ve İskenderiye sakinlerinin gümüş dirhemlerle ticaret yaptığını ve bunların Mısır’ın para birimi olarak kullanıldığını ifade eder (Makrîzî, 1940: 65).

Makrîzî, paranın mübadele aracı olma işlevi ile insanlar arasındaki güven ilişkisi arasında doğrudan bir bağ kurar. Eyyûbîler döneminde, devletin bastığı paraların halk arasında güvenilirliğinin azalmasının ekonomik sorunlara yol açtığını belirtir: “El-Kâmil döneminde fülûs basıldığı zaman, hükümdarlar da art arda fülûs bastılar. Öyle ki (insanların) ellerinde bol miktarda bulunur hale geldi” (Makrîzî, 1940: 69). Buradan hareketle, paranın değerinin ve güvenilirliğinin ekonomik istikrar için ne denli kritik olduğunu vurgular.

Paranın bir diğer temel işlevi, değer ölçüsü olmasıdır. Takas yönteminin karşılaştığı zorluklar nedeniyle, mal ve hizmetlerin karşılıklı değişiminde adil bir değer belirlemeye hizmet eden bu işlev önem kazanır. Makrîzî, değer ölçüsü olarak kullanılan altın ve gümüşün bu işlevi en iyi şekilde yerine getirdiğini ifade eder: “Pahalı mallar bu dirhemlerle satılıp değerlendirilir oldu. Tüm mal fiyatları ve emek maliyetleri bu dirhemlere dayandırılıp arazi vergileri, ev kiralari ve bunlar dışındakiler bu dirhemler üzerinden alınır hale geldi” (Makrîzî, 1940: 66).

Makrîzî’ye göre, para ayrıca değer biriktirme aracıdır. Bireylerin elde ettikleri gelirin bir kısmını harcamayıp tasarruf etmeleri açısından bu işlev kritik öneme sahiptir. Günümüzde bu işlev tahvil, hisse senedi, gayrimenkul gibi araçlarla sağlanırken, Makrîzî’nin döneminde doğrudan altın ve gümüş birikimiyle gerçekleştirilirdi. Ona göre, değersiz paralar bu işlevi yerine getiremez: “Hiç kimse bu (değişim araçlarını) biriktirmeye değer bir para olarak kullanmamış ve hiçbir zaman onunla değerli bir şeyi satın almamıştır” (Makrîzî, 1940: 69). Bu bağlamda yalnızca altın ve gümüş gerçek anlamda değer saklama aracı olabilir. Bu görüş, günümüzdeki “hard currency” kavramıyla paralellik arz etmektedir.

Makrîzî, paranın ayrıca vadeli işlemler ve gelecekteki ödemelerde de işlev gördüğünü belirtir. Ancak, paranın değerindeki istikrarsızlık, bu tür işlemleri olumsuz etkileyerek borç alan ve veren taraflar için risk doğurur. Örneğin, fülûs paraların enflasyona yol açtığını ve bunun ekonomik sorunlara yol açtığını vurgular: “Geçmişte yirmi bin dirheme sahip olan kimse, ondan sevdiği ve dilediği şeyler için harcamalarda bulunuyor, sonra da Allah’ın dilediği kadarıyla da birikim yapabiliyordu” (Makrîzî, 1940: 73). Ayrıca, fiyatların felsefe yapılan ödemeler karşısında dengesizleştiğini ifade eder: “İnsanın 12 dirhem bir rıtl üzerinden felsefe muamele edilmesi çağrısı yapıldı. Dirhem azaldı ve insanlar dirhemini çıkarmadığı için değeri arttı. Elinde olan kar etti, talep eden ise kaybetti” (Makrîzî, 1972, c.4: 698).

Sonuç olarak, Tablo 5.1’de de özetlendiği üzere Makrîzî’nin para kavramına ilişkin değerlendirmeleri, onun ekonomik krizlere dair analizlerinin temel yapı taşlarından birini oluşturur. Para; mübadele, değer ölçme, değer biriktirme ve vadeli işlemler gibi işlevleriyle ekonomik düzenin sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmezdir. Bu işlevlerin bozulması ise toplumsal refahın ve iktisadi istikrarın zedelenmesine yol açar. Makrîzî’nin bu bağlamda en çok üzerinde durduğu nokta, gerçek paranın yalnızca altın ve gümüş ile temsil edilebileceğidir. Bu yaklaşım, günümüz para politikası ve enflasyon tartışmalarıyla da dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır.

Tablo 5. 1: Makrîzî’ye Göre Para: Kavram, Önemi ve İşlevleri

Başlık	Makrîzî’nin Görüşü	Açıklama / Alıntı
Para Kavramı	Sadece altın ve gümüş para olabilir	“İtibar edilen para, şer’an, aklen ve örfen yalnızca altın ve gümüştür.”
Paranın Önemi	Hayatî öneme sahiptir; ekonomik düzenin temelidir	“Para, malların bedeli ve emeğin değeridir.”
Mübadele Aracı	Mal ve hizmetlerin değişimini sağlar	“Malların fiyatlarının ve emeğin karşılığının tespitinde kullanılan para birimi yalnızca altın ve gümüş...”
Değer Ölçüsü	Fiyatların belirlenmesinde kullanılır	“Arazi vergileri, ev kiralaları... bu dirhemler üzerinden alınır hale geldi.”

Başlık	Makrîzî'nin Görüşü	Açıklama / Alıntı
Değer Biriktirme Aracı	Sadece altın ve gümüş bu işlevi sağlar	“Hiç kimse bu (değişim araçlarını)... değerli bir şeyi satın almamıştır.”
Vadeli İşlem Aracı	Güvenli ve istikrarlı olmalı, aksi halde ekonomik belirsizlik doğar	“Şimdiyse... değeri 660 miskal altın olan 100.000 fülûs dirhem gelmektedir.”
Parasal Bozulma Eleştirisi	Fülûs gibi değeri düşük paraların yaygınlaşması ekonomik çöküşe yol açar	“İşler fesada uğramış... halk yokluk ve helak oluşla karşı karşıya kalmıştır.”
Tarihî Perspektif	İslam öncesi ve sonrası dönemleri kıyaslayarak para sistemlerinin tarihini analiz etmiştir	“Hiçbir insan topluluğunun altın ve gümüş dışında bir şeyi para olarak kullandığına dair bilgi yoktur.”

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1972; Allouche, 1994'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

5.2. Makrîzî'ye Göre Paranın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

5.2.1. Makrîzî'ye Göre Paranın Ortaya Çıkışı

Para, insanlık tarihinin son 3 bin yılında yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Deniz ticaretinde önemli bir konumda bulunan Lidyalılar, M.Ö. 7. yüzyılda altın ve gümüşten (elektrum) yapılmış sikkeleri ticarete kullanmaya başlamış ve bu nedenle para sisteminin mucidi olarak kabul edilmişlerdir (Türe, 2002: 81). Ancak, tarihsel olarak sikkelerden önce de değer taşıyan çeşitli nesnelerin para yerine kullanıldığı bilinmektedir. Arpa, tuz, yumurta, ekmek parçaları, deniz kabuğu, yaprak ve takı gibi nesnelere, paradan önce değer aracı olarak işlev görmüştür.

Makrîzî de bu geçiş dönemine işaret ederek, farklı coğrafyalarda değerli sayılan nesnelerin ticarete kullanıldığını belirtmektedir. “Güvenilir bir kişinin bana haber verdiğine göre kendisi, şu an Mısır halkının fülûsle muamelede buldukları gibi, Said bölgesinin şehirlerinin bazılarında halkın önemsiz değere sahip malların (karşılığında) Mısır'da el-Vad diye isimlendirilen el-Kude (deniz hayvanı kabuğu) ile alışverişte bulduklarını görmüştür. (Yine) güvenilir bir kişi bana, Hindistan'ın bazı bölgelerinde yiyeceklerin birçoğunun mazı/meşe palamudu ve yaş hurmayla satın

alındığını haber verdi. Ben kendim, Sağr-ı İskenderiye halkının dilediği sebzeler, ekşiğiller, bakliyat vb. ürünleri satın alma karşılığında ekmek parçalarını kullandıklarını gördüm. Bu uygulama yaklaşık H 770 (1368-1369) yılına kadar devam etti. Yaşanan bu olayların sonuna kadar Mısır kırsalındaki halkın, ihtiyaçlarının ve yiyeceklerinin birçoğunu birkaç tavuk, un kepeği ve düşük kaliteli keten artığıyla satın aldıklarını müşahede ettik” (Makrîzî, 1940: 69).

Makrîzî, hicri 9. yüzyıla kadar halifeler döneminde kullanılan para birimlerini ve Mısır'daki para sistemini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. İktisadî krizleri değerlendirirken, parayla ilgili teolojik ve tarihsel bir yaklaşım benimseyerek, "Dinar ve dirhemi ilk bastıran kişinin Hz. Âdem (a.s.) olduğu söylenmiş, (yine) bu ikisi olmaksızın yaşamın mümkün olamayacağı ifade edilmiştir" (Makrîzî, 1940: 47) şeklinde bir görüş ileri sürmüştür.

Bu bağlamda Makrîzî, parayı yalnızca ekonomik bir araç olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve dini bir olgu olarak da ele almaktadır. Paranın kökenini kutsal bir anlatıya dayandırması, onun ekonomik olgulara tarihsel ve dini bir perspektifle yaklaştığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, Makrîzî'nin para anlayışı, modern iktisat teorilerinin evrimsel ve seküler yaklaşımından farklılık arz etmektedir.

Makrîzî, parayı tarihsel bir sürecin sonucu olarak değil, yaratılıştan beri mevcut olan bir olgu olarak değerlendirmektedir. Bu görüşü desteklemek amacıyla, "Dirhem her zaman insanlığın para birimi olmuştur. Dinar ve dirhem basan, altın ve gümüşten süs eşyaları yapan ilk kişi, Hz. Nuh'un soyundan Faliğ bin Gabir'dir" (Makrîzî, 1940: 48) şeklinde bir iddiada bulunmaktadır.

5.2.2. Makrîzî'ye Göre Arap ve İslamî Paraların Tarihsel Gelişimi

Makrîzî, *Nukûd* risalesinde, İslam coğrafyasında paranın İslam öncesi ve sonrasındaki tarihsel gelişimini ele almakta ve kendi dönemine kadar hâkim olan para sistemlerinin özelliklerini kayda geçirmektedir. Paranın geçirdiği tarihsel evreleri değerlendirirken, felsin tedavülde olması konusunu öne çıkarmakta ve Câhiliye Dönemi'nde Arapların para birimi olarak altın ve gümüş kullandığını, altın paraya "dinar", gümüş paraya ise "dirhem" adını verdiklerini belirtmektedir. Bu tarihsel süreci *Câhiliye Dönemi Paraları*, *İslamî Dönem Paraları* ve *Mısır Paraları* olarak sınıflandırmak mümkün görünmektedir.

5.2.2.1. Câhiliye Dönemi Paraları (Eski Paralar)

Ticari mübadele ve muamelatta ilk olarak takas yöntemi kullanılmış, ancak toplumların gelişmesi ve ihtiyaçların çeşitlenmesi ile birlikte bu yöntemin eksiklikleri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle insanlar, mal ve hizmet mübadelesinde ölçüt olabilecek değerli iki madeni, altın ve gümüşü para olarak benimsemişlerdir (Sekine, 2015: 260).

Roma İmparatorluğu ve ona bağlı devletler altını para birimi olarak kullanmış ve belirli bir ağırlıkta Herakleios (ö.641) dinarları basmıştır. Sasani Devleti ve bağlı bölgeler ise gümüşü para birimi olarak kullanarak Bağliye dirhemlerini tedavüle sokmuştur. İki devletin para sistemleri arasındaki temel fark, Herakleios dinarlarının sabit bir ağırlığı olmasına karşın, Sasani dirhemlerinin farklı ağırlıklara sahip olmasıydı (Türkmanî, 1988: 60).

Tarihsel kaynaklardan bilindiği üzere, Câhiliye Dönemi Araplarının kendilerine ait özgün bir para birimi bulunmamaktaydı. Ticaret faaliyetlerini sürdürürken Şam'dan Bizans dinarlarını, Irak'tan ise Sasani dirhemlerini temin etmekteydiler. Kureyş kabilesi, gümüşü "dirhem", altını ise "dinar" olarak adlandırarak belirli ağırlık ölçülerine göre değerlendirmekteydi. Bu dönemde, 10 dirhem 7 dinar ağırlığına eşit olarak hesaplanmıştı (Kirmîlî, 1939: 10).

Makrîzî, paralarla ilgili incelemelerine, İslam öncesinde Arap pazarlarında tedavülde olan dinar ve dirhemlerden başlayarak, Arapların altın ve gümüş paraların ağırlıklarına göre mübadele yaptıklarını belirtmektedir. Bu dönemde Arapların kendilerine has özgün bir para birimine sahip olmadığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Câhiliye Dönemi'nde Araplar arasında tedavülde olan paralar yalnızca altın ve gümüşten oluşmaktaydı. Araplara, Bizans topraklarından Kayseriye altın dinarları getirilmekteydi" (Makrîzî, 1940: 48).

Makrîzî, bu dönemde Arapların parayı genellikle ağırlık üzerinden değerlendirdiğini, bunun sebebinin ise paraların homojen olmaması ve saf altın oranlarının farklılıklar göstermesi olduğuna dikkat çekmektedir (Dûrî, 1995: 233).

Ayrıca, Makrîzî, Câhiliye Dönemi Mekkelilerinin ticarete kullandıkları tartı ölçülerini de ayrıntılı şekilde ele almakta ve 1 ritlin 12 okkiye, bir okkiyenin ise 40 dirheme eşit olduğunu, buna göre bir ritlin toplamda 480 dirheme tekabül ettiğini kaydetmektedir (Makrîzî, 1998: 158).

Tablo 5. 2: Miskal'in Tarihsel ve Modern Ağırlıklarla İlişkisi

Tür	Açıklama	Değer
Yasal Miskal	20 kırat = 4,25g 8 danik = 4,25g 72 habbe = 4,25g 6000 hardal = 4,25g 6000 hardal / 72 habbe Dinar = 20 kıratın 7/10'u Dirhem = 6 danığın 7/10'u	1 kırat = 0,2125g 1 danik = 0,53125 habbe (altın için) 1 habbe = 0,0590277g 1 hardal = 0,0007083g 1 habbe = 83,33 hardal 14 kırat 2,975g (gümüş için)
Suriye Miskali	21,428571 kırat = 4,25g 22 kırat = 4 habbe/kırat, 1 habbe eksik Mayyalah dinarı Dirhem	1 kırat = 0,1983g 87 habbe 21,75 kırat (87 habbe / 4) 15 kırat (miskalin 7/10'u)
Mısır Miskali	24 kharrubah = 4,303g 72 qamhahs = 1 miskal Makrîzî'ye göre Eyyubi ve Memluk standardı Mağribî dinarı Fatımi dinarı	1 kharrubah = 0,1793g (3 qamhah = 1 kharrubah) Mısır miskali, Suriye miskalinden %1,25 daha ağır 4,303g (4,25 × 1,0125) 1 habbe eksik (71/72 habbe) 4,19g (4,25 ÷ 72 × 71)
Irak Miskali	60 habbe = 4,25g 1 altın habbe 1 gümüş habbe 60 habbe × 100 hardal Dirhem	1 habbe = 0,0708333g 100 hardal 70 hardal 6.000 hardal (1 miskal) 4.200 hardal
Bizans Solidusu	24 siliqua ≈ 4,55g Erken dönem Bizans poundu Pound değersizleşince	1 siliqua = 0,1895833g ≈ 327,45g → 320g siliqua artık keçiboynuzu tohumu ağırlığında değil

Tür	Açıklama	Değer
Heraklius Dinarı	7. yüzyılda pound \approx 320g	(British Museum ağırlıkları)
	Solidus'un indirgenmesi	1/72 pound = 1 siliqua
	Kullanım	Doğu ticareti için kullanıldı
	24 siliqua ağırlığı	0,1770833g

Kaynak: Abdullah, 2020:20

Tablo 5.2’de daha anlaşılır hale getirildiği üzere tarihî ölçü sistemleri çerçevesinde yasal miskal, 20 kırat ağırlığında olup yaklaşık 4,25 gram gelmektedir. Bu bağlamda 1 kırat 0,2125 gramdır. Miskal ayrıca 8 danike de eşdeğer olup, bu durumda 1 danik 0,53125 habbe etmektedir. Paranın daha küçük birimlerinden habbe, 72 adedi 4,25 grama denk gelecek şekilde tanımlanmış ve böylece 1 habbe yaklaşık 0,0590 gram olarak hesaplanmıştır. Habbeden daha küçük bir ölçü olan hardal tanesi ise 6000 adedi 4,25 gram olacak biçimde belirlenmiş; böylece 1 hardal tanesi yaklaşık 0,0007083 gram gelmektedir. Bu oranlara göre 1 habbe, 83,33 hardala eşittir. Dinar, yasal miskalin 20 kıratının yedide onuna yani 14 kıratına denk gelen bir ağırlık birimi olarak tanımlanmıştır. Gümüş dirhem ise 6 daniğin yedide onu kadar olup yaklaşık 2,975 gram olarak belirlenmiştir.

Suriye miskali ise yaklaşık 21,43 kırat ağırlığında olup yine 4,25 grama karşılık gelmektedir; buna göre 1 kırat yaklaşık 0,1983 gramdır. Bu ölçüye göre 22 kıratlık bir miskal 87 habbe eder ve her kırat 4 habbe karşılığıdır. Bu bağlamda, Mayyalah dinarı 87 habbenin dörtte biri yani yaklaşık 21,75 kırat ağırlığında hesaplanmaktadır. Dirhem ise miskalin yedide onu olan 15 kırat olarak tanımlanmıştır.

Mısır miskali, 24 kharrubah birimine eşit olup yaklaşık 4,303 gram gelmektedir; dolayısıyla 1 kharrubah 0,1793 gramdır. Ayrıca, Mısır miskali 72 qamhah biriminden oluşur; 3 qamhah 1 kharrubah’a tekabül eder. Makrîzî’ye göre Mısır miskali, Suriye miskalinden yaklaşık %1,25 daha ağırdır. Eyyübî ve Memlûk dönemlerinde kullanılan bu standarda göre miskalin ağırlığı 4,303 gram olarak belirlenmiştir. Mağribî dinarı ise standart miskalden 1 habbe eksik olarak tanımlanmış, bu da 71/72 oranına denk gelmektedir. Fatimî dinarı ise 4,25 gramlık miskalin 72 habbesinden birinin çıkarılmasıyla 4,19 gram olarak belirlenmiştir.

Irak miskali, 60 habbe ağırlığında olup 4,25 gramdır. Bu durumda 1 habbe yaklaşık 0,0708 gramdır. Ayrıca burada bir ayırım gözetilmekte; altın habbe 100 hardala, gümüş habbe ise 70 hardala eşittir. Bu oranlara göre 60 habbe × 100 hardal formülasyonu ile 1 miskal, 6.000 hardal tanesine eşdeğerdir. Dirhem ise 4.200 hardal olarak tanımlanmıştır.

Bizans para sistemi çerçevesinde solidus, 24 siliqua ağırlığında olup yaklaşık 4,55 gram gelmektedir; bu bağlamda 1 siliqua 0,1896 gramdır. Erken dönem Bizans poundu yaklaşık 327,45 gram iken zamanla bu değer 320 grama düşmüştür. Poundun zaman içinde değersizleşmesiyle birlikte siliqua, artık keçiboynuzu tohumu ağırlığında bir birim olmaktan çıkmıştır. 7. yüzyıla ait Heraklius dinarının dayandığı pound ağırlığı 320 gram civarında olup, solidusun 1/72'si 1 siliqua olacak şekilde indirgenmiştir. Bu paralar özellikle doğu ticaretinde kullanılmış ve 24 siliqua'nın karşılığı olarak yaklaşık 0,1771 gramlık bir birim oluşmuştur. Geç Roma ve erken Bizans döneminde eczacılıkta kullanılan ölçüler ise Tablo 5.3'te detaylı ve anlaşılır şekilde belirtilmiştir.

Tablo 5. 3: Geç Roma / Erken Bizans Döneminde Eczacılıkta Kullanılan Ölçü Sistemi

Bizans Adı (İngilizce)	Arapça Karşılığı	Açıklama	Bizans Ağırlığı (gr.)	7. Yüzyıl Ağırlığı (gr.)
libra (pound)	ratl	Bir ölçü birimi; yaklaşık 1 pound (libra) ağırlığı	327,45	319,50
uncia (ounce)	uqiyyah	1/12 ratl; ons	27,29	26,63
sicilicus (shekel)	çift dirhem	2 dirhem ağırlığı	6,82	6,66
sextula / solidus	dinar	Altın sikke (dinar)	4,548	4,438
drachma	dirham al-kayl	Dirhem ağırlığı	3,411	3,328
scrupulum (scruple)	¼ dinar	Çeyrek dinar ağırlığı	1,1370	1,1094
obulus	daniq	1/6 dirhem; küçük ağırlık birimi	0,5685	0,5547

Bizans Adı (İngilizce)	Arapça Karşılığı	Açıklama	Bizans Ağırlığı (gr.)	7. Yüzyıl Ağırlığı (gr.)
siliqua (carob)	qirat	1/24 uqiyyah; keçiboynuzu tanesi (kirat)	0,1895	0,1849
chalcus	fels	Küçük bakır para	0,0711	0,0693
grana (grain)	habbah	Tohum tanesi; çok küçük ağırlık birimi	0,0474	0,0462

Kaynak: Abdullah, 2020: 9

5.2.2.2. İslamî Dönem Paraları (Peygamber, Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler)

İslamî dönemlerde para sisteminin gelişimi, Hz. Peygamber'den Abbâsiler'e kadar uzanan süreçte hem ekonomik hem de siyasî etkenlerin etkisiyle evrilmiş ve Makrîzî bu dönüşümü ayrıntılı biçimde kayıt altına almıştır.

Makrîzî, Hz. Peygamber döneminden Memlûkler dönemine kadar farklı İslam devirlerinde paranın kullanım tarihini; ağırlık, ayar, şekil ve nakış açısından geçirdiği değişimleri ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır. Bu kapsamda, paranın gelişimi açısından önem taşıyan dönemleri sistematik biçimde ele almakta ve belirli tarihsel kesitleri önemli yol işaretleri olarak aktarmaktadır.

Hz. Peygamber (sav), İslam öncesinde kullanılagelen para birimlerini ve bunlarla yapılan ticari muameleleri olduğu gibi kabul etmiştir. “Vezinde Mekke halkının vezni esastır, keylde de Medine halkının keyli esastır”² hadis-i şerifine dayanarak Kureyş'in dinar ve dirhemlerinde kullandığı ölçü ve tartı sistemini benimsemiştir. Makrîzî'nin *en-Nukûd* adlı eserinin başlarında belirttiğine göre, Hz. Peygamber (sav), İslam'ı yaymak için görevlendirildiğinde, Medine piyasasındaki ekonomik düzeni sağlamak adına Mekkelilerin tartılarını aynen benimsemiştir (Makrîzî, 1998: 159).

Hz. Peygamber'in hayatı boyunca ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in hilafetinin ilk yıllarında Herakleios dinarları ile Bâğliye dirhemleri kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak Hz. Ömer, Sasani tarzında yeni dirhemler bastırarak şekil ve ağırlığını korumuş, yalnızca “Bismillah” ve “Bismillah Rabbi” gibi Kûfî hatla yazılmış Arapça ifadeler

² Süneni Ebu Davud ve Nesai, İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 3/16.

eklemiştir (Kirmîlî, 1939: 31). Makrîzî, *İgâse* adlı eserinde Hz. Ömer'in halife olduğunda mevcut paraları kullanmaya devam ettiğini, ancak Hicrî 18. yılın başlarında gelen heyetlerle yaptığı müzakereler neticesinde ayda iki dirhem usulünü belirlediğini aktarır. Ayrıca, Sasani motifli dirhemler bastırıldığını ve bazı sikkelerin üzerine “Elhamdülillah”, “Resulullah”, “Lâ ilâhe illallah” ve “Ömer” gibi ifadeler yazdırıldığını, her on dirhem toplam ağırlığını altı miskal olarak belirlediğini ifade eder (Makrîzî, 1940: 51). Hz. Osman döneminde ise dirhemler bastırılmış ve üzerlerine “Allahu Ekber” ibaresi eklenmiştir (Makrîzî, 1940: 52; 1998: 160).

Emevîler döneminde sikke basımı, dönemin ekonomik yapısını şekillendiren önemli unsurlar arasında yer almıştır. Makrîzî, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın, Ziyâd b. Ebîh'in telkinleriyle düşük ayarda dirhemler bastırıldığını ve kendi tasvirini içeren dinarlar darb ettirdiğini belirtir (Makrîzî, 1940: 52). Ziyâd b. Ebîh, Hz. Ömer dönemindeki uygulamalara atıfla Muâviye'ye yazdığı mektupta, halkın ihtiyaçlarının karşılanması için yeni bir ayar ihdas etmesini önermiştir (Makrîzî, 1998: 160).

Şekil 5. 1: Emeviler dinarı hicri 77, (Abdumelik bin Mervan), ağırlık 4,25 gram.

Kaynak: Zeno, 2024

Şekil 5. 2: Emeviler dirhemi, hicri 78 (Abdülmelik bin Mervan), ağırlık 2,55 gram.

Kaynak: Zeno, 2007

Makrîzî'ye göre, Muâviye, Sevd dirhemlerini her biri altı danıka³ ve on beş kırat olacak şekilde bastırmış, Ziyâd ise her on dirhemi yedi miskale tekabül edecek biçimde düzenlemiştir. Ancak düşük kaliteli sikkeler askerler tarafından alay konusu edilmiş, bu da paranın saflık oranının önemini göstermiştir (Makrîzî, 1998: 160). Emevîler döneminde Abdullah b. Zübeyr, Mekke'de yuvarlak dirhemler bastıran ilk isim olurken, kardeşi Mus'ab b. Zübeyr Irak'ta benzer uygulamalarda bulunmuştur (Makrîzî, 1940: 53).

Bu geçiş süreci, Abdülmelik b. Mervân'ın halifeliğiyle birlikte kurumsallaşmış ve H. 76 (M. 695–696) yılında yeni dinar ve dirhemler bastırılmıştır. Belâzurî'ye göre, altın dinarlar H. 74 yılında, dirhemler ise H. 75 yılında basılmış; ardından tüm ülkede yeni paraların kullanımı emredilmiştir (Kirmîlî, 1939: 12, 20). Böylece Müslümanlar, Bizans ve Fars paraları yerine kendi İslâmî sembollerini taşıyan sikkelere sahip olmuşlardır.

Makrîzî'ye göre, Abdülmelik'in kendi dinar ve dirhemlerini basma kararı almasının temel sebebi, Bizans İmparatoru ile arasında geçen yazışmalardır. Abdülmelik, Bizans İmparatoru'na yazdığı bir mektubun başına “Kul huvellahu ahad” yazmış ve tarihle birlikte Hz. Peygamber'i (s.a.v.) zikretmiştir. Buna karşılık Bizans İmparatoru, “Sizler falanca şeyleri ihdas ettiniz, bunu terk edin. Eğer bunu yapmazsanız, dinarlarımızın

³ *Danık* Fars ağırlık birimi “dane” yani habbe. 1 dirhem 6 danıka denk. 1 danığın ağırlığı ise 0.495 gram. (Kirmili, 1939: 27)

üzerinde peygamberinizle ilgili hoşunuza gitmeyen şeyler yazarız.” şeklinde bir yanıt vermiştir. Bu durum, Abdülmelik’i oldukça rahatsız etmiş ve neticede İslâmî dinar ve dirhemleri darp ettirme kararı almıştır (Makrîzî, 1940: 53).

Makrîzî, Abdülmelik’in dirhemlerle ilgili gerçekleştirdiği reformların üç önemli fazileti olduğunu belirtmektedir:

- 1- Dirhemlerin ağırlığı her yedi miskale on dirhem olacak şekilde belirlenmiştir.
- 2- Büyük ve küçük dirhemler eşit hale getirilmiş ve her dirhem 6 danıka denk düşmüştür.
- 3- Bu dirhemler, Hz. Peygamberin (s.a.v.) zekâtın eksiksiz ve fazlasız ödenmesi yükümlülüğüne ilişkin uygulamasıyla uyumlu hale getirilmiştir. Böylece, Hz. Peygamber’in sünneti takip edilmiş ve İslâm toplumu yeni dirhem üzerinde mutabakata varmıştır (Makrîzî, 1940: 56).

İslâmî parasal tarih, miladi 685-705 yılları arasında hüküm süren Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından başlatılan para reformuyla başlamaktadır. Bu reform çerçevesinde, yalnızca Arap harfleriyle yazılmış, imparator veya kralların figürleri yerine İslâmî ibarelerin yer aldığı yeni bir sikke türü ortaya çıkmıştır. Müslüman toplumların günümüze kadar uzanan para tarihi bu reformla şekillenmiştir (Kato, 2012: 33).

Abdülmelik’ten sonra halifelik makamına gelen Yezîd b. Abdülmelik, Hişâm b. Abdülmelik, Yûsuf b. Ömer es-Sekafî ve Mervân b. Muhammed el-Hımâr, kendi dönemlerinde dirhemlerin ayarı, gümüşün saflaştırılması, sikkelerin büyütülmesi ve darp edilmesi gibi çeşitli düzenlemeler yapmışlardır. Hübeyri, Hâlidî ve Yûsufiyye, Emevîler döneminin en kaliteli sikkeleri arasında sayılmaktadır (Makrîzî, 1940: 58-59).

Şekil 5. 3: Emeviler, Hubeyri dirhemi (Kirman), Yezid bin Abdulmelik, hicri 103.

Kaynak: Zeno, 2010a

Şekil 5. 4: Emeviler, Halidi dirhemi, Hişam bin Abdülmelik, hicri 111, 2,90 gram

Kaynak: Zeno, 2005

Emevîler, dinarın yüksek ve istikrarlı saflık oranını muhafaza etmeyi başarmışlardır. Bu oran, Abdülmelik döneminde % 96'ya kadar çıkarken, Hişâm b. Abdülmelik döneminde (M. 724-743) %98'e ulaşmıştır (Dûrî, 1995: 238).

Makrîzî, Abbâsiler döneminde de sikke reformlarının sürdüğünü belirtir. Abdullah b. Muhammed es-Seffâh'ın Enbâr'da bastırıldığı dirhemler dinar nakışlarına göre işlenmiştir. Ebu Cafer el-Mansur, bu dirhemlerden üç habbe eksiltmiş; oğlu Mehdi ise noktalı yuvarlak sikkeler bastırmıştır. Harun er-Reşid, sikkelerin üzerine kendi ismini yazdırmış ve her birinin ağırlığının yüz miskal olduğunu ifade ettirmiştir (Makrîzî, 1940: 59).

Şekil 5. 5: Abbasiler, Seffah dinarı, Abdullah b. Muhammed es-Seffah, hicri 132, 4,16 gram

Kaynak: Zeno, 2020

Şekil 5. 6: Abbasiler, Seffah dirhemi, Abdullah b. Muhammed es-Seffah, hicri 135, 2,89 gram

Kaynak: Zeno, 2010b

Şekil 5. 7: Abbasiler, Mansur dinar, Ebu Cafer el-Mansur, hicri 137, 4,25 gram

Kaynak: Zeno, 2005b

Makrîzî, Abbâsîler'in "Denanirül-harita" adı verilen iki yüz dinar değerinde olan, yüz dinarlık paralarına da değinmektedir. Bu dinarların üzerinde "Müminlerin emirinin hazinesi (harita) için özel basılmış (darbu'l-haseniye)" ifadesinin yer aldığını ve halifelerin bu dinarları şarkıcılar ve benzeri kimselere bir tür lütuf olarak dağıttığını belirtir (Makrîzî, 1940:60).

Harun er-Reşid döneminde sikke işlerini yürüten es-Sindi b. Şahik'in, dirhemleri dinar ölçüsüne göre darp ettiğini ve Sindi'nin altın ile gümüşü saf hale getirme konusundaki yetkinliğini vurgulayan Makrîzî, bu gelişmelerin dönemin para yönetimine olan etkisini aktarır (Makrîzî, 1940:60).

Şekil 5. 8: Abbasiler, Medinetü's-Salam dirhemi, Harun Reşid, hicri 181, 3,00 gram

Kaynak: Zeno, 2010c

Hicri 191 (miladi 807) yılının Recep ayında, Haşimiye dinarlarında yarım habbe eksiltildiğini ve bu durumun uzun süre devam ettiğini ifade eden Makrîzî, bu dinarların başlangıçta miskaller gibi geçerli olduğunu, ancak bir süre sonra ağırlıklarının asıl değerlerine geri döndürüldüğünü kaydeder (Makrîzî, 1940:61).

Makrîzî, bu dönemde devletin lüks ve israf konusunda aşırıya kaçtığını, bunun da dini ritüeller ve şer'î hükümlerde değişikliklere yol açtığını ileri sürer. Ayrıca, dirhemlerin saflık değerinin düşürülmesinin, Ubeydullah b. Ziyad tarafından gerçekleştirildiği yönünde bir söylentiye yer verir. Bu durumu, "Allah'ın rıza göstermediği birtakım şeyler ihdas ettiler. Bunlardan birisi de dirhemlerin saflığını bozmaktı. Dirhemlerin saflık değerini düşüren, onları züyuf ve katkılı (mağşuş) olarak basan ilk kişinin Ubeydullah b. Ziyad olduğu söylenir. Bunu hicri 64 (miladi 683-684) yılında Basta'dan kaçtığı vakit yaptı." şeklinde aktarır (Makrîzî, 1940:61).

Emeviler ve Abbâsîler döneminde dinar, istikrarlı bir ödeme aracı olarak geniş bir kullanım alanı bulmuş ve genellikle Akdeniz bölgesinde değişim aracı olarak kullanılmıştır. Memlükler döneminde ise 4,25 gram ağırlığındaki dinar, H.829/M.1425'te %20 oranında değer kaybederek, Venedik dukasından biraz daha hafif olan ve Memlüklerin standart altın sikkesi haline gelen 3,4 gram ağırlığındaki Eşrafiye'ye dönüştürülmüştür (Abdullah, 2020: 2).

Tablo 5. 4: Hanedanlar ve Sikke Ağırlıkları

Hanedan	Hükümdar	Darphane (Yıl)	Sikke/Ağırlık	Görsel
Heraklius	Heraklius	Konstantinopolis (610)	Tam solidus/ 4,44g	
Heraklius	Heraklius	Konstantinopolis (613)	Hafifletilmiş solidus/4,25g	
Emevîler	Abdülmelik bin Mervan	Şam (697)	Miskal dinar/ 4,25g	
Abbasîler	Harun Reşid	Mısır (808)	Miskal dinar (cam ağırlığı, sanía)/4,25 g	

Kaynak: American Numismatic Society, ANS, 2019

Tarihî süreçte para standardındaki değişimler ve bunların ekonomik etkileri, ilgili sikkelerin ağırlıkları üzerinden izlenebilmektedir. Tablo 5.4’te her bir sikkeye ait temel bilgiler ve örnek görseller yer almaktadır.

5.2.2.3. Mısır Paraları (Eyyubiler, Fatimiler, Memlükler)

Makrîzî, *İğâse* adlı eserinin üçüncü bölümünde, Mısır’daki alım-satım işlemlerinin büyük ölçüde altınla gerçekleştirildiğini vurgulamaktadır. Mısır’daki harâc tutarlarının tarihsel olarak yalnızca altınla ödenmiş olmasını, bu durumun doğruluğunun kanıtı olarak sunmaktadır: “Mısır’ın, tüm cahili ve İslami devletlerinde satış mallarının değerleri ve iş ücretlerinin ödenmesinde kullanılan para, şimdiye kadar özellikle altın olmuştur. Mısır’ın harâc tutarının gerek şimdi gerekse eski zamanlarda yalnızca altınla ödenmiş olması, bunun doğruluğuna şahitlik etmektedir” (Makrîzî, 1940:62).

Makrîzî, bu tespiti güçlendirmek amacıyla, Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadisi de delil olarak sunmaktadır: “Ebu Hüreyre (ra.) şöyle dedi: Allah Resûlü (sav.): ‘(Bir zaman gelecek) Irak, dirhemini ve kafiz denilen ölçüğünü veremez olacaktır. Şam da müddünü ve dinarını veremez olacaktır. Mısır da irdebb denilen ölçüğünü ve dinarını

veremez olacaktır,' buyurdu" ⁴(Makrîzî, 1940: 62). Bu hadisi, Mısır'da paranın altın olduğunun bir kanıtı olarak sunan Makrîzî, cizye ve zekât gibi vergilerin de altın olarak alındığını belirtmektedir. Altın dinar, temel para birimi olarak işlev görürken, gümüş dirhem ise yardımcı para birimi olmuştur. Gümüşün değerinin düşmesi, pahalılık ve enflasyon oranlarının artmasına yol açmış ve devlet, yeni dirhemler basarak müdahalede bulunmuştur (Mursi, 2021:63).

Nukud adlı eserinde Makrîzî, Haçlıların Mısır'ı istila ettikleri dönemde, memleketin iktisadi durumunun sarsıldığını ancak yine de Mısır'daki sikkelerin Emevi ve Abbâsî oğullarının sikkeleri olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda Tolunoğulları ve Emir Ebul Abbas dönemlerinde Mısır'da *Ahmediye* adı verilen dinarların bastırıldığını ifade etmektedir (Makrîzî, 1998:168).

Makrîzî, gümüşün Mısır'da kap-kacak ve süs eşyası yapımında kullanıldığını, bazen de günlük ev harcamalarında kullanılmak üzere küçük miktarlarda darp edildiğini kaydeder. Mısır'da gümüşten bahsedilmesinin ilk kez Fatımi halifelerinden el-Hakîm Biemrillah (ö. 411/1021) dönemine rastladığını vurgulamaktadır (Makrîzî, 1940:64).

Eyyubilerin Mısır ve Şam'a hakimiyet kurmalarına kadar, bakır paralarla muamele devam etmiştir. Ancak Muhammed el-Kâmil b. el-Adîl'in (ö.635/1238) iktidara gelmesiyle birlikte, H. 622 (1225) yılında yuvarlak dirhemlerin darbedilmesine karar verilmiştir. Mısır halkı tarafından *varik* adı verilen Utuk dirhemleriyle muamele yasaklanmış olsa da bu yasağa uyulmadığı kaydedilmektedir (Makrîzî, 1940:66). Bu dirhemlerin, Eyyubi devleti sonuna kadar popülerliğini koruduğu, sonrasında ise Memlüklerin egemenliği altında altın miktarının azalmasıyla birlikte kullanıldıkları belirtilmektedir. Makrîzî, pahalı malların bu dirhemlerle alınıp satıldığını, tüm mal fiyatlarının ve emek maliyetlerinin bu dirhemlerle ilişkilendirildiğini ifade etmektedir (Makrîzî, 1940:66).

⁴ Müslim, "Kitabü'l-fiten ve eşratis-sa'a", 33 (no:2896); Ebu Davud, "Harâc", 29 (no:3035)

Şekil 5. 9: Kamili Dirhemi, Şam, hicri 622, ağırlık 2,97 gram

Kaynak: Zeno, 2010d

Makrîzî, bakır paraların, yani *fels*lerin, ilk kez el-Kâmil el-Eyyûbi döneminde basılmasının sebebinin, ucuz mallara karşılık bir ödeme aracı ihtiyacından kaynaklandığını, ancak bu bakır paraların altın ve gümüşün yerine geçmediğini vurgulamaktadır (Makrîzî, 1940:67). El-Kâmil'in bu bakır paraların basılmasını onaylamasının hatalı bir karar olduğunu, ancak İbn Haldun'un da para tartışmalarında bakırı göz ardı ettiğini belirtmektedir (Meloy, 2003:193).

Makrîzî, *Nukud* risalesinde, Salahaddin Eyyûbi'nin (ö.589/1193), Nureddin Zengî'nin (ö.569/1174) ölümünün ardından iktidarı devralarak Mısır'daki paraların kaldırılmasını emrettiğini, altın paraların bastırıldığını, siyah dirhemlerin ortadan kaldırıldığını ve yerine Nasiri dirhemini basıldığını belirtmektedir. Ayrıca, Kâmil Nasıruddin'in H. 622/1225 yılında Kamîlî dirhemini bastığını kaydetmektedir (Makrîzî, 1998: 170).

Şekil 5. 10: Eyyubiler, Nasiri dinarı, Salahaddin Eyyubi, hicri 587, ağırlık 3,89 gram

Kaynak: Zeno, 2022

Şekil 5. 11: Eyyubiler, Nasiri dirhemi, Salahaddin Eyyubi, hicri 577, ağırlık 2,76 gram

Kaynak: Zeno, 2025

Felslerin, Eyyubiler ve Memlükler dönemlerinde, özellikle H. 650 (1251-1252) sonrasında yaygın olarak kullanıldığı, gümüş dirhemlerin ise basılmadığı için azaldığı, buna bağlı olarak insanların elindeki gümüşleri süs eşyası olarak kullandıkları belirtilmektedir (Makrîzî, 1940: 70-71).

Makrîzî, Bahri Memlük hanedanının onuncu sultanı el-Adîl Ketboğa (1294-1296) döneminde, etrafındakilerin halka zulmettiğini ve mallara el koyup rüşvet ve adam kayırmada aşırıya gittiklerini ifade etmektedir. Bu dönemde, yeni felslerin darp edilmesiyle birlikte, bu paraların hafifliği nedeniyle halkın onlarla muamelede bulunmaktan kaçındığı bildirilmiştir. Ayrıca, felslerin teraziyle tartılacağı ve bir felsin, iki dirhem ağırlığında olacağı ilan edilmiştir (Makrîzî, 1940:70).

Şekil 5. 12: Memlükler (Bahri) Ketboğa, fels, Adil Zeyneddin Ketboğa ((1294-1296), 2,96 gram

Kaynak: Zeno, 2023

Çerkes kökenli Burci Memlûkler hanedanının ilk sultanı olan ez-Zâhir Berkuk (1382-1389/1390-1399) döneminde, Mahmud b. Ali'nin hazine işlerinden sorumlu olarak, felslerin sayısını artırdığı, kızıl bakır getirmek için adamlarını Frenk diyarlarına gönderdiği ve felslerin ülkede baskın para birimi haline geldiği belirtilmektedir (Makrîzî, 1940:71).

Türklerin iktidara gelmesinin ardından, Eyyubiler zamanında basılan paralar kaldırılmamış, Zâhir Rukneddin Baybars'ın (ö.676/1277) ise *Zahiri* dirhemini bastığı ve bu dirhemın yüzde 70 saf gümüş, yüzde 30 bakır içerdiği kaydedilmektedir (Makrîzî, 1998:171).

Şekil 5. 13: Memlûkler (Burci), Zahiri dirhemi, Zahir Baybars, hicri 665, 2,56 gram

Kaynak: Zeno, 2010e

Zâhirî ve Kâmilî dirhemler, Mısır ve Şam'da Hamevî dirhemlerin ortaya çıktığı H. 781 yılına kadar kullanımda kaldı. İnsanların bu paraların değerine karşı çıkması üzerine, Sultan Berkuk, Mahmud b. Ali'yi üzerindeki sorumlulukları devralacak şekilde ustedar olarak atayarak gümüş dirhemleri iptal ettirdi ve çok sayıda fels bastırıldı. Sultan el-Melik el-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin (ö.824/1421) hicri 817'de Şam'dan gelene kadar bu durum devam etti. Müeyyed, beraberinde çok sayıda Venedik ve Nevruzî dirhemi getirerek, bu paralarla ticaret yapılmasını sağladı ve parasal durumun istikrar kazanmasına yardımcı oldu. H. 818 yılı Safer ayının cumartesi günü, Şevval ayında, Müeyyedi dirhemleri basıldığında, Kahire sokaklarında bu paralarla ticaretin yapılabilmesi için tellallar çağrıldı (Makrîzî, 1998:171).

Şekil 5. 14: Memlükler, Müeyyed dirhemi, el-Müeyyed Şeyh, hicri 818, 1,26 gram

Kaynak: Zeno, 2009

Mısır'ın para sistemindeki köklü değişimler, 15. yüzyılın büyük bir bölümünde ekonomik yapıyı etkilemiş ve M. 1400 civarında bakır paraların ülkenin temel para birimi olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Makrîzî, 1972, c4:165). Bu değişim, borç verenlerin aleyhine, borç alanların ise lehine sonuçlanmış ve M.1429 yılında dirhem değerindeki periyodik değişimlerden birinin ardından borçluların, eski borçlarını daha düşük bir değerle geri ödemeye çalıştıkları bildirilmiştir. Bu durum, hukukçular arasında tartışmalara yol açmış ve Kahire başyargıcının verdiği kararlarla çözülmüştür (Makrîzî, 1972, c4:795).

Bakır para, iç ticaret işlemlerinde neredeyse tek ödeme aracı haline gelmiştir. Ancak, dış ticaretin sürdürülebilmesi için altın ya da gümüş sikkeler gerekmektedir. Miladi 1403 yılında, fülüsün yalnızca ağırlıkla işlem göreceği resmen ilan edilmiştir. Bu karar, fülüsün zamanla kesilme ve dökülme nedeniyle ağırlığının azalmasıyla ilişkilidir. 14. yüzyılda 4,25 gram olan fülüs, 15. yüzyılın başlarına gelindiğinde 1,5 ile 3 gram arasında değişmiştir (Shoshan, 1982:108).

Geç Memlük döneminin önde gelen âlimlerinden Suyûtî (ö.911/1505), miladi 1414 yılında fülüsün bolluğu ve ucuzluğu sonrası dirhem değer kazandığını ve borçlular için borçlarını fülüs cinsinden geri ödemenin zorlaştığını ifade etmektedir (Suyûtî, 2000, c1:96).

5.2.3. Makrizi Dönemindeki Paralar

Makrîzî, Memlükler döneminde tedavülde olan para sistemini altın dinar, gümüş dirhem ve bakır fels olmak üzere üç temel para birimi üzerinden değerlendirmektedir.

Mısır'da kullanılan esas para birimi altın ve gümüş sikkelerdir. Bu sikkelerin ağırlıkları ve değerleri, Makrîzî'nin eserlerinde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Altın ve gümüş dışında bakır ve tunç gibi metaller de para yerine kullanılmış; ancak altın ve gümüş daha değerli ve yaygın oldukları için tercih edilmiştir.

Makrîzî'ye göre altın dinar ve gümüş dirhem, tarihsel ve şer'î delillerle temellendirilmiş meşru ve muteber para birimleri olup, bu ikisinin dışında kalan maddeler gerçek para olarak kabul edilemez.

Makrîzî, altın ve gümüşün bizzat para olmak için yaratıldığını ve bu iki unsur dışında başka metallerin para olarak kullanılamayacağını savunur. Bu yaklaşımı son derece katıdır; zira bakır felslerin tedavülde kalmasının yol açtığı pahalılığı, bu katılığın gerekçesi olarak sunar (Sebhânî, 2001: 342). Ona göre muteber paralar yalnızca altın ve gümüştür ve bu görüşünü çeşitli delillerle destekler. İlk olarak, *İğâse* adlı eserinde yaptığı tarihsel okumalar neticesinde, kadim milletler arasında altın ve gümüş dışında başka bir şeyi para olarak kullanan topluma rastlanmadığını belirtir. Paranın, malların bedelini ve emeğin değerini belirleyen bir ölçü olduğunu ifade eder: “Malların fiyatlarının ve emeğin değerinin tespitinde kullanılan para birimi yalnızca altın ve gümüş olmuştur.” (Makrîzî, 1940: 47).

İkinci olarak, el-Hâfız İbn Asâkir'in (ö.571/1176) *Târîhu Dimaşk* adlı eserinde yer alan “Hatta dinar ve dirhemi ilk bastıran kişinin Hz. Âdem (a.s.) olduğu söylenmiştir” şeklindeki rivayeti, altın ve gümüşün muteber para olduğu görüşüne dayanak olarak kullanır (Makrîzî, 1940: 47). Üçüncü olarak ise, şer'î delillere başvurur. Zekâtla ilgili metinlerde miktarların altın ve gümüş cinsinden belirlenmesini, bu madenlerin muteber para olduğuna bir başka delil olarak sunar: “Allah Resûlü (sav), malların zekâtını da bu esas üzere belirledi. Saf ve katkısız gümüşün her beş ukiyyesinden nüvat olan beş dirhem, her yirmi dinar için de yarım dinarın (verilmesini) zorunlu kıldı.” (Makrîzî, 1940: 51).

Makrîzî, *Nukûd* adlı eserinde tarih boyunca kullanılan çeşitli dinar ve dirhem türlerine de değinir. Ona göre, “En eski zamanlardan beri iki tür sikke kullanılmıştır. Bunlardan biri Sevdâi Vâfiye, diğeri ise Taberiyye-i Utûk'tur. Vâfiyeler, Bâğliye sikkeleridir ve İran dirhemleridir. Bu dirhemlerin her biri bir miskal altına eşittir. (...) Ayrıca Cevrâkiye adı verilen başka bir tür para da mevcuttur. Câhiliye döneminde Araplar,

Cevrâkiye sikkeleriyle Kayserî dinarları adı verilen Rum sikkelerini kullanmışlardır. O dönemde bir miskal gümüşe dirhem, bir miskal altına ise dinar denilmekteydi.” (Makrîzî, 1998: 157).

Makrîzî'nin yaşadığı dönemde dirhem ve dinarın yanı sıra bakırdan yapılmış felsler de tedavülde bulunmaktaydı. Felsler, bronz veya bakırdan üretilmiş olup, Bizans felsleri genellikle bronzdan yapılırken, Şam felsleri daha çok bakırdan üretilirdi (Fehmî, 1964: 29). Makrîzî, felslerin hicri 806 yılından itibaren Mısır'da yaygınlık kazandığını ve farklı bölgelerde kullanılmaya başlandığını belirtir. Ancak alışverişte esas para birimi olarak altın ve gümüşün kabul edildiğini vurgular. Düşük değere sahip ürünlerin alışverişinde fels gibi araçlara ihtiyaç duyulmuş olsa da bu tür metallerin gerçek para olarak görülmediğini özellikle ifade eder (Makrîzî, 1998: 173).

5.2.4. Makrîzî Döneminde Kullanılan Para Kurları

Makrîzî, dönemin parasal sistemini açıklarken, altın, gümüş ve bakır paralar arasında kurulan oranlara dayalı kurları ayrıntılı biçimde analiz ederek, para birimleri arasındaki değer ilişkilerini teorik ve pratik temellere oturtmuştur.

Makrîzî, ilk olarak 100 dirhem saf gümüşün değerinin 5 miskal altına eşit olduğunu belirtmektedir. Bu hesaplamada, $\frac{1}{4}$ dinara eş değer olan darphane ücretleri, vergiler, odun maliyetleri ve çalışan giderleri gibi unsurların etkili olduğunu vurgulamaktadır. Miskal, altın için kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. O dönemde saf gümüş sikkeler dolaşımda olmadığından, dirhem ideal bir gümüş sikke olarak kabul edilmekteydi. Bu bağlamda, belirtilen oranın piyasa koşullarına dayalı bir altın-gümüş oranını yansıtması gerektiği söylenebilir.

Makrîzî, *İğâse* adlı eserinde altın, gümüş ve bakır paralar arasındaki döviz kurlarına dair ayrıntılı bir değerlendirme sunmaktadır:

“Darbedilmemiş ve tağşiş olmayan saf gümüşten her 100 dirhem değer, altın cinsinden 5 miskaldır. Bunların darphanede basılması için gerekli olan bakır ücreti, sultana ödenecek vergi, odun maliyeti, işçilik ücretleri ve diğer masraflar göz önünde bulundurulduğunda, bu maliyetlerin toplamı $\frac{1}{4}$ dinara tekabül etmektedir.” (Makrîzî, 1940:80)

Makrîzî, bu maliyetler çıkarıldıktan sonra, paraların fiyatları üzerinden kurları hesaplamaktadır:

“Bu işlem sonucunda, 100 dirhem saf gümüş, dolaşımdaki sikkelerden $61/4$ yani 150 dirheme denk gelir ki bu da $5 \frac{1}{4}$ miskal altına eşittir. Böylece damgalı altının bir miskali, piyasada dolaşımda olan gümüşten 24 dirheme karşılık gelmektedir. Günümüzde ise altının bir miskali, ‘fûlûs’ olarak adlandırılan bakır sikkeler karşılığında $23 \frac{1}{3}$ rıtl değerindedir. İddialara göre bu miktar, 140 fûlûs dirhemine eşdeğerdir. O dönemde dinarın fûlûs ile değişim oranı bu şekilde belirlenmekteydi.” (Makrîzî, 1940:80-81)

Makrîzî’nin değerlendirmelerinden, onun altın ve gümüş paralar arasındaki üç farklı kur türünü tanımladığı anlaşılmaktadır:

- 1- **Basılmış altın ile saf gümüş arasındaki oran:** 1 miskal altın, 16 miskal saf gümüşe eşittir.
- 2- **Basılmış altın ile gümüş dirhem arasındaki oran:** 1 miskal altın, 24 gümüş dirheme karşılık gelmektedir.
- 3- **Basılmış altın ile hesap dirhemi arasındaki oran:** 1 miskal altın, 140 hesap dirhemine eşittir (Kato, 2012:40).

Bu bağlamda önemli bir mesele, bakır paranın altın ve gümüş ile nasıl ilişkilendirildiğidir. Makrîzî, bakır sikkeleri ‘fels’ olarak adlandırmakta ve bunları hem ağırlık hem de hesap dirhemi cinsinden altın ile ilişkilendirmektedir. Ancak, bu sikkelerin nominal değer üzerinden mi yoksa ağırlık esasına göre mi tedavülde olduğu belirsizdir. (Kato, 2012:40)

Tablo 5. 5: Makrîzî Döneminde Kullanılan Para Kurları

Para Türü	Materyal	Kullanım Durumu	Diğer Paralarla Oranı / Döviz Kuru
Dinar	Altın	Esas para birimi, yüksek değerli işlemlerde kullanılır	1 miskal dinar = 16 miskal saf gümüş 1 miskal dinar = 24 gümüş dirhem 1 miskal dinar = 140 fels dirhemi
Dirhem	Gümüş	Esas para birimi, yaygın kullanımda	100 saf gümüş dirhem = 5 miskal altın (teorik oran) 100 dirhem = 150 darphane dirhemi (pratik oran)

Para Türü	Materyal	Kullanım Durumu	Diğer Paralarla Oranı / Döviz Kuru
Fels (Fülûs)	Bakır / Bronz	Düşük değerli alışverişlerde, yardımcı para olarak kullanılır	1 miskal altın = 140 fels dirhemi veya 23 ¹ / ₃ rıtl fülûs

Kaynak: Makrîzî, 1940; Kato, 2012'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 5.5'ten de anlaşılacağı üzere Makrîzî'nin dönemine ait kur analizleri, üç temel para biriminin (altın dinar, gümüş dirhem ve bakır fels) hem teorik hem de fiili karşılıklarını ortaya koymaktadır. Altın dinar, yüksek değerli işlemler için esas para birimi olup hem saf gümüş hem de basılı gümüş dirhem cinsinden farklı oranlarla ifade edilmiştir. Teorik olarak 1 miskal altın, 16 miskal saf gümüşe eşitlenmişken, pratikte 24 dirhem gümüşe karşılık gelmektedir. Bu fark, darphane masrafları ve piyasadaki reel koşulların etkisiyle oluşan değer kaymalarına işaret etmektedir. Bakır sikkeler ise daha çok düşük değerli işlemlerde kullanılmış ve 1 miskal altının 140 fels dirhemine eşit olması, dönemin fiyat sistemi içinde bakır paranın da belirli bir parasal role sahip olduğunu göstermektedir. Ancak Makrîzî, bakır paraların değerinin nominal mi yoksa ağırlık esaslı mı olduğuna açıklık getirmemektedir. Bu da felsin para sistemindeki yerinin yapısal olarak belirsizliğini koruduğuna işaret etmektedir.

5.3. Makrîzî'ye Göre Paranın Değerindeki Değişimin Sebepleri

Paranın değerindeki değişim hem iktisadî hem de toplumsal etkileri itibarıyla dikkatle incelenmesi gereken karmaşık bir olgudur; Makrîzî, bu olguyu kendi dönemi bağlamında ele alarak, paranın değerini etkileyen yapısal ve beşerî unsurları ayrıntılı şekilde analiz etmiştir.

Makrîzî'nin para ile ilgili değerlendirmeleri, dönemin ekonomik koşulları ve para sistemine dair önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Yaşadığı dönemde Mısır ekonomisi önemli değişimlerden geçmekteydi ve altın ile gümüş sikkelerin ağırlıkları ile değerleri büyük bir titizlikle belirlenmekteydi. O, eserlerinde para sistemine dair kapsamlı açıklamalar yaparak dönemin ekonomik yapısına ışık tutmuş, aynı zamanda zekât ve harâc gibi İslami vergilerin toplanması ve kullanımı konularında da önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu vergilerin doğru şekilde toplanması ve kullanılması, Müslüman toplumların ekonomik istikrarı açısından büyük bir önem arz

etmektedir. Bu bağlamda Makrîzî, vergilerin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için kurumsal yapıların güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Makrîzî, para birimlerinin taklit edilmesi ve değerlerinin düşürülmesi konularında kaygılarını dile getirmiş; tağşiş yoluyla sahte paraların piyasaya sürülmesinin ekonomik açıdan ciddi sonuçlar doğuracağını vurgulamıştır. Bu kapsamda, sikkelerin ağırlığını ve damgasını kontrol etmek amacıyla kurulan resmi kontrol merkezlerinin önemine dikkat çekmiştir. Para değerine ilişkin değerlendirmeye geçmeden önce, Makrîzî'nin yaşadığı dönemdeki para arzının oluşumuna ve hâkim olan para sistemine dair tespitleri önemlidir.

Makrîzî'ye göre, Sultan Ez-Zâhir Berkuk (ö.801/1399) öldüğünde halkın elinde üç farklı para birimi bulunmaktaydı. Bunlardan en yaygın olanı fûlûs idi ve tedavülde baskın para birimi konumundaydı. İkinci sırada, felslere göre daha az miktarda bulunan altın yer almakta, gümüş ise dolaşımdan neredeyse tamamen çekilmiş durumdaydı. Bu durum, bir altın dinar karşılığında otuz gümüş dirhem verilmesine yol açmıştı. Ancak zamanla altın halkın elinde yaygınlaşmış, felsler ise daha da artmıştır (Makrîzî, 1940:71).

Makrîzî, *Sulûk* adlı eserinde felslerin ağırlıklarına göre değil, sayılarına göre değerlendirildiğini, Kâmilî dirhemde 24 fels bulunduğunu, fakat zamanla felslerin ağırlığının düşürüldüğünü ve Ez-Zâhir Berkuk döneminde tedavüldeki baskın para haline geldiğini belirtmektedir. Sonraki süreçte devlet yetkilileri felslerin ağırlığını tekrar düşürmüş, Sultan Yelboğa es-Sâlimî H. 807 yılında halkın belirlenen ölçülerdeki felslerle muamele etmesini emretmiştir. Neticede felsin bollaşması altın dinarın değerini artırmıştır (Makrîzî, 1972, c. 4:306).

Gümüşe dair olarak Makrîzî, Sultan Salâhaddin Eyyûbî'nin H. 583'te bastırdığı Nâsırî dirhemi, Sultan el-Kâmil Nâsıruddîn'in H. 622'de bastırdığı Kâmilî dirhem ve Sultan Zâhir Baybars'ın bastırdığı Zâhirî dirhem gibi örnekleri zikretmektedir (Makrîzî, 1998:170-171).

Makrîzî, altın ve gümüşe dayalı para sistemine geri dönülmesi gerektiğini ifade ederken, felslerin yalnızca bir dirhem altındaki malların alım-satımında kullanılabileceğini vurgular (Makrîzî, 1940:66). Ancak felslerin aşırı basımı bir dizi

olumsuz sonucu beraberinde getirmiştir. Bunlar arasında dış piyasada değer kaybı, fiyat ve ücretlerin fels bazında belirlenmesi ve paranın değerinin düşmesi gibi etkiler yer almaktadır. Örneğin, “Sağr-ı İskenderiyye’de bir miskal altın üç yüz fülus dirheme ulaştı.” (Makrîzî, 1940:72). Ayrıca tüccarların, kırmızı bakırın ucuz olması sebebiyle felsleri dış ülkelere ihraç etmeye başladıkları belirtilmektedir (Makrîzî, 1972, c. 4:794).

Makrîzî’ye göre altının değer kazanmasının diğer sebepleri arasında, devletin vergi ve kamulaştırma bedellerini yalnızca altın üzerinden tahsil etmesi nedeniyle altına yönelimin artması, Mısır dinarının 230 fels dirhemden 260’a çıkması (Makrîzî, 1972, c. 4:385–86) ve devletin altın fiyatlarını yükseltmesiyle halkın altını daha kıymetli ve ulaşılması zor bir varlık olarak görmesi yer almaktadır. Örneğin, buğday fiyatının 80 fels dirhemden 100 fels dirheme çıkması da bu sürecin etkilerinden biridir (Makrîzî, 1972, c. 4:27-28).

Makrîzî, felslerin üç aşamada gelişim gösterdiğini ifade etmektedir: Başlangıçta sadece yardımcı para olarak kullanılan felsler, daha sonra aşırı basımla değer kaybetmiş, nihayetinde tağşiş süreciyle birlikte ekonomik istikrarı tehdit eder hale gelmiştir. Bu süreçte Eyyûbî ve Memlûk sultanlarının müdahaleleri önemli rol oynamış, özellikle Ez-Zâhir Berkuk döneminde kırmızı bakır ithaliyle fels üretimi artmış ve gümüş dirhem piyasadan çekilmiştir. Makrîzî, bu gelişmeyi sultan ve çevresinin lüks harcamalarıyla ilişkilendirmektedir (Makrîzî, 1940:67,71; Sekine, 2015:260).

Sonuç olarak, Makrîzî, para sisteminde yaşanan sorunları çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Özellikle felsin aşırı basımı ve tağşiş gibi uygulamaların ekonomik istikrarsızlığa yol açtığını vurgulayan Makrîzî, altın ve gümüş gibi sağlam para birimlerine dayalı bir sistemin gerekliliğini savunmuştur. Ayrıca kamusal denetimin güçlendirilmesi ve felsin yalnızca yardımcı para olarak sınırlandırılması yönündeki önerileri, yalnızca kendi dönemi için değil, modern iktisat politikaları açısından da tarihî bir perspektif sunmaktadır. Bu yönüyle Makrîzî, parasal istikrarsızlığın sosyal ve ekonomik yapıya etkilerini bütüncül biçimde analiz eden önemli bir iktisat düşünürü olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 5. 6: Makrîzî'ye Göre Paranın Değerindeki Değişim

Kategori	Açıklama / Örnek
Dönemdeki Para Türleri	- Fülûs (fels): En yaygın para birimi - Altın: Daha az bulunur ama değerli - Gümüş: Nadir, dolaşımdan büyük ölçüde çekilmiş
Felsin Başlangıç Rolü	Yardımcı para birimi olarak, düşük değerli malların alım-satımı için
Felsin Yaygınlaşma Süreci	- Aşırı basım - Sayıya göre değerlendirme - Devlet müdahalesi
Değer Kaybının Nedenleri	- Aşırı fels basımı - Tağşiş (ayarsız para) - Devletin altın üzerinden vergi tahsili - Altına yönelim ve kamusal harcamalar
Ekonomik Sonuçlar	- Fiyatların yükselmesi (enflasyon) - Altın ve gümüşün değer kazanması - Mal ve ücretlerin fels cinsinden belirlenmesi
Devlet Müdahaleleri	- Fels ağırlığının düşürülmesi - Altınla vergi alınması - Resmî kontrol merkezlerinin oluşturulması
Ticaretin Etkilenmesi	- Tüccarların felsleri mal gibi ihraç etmesi (bakır olarak) - Değerli metallerin piyasadan çekilmesi
Makrîzî'nin Önerileri	- Altın ve gümüş sistemine dönmeli - Fels sadece yardımcı para olmalı - Kurumsal düzenlemelerle denetim artırılmalı

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1972, 1998'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

5.4. Klasik Fıkıh Kaynaklarında Para Sınıflandırması ve Makrîzî'nin Görüşü

Klasik İslam fıkıh kaynaklarında para hem mahiyeti hem de işlevi bakımından ayrıntılı şekilde incelenmiş ve zamanla "hilkaten" (öz itibarıyla) ve "ıstılahî" (örfen kabul gören) olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmıştır. Bu ayırım, yalnızca teorik bir tasnif değil; aynı zamanda İslam toplumlarının para politikalarının ve piyasa uygulamalarının şekillenmesinde etkili bir faktör olmuştur (Barakât, 2006:24). Klasik

dönem fakihleri ve tarihçileri, para konusunu özellikle fikhî meselelerle bağlantılı olarak değerlendirmiştir. Gazzâlî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim ve İbn Âbidîn gibi fakihler ile İbn Haldun ve Makrîzî gibi tarihçiler bu alanda önemli katkılar sunmuştur (Mısırî, 1990:93).

Fakihlerin paraya ilgisi; faiz, sarf (döviz alım satımı), mal bedelleri, selem akdi, şirket, mudârebe, diyet, zekât ve hırsızlık nisabı gibi meselelerle yakından ilgilidir. Paranın mübadele aracı ve değer ölçütü olması, şerîatin adalet ilkesiyle doğrudan örtüştüğü için bu konunun fikhî boyutu oldukça gelişmiştir (Mısırî, 1990:93).

Hilkaten para, doğasında değer barındıran ve bu özelliği dolayısıyla para olmaya uygun kabul edilen araçları ifade eder. Altın (dinar) ve gümüş (dirhem), tarih boyunca içsel değer taşıyan metaller olarak bu sınıfa girmiştir. Gerek İslam öncesi toplumlarda gerekse Hz. Peygamber döneminde fiilen para olarak kullanılan bu iki maden, servet biriktirme, mehir belirleme, zekât nisabı gibi pek çok muamelede referans ölçüt olarak benimsenmiştir (Mısırî, 2013:16). Kur'an'daki Tövbe Suresi 34. ayette ve Kehf Suresi 19. ayette geçen ifadeler de altın ve gümüşün para olarak kullanımına dolaylı delil teşkil etmektedir (Şerbâsî, 1981:476).

Klasik fakihlerin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Gazzâlî, altın ve gümüşü "Allah'ın insanlar için yarattığı iki asli mal" olarak nitelerken; İbn Haldun, bu madenleri servet birikiminin ve kıymet ölçümünün temel aracı olarak tanımlar. İbn Teymiyye ise altın ve gümüşün kullanımının meşru ve zorunlu olduğunu, bu madenlerin tağşışine karşı açık bir duruş sergilenmesi gerektiğini ifade eder (Gazzâlî, 1985, c. 4:88-91; İbn Haldun, 2013:353; İbn Teymiyye, 1987, c. 19:251-252).

Bununla birlikte bazı alimler, özellikle İbn Teymiyye, İbn Kayyim ve İbn Hazm, para olmanın altın ve gümüşle sınırlandırılmayacağını, toplumun genel kabulüne bağlı olarak farklı unsurların da mübadele aracı olabileceğini savunmuştur (Mısırî, 1990:95). İbn Miskeveyh ise parayı değer ölçüm aracı olarak tanımlamış, altını ise herkes için geçerli ve güvenilir bir mübadele aracı olarak öne çıkarmıştır (Miskeveyh, 1964:29).

Makrîzî'nin para anlayışı da bu bağlamda değerlendirilebilir. Ona göre, altın ve gümüş doğaları gereği para niteliği taşır ve bu nedenle hilkaten para sayılmalıdır. Bu anlayış, yalnızca teorik bir çerçeve değil; aynı zamanda Memlûk döneminde yaşanan

ekonomik krizlere karşı sunduğu çözüm önerilerinin temelini oluşturur. Makrîzî, tağşiş edilmiş bakır paraların (fels) yaygınlaşmasını krizin başlıca sebeplerinden biri olarak görmüş ve altın-gümüş temelli para sistemine dönüşü savunmuştur. Dolayısıyla, hilkaten para fikri, Makrîzî'nin sadece teorik değil, aynı zamanda pratik ve iktisat politikası temelli bir yaklaşımdır.

Makrîzî, paranın Hz. Âdem zamanından itibaren altın ve gümüş olarak kullanıldığını belirtir. Ona göre, gerçek para bu iki madene dayanmalı; çünkü İslam alimleri de parayı genellikle bu şekilde tanımlamıştır. Paranın hesap birimi ve mübadele aracı olarak görülmesine rağmen, değer saklama fonksiyonu İslam düşüncesinde çoğunlukla ikinci planda kalmıştır (Kalkan, 2022:74-75).

İstilahî para ise, doğasında değil; toplumun örf ve teamüllerine ya da devletin iradesine bağlı olarak para olarak kabul edilen araçları ifade eder. Bu kategoriye giren araçlar arasında bakır (fels), kâğıt para, tuz, buğday, kürk gibi mallar da yer alabilir (Şâmî, 2017:61). Bu tür paralar genellikle altın ve gümüşün kıtlaştığı ya da devletin mali baskı altında kaldığı dönemlerde piyasaya sürülmüştür. Emevî ve Abbâsîler dönemlerinde belirli aralıklarla kullanılan fels, Makrîzî'nin yaşadığı Memlûkler döneminde yaygın biçimde tedavüle sokulmuş, bu durum ise para arzında artışa ve enflasyona yol açmıştır.

Makrîzî, istilahî paralara mesafeli yaklaşmakla birlikte, düşük hacimli işlemler için sınırlı miktarda fels basımına karşı çıkmamıştır. Ancak özellikle tağşişin yaygınlaştığı ve felsin gerçek para yerine geçmeye başladığı durumlarda sert eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre, ekonomik istikrarın sağlanması için paranın içsel değere sahip olması elzemdir.

İslam hukukunda para yalnızca belirli bir madenle sınırlanmamış; devletin ve toplumun genel kabulüne dayalı olarak başka unsurların da para olarak işlev görebileceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda “revaç” kavramı, para olmanın temel ölçütü olarak değerlendirilmiştir. Zekât, ribâ ve selem gibi birçok fikhî meselede bu kavram kritik bir rol oynamaktadır (Avâdî, 2022:7).

Nitekim, paranın mübadele aracı olması düşüncesi zamanla daha da öne çıkmış; doğrudan takas yerine nakdî mübadele sistemi teşvik edilmiştir. Altın ve gümüş

arzının sınırlı olması nedeniyle daha küçük işlemler için düşük değerli bakır felslerin tedavüle sokulduğu görülmüştür. Ancak bu tür paralar, başlangıçta yalnızca yardımcı nitelikte düşünülmüştür (Sebhânî, 1998:5).

Tarih boyunca emtia paraların yerini itibari (istilahî) paraların almasıyla, taşıma uygulamaları da artmıştır. Gümüş dirhemler düşük kaliteli madenlerle karıştırılmış; felsler ise esas para birimi hâline getirilmiştir. Nicholas Oresme, De Moneta (Para Hakkında) adlı eserinde, siyasi otoritelerin parayı taşıma ederek gelir elde etme çabalarının bireylerin mülkiyetine zarar verdiğini ve enflasyona yol açtığını belirtmiştir (Şahin, 2019).

İstilahî paraların değeri büyük ölçüde devletin gücüne ya da toplumun örfi kabulüne dayandığı için, ekonomik dalgalanmalara karşı daha kırılgan yapıdadır. Buna karşın, altın ve gümüş gibi emtia paralar bu tür dalgalanmalardan görece daha az etkilenmektedir. Bu bağlamda, Makrîzî'nin altın ve gümüş dışındaki unsurları gerçek para olarak kabul etmemesi tutarlıdır.

Öte yandan, İbn Teymiyye, fels gibi para türlerinin rayiç olduğu durumlarda “semen” (para) hükmünü taşıyabileceğini ifade etmiş, devletin adil davranması ve para basımını çıkar aracı hâline getirmemesi gerektiğini vurgulamıştır. (İbn Teymiyye, 1987, c. 29:469).

Bu yönüyle, İbn Teymiyye'nin görüşü, Makrîzî'nin ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik daha katı tavrından ayrılmaktadır.

Makrîzî, istilahî paraların kullanımını doğrudan zulümle ilişkilendirerek bunların sadece piyasa dengesini bozmakla kalmadığını, aynı zamanda toplumda adalet duygusunu da zedelediğini savunur. Nitekim onun eserlerinde sıkça vurguladığı üzere, bakır paranın tedavülünün genişletilmesi halkı fakirleştirmiş, maaşların reel değerini düşürmüş ve ticaret hacmini daraltmıştır. Bu nedenle Makrîzî, istilahî para yerine altın ve gümüşe dayalı sağlam bir para sistemini savunmuş ve bu yaklaşımıyla birçok klasik fakihden ayrılmıştır.

Tablo 5. 7: Klasik Fıkıh Kaynaklarında Para Sınıflandırması ve Makrîzî'nin Görüşü

Kriterler / Özellikler	Hilkaten Para	Istılahî Para
Tanım	Özünde (yaratılış itibarıyla) para olma niteliği taşıyan madenler	Örf, teamül veya devlet iradesiyle para olarak kabul edilen araçlar
Ana Unsurlar	Altın (dinar), Gümüş (dirhem)	Fels (bakır para), kâğıt para, buğday, tuz, kürk vb. mallar
Değer Kaynağı	Fiziksel ve içsel değere sahip	Toplumun veya devletin mutabakatıyla değer kazanır
Tarihi Kullanımı	İslam öncesi, Hz. Peygamber dönemi ve klasik İslam dönemlerinde yaygın	Altın/gümüş kıtlığı veya kriz dönemlerinde ikame para olarak
İslam Alimleri Görüşü	Gazzâlî, İbn Haldun, Makrîzî: Altın ve gümüşün yaratılış itibarıyla para olduğunda ittifak	İbn Teymiyye, İbn Kayyim, İbn Hazm: Değişim aracı olabilen her şey para olabilir
Kur'ân Referansı	Tövbe 34 (altın-gümüş biriktirme), Kehf 19 (el-verik = gümüş dirhem)	Yok, fakat teamül ve maslahat çerçevesinde meşru kabul edilmiştir
Fıkıhî İşlevleri	Mehir, zekât nisabı, diyet, ribâ, selem, şirket, hırsızlık cezaları gibi pek çok alanda referans ölçüt	Zekât, ribâ, selem gibi konularda "revaç" (piyasa geçerliliği) şartına bağlı
Makrîzî'nin Değerlendirmesi	Hilkaten para sistemine dönüşü kriz çözümü olarak savunur; ekonomik istikrarı bununla ilişkilendirir	Felsin taşıması ve aşırı kullanımını enflasyonun başlıca nedeni olarak görür
Modern İktisatla Karşılaştırma	Mal para (commodity money) anlayışıyla örtüşür	Kâğıt ve itibari para (fiat money) ile benzerlik taşır, ancak Makrîzî tarafından eleştirilmiştir
İktisadî Sonuçlar	İstikrar ve değer koruma sağlar	Tağış ve aşırı arz nedeniyle enflasyona, güvensizliğe ve krizlere yol açabilir

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1998; Mısrî; 1990, 2013; Barakat, 2006; Sebhani, 1998; Şahin, 2019'dan esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

5.5. Klasik Fıkıh Kaynaklarında Paranın Değerindeki Değişim ve Makrîzî'nin Görüşü

Klasik fıkıh literatüründe ve İslam âlimlerinin iktisadî düşüncelerinde, paranın değerindeki istikrar, ekonomik düzenin ve toplumsal adaletin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir.

Müslüman ilim adamları, paranın istikrarını koruma hususunda büyük bir hassasiyet göstermişlerdir. Bu bağlamda İbn Teymiyye, madeni paranın içsel (külçe) değeri ile piyasa satın alma gücünün örtüşmesi gerektiğini savunmuş ve kimsenin madeni paraları eriterek, metali satarak ya da tekrar para haline getirerek haksız kazanç sağlamaması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, bir paranın nominal değerinin içsel değerinden yüksek belirlenmesi, halkı bu parayı altın, gümüş veya diğer değerli mallarla takas etmeye yöneltecek; bu da paranın değer kaybetmesine, enflasyonun artmasına ve kalpazanlık faaliyetlerinin çoğalmasına neden olacaktır. Ayrıca, para basım maliyetlerinin madeni paranın değerine dâhil edilmemesi, bu maliyetin doğrudan devlet hazinesi tarafından karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Bu yaklaşım, para biriminin gerçek piyasa değerini ve istikrarını korumayı; böylece enflasyonist eğilimleri önlemeyi hedeflemektedir (İbn Teymiyye, 1963: 469).

Makrîzî ise, paranın değer kaybı ve enflasyon üzerine daha ayrıntılı ve tarihsel temelli bir değerlendirme sunar. Ona göre, kendi döneminde altın ve gümüş gibi sağlam para birimlerinin yerini sınırsız biçimde tedavüle sokulan bakır paralar (fulûs) almıştır. Nitekim Makrîzî, Zahir Berkuk döneminde (1382–1399) Üstâdâr (alim memuru: DÎA, Üstâdüddar maddesi) Muhammed bin Ali'nin, kar etme ve servet biriktirme amacıyla piyasadaki bakır para miktarını artırdığını belirtir. Bu doğrultuda, Avrupa'dan bakır ithal ettirmiş ve darphaneyi belirli bir bedel karşılığında kendi adına işletmeye başlamıştır. Sonuç olarak büyük miktarda bakır para piyasaya sürülmüş ve fulûs, piyasanın hâkim para birimi hâline gelmiştir (Makrîzî, 1940: 71).

Makrîzî'nin çağdaşı olan Esedî (ö. 854/1450'den sonra), genel fiyat artışlarının sadece para biriminin değer kaybından değil, tahılın pazara ulaşımının engellenmesi, satıcıların tahılları istiflemesi ve bazı bölgelerde tekellerin oluşması gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabileceğini ifade etmektedir (Esedî, 1967: 143-144). Esedî ayrıca, ekmek fiyatlarındaki değişimleri temel alarak enflasyon oranını hesaplamaya

çalışmıştır. Eğer farklı mal kalemlerini içeren bir sepet oluşturmuş olsaydı, enflasyon ölçümüne dair öncü bir iktisatçı olarak değerlendirilebilirdi.

Bu bağlamda, klasik kaynaklarda madeni paraların değerindeki değişimler genellikle dört başlık altında incelenmiştir: kesâd (değersizleşme), inkıtâ (tedavülden kalkma), galâ (değer artışı) ve rahs (değer düşüşü). Bu tasnif hem iktisadî analiz hem de fikhî değerlendirme açısından paranın istikrarını sağlamanın ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

5.5.1. Kesâd (Tedavülden Kalkma)

Kesâd, sözlük anlamıyla “harcamanın zıttı, tükenme, geçersiz ve kıymetsiz olma, rağbetin azalması nedeniyle kullanım dışı kalma” şeklinde tanımlanmaktadır (İbn Manzûr, 1993, c.3: 380).

Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi, (1853-1935) kesâdı, paranın tüm ülkede tedavülden kalkması ve artık alım-satım işlemlerinde kullanılmaması olarak tanımlarken (Efendi, 1332, c.1: 340), İslâm hukukçuları ise bu durumu, “paranın tamamen dolaşımdan çekilmesi ve kullanımının sonlanması” olarak açıklamaktadırlar (Bayındır, 1983: 22; Erdoğan, 1993: 242). Bu, bir devletin söz konusu para birimiyle işlemleri durdurması ve diğer devletlerin de bu parayı kabul etmemesi durumunda gerçekleşir (Karaman, 1991, c.2: 239).

Fukahâ, kesâdı ikiye ayırmaktadır: Kesâd-ı Âm (Genel Kesâd) ve Kesâd-ı Mahallî (Yerel Kesâd) (Berhamati, 2015: 147). Genel Kesâd, uluslararası düzeyde kullanılan bir para biriminin tedavülden kaldırılması ve yerine yeni bir para biriminin ikame edilmesi anlamına gelirken, Yerel Kesâd yalnızca belirli bir ülke içinde paranın kullanımının sona ermesini ifade etmektedir (Hasan, 1999: 349).

Kesâd kavramı, genellikle altın ve gümüş gibi içsel değere sahip paralardan ziyade, nominal değeri olan fulûs gibi paralar için geçerlidir. Çünkü altın ve gümüş, içsel değerlerini korumaktadır. Bu bağlamda, kesâd ya devlet otoritesinin kararıyla ya da toplumsal teamüllerin etkisiyle gerçekleşebilir (Sebhânî, 1998: 6).

5.5.2. İnkıtâ (Piyasadan Çekilme)

İnkıtâ, sözlükte “iki şeyin birbirinden ayrılması, kesilmesi, sona ermesi, vaktinin gitmesi, konuşan kişinin susup konuşmasına devam etmemesi” gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1993, c.8: 279).

Fukahâya göre, paranın inkıtâsı, piyasada artık bulunmaması ve bireylerin ticari işlemlerinde bu paraya ulaşamaması durumudur (Hammad, 2008: 87). Bu, paranın dolaşımdan çekilmesi, piyasadan kaybolması veya yetkili merci tarafından tedavülden kaldırılması sonucu ortaya çıkabilir. Tarihsel süreçte, siyasi değişimler veya devletlerin yıkılmasıyla tedavülden kalkan birçok para birimi bu kapsamda değerlendirilmektedir (Habergetiren, 2017: 8).

Savaşlar, doğal afetler veya diğer olağanüstü hâller nedeniyle, bireyler ellerindeki güçlü ve değerli para birimlerini daha sonraki dönemlerde kullanmak amacıyla saklayabilirler. Bu tür durumlarda, piyasada daha zayıf ve düşük değerli paralar dolaşıma girerken, sağlam ve değerli paralar piyasadan çekilir. Bu olgu, ekonomi literatüründe Gresham Yasası olarak bilinen “kötü para iyi parayı kovar” kuralıyla açıklanabilir (Habergetiren, 2017: 9).

Bu bağlamda, klasik fıkıh kaynaklarında paranın değerindeki değişimler ayrıntılı biçimde ele alınmış ve özellikle enflasyon, değer kaybı ve para arzı konularına yönelik çeşitli çözüm önerileri geliştirilmiştir.

5.5.3. Galâ (Değer Yükselmesi)

Paranın değerindeki değişim, en genel ve yaygın biçimiyle galâ olarak adlandırılmaktadır. Bu terim, sözlüklerde "haddi aşma, büyüme, ileri gitme" ve "kıymetinin ve fiyatının yükselmesi" gibi anlamlarla tanımlanır (İbn Manzur, 1993, c15:131).

İsfahani, "guluv" teriminin "haddi aşmak, taşkınlık, kaynamak" anlamlarına geldiğini ifade etmiş ve fiyatlar söz konusu olduğunda "galâ", değer ve mertebe söz konusu olduğunda ise "guluv" teriminin kullanıldığını belirtmiştir (İsfahani, 2012:763).

Terim olarak gala, paranın kıymetinin artması, piyasada para miktarının azalmasıyla ortaya çıkan bir durumu tanımlar. Fukaha tarafından ise, dirhem ve dinar açısından paranın değerinin yükselmesi olarak kabul edilmiştir (Efendi, 1332, c1:340).

Kur'an-ı Kerim'de de benzer anlamlarla kullanılmıştır:

- "Ey Ehli Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin." (Nisa, 171)
- "Sıcak suyun kaynaması gibi." (Duhan, 45)

Makrîzî, *İğâse* adlı eserinde gala kavramını, iktisadi krizlerin en önemli sonuçlarından biri olarak ele almış, Mısır'daki arz-talep dengesinin bozulmasına bağlı olarak yaşanan kıtlıkların en belirgin unsuru olarak işlemiştir.

Allouche, *İğâse*'yi tercüme ettiği eserinde gala terimini kıtlık anlamında kullanmış olsa da Arapçada bu kavram doğrudan bu anlamı taşımamaktadır (Allouche, 1994:7-12).

5.5.4. Rahs (Değer Kaybetme)

Sözlüklerde "rahs" veya "ruhs" terimi, "ucuzlama, değersizleşme, fiyatın düşmesi" anlamlarına gelir. Bu kavram, dinar ve dirhem açısından paranın değer kaybetmesi olarak tanımlanır (İbn Manzur, 1993, c7:40).

Terim olarak rahs, paranın değer kaybetmesi, artan mal fiyatları karşısında paranın yetersiz kalması şeklinde tanımlanmıştır. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hukkam* adlı eserinin 153. maddesinde, "semeniyeti" satış sırasında tarafların karşılıklı rızasıyla belirlediklerini ifade etmiş ve bu fiyatın ürünün gerçek değeriyle örtüşmesi gerektiğini belirtmiştir (Efendi, 2003, c1:125).

Kadı Abdulcebbar, rahsın sebeplerini şu şekilde sıralamaktadır: Bir malın ihtiyacı karşılamayacak derecede az olması, talebin azalması, insanların veba veya açlık gibi nedenlerle ölmeleri, geleceğe dair kötü öngörüler nedeniyle tüketicilerdeki korkular ve nihayetinde rahsın Allah'tan ve üreticilerden kaynaklanabileceği ifade edilmiştir (Abdülcebbar, 1965, c11:56).

Her ne kadar İslam çağlarındaki fukahaların eserlerinde doğrudan "enflasyon" kavramı kullanılmamış olsa da bu durum *rahsu'n-nukud* (paranın ucuzlaması) şeklinde ifade edilmiştir. Günümüzde enflasyon ve deflasyon olarak bilinen bu değer kaybı, o dönemde "galâ" (pahalılık) ve "rahs" (ucuzluk) terimleriyle tanımlanmıştır (Hariri, 1994:343).

Fukaha, altın, gümüş ve tağşişe az maruz kalan paralarda gala ve rahs'ın meydana gelmeyeceği konusunda icma etmiştir. Altın ve gümüş, "hılkiyye" yani yaratılış

itibarıyla para olarak kabul edilir. Bu paralara yapılan ödemeler "misli" ödeme olarak kabul edilir (Kesani, 1986:242), (İbn Abidin, 2014, c2:62).

Tablo 5. 8: Klasik Fıkıh Kaynaklarında Paranın Değerindeki Değişim

Kavram	Tanım	Sebeup/Sonuç
Kesâd	Paranın tedavülden tamamen veya kısmen kalkması	Devlet kararı, toplumsal teamül, rağbet azalması
İnkıtâ	Paranın piyasada bulunmaması veya dolaşımdan çekilmesi	Savaş, siyasi değişim, doğal afet, birikim eğilimi → Gresham Yasası
Galâ	Paranın değer kazanması, fiyatların artması	Para arzının azalması, kıtlık, kriz → enflasyon
Rahs	Paranın değer kaybetmesi, ucuzlaması	Para arzının artışı, güven kaybı
İbn Teymiyye	Paranın içsel değeriyle nominal değerinin örtüşmesi gerektiği, devletin basım maliyetini karşılaması gerektiği	Değer-fiyat örtüşmezse enflasyon ve kalpazanlık artar
Makrîzî	Fulûs'un aşırı arzı nedeniyle enflasyon ve değersizleşme süreci	Devlet adamlarının (ör. Muhammed b. Ali) çıkar odaklı para politikaları
Esedî	Enflasyonu çok boyutlu sebeplerle açıklar (para, tahıl arzı, tekel vb.)	Ekmek fiyatlarını izleyerek erken dönem enflasyon ölçüm girişimi

Kaynak: Makrîzî, 1940; Esedi, 1968; İbn Teymiyye; 1963; Efendi, 2003; İbn Manzur, 1993; Kesani, 1986; İbn Abidin, 2014'ten esinlenerek geliştirilmiştir.

Tablo 5.8'de özetlendiği üzere bu bölümde klasik fıkıh literatüründe paranın değerindeki değişimlerin nasıl kavramsallaştırıldığı ve iktisadi sonuçlarıyla birlikte nasıl ele alındığı sistematik bir biçimde sunulmuştur. Özellikle İbn Teymiyye ve Makrîzî'nin para politikalarına dair ileri düzeyde tahlilleri, dönemlerinin çok ötesinde bir ekonomik bilinç sergilemektedir.

İbn Teymiyye'nin içsel değer vurgusu, modern dönemdeki "commodity money" (emtia parası) ve enflasyonla mücadele politikalarıyla örtüşmektedir. Paranın reel değerini korumanın yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal bir

sorumluluk olduğuna yönelik yaklaşımı, onun sistemli bir iktisadi anlayışa sahip olduğunu gösterir.

Makrîzî ise özellikle bakır paranın (fulûs) aşırı arzına dayalı olarak yaşanan parasal genişlemeyi ve bunun yol açtığı değer kaybını ayrıntılı bir şekilde analiz eder. Bu yönüyle onun tespitleri, parasal enflasyonun nedenlerini erken dönem tarihî bir bağlamda ortaya koyar ve bugünkü monetarist yaklaşımlarla benzerlik arz eder.

Esedî'nin fiyatlar genel seviyesindeki değişimleri, özellikle ekmek fiyatları üzerinden izlemeye çalışması, erken dönem bir fiyat endeksi oluşturma çabasını andırmaktadır. Bu ise klasik fıkıh düşüncesinde iktisadî gözleme dayalı düşünme biçimlerinin gelişkinliğini ortaya koyar.

Son olarak, *kesâd*, *inkitâ*, *galâ* ve *rahs* gibi teknik terimlerle yapılan sınıflandırmalar, İslam hukukçularının sadece normatif değil, aynı zamanda tanımlayıcı ve analitik yönlerinin de güçlü olduğunu göstermektedir. Bu kavramların bugünkü iktisat literatürüyle karşılaştırmalı olarak yeniden yorumlanması, İslam iktisadı literatürüne ciddi katkılar sağlayabilir.

5.5.5. Gizli Vergileme Yöntemi Olarak Tağşiş Sorunu

Arapçada "aldatma" anlamına gelen *g-ş-ş* (غ-ش-ش) kökünden türeyen "tağşiş" terimi, madeni paranın muhtevastaki madenlerin cinsi ve ağırlığının değiştirilerek paranın üretim maliyetinin düşürülmesi sürecini ifade eder. Bu işlem, belirli bir miktarda hammaddeden üretilen paranın nominal değerinin artırılması ve daha fazla senyoraj geliri elde edilmesi amacıyla yapılır (Şahin, 2019).

Tağşişin sıkça uygulanmasının temel nedeni, bunun gizli bir vergileme yöntemi olarak işlev görmesidir. Ekonomistler, bu durumun mal ve hizmetlerin fiyatlarında genel bir artışa neden olduğunu belirtmektedirler. Keynes, bu süreci şu şekilde değerlendirmiştir: "Bir toplumun temelini altüst etmek için parayı bozmaktan daha sinsi ve kesin bir yol yoktur. Bu süreç, iktisadın tüm gizli kanunlarını yıkım uğruna harekete geçirmekte ve bunu milyonda bir kişinin bile teşhis edemeyeceği bir şekilde gerçekleştirmektedir" (Keynes, 1919:112).

Tağşiş sorununa değinen önemli bir diğer isim ise Nicholas Oresme'dir. Oresme, tağşişin faizcilikten çok daha kötü bir iş olduğunu savunmaktadır. Ona göre, faizcilik

kutsal kitapta haram kılınmış olmakla birlikte, yine de tarafların rızasına dayalı ve zaruri durumlarda meşru görülebilen bir işlem olarak kabul edilebilir. Faizli işlem, faiz geliri elde eden taraf kadar faiz ödeyen taraf için de bir ölçüde fayda sağlayabilir. Ancak tağşişte rıza söz konusu değildir. Bu işlem, tamamen tek taraflı olarak yapılmakta ve muhataplar aldatılmaktadır. Alternatif bir paraya yönelme şansı olmayan kitleler mağdur edilmekte ve mülkiyetleri alenen gasp edilmektedir (Johnson, 1956: 27-28).

Geçmişte madeni paranın kıymetinin azaltılmasıyla elde edilen kazanç, günümüzde merkezi kâğıt para basımı ile aynı nitelikte iktisadi sonuçlar doğurur. Her iki durumda da para üreticilerinin senyoraj gelirini, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi pahasına artıran adaletsiz bir servet transferi söz konusudur (Şahin, 2019).

Paranın kötüye kullanımının bir sonucu olarak ortaya çıkan küresel mali krizlere karşılık, İslam iktisadının paraya bakışı tamamen farklıdır. İslam'da para, kendi başına bir amaç değil, toplumun, rızkın iyisini üretme, mübadele yapma ve bu süreçlerle ilgili sözleşmeleri yerine getirme amacıyla bir araçtır (Ahmed, 2017:187).

Makrîzî, paranın ekonomik faaliyetlerdeki tehlikeli rolüne dikkat çeken ilk isimlerden biridir. Eserlerinde, dönemin ve geçmişteki yönetimlerin, aşırı miktarda basılan ucuz paraların (fels) yol açtığı fahiş pahalılık üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Hz. Ömer de insanların değerli madenlere yönelip istifleme yapmalarından veya ticaret amacıyla alıp ribâyâ düşmelerinden endişe ederek deve derisinden para edinilmesini önermiş, ancak bu önerinin develerin soyunun tükenmesine yol açacağı itirazları üzerine geri adım atmıştır (Belazûri, 1983:456).

İslam iktisadında, paranın mal gibi ticareti yasaklanmıştır. Ancak İslam, sarf işlemini, (paraların peşin olarak mübadelesi- change-exchange) toplumun zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için bir araç olarak belirlemiştir. Makrîzî de paranın ticaretini değil, İslam'ın ve Müslümanların kabul ettiği sarf işlemini ele almıştır. Makrîzî, tıpkı diğer düşünürler gibi, parayı mal olarak görmemektedir (Omeri, 1996:61).

5.5.6. Devletin Para Basma Yetkisi Tartışmaları

Tarih boyunca para basımı, devletlerin ve liderlerinin bağımsızlığının bir nişanesi olarak görülmüş ve bu konu önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu nedenle halife ve yöneticiler, para basma yetkisini ellerinde tutmuş ve başka herhangi bir otoritenin bu

yetkiyi kullanmasına izin vermemişlerdir. Hatta, halifenin veya yöneticinin izni olmadan sikke basanlar isyancı olarak değerlendirilmiştir. İslam fıkıhçıları arasında da para basımının devletin temel görevlerinden biri olduğu yönünde ortak bir kanaat bulunmaktadır (İbn Haldun, 1982: 284-298; Maverdi, 1983:135-146).

İbn Haldun, para basımının hükümdarın (*melik*) zaruri görevlerinden biri olduğunu belirtmektedir (İbn Haldun, 1982:261). İmam Nevevî ise, tağşiş edilmemiş, yani saf altın veya gümüşten olsa bile, dirhem ve dinar basımının yalnızca yöneticinin yetkisinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, para basımı imamın (*yöneticinin*) şanına ve ayrıcalığına ait bir iştir (Nevevî, c. 7:494).

Klasik İslam alimleri, paranın devletin yetkisinde olması gerektiğini ve başkalarının para basmasının caiz olmadığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda, para basımından elde edilen karlar doğal olarak devlete aktarılmıştır.

Paranın, siyasi iradenin ve ekonomik gücün bir sembolü olarak kullanılması, aynı zamanda hükümdarların ve sultanların karşılıksız kaynak sağlama amacıyla para basımını tekelleştirmelerine neden olmuştur. Ancak, ekonomik sistemin evrensel kurallarına aykırı olarak, mal fiyatlarının kanunla belirlenmesi (*fiyat sabitleme*) uzun vadede ekonomik dengeleri bozabilmektedir. Mal para (*commodity money*) türleri de bu kurala istisna teşkil etmemektedir (Şahin, 2019).

Resmi para üreticisi olan devletler, mali krizler karşısında halktan doğrudan daha fazla vergi toplamak yerine, genellikle daha az anlaşılır bir yöntem olan tağşişi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda, İslam tarihinde özellikle Abbasi döneminden itibaren mali krizlerin yaşandığı dönemlerde, darphanelerde basılan paraların ayarlarının bozulduğu gözlemlenmiştir (Keleş, 1997:112).

5.6. Makrîzî'ye Göre Para Arzı Teorileri

Makrîzî'nin para arzına ilişkin değerlendirmeleri, hem kendi dönemindeki iktisadi sorunları açıklamada hem de para politikasının ekonomik istikrar üzerindeki etkilerini ortaya koymada erken bir teori çerçevesi sunmaktadır.

Günümüzde de para arzı, enflasyon ve ekonomik istikrar gibi konular makroekonomik tartışmaların merkezinde yer almakta; bu bağlamda Makrîzî'nin tespitleri tarihsel perspektiften güncel iktisadi sorunlara ışık tutmaktadır. Makrîzî, para politikalarının para değeri üzerindeki etkisini analiz eden ilk düşünürlerden biri olarak değerlendirilir.

Ona göre, tedavüldeki para miktarındaki artış, mal ve hizmet üretimi aynı oranda artmadığında fiyatların yükselmesine, yani enflasyona yol açar. Aksine, para arzının azalması deflasyonist etkilere neden olur. Bu çerçevede, para politikasının yalnızca iktisadi değil, sosyal sonuçlar da doğurduğunu vurgular ((Makrîzî,1940:46, Awad & Swahee, 2017: 35).

Makrîzî, para arzındaki ani artışların toplam talebi artırabileceğini; ancak arz-talep dengesizliği sebebiyle fiyatların hızla yükseleceğini ve bunun da ekonomik krizleri tetikleyebileceğini belirtmektedir. Ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için para arzının sınırlandırılması gerektiğini savunur. (Makrîzî,1940:79) Emtia fiyatlarının ve emeğin değerinin korunabilmesi açısından bu durumun zorunlu olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, enflasyonu esas itibarıyla “parasal bir olgu” olarak değerlendiren ilk İslam düşünürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ona göre çözüm de yine parasal çerçevede, yani para arzının kontrolü yoluyla mümkündür (Ani, 2020).

Makrîzî, özellikle Mısır’da miladi 1392-1404 yılları arasında yaşanan ekonomik krizleri, tedavülde bulunan para miktarındaki artışla açıklamaktadır. Bu dönemde gelir dağılımındaki adaletsizlik, üretim düşüklüğü ve fiyatlardaki aşırı artış nedeniyle ciddi kıtlıklar yaşanmıştır. Paranın tarihî gelişimine dair eserlerinde, altın ve gümüş paraların yerine sınırsız biçimde basılan bakır paralara (fulûs) geçişi detaylı biçimde analiz eden Makrîzî, para politikasındaki bozulmaları büyük ölçüde yolsuzluklara bağlamaktadır. Ona göre, yöneticilerin lüks harcamaları ve servet sahibi sınıfın halk üzerindeki baskıları, iktisadi çöküşün temel nedenlerindedir. Şu tespit dikkat çekicidir:

“İki nedenden dolayı dirhemler azaldı: Birincisi, ez-Zâhir Berkuk döneminde Mahmud bin Ali, sultanın para işlerini yürütüyordu. Felste büyük bir artışa gitti ve bunun için Frenk ülkelerinden kırmızı bakır getirtti. Felsin tedavüldeki baskın para birimi hâline gelmesi sebebiyle gümüş dirhem azaldı. Sultanın prenslerinin ve çevresinin lüks takıntıları nedeniyle gümüş, süs eşyası olarak kullanılmaya başlandı” (Makrîzî, 1940: 71).

Makrîzî, devletin para üzerindeki düzenleyici rolüne özel önem atfetmektedir. Paranın ayarı, ağırlığı, türü ve basım yetkisi gibi hususların devlet kontrolünde olması gerektiğini vurgular. Ona göre para arzı ile mal ve hizmet arzı arasındaki dengeyi

sağlama ve toplumsal refahı gözetme sorumluluğu, doğrudan yönetime aittir. Bu düşünce, Makrîzî'nin para politikasına müdahaleyi savunduğunu göstermektedir. Konuyla ilgili olarak şu ifadesi dikkat çekicidir:

“Daha önce geçtiği üzere el-Kâmil (1218-1238) döneminde fülûs basıldığı zaman, hükümdarlar da art arda fülûs bastılar. Öyle ki (insanların) ellerinde bol miktarda bulunur hâle geldi. Sultanın kullanılmasını emrettiği felslerden farklılık arz eden (diğer) felslerin piyasaya sürülmesi, halkı sıkıntıya sokmaya başladı. Valiler, mevcut durumu düzeltmek için çeşitli girişimlerde bulundular” (Makrîzî, 1940: 69-70).

Makrîzî'nin bu görüşleri, para arzı ile enflasyon ve ekonomik krizler arasındaki nedensel ilişkiyi kurma bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bu yönüyle onun tespitleri, modern Para Miktarı Teorisi ve Gresham Yasası gibi Batı iktisat teorileriyle paralellik arz etmektedir. Para arzının yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal adalet ve kamusal refah açısından da belirleyici olduğunu vurgulayan yaklaşımı, onu İslam iktisat düşüncesinde öncü bir konuma taşımaktadır.

5.6.1. Para Miktarı Teorisi ve Makrîzî'nin Görüşü

Para miktarı ile fiyatlar genel seviyesi arasındaki ilişkiyi yüzyıllar öncesinden tespit eden Makrîzî, bu alandaki gözlemleri ve analizleriyle, modern iktisat literatüründe Para Miktarı Teorisi olarak bilinen yaklaşımın tarihsel temellerini atan önemli düşünürlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Para Miktarı Teorisi, özellikle 19. yüzyılda klasik iktisatçılar tarafından sistematik biçimde ele alınmış ve 20. yüzyılda Irving Fisher'in (ö.1947) katkılarıyla matematiksel bir modele kavuşturulmuştur. Fisher'a göre ekonomideki para arzının artması, sabit üretim koşulları altında mal ve hizmet fiyatlarının yükselmesine, dolayısıyla enflasyonun oluşmasına neden olmaktadır (Ani, 2020). Ancak bu teorinin temel varsayımlarının izlerine, Fisher'dan yaklaşık beş asır önce yaşayan Makrîzî'nin eserlerinde rastlanmaktadır.

Makrîzî, para arzındaki değişimlerin toplumsal ve ekonomik hayat üzerindeki etkilerini dikkatle gözlemlemiş ve bu değişimleri yalnızca teknik iktisadi bir mesele olarak değil, aynı zamanda siyasal yozlaşma ve idari zafiyetle de ilişkilendirmiştir

(Omeri, 1996: 105). Para arzının artması durumunda fiyatların yükseldiğini açık bir şekilde ifade eden Makrîzî, tarihî olaylara ve dönemin uygulamalarına dayanarak bu tespiti yapmıştır. Nitekim, felslerin aşırı biçimde basılması sonucunda para biriminin değer kaybettiğini ve altın rezervlerinin harcanmak zorunda kaldığını şu sözlerle belirtmektedir: “Fels basımını artırdılar ve felsler ucuzladı. Gümüşün azlığından ve yolcuların para taşıma ihtiyaçlarının artmasından dolayı felslerin çoğunun basımı için altın harcanmıştır” (Makrîzî, 1972: c.4.:28).

Makrîzî, *Sülûk* adlı eserinde de para arzındaki artış ile fiyatlar arasında doğrudan bir ilişki kurarak, “Felslerin fazla olması nedeniyle altının fiyatı arttı” (Makrîzî, 1972, c.4:306) diyerek bu durumu somut bir örnekle desteklemiştir. Aynı şekilde, *İğâse* adlı eserinde de fiyat artışlarını doğrudan para biriminin değer kaybıyla ilişkilendirmiş ve bu durumun halk üzerindeki yıkıcı etkilerine dikkat çekmiştir: “Satış ürünlerinin fiyatlarını, altın ve gümüşe dayalı olarak değerlendiren bir kimse, fiyatlarda yalnızca küçük bir artışın olduğunu düşünebilir. Ancak, halkın maruz kaldığı çok küçük miktardaki fülus açısından bakıldığında, bu durum son derece vahimdir. Bu nedenle ekonomik düzen bozulmuş, halk kıtlık ve yoklukla karşı karşıya kalmış, ülke harap olmanın ve çöküşün eşiğine gelmiştir” (Makrîzî, 1940: 79).

Fiyatlar genel seviyesi ile para arzı arasındaki güçlü ilişkiyi vurgulayan Makrîzî, istikrarlı bir para birimi için altın ve gümüş gibi değerli madenlere dayalı sistemleri savunmuştur. Bu iki madenin görece sabit değer taşıması sayesinde fiyat dalgalanmalarının sınırlanabileceğini ve ekonomik istikrarın sağlanabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, Makrîzî fiyat hareketlerinin yalnızca para politikalarıyla açıklanamayacağını da belirtmiş; tekelleşme, üretim maliyetlerinin artışı, savaşlar ve doğal afetler gibi diğer yapısal faktörleri de dikkate almıştır. Bu çok boyutlu değerlendirme tarzı, onun iktisadi meseleleri sadece parasal göstergelerle sınırlı görmediğini göstermektedir. Nitekim bir kıtlık dönemini anlatırken, yalnızca para arzını değil, siyasi kargaşa, sulama problemleri ve güvenlik gibi unsurları da fiyat artışlarının nedenleri arasında saymaktadır: “Yedi yıl sürdü ve sebebi de otoritenin zayıflığı, ülkenin durumlarının karışık hale gelmesi, emirlerin devleti ele geçirmesi, Arap bedeviler arasında devamlı surette yaşanan fitneler, Nil’in yeterli seviyeye ulaşamaması ve sulak alanların ekilememesiydi. Bunun sonucunda fiyatlar yükseldi, pahalılık arttı...” (Makrîzî, 1940: 24).

Makrîzî ayrıca, mal ve hizmet üretimi yapılmaksızın devletin sürekli para basmasının enflasyonu kaçınılmaz kılacağını da vurgulamıştır. Ona göre kontrolsüz para arzı, fiyat artışlarına yol açmakta ve paranın satın alma gücünü zayıflatmaktadır. Bu durumu şu şekilde ifade eder: “...önceden bu malın benzerinde kar ettiği bin (gümüş) dirhem kendi harcamalarında ona, şimdi kazandığı bu üç bin fülus dirhemden çok daha fazla yettiği açıkça belli olacaktır” (Makrîzî, 1940: 74).

Sonuç olarak, Makrîzî'nin para arzı ile fiyatlar arasındaki ilişkiye dair gözlemleri, klasik Para Miktarı Teorisi'nin tarihsel bir öncülü niteliğindedir. Fisher'in sistematikleştirdiği bu teorinin ana bileşenleri, Makrîzî'nin gözlem ve analizlerinde açıkça görülebilmektedir. Bu çerçevede, Makrîzî'nin çalışmaları, modern para teorilerinin tarihî arka planını anlamada önemli bir referans noktası oluşturmaktadır (Mursi, 2021: 65).

5.6.1.1. Paranın Miktar Teorisine İlişkin Yaklaşımlar

Toplumların mevcut refah düzeyi, ekonomik sistemin etkinliğiyle doğru orantılı olarak değerlendirildiğinden, günümüzde ekonomik düşünce, bireyler ve toplumun çeşitli kesimleri için önemli bir endişe kaynağıdır. Bu bağlamda, para, ekonomik faaliyetlerin temel aracı haline gelmiş ve dolayısıyla paraya olan talep, sistematik ve detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu süreç, günümüzde Paranın Miktarı Teorisi olarak adlandırılmaktadır.

Paranın Miktar Teorisi, para arzının doğrudan fiyat seviyeleri ile orantılı olduğunu belirten klasik bir ekonomi kuramıdır. Para ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlayan bu teori, iktisat biliminin temel makroekonomik modellerinden biri olarak kabul edilmektedir. Teorinin kökenleri, 16. yüzyılın ortalarına, özellikle 1550 ve 1560'lı yıllara dayandırılmaktadır (Çiçek, 2011:88; Gabaçlı, 2020:51).

İlk kez Fransız ekonomist Jean Bodin (1530-1596) tarafından 1568 yılında kaleme aldığı “*Bay Malestroit'nun Paradokslarına Bir Cevap*” adlı eserinde ortaya konan miktar teorisi, ekonomik tarih açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bodin, bu teoriyi, dönemin fiyat artışlarını, yeni dünyadan gelen metal akımlarıyla ilişkilendirerek açıklamıştır. Ekonomistler, bu bağlamda Bodin'in, fiyatlardaki artışları temel alarak geliştirdiği teoriyi genellikle tarihsel bir gözlem olarak kabul etmektedir (Şafi, 2000: 334).

Paranın Miktar Teorisi, daha sonra klasik dönemin önemli bilim insanlarından Irving Fisher (1867-1947) tarafından geliştirilmiştir. Fisher, paranın miktar teorisini, iki ana yaklaşım üzerinden formüle etmiştir: Fisher Denklemi (veya mübadele denklemi) ve Cambridge Denklemi.

Irving Fisher, *Paranın Satın Alma Gücü* (1911) adlı eserinde, parayı bir mübadele aracı olarak ele alarak, para arzı ve fiyatlar arasındaki ilişkiyi matematiksel bir biçimde ifade etmiştir. Fisher'in denklemi, şu şekilde formüle edilmiştir: $M \times V = P \times T$ (Para Miktarı \times Paranın Dolanım Hızı = Fiyatlar Genel Düzeyi \times Reel İşlem Hacmi) (Ayrancı, 2020:12).

Bu denklem, para arzı üzerinde yeterli bir denetim sağlanamadığında, enflasyonun arttığını ve bunun sonucunda yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kaybettiğini öngörmektedir. Parasal arzın kontrol altına alınması durumunda ise enflasyon hızının azaldığı ve yerli para biriminin yabancı paralar karşısındaki değer kaybının engellendiği belirtilmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2011).

Alfred Marshall ve Cambridge Üniversitesi'ne mensup bir grup iktisatçı tarafından geliştirilen Cambridge Denklemi, klasik miktar teorisinin davranışsal bir yorumu olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, para arzından ziyade para talebi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Dinler, 2003). Fisher denklemi, bireylerin para taleplerini harcamalarıyla belirlediği bir yapıyı öngörürken, Cambridge denklemi, bu taleplerin servet düzeylerine göre şekillendiğini savunmaktadır. Fisher denklemi, para dolaşım hızının ve piyasada üretilen tüm malların para arzından etkilenmediğini varsayarken, Cambridge denklemi, para arzındaki artışın marjinal faydayı düşüreceği için fiyatları aynı oranda etkilemeyeceğini öne sürmektedir. Fisher denklemi, makro düzeyde bir yaklaşımı ifade ederken, Cambridge denklemi mikro düzeye indirgenmiştir (Keyder, 2002).

Paranın Miktar Teorisi'nin savunucuları, modern iktisatçılar tarafından *monetaristler* olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde, paranın miktar teorisini, para arzının hükümet tarafından düzenlenmesi gerektiği ve bu düzenlemenin ekonomik faaliyetlerin yönetilmesinde kritik bir rol oynadığı yönünde önemli bir yer tutmaktadır. Enflasyonun kontrol altına alınması ve daha verimli bir ekonomik yapı inşa edilmesi, düzenli ve planlı bir para arzı sistemi ile mümkün kılınabilir. Monetarist görüşlere göre, ekonomik faaliyetlerin etkin bir biçimde yönetilmesinde para politikasının önemli bir araç olduğu kabul edilmektedir (Lahuri & Umam, 2022:121).

Fiyat artışlarının sebepleri konusunda Bodin, Fisher ve klasik iktisatçılar arasında ortak noktalar bulunmakla birlikte, bu görüşlerin izlerini Makrîzî'de çok daha erken dönemde görmek mümkündür. Bodin, fiyat artışlarının temelinde beş ana sebep bulunduğunu ileri sürmüştür: (i) altın ve gümüşün bolluğu, (ii) monopoller, (iii) ihracat ve israf nedeniyle meydana gelen mal kıtlıkları, (iv) kralların ve asillerin lüks içindeki yaşam tarzları ve (v) madenî paranın ayarının bozulması. Bodin'e göre, fiyat artışlarındaki en önemli etken altın ve gümüş bolluğudur (Akcebe, 2015). Klasik iktisatçılar ise enflasyonun esas nedeninin para arzındaki artış olduğunu savunurlar. Tam istihdamda bir denge sağlanmış ekonomilerde, para arzının artışı yalnızca fiyatlar genel seviyesini etkiler; üretim miktarı sabit kalır ve para sadece değişim aracı işlevi görür. Bu durumda, fiyatları artırabilecek tek faktör, para arzındaki değişiktir. Bu görüş, paranın yalnızca mübadele aracı olma fonksiyonunu vurgular ve enflasyon hakkındaki görüşlerini paranın miktar teorisi çerçevesinde değerlendirmek mümkündür (Ayrancı, 2020:12; Alkin, 2009: 390-391).

Makrîzî, Bodin'den asırlar önce para miktarı teorisine dair önemli tespitlerde bulunmuş ve toplumdaki para miktarının artışının fiyatları yükselteceğini, para miktarının azalmasının ise fiyatları düşüreceğini belirtmiştir (Ahmed & Zehebiye, 2016:563). Makrîzî'nin, Bodin'den çok daha önce para miktarına dair bir teoriyi işaret etmesi, onun bu konuda önemli bir düşünür olduğunu ortaya koymaktadır. Makrîzî'nin en önemli katkılarından biri, ekonomik krizlerin paranın bozulmasından kaynaklandığını vurguladığı İğâse risalesinde, krizlerin çözülmesi için para politikalarında reform yapılması gerektiğini önermiş olmasıdır (Sekine, 2015:244).

Fisher'in para teorisi, Makrîzî'nin yüzyıllar öncesinde geliştirdiği fikirlerin sistematikleştirilmiş modern bir izdüşümüdür. Fisher, mübadele denklemi çerçevesinde paranın değerinin, arz ve talep güçlerinin etkileşimi ile belirlendiğini savunmuş ve para arzı, miktarı ile dolaşım hızının çarpımı ile ölçüldüğünü ileri sürmüştür. Para talebi, reel işlemlerin hacmini, yani mal ve hizmet üretimini temsil eder ve bu eksenler etrafında, diğer faktörler sabit kabul edilerek, paranın değeri ve fiyat seviyesi belirlenir (Sekine, 2015:347). Fisher'den beş asır önce, Makrîzî'nin para miktarı üzerine yaptığı analizler, Fisher'in para miktarı teorisinden daha ayrıntılıdır; ancak, o dönemde bu teoriler, günümüzdeki gibi para miktarı teorisi olarak tanımlanmıyordu.

Makrîzî, paranın miktarı kadar niteliğine de dikkat çekerek, para türleri arasında ayırım yaparak özgün bir çözüm önerisi sunmuştur. Makrîzî, aşırı paranın dolaşımına özellikle dikkat çekmiş ve fiyat artışlarının enflasyona neden olan başlıca faktörlerden biri olarak para miktarının fazlalığını görmüştür. Örneğin, aynı ürünler için daha fazla para harcama ihtiyacı doğmuş ve fiyatlar bu şekilde yükselmiştir. Makrîzî, bakır paraların yalnızca küçük işlemler için kullanılmasını savunmuş, bunun da altın ve gümüş paraların ekonomik sistemdeki rolünü yeniden kazanmasının önemini vurgulamıştır (Allouche, 1994:89). Ayrıca, paranın fiyat artışlarını etkileyen tek faktör olmadığını fark etmiş ve bu hususta daha geniş bir ekonomik yaklaşımı benimsemiştir (Abisuar & Meirison, 2020:87).

Makrîzî, para miktarındaki artışların sosyal sınıflar ve piyasa yapısı üzerindeki etkilerini de gözlemleyerek dönemin ötesine geçen bir analiz sunmuştur. Makrîzî, sınırlı üretim kapasitesine sahip bir ekonomide para miktarının artırılmasının enflasyona yol açtığını ve bunun yoksul sınıfların ve küçük üreticilerin çıkarlarına zarar verdiğini, ayrıca tekellerin ve holdinglerin güçlenmesine sebep olduğunu gözlemiştir. Dolayısıyla, Makrîzî'nin para teorileri, Fisher ve diğer klasik iktisatçılar tarafından ileri sürülen teorilerle benzerlikler taşısa da onlardan beş asır önce ortaya koyduğu bu düşünceler onu para teorisinin kurucularından biri yapmaktadır.

Makrîzî, aşırı para arzının tüketim ve paranın niteliği üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmiş ve çözüm için değerli maden standardını önermiştir. Makrîzî, aşırı para basımının, satın alma gücünün zayıflamasına ve bozulmuş paraların (fels gibi) yaygınlaşmasına yol açtığını ve bu durumun tüketimin azalmasına neden olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, İbn Haldun ve Makrîzî, devletin para basımını kontrol altına alması ve bunu değer açısından muhafaza etmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Sekine, 2015:353). Makrîzî'nin para arzındaki artışa dair çözüm önerisi, paranın değerli metallere basılmasını talep etmesidir. Bu sayede, para miktarını sınırlı tutabilmek ve devletin para arzını denetim altına alabilmek mümkün olacaktır.

Makrîzî ve Fisher'in enflasyon anlayışları farklı dönemlerde dile getirilmiş olsa da içerik bakımından önemli benzerlikler taşımaktadır. Makrîzî ve Fisher'in para analizleri, kendi dönemlerinin ekonomik koşulları içinde benzer temellere dayanmakla birlikte, enflasyon ve para arzı konularındaki görüşleri birbirini tamamlayan bir

biçimde örtüşmektedir. Fisher, para miktarının fiyatlar üzerindeki etkisini belirlerken, Makrîzî de enflasyonun siyasi, ahlaki ve doğal birçok sebebe bağlı olduğunu belirtmekle birlikte parasal bir olgu olduğunu ve çözümünün de para arzını, yani bakır paraların basımını sınırlamak suretiyle sağlanabileceğini savunmuştur. (Anı,2020)

Makrîzî, paranın dolaşım hızı (bakır paranın insanlar arasında tedavül etmesi) ve bireysel psikoloji arasındaki ilişkiyi tespit ederek modern iktisat düşüncesinin öncülerinden biri olmuştur. Makrîzî, paranın dolaşım hızındaki değişimlerin bireylerin gelirlerinde yaşanan artışla paralel olarak arttığını gözlemlemiştir. Gelir artışının harcamalar üzerindeki etkisini, insanların daha fazla harcama yaparak parayı daha hızlı dolaşıma soktuğunu belirterek açıklamıştır. Ayrıca, psikolojik faktörlerin de paranın dolaşım hızını etkilediğini vurgulamış ve örneğin Nil Nehri'nin su seviyesinin düşmesi durumunda, insanların buğday alımı için seferber olduklarında fiyatların arttığını ifade etmiştir (Makrîzî, 1972, c4:750).

Sonuç olarak, Makrîzî'nin para analizi, Fisher ve klasik iktisatçılardan önce, ancak onlar kadar derinlemesine bir şekilde, paranın miktarının ve dolaşım hızının ekonomik dengeyi nasıl etkilediğini anlamaya çalışmıştır. Her iki düşünür de enflasyonu, parasal bir olgu olarak ele almış ve çözümünü de parasal müdahalelerle önermiştir.

Makrîzî, paranın iktisadi etkilerini yorumlarken klasik iktisatçılardan farklı yönlere dikkat çekmiş ve para teorisine psikolojik boyut kazandırmıştır. Makrîzî, klasik iktisatçıların yaklaşımlarından daha geniş ve doğru bir analiz ortaya koymaktadır. Klasik iktisatçılar, paranın dolaşım hızının kısa dönemde sabit olduğunu savunurken, Makrîzî bu görüşe katılmamaktadır. O, iktisadi gerçeklerin, özellikle de tüketici ve üretici bazındaki psikolojik faktörlerin, para akışının hızını büyük ölçüde etkilediğini vurgulamaktadır (Gamidi, 1992:267).

Klasiklerin aksine, Makrîzî paranın yalnızca nötr bir değişim aracı olmadığını kabul ederek daha kapsamlı bir iktisat anlayışı sergilemiştir. Makrîzî, zımnen paranın iktisadi değişimler üzerindeki etkisini kabul etse de klasiklerin aksine, paranın tarafsız olduğu görüşünü savunmaktadır. Klasik iktisatçılar, para arzındaki değişikliklerin yalnızca fiyatlar üzerinde etkili olduğunu düşünürken, Makrîzî paranın daha geniş bir etkisinin olduğunu kabul etmektedir. Klasikler, işlem hacminin değişmezliğine ve

paranın dolaşım hızının sabitliğine inanırken, Makrîzî, psikolojik faktörlerin bu hız üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu kabul etmektedir (Matuk & Haras, 2021:196).

Makrîzî, fiyat değişimlerinin yalnızca parasal değil, reel faktörlerle de bağlantılı olduğunu kabul ederek klasik iktisatçıların ötesine geçmiştir. Klasik iktisatçılardan William Petty'ye göre, değişim sürecini kolaylaştırmak için belirli bir miktarda para gereklidir ve bu miktar, alıcıların sayısı, paranın dolaşım hızı ve para biriminin değeri gibi değişkenlerin bir kombinasyonu ile belirlenir. Malların değeri de paranın değerini belirleyen faktörlerle aynı unsurlar tarafından şekillenir. David Hume ise, paranın mutlak miktarının fiyat seviyesi üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığını, önemli olanın dolaşımdaki para miktarı olduğunu ve para birikiminin fiyat seviyesini etkilemeden yapılabileceğini savunmuştur (Ali, 1979, c1:278). Makrîzî, fiyat değişimlerinin yalnızca parasal faktörlerle açıklanamayacağını kabul eder ve bu değişimlerin, tekelci girişimler, yüksek maliyetler, savaşlar ve doğal faktörler gibi reel ekonomik faaliyetlerin bir sonucu olabileceğini reddetmez. Bu noktada, Makrîzî, fiyat değişikliklerinin reel ekonomik faaliyetlerle ilişkili faktörler tarafından belirlendiğini kabul etmeyen klasik iktisatçılardan ayrılmaktadır (Gamidi, 1992:264).

Makrîzî, Keynes ve İbn Haldun gibi düşünürlerle birlikte devlet müdahalesinin zorunluluğunu savunarak iktisat tarihinde benzer bir çizgi izlemiştir. John Maynard Keynes (1883-1946), radikal düşünceleriyle ekonomi teorisinde devrim yapmış bir iktisatçıdır. Ekonomik durgunlukla mücadelede müdahaleci para ve maliye politikalarını savunmuş, talep yönlü makroekonomik politikaları benimsemiştir. Keynes, yatırımların faiz oranları ve sermayenin marjinal etkinliğiyle belirlendiğini öne sürmüştür, ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde bulunmadığını belirtmiştir (Wikipedia). 1929'daki ekonomik bunalım sonrasında, Keynesyen yaklaşım, para arzındaki değişimlerin fiyatlar genel düzeyinden çok istihdam ve hasılayı etkileyeceğini savunmuş, enflasyonun temel nedeninin talep fazlalığı olduğunu iddia etmiştir. Keynes, enflasyonla mücadele için para politikasından ziyade maliye politikası araçlarının kullanılmasını önermiştir (Baydur & Süslü, 2011).

İbn Haldun, Makrîzî ve Keynes, para basımını yönlendirmek ve fiyatları istikrara kavuşturmak için devlet müdahalesinin gerekliliğinde hemfikirdir. İbn Haldun ve Makrîzî, paranın taşış edilmesi ve değerinin manipüle edilmesinin tehlikelerine dikkat çekmiş, devletin para politikasının önemini vurgulamışlardır. Keynes ise aynı

prensipieri, modern ekonomik bağlamda talep yönlü müdahalelerle savunmuştur. Bu üç düşünür, Adam Smith'in savunduğu mutlak ekonomik özgürlük yerine devletin müdahalesini savunarak, ekonomik krizlere karşı çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Bu üç düşünür farklı tarihsel bağlamlarda yaşamış olsalar da özellikle para arzının keyfi biçimde arttırılmasının ve paranın değerinin istikrarsızlaştırılmasının toplumsal ve ekonomik yapıya zarar verdiği konusunda ortak bir kaygı taşımışlardır (Sekine, 2015; 431-432).

1970'lerdeki enflasyon krizlerinin ardından, Keynesyen politikaların yetersiz kalmasıyla birlikte Milton Friedman'ın öncülük ettiği monetarist akım, para arzı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi "Modern Miktar Teorisi" ile açıklamıştır. Friedman, enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir olgu olduğunu savunmuş ve para arzındaki artışın, hasıla artışını aşması durumunda enflasyona neden olacağını belirtmiştir. Ona göre, para arzındaki değişiklikler kısa vadede reel üretimi etkileyebilirken, uzun vadede yalnızca fiyatlar üzerinde etkili olacaktır (Orhan & Erdoğan, 2008).

Monetarist iktisatçılara göre, para arzındaki artış mal ve hizmet miktarındaki artışı aştığında enflasyon ortaya çıkmakta olup, para arzının kontrol altına alınması durumunda enflasyonun önlenebileceği öne sürülmektedir. Ancak enflasyonla mücadelede, para politikasının etkilerinin ekonomiye yansımada yaşanabilecek gecikmeler nedeniyle hem para hem de maliye politikasının birlikte uygulanması gerektiği savunulmaktadır (Erdaş, 2004).

Friedman, uzun süreli enflasyonu her zaman ve her yerde parasal bir olgu olarak tanımlamaktadır. Parasal olmayan bazı faktörler fiyatlar genel seviyesinde veya belirli mal ve hizmetlerin fiyatlarında geçici dalgalanmalara yol açabilse de ekonomideki toplam para miktarı değişmedikçe genel satın alma gücünde bir değişim olmayacağı, sadece nispi fiyatlarda farklılaşmalar yaşanacağı ileri sürülmektedir. Buna göre, maliyet artışlarının enflasyona yol açması ancak bu artışların finansmanı için para arzının genişletilmesi durumunda mümkün olacaktır (Yay, 2001:205).

Ekonomi tarihinde farklı dönemlerde yaşamış ve farklı bağlamlarda çalışmalar yapmış olmalarına rağmen, Friedman ve Makrîzî arasında bazı benzerlikler ve farklılıklar göze çarpmaktadır. Benzerlikler açısından her iki düşünür de ekonomik analizlerinde para

politikasına büyük önem atfetmiştir. Friedman, para arzının ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkilerini vurgulamıştır. Makrîzî'nin para politikasıyla ilgili gözlem ve yorumları, Friedman'ın modern monetarist yaklaşımı kadar kapsamlı ve sistematik olmasa da o da paranın tedariki ve talep dinamikleri üzerinde durmuştur. Her iki düşünür, para miktarının ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini incelemiş ve ekonomik sonuçlarını analiz etmeye çalışmıştır.

Öte yandan, yöntem ve yaklaşım açısından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Friedman, ekonomik teorilerini geliştirme ve savunma sürecinde deneysel verilerden ve matematiksel modellemelerden yararlanmışır. Buna karşılık, Makrîzî daha çok tarihsel ve gözlemsel bir yöntem benimsemiş, analizlerini dönemin ekonomik ve sosyal yapısını anlamaya yönelik tarihî kaynaklara dayandırmıştır.

Makrîzî'nin enflasyon analizleri, modern yapısalcı yaklaşımla benzer şekilde, parasal nedenlerin yanı sıra yapısal faktörleri de dikkate alan çok boyutlu bir çerçeve sunmaktadır. Monetaristlere bir tepki olarak doğan yapısalcı yaklaşım, enflasyonu yalnızca parasal bir olgu olarak değil, yapısal bir sorun olarak görür. Bu yaklaşıma göre, enflasyonla mücadele için öncelikle ekonominin yapısal sorunlarının giderilmesi gerekmektedir. Tarıma dayalı ekonomi, teknolojik yetersizlikler, hızlı nüfus artışı, dengesiz gelir dağılımı gibi yapısal sorunlar, enflasyonun temel sebepleridir. Bu nedenle, sadece para ve maliye politikaları yeterli olmayacak, aynı zamanda sanayileşme ve kalkınma için politikalar uygulanmalıdır (Balat, 2010; Göktaş, 2015).

Bu modele göre, ekonomideki herhangi bir sektörde ortaya çıkan geçici çıktı katılığı, toplam arz ile toplam talep arasında bir dengesizliğe yol açmaktadır. Toplam arzın talebe gecikmeli olarak uyum sağlaması, talep fazlasına neden olmakta ve bu durum enflasyonist baskılar yaratmaktadır (Şahinoğlu, 2010:31).

Makrîzî de Mısır'daki enflasyonun sebeplerini incelerken, yapısal, parasal ve kamu politikalarıyla ilgili sebepler arasında bir ayırım yapmaktadır. Tarım ve hayvancılık eksikliklerinin yanı sıra, Nil'in su seviyesinin düşmesi ve yöneticilere verilen rüşvet gibi yapısal faktörler de enflasyonu tetiklemektedir. Makrîzî, yalnızca para arzını değil, yapısal değişiklikleri de çözüm olarak önermektedir. Örneğin, Nil'deki su seviyelerinin düşmesi sonucu yaşanan kıtlıkla mücadele için barajlar ve su depoları inşa edilmesini, altyapı yatırımlarının yapılmasını savunmuştur. Ayrıca, pazarların

bulunduğu şehirlerde dışarıdan gelen tüccarlara kolaylıklar sağlanmasını önermektedir (Makrîzî, 1972, c4:225).

Makrîzî, para ile ilgili çözüm önerileri sunarken yalnızca para arzı veya mal arzı gibi ekonomik değişkenlere odaklanmakla kalmayıp, devlet yönetimindeki bozulmalara da dikkat çekerek konuyu daha geniş bir çerçevede ele almaktadır. Olayları, yalnızca mal veya para arzındaki değişim açısından değil, para sisteminde meydana gelen köklü yapısal dönüşüm ya da yozlaşma bağlamında değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, konjonktürel analizden ziyade yapısal bir analiz yaklaşımını benimsemektedir (Orman, 2015).

Makrîzî, pahalılık ve kuraklık dönemlerinde devletin, hukuki yetkilerini kullanarak tahıl ambarlarını devreye sokması ve gıda arzında yaşanan sorunları gidermek için dış kaynaklardan destek alması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, pazarların bulunduğu şehirlerde dışarıdan gelen tüccarlar için han ve depo gibi konaklama imkânlarının sağlanmasının önemine dikkat çekmektedir (Makrîzî, 1987, c.2:92).

Bunun yanı sıra, Makrîzî iktisadi projelerin niteliği, devletin ekonomik faaliyetlerle ilişkisi ve nüfus hacmi gibi yapısal sorunlara odaklanmaktadır. Hem fiyat istikrarını sağlamak hem de üretim süreçlerini sürdürülebilir kılmak amacıyla, nüfusun büyük şehirlerden kırsal bölgelere yönlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Makrîzî, 1972, c. 4:672).

Yapısalcılar gelir dağılımının dengelenmesi gerektiğine inanırken, Makrîzî de gelir dağılımını sağlamak için zekât, miras ve şeri vakıflar gibi araçları kullanmayı önermektedir (Makrîzî, 1987; c1:108). Hem yapısalcılar hem de Makrîzî, adil bir gelir dağılımının enflasyonu kontrol altına almak ve ekonomik istikrarı sağlamak için önemli bir unsur olduğunu savunmaktadır.

Tablo 5. 9: Paranın Miktar Teorisine İlişkin Yaklaşımlar

Konu	İçerik	Değerlendirme
Paranın Miktar Teorisi	Para arzı ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi inceleyen bir teori. İlk kez Jean Bodin tarafından	Paranın Miktar Teorisi, modern iktisatçılar tarafından enflasyonun ana nedeni olarak kabul edilmiştir. Fisher'in

Konu	İçerik	Değerlendirme
	1568'de ortaya atıldı, sonra Irving Fisher ve Alfred Marshall tarafından geliştirildi. Fisher'in Mübadele Denklemi ve Cambridge Denklemi, teorinin farklı yorumlarıdır.	matematiksel denkleme dayalı analizler, para arzının artışının enflasyonu artırdığı görüşünü savunur. Ancak teorinin genişletilmiş versiyonları, mikro ve makro düzeyde farklı faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.
Makrîzî'nin Katkıları	Makrîzî, para miktarının artmasının fiyatları yükselttiğini, bunun ekonomik krize yol açabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, para basımının devlet tarafından denetlenmesi gerektiğini savunmuştur. Paranın değeri ve enflasyon arasındaki ilişkiyi klasik iktisatçılardan önce analiz etmiştir.	Makrîzî'nin zamanından çok önce yaptığı tespitler, para ve enflasyon ilişkisini anlamada önemli bir öncülük yapmıştır. Bununla birlikte, onun analizi günümüz iktisat teorilerinin temel taşlarına çok yakın bir şekilde geliştirilmiştir. Özellikle para arzındaki artışa dair çözüm önerisi, para değerli metallerle sınırlanmasıdır.
Bodin ve Fisher ile Karşılaştırma	Bodin, fiyat artışlarının sebeplerini altın ve gümüş bolluğu, monopoller, lüks yaşam, kralların harcamaları gibi faktörlere bağlamıştır. Fisher ise para arzı ve dolanım hızının fiyatları belirlediğini öngörmüştür. Bodin'den çok önce, Makrîzî de benzer görüşler sunmuştur.	Bodin'in teorisi tarihsel bir gözlemken, Fisher ve Makrîzî'nin teorileri, modern ekonomide de geçerli olan değerli tespitler içermektedir. Özellikle Makrîzî'nin parasal analizleri, bugünkü para arzı teorilerinin şekillenmesinde önemli bir temel oluşturmuştur. Makrîzî'nin, para miktarının etkilerini daha geniş bir çerçevede değerlendirmesi oldukça değerli.
Fisher ve Makrîzî'nin Analizleri	Fisher, paranın değerinin arz ve talep dengesiyle belirlendiğini savunmuş ve para arzının artışıyla enflasyonun arttığını belirtmiştir. Makrîzî de aşırı para basımının enflasyona yol açtığını ve bu durumun	Fisher ve Makrîzî arasındaki benzerlikler, para arzı ve enflasyon ilişkisinin doğru anlaşılması adına önemlidir. Ancak, Makrîzî'nin analizlerinde daha geniş bir ekonomik perspektif bulunması, onun teorilerinin yalnızca parasal değil, aynı zamanda

Konu	İçerik	Değerlendirme
	toplumun alt sınıflarını olumsuz etkilediğini ifade etmiştir.	sosyal etkileri de dikkate aldığını gösteriyor.
Makrîzî'nin Klasiklerden Farkı	Makrîzî, klasik iktisatçılardan farklı olarak, paranın iktisadi değişimler üzerindeki etkisini kabul etmekle birlikte, psikolojik ve toplumsal faktörlerin para dolaşımını etkilediğini vurgulamıştır. O, paranın tarafsız olmadığı görüşünü savunmuştur.	Makrîzî'nin farklı yaklaşımı, onun zamanındaki iktisadi düşüncelere çok daha derinlemesine bir bakış açısı sunduğunu gösteriyor. Paranın yalnızca ekonomik bir araç olmanın ötesinde, psikolojik ve toplumsal boyutlarının da dikkate alınması gerektiğini savunması, günümüz iktisat teorilerine ışık tutmaktadır.

Kaynak: Makrîzî, 1940,1972, 1987; Orman, 2015; Sekine, 2015; Gamidi, 1992; Ani, 2020'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

5.6.2. Gresham Yasası ve Makrîzî'nin Görüşü

Makrîzî, para sistemindeki bozulmaları analiz ederken, kötü paranın iyi parayı dolaşımdan çıkarma eğilimini dikkatle gözlemlemiş ve bu durumu tarihsel örneklerle açıklamıştır. Bu tespit, daha sonra Gresham Yasası olarak bilinecek iktisadi ilkenin öncül ifadesi niteliğindedir.

16. yüzyılda İngiliz iktisatçı Thomas Gresham (ö.1579) tarafından formüle edilen bu yasa, "kötü para iyi parayı kovar" ifadesiyle özetlenmiş; esasen nominal değeri aynı ancak içsel değeri farklı paraların birlikte tedavülde bulunduğu durumlarda, düşük kaliteli paranın dolaşımda kalması ve yüksek kaliteli paranın saklanması şeklinde işler. Gresham, bu süreci taşıyıcı uygulamalarıyla açıklamış ve eski değerli şilinlerin piyasadan çekilmesini örnek göstermiştir (Selgin, 1996: 643). Bu durum, özellikle savaş harcamaları gibi nedenlerle devletin değerli maden oranını azaltarak para basması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bireyler, içsel değeri yüksek parayı elde tutma eğilimi gösterirken, düşük değere sahip olanı dolaşıma sokmakta; böylece piyasada kötü para hâkim konuma gelmektedir (Uslu, 2012).

Bu yasa aynı zamanda tasarruf eğilimini etkileyerek, bireylerin değerli parayı biriktirmesine neden olmaktadır. Kur'an'da geçen bir ayet, bu tür birikimleri

eleştirerek konuya ahlaki bir boyut kazandırır: “Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.” (Tevbe Suresi, 34).

İslam düşünürleri de Gresham Yasası'nın arka planına dair önemli katkılar sunmuştur. Gazzâlî, mal paranın doğrudan kullanım veya tüketim amacına yöneldiğinde, para işlevinin zayıflayacağını ifade etmiş; altın ve gümüşün yalnızca mübadele aracı olarak kullanılmasını savunmuştur. Sabri Orman'a göre bu yaklaşım, kötü paranın iyi parayı piyasadan kovması ilkesinin felsefi zeminine uygundur (Orman, 2014: 158-160).

İbn Teymiyye ise, külçe değerleri farklı paraların piyasada aynı anda bulunmasının kötü niyetli bireyler için fırsatlar yarattığını dile getirmiştir: “Bu kişiler daha sonra iyi parayı başka ülkelere taşıyarak, o ülkedeki düşük değerli parayı bu ülkeye getireceklerdir.” (İbn Teymiyye, 1963: 469). Benzer biçimde İbn Haldun da altın ve gümüşün tercih edilmesini bu metallerin istikrarlı yapısına bağlamış ve para üretimini halifenin hem siyasi hem de dini bir görevi olarak değerlendirmiştir (Mujahidin, 2018: 4; Syed Ali, 2006: 12).

Makrîzî, bu düşünürlerin ardından, para miktarı teorisinin öncüsü olarak Gresham Yasası'nın işleyişine dair dikkat çekici analizler sunmuştur. Nukûd Risalesi'nde verdiği örneklerde, yeni basılan düşük kaliteli paraların değerli olanları dolaşımdan çıkardığını gözlemlemiştir (Makrîzî, 1998: 170). Memlûk döneminde ise vergilerin dirhemle toplanması ve felslerin yaygınlaşmasıyla birlikte benzer süreçlerin yaşandığını ayrıntılarıyla ortaya koymuştur (Makrîzî, 1940: 71).

Para arzındaki artışın yarattığı enflasyonist baskılar ve bunun altın ve gümüş paraların piyasadan çekilmesi üzerindeki etkisi, Makrîzî'nin analizlerinde sıklıkla yer bulur. Özellikle 395/1004-1005 yılında Nil'de yaşanan su seviyesi düşüklüğüyle birlikte halkın ekonomik sıkıntılara maruz kaldığı aktarılır. Değer kaybeden dirhemlerle yapılan ticaretin halkı zor durumda bıraktığı şu ifadeyle aktarılır: “Halk, bu dirhemlerin değer kaybı yaşaması nedeniyle ciddi bir ekonomik sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştı.” (Makrîzî, 1940: 15).

Makrîzî, Selahaddin Eyyubi döneminde farklı ayarlara sahip yeni paraların basılması sonucu, eski ve daha kıymetli paraların dolaşımdan çekildiğini ifade etmektedir:

“Selahaddin Yusuf bin Eyyub'un idaresi altında, 569/1173-1174 yılında Mısır ve Şam bölgelerinin kontrol altına alınmasıyla birlikte, Fatımi Devleti'nin yıkıldığı bilinmektedir. O zaman Kahire'de Halife el-Müstazi Biemrillah (ö.1180), Şam memleketlerinin sahibi el-Melik el-Adil Nureddin Mahmud bin Zengi namına sikke darbedilmesine karar verdi. Her birisinin adı sikkenin bir yüzüne yazılmıştı. Aynı senede Mısır halkı mali sıkıntı içine girdi. Çünkü altın ve gümüş adeta piyasada görülmemeye başladı.” (Makrîzî, 1998: 170). Makrîzî'nin anlatımında, bu süreç yalnızca parasal bir değişim değil, aynı zamanda geniş halk kitlelerini etkileyen bir ekonomik krizdir.

Memlûkler döneminde yapılan para politikası müdahaleleri, kötü paranın piyasada hâkim duruma gelmesini hızlandırmıştır. Vergilerin dirhemle toplanmaya başlanması ve günlük işlemlerde felslerin kullanılmaya başlaması, para sistemindeki bozulmayı derinleştirmiştir. Özellikle Sultan Zahir Berkuk döneminde büyük miktarda bakır fels basılması, gümüş dirhemlerin piyasadan çekilmesine ve değerli madenlerin ziynet eşyasına dönüştürülmesine neden olmuştur. Makrîzî bu süreci şöyle ifade eder: “Ez-Zâhir Berkuk döneminde Mahmud bin Ali, sultanın para işlerinden sorumluydu. Fels basımında büyük bir artış yaparak Frenk ülkelerinden kırmızı bakır getirtmişti. Felslerin piyasada baskın para birimi haline gelmesi sonucunda, gümüş dirhemler dolaşımdan çekilmiştir. Aynı zamanda, sultanın prensleri ve çevresi, gümüşü lüks ziynet eşyalarına dönüştürerek ekonomik yapıyı daha da zedelemiştir.” (Makrîzî, 1940: 71).

Bu örnekler, Makrîzî'nin yalnızca para politikasına dair teknik gözlemlerle sınırlı kalmadığını; ekonomik krizlerin yapısal nedenlerini ve toplumsal sonuçlarını da bütüncül biçimde değerlendirdiğini göstermektedir. Onun vurguladığı parasal bozulmalar, klasik iktisat literatüründe sonradan geliştirilecek teorilerin tarihsel zeminini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, Makrîzî'nin yaklaşık iki yüzyıl önce Gresham Yasası'nın temel varsayımlarını tarihsel örneklerle ortaya koymuş olması, onu klasik iktisat kuramlarının öncüllerinden biri haline getirmektedir. Onun gözlemleri, kötü paranın piyasada kalıcı olması ve iyi paranın tedavülden çekilmesi durumunun ekonomik istikrarsızlık ve krizleri nasıl tetiklediğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Makrîzî, yalnızca tarihçi değil, aynı zamanda derin bir iktisat düşünürüdür.

5.6.3. Altın ve Gümüş Para ile Felsler Arasındaki Oranın Korunması

Makrîzî, sağlam bir para sisteminin ancak altın ve gümüş paralarla yardımcı nitelikteki felsler arasında belirli bir oranın korunmasıyla mümkün olabileceğini savunmaktadır.

Ona göre, para sisteminin istikrarı için altın ve gümüş esasına dayalı bir yapıya geri dönülmesi zorunludur. Bu iki değerli madenin, asli ve güvenilir para birimleri olarak işlev görmesi gerektiğini vurgulayan Makrîzî, felsleri ise yalnızca düşük değerli mal alışverişlerinde kullanılabilecek yardımcı para birimleri olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, altın ve gümüşle felsler arasında belirli bir oranın korunmaması durumunda ekonomik dengenin bozulacağını ve para sisteminin güvenilirliğini yitireceğini belirtmektedir. Makrîzî'ye göre felsler, günlük hayatta değeri bir dirhemin altında olan malların mübadelesinde pratik bir ihtiyaçtan doğmuştur. Şu ifadeleri bu yaklaşımını ortaya koymaktadır:

“Felslere gelince, bir dirheme veya ondan daha düşük bir fiyata satılan ucuz malların varlığı sebebiyle, eski ve yeni dönemlerde insanlar altın ve gümüş dışında, bu tür mallara karşılık gelebilecek bir değişim aracına ihtiyaç duymuştur.” (Makrîzî, 1940: 66)

Bu değerlendirme, Makrîzî'nin yalnızca para birimlerinin kullanım alanlarını değil, aynı zamanda bu birimler arasında korunması gereken yapısal ilişkiyi de dikkate aldığını göstermektedir. Ona göre, felslerin asli para birimleriyle (altın ve gümüş) orantısız şekilde tedavüle sokulması, paranın değerinde oynaklığa neden olmakta ve enflasyonist baskılar oluşturmaktadır. Bu nedenle, para sisteminin sağlıklı işlemesi için felslerin kullanımının sınırlandırılması ve değerli madenlere dayalı ölçütlerin esas alınması gerekmektedir.

5.6.4. Paranın Maden Değerinin Kullanılması Riski

Makrîzî, maden paraların ikili değer taşımasının-hem değişim aracı hem de ekonomik meta olarak-para sisteminde yapısal kırılganlıklara yol açabileceğini erken bir biçimde tespit ederek, bu konuda özgün teorik değerlendirmelerde bulunmuştur.

Para olarak kullanılan altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin aynı zamanda ticari bir meta ya da süs eşyası olarak değerlendirilmesi, bu kıymetli materyallerin ülke dışına

çıkarılması riskini artırmaktadır. Paranın hem nominal bir değişim aracı değeri hem de içerdiği madenin kendine has değeri olması, özellikle dış ticaret yoluyla para arzında azalma, iç piyasada daralma ve fiyat istikrarsızlığı gibi sorunlara zemin hazırlamaktadır. Makrîzî, bu soruna ilişkin olarak özellikle felslerin dış ülkelere çıkarıldığını şu ifadeyle ortaya koymaktadır:

“Tüccarlar, darbedilmemiş kırmızı bakırın fiyatından daha ucuz olduğu için felsleri Hindistan ve diğer bölgelere ihraç etme faaliyetlerini artırmışlardır.” (Makrîzî, 1972, c. 4: 794)

Bu tespit, değerli madenlerin para olarak kullanımının dış ticaret dengesi ve iç ekonomik istikrar açısından nasıl bir tehdit oluşturabileceğini ortaya koymaktadır. Makrîzî'nin altın ve gümüş esaslı bir para sistemine dönüşü bir zorunluluk olarak görmesi, onun ekonomik çözüm önerileri de sunduğunu gösterir. Bu çerçevede, yalnızca tarihsel bir kronikçi değil, aynı zamanda kurumsal düzeyde öneriler geliştiren bir iktisat düşünürü olarak değerlendirilmelidir. Paranın maden değeri sebebiyle spekülative taleple karşı karşıya kalması ve bir servet saklama aracı hâline gelmesi gibi meseleler de günümüz iktisadında “içsel değer”, “likidite tercihi” ve “spekülative para talebi” gibi kavramlarla ilişkilendirilebilecek düzeyde kavramsal benzerlikler taşımaktadır.

Sonuç olarak, tablo 5.9'da genel hatlarıyla özetlendiği üzere Makrîzî'nin para arzı, maden standardı ve dış ticaret dengesi bağlamındaki değerlendirmeleri hem tarihsel iktisat yazını hem de modern para teorileri açısından dikkate değer bir entelektüel miras oluşturmaktadır. Gözlemsel titizliği, kavramsallaştırma becerisi ve çözüm önerileriyle Makrîzî, İslam iktisat düşüncesinin kurucu figürlerinden biri olarak kabul edilmelidir.

Tablo 5. 10: Makrîzî'ye Göre Para Arzı Teorileri: Kavramlar, Yaklaşımlar ve Tarihsel Gözlemler

Başlık	Makrîzî'nin Görüşü	Modern Teoriyle Benzerlik	Özgün Katkı ve Tarihsel Önemi
Para Miktarı Teorisi	Para arzındaki artış fiyatları yükseltir; enflasyon meydana gelir.	Fisher'in $MV=PT$ modeliyle örtüşür.	Bu teoriyi Fisher'dan yüzyıllar önce ampirik olarak gözlemlemiştir.
Gresham Yasası ("Kötü Para İyi Parayı Kovar")	Kalitesiz para tedavülde kalır, kaliteli para tedavülden çekilir.	Gresham'ın 16. yy'da ortaya koyduğu ilke ile aynıdır.	Mısır'daki sikke uygulamalarından hareketle bu durumu açıklamıştır.
Altın-Gümüş-Fels Dengesi	Altın ve gümüş esaslı sistem savunulur; felsler yalnızca yardımcı rol üstlenmelidir.	Bimetalizm ve sabit oranlı sistem tartışmalarıyla ilişkilidir.	Düşük değerli paranın aşırı kullanımının bozucu etkilerine dikkat çeker.
Madenin Ticari Meta Olarak Kullanılması	Paranın maden değeri nedeniyle dışa çıkışı ülke ekonomisini bozar.	İç değer-dış değer tartışmaları, dış ticaret dengesine etkiler.	Paranın mal olarak görülmesinin sistemik risk doğurduğunu vurgular.

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1972, 1998; Mursi, 2021; Ani, 2020'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

5.7. Makrîzî'nin Parayla İlgili Çözüm Önerilerinin Analizi

Takiyyüddin el-Makrîzî, para sisteminin bozulmasının ekonomik krizlerin temel nedenlerinden biri olduğunu savunmuş ve bu doğrultuda çözüm önerileri geliştirmiştir. İslam dünyasında 20. yüzyılın ortalarına kadar kullanılan para birimleri, altın ve gümüşten üretilen dinar ve dirhem idi. Bu sistemde paranın nominal değeri ile içerdiği madenin gerçek değeri arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktaydı. Söz konusu eşitlik, dönemin sikke tertibi üzerinde etkili olmuş ve fıkıh âlimleri, para basımının ve denetiminin devletin yetki alanına girdiğini kabul etmiştir. Bu bağlamda Ahmed bin

Hanbel, “Dirhem’in darp edilmesi ancak sultanın izniyle darphanede uygun olur” diyerek devletin para üzerindeki otoritesini vurgulamıştır (Rabat, 2009: 274).

Klasik dönemde bazı fıkıhçılar ve tarihçiler, para miktarının düzenlenmesi ile asli ve yardımcı paralar arasındaki dengenin korunmasına dikkat çekmiştir. Bu isimlerden biri olan Makrîzî, para politikasının ekonomik ve toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini (örneğin, enflasyon ve fiyat hareketleri) ele alan ve para politikası ile krizler arasında doğrudan bağlantı kuran ilk tarihçilerden biridir. Kötü yönetilen para politikalarının krizlerin başlıca sebeplerinden biri olduğunu savunur. Ona göre, para arzındaki kontrolsüz artış, yolsuzluklar ve yöneticilerin aşırı miktarda yardımcı para (özellikle bakır sikkeler) basması, altın ve gümüş standardından uzaklaşmaya neden olmuş ve bu durum piyasada bakır sikkelerin yaygınlaşmasına yol açmıştır (Makrîzî, 1940: 47).

Makrîzî, çift metal (bimetalizm) sisteminde altın ve gümüş paralar arasında denge bozulduğunda, düşük değerli paranın yüksek değerli olanı dolaşımdan çıkaracağını belirtir. Bakır sikkelerin zamanla tüm işlemlerde kullanılmaya başlanması, kıymetli maden paraların tedavülden kalkmasına ve enflasyonun artmasına neden olmuştur (Makrîzî, 1940: 69-70). Bu nedenle Makrîzî, yalnızca altın ve gümüşten para basılmasını ve bakırın kullanılmamasını önerir. Bu yaklaşımı, 16. yüzyılda formüle edilen Gresham Yasası’nın erken bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

Makrîzî’ye göre fiyat istikrarı ve enflasyonla mücadelede en etkili çözüm, altın ve gümüş para sistemine geri dönülmesidir. Ayrıca, piyasanın denetimi de önemlidir. Bu doğrultuda, Makrîzî’nin görev aldığı Hisbe teşkilatı ve esnaf birlikleri, piyasa düzeninin sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla, tüccarların şehir dışında karşılanarak mallarının toptan alımının yasaklanması ve ihtikârın engellenmesi gibi önlemler önerilmiştir. Devlet başlangıçta narh uygulamasına karşı çıksa da olağanüstü durumlarda fiyatlara müdahaleyi kabul etmiştir.

Makrîzî’nin çözüm önerileri, Sabri Orman’ın ifadesiyle bir “para sistemi restorasyonu” niteliğindedir. Ona göre, bu önerilere uyulması hâlinde ekonomik kriz sona erecek, fiyatlar ve ücretler eski seviyelerine dönecek ve genel refah artacaktır (Orman, 2015). Bu öneriler üç ana başlıkta toplanabilir: Altın ve gümüş standardına

dönüş, bakır paraların kullanımının sınırlandırılması ve para arzının toplam mal ve hizmet üretimine uygun biçimde düzenlenmesi.

Makrîzî'nin önerdiği bimetalist sistemde, para biriminin değeri altın ve gümüşe dayanmakta, bakır sikkeler ise sınırlı kullanım için öngörülmektedir. Bu sistem, tarihsel olarak da enflasyonun kontrolünde etkili olmuştur (Türkmani, 1988: 84). Memlûkler döneminde altın dinar, gümüş dirhem ve bakır fels olmak üzere üç para birimi dolaşımdaydı. Ancak zamanla gümüş oranı azalmış ve fels piyasada baskın hâle gelmiştir (Kalkaşandî, 1913: c3:443). Bu değişimde, Memlûklerin kıymetli maden kaynaklarından yoksun olması ve Avrupa'dan ithalata bağımlı hale gelmeleri etkili olmuştur (Shoshan, 1982: 98-103).

Makrîzî, paranın yalnızca bir mübadele aracı değil, aynı zamanda malların ve emeğin değeri olduğunu vurgular. Bu nedenle, yalnızca altın ve gümüşün para olarak kabul edilmesini savunur. Ona göre, bu metaller dışında kalanlar “ne aklen ne şer’an ne de adeten” para olmaya elverişli değildir (Makrîzî, 1940: 80). Böyle bir sistemin uygulanması durumunda fiyat istikrarı sağlanacak, enflasyon kontrol altına alınacak ve refah artacaktır (Makrîzî, 1940: 81; Orman, 2015).

Bu bağlamda, Makrîzî altın ve gümüş arasında sabit bir oran korunması gerektiğini savunur. Aksi takdirde Gresham Yasası'nın öngördüğü gibi kötü para iyi parayı dolaşımdan çıkaracaktır (Gamidi, 1992: 286). “İgâse” adlı eserinde, gümüş dirhemini altın dinara sabit bir oranla bağlanmasını önerirken; “Nukûd” adlı eserinde bakır paranın da kur üzerinde etkili olabileceğini kabul etmiştir (Makrîzî, 1998: 39-40).

Her ne kadar altın ve gümüşe dayalı sisteme dönüşü savunsa da Makrîzî, kıymetli madenlerin kıtlığı nedeniyle bunun her zaman mümkün olmadığını da kabul eder. Bu nedenle bakır paraları tamamen reddetmez; onların düşük değerli alışverişlerde kullanılabileceğini belirtir (Makrîzî, 1940: 81). Bu görüş, 832/1429'da Mısır Başkadısı tarafından alınan ve tüm sözleşmelerin yalnızca dinar ve dirhemle yapılmasını zorunlu kılan kararla da desteklenmektedir (Makrîzî, 1972, c.4:795).

5.7.1. Makrîzî'nin Felslerin Yardımcı Para Olması Önerisinin Analizi

Makrîzî, felsin tarihsel olarak yardımcı para işlevi gördüğünü, ancak zamanla tedavülde baskın hale geldiğini belirterek, bu durumun doğal seyrine döndürülmesi

gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, felsin altın ve gümüş karşısındaki değerinin yeniden düzenlenmesini ve bu paranın yardımcı para statüsüne geri dönmesini önermektedir (Makrîzî, 1998: 70).

Makrîzî'nin bu yaklaşımı, enflasyonla mücadelede sıkılaştırıcı/daraltıcı para politikalarının kullanımını öngörmektedir. Nitekim para arzının doğrudan azaltılmasına yönelik bir çağrıda bulunmamakla birlikte, bireylerin ekonomik işlemlerinde altın ve gümüşe yönlendirilmesini teşvik ederek bu sonucu dolaylı yoldan gerçekleştirmeye çalışmıştır. Böylece, altın ve gümüşü birincil ödeme aracı haline getirirken, felsleri ise satın alma gücü sınırlı yardımcı para olarak sınırlandırmıştır. Bu durum, ödeme araçları arasındaki fels oranının asgari düzeye indirilmesi gerektiği anlamına gelmekte ve böylece toplum içindeki mübadele süreçlerinde felsin rolünün giderek azalmasına yol açmaktadır. Öte yandan, felsin işlevinin sınırlandırılması, bireylerin bu parayı daha çok eşyaya ve mala dönüştürerek kullanma eğilimlerini artırmaktadır (Gamîdî, 1992: 287).

Makrîzî'ye göre enflasyonun temel nedeni, altın ve gümüş paraların dolaşımdan büyük ölçüde çekilmesi, buna karşın felsin aşırı derecede çoğalması ve birincil ödeme aracı haline gelmesidir. Kendi ifadesiyle, felsler tedavülde baskın para haline gelmiş ve piyasada en yaygın kullanılan ödeme aracı olmuştur. Ayrıca Makrîzî, altın ve gümüşün nadir bulunmaları nedeniyle parasal değerlerinin korunabildiğine ve bu özelliğin onları güvenilir bir değişim aracı haline getirdiğine dikkat çekmektedir (Gamîdî, 1992: 284; Makrîzî, 1940:80).

Makrîzî'nin çağdaşı olan Esedî (öl. 854/1450'den sonra) ise pahalılığın birincil nedenini aşırı miktarda fels basılmasından ziyade, ağırlık, terazi ve para birimlerindeki yolsuzluklara bağlamaktadır. Ona göre, paranın ağırlık ve ölçülerindeki düzensizlikler, fiyatların artmasında en önemli faktörlerden biridir (Esedî, 1968: 292).

Makrîzî'nin enflasyon çözümüne yönelik yaklaşımı, ağırlıklı olarak talep yönlü faktörlere odaklanmaktadır. Felsin aşırı basımını, "galâ" olarak adlandırdığı ekonomik krizlerin temel sebebi olarak görmüş ve enflasyonun nedenleri arasında ilk sıraya koymuştur.

Makrîzî, para politikasına odaklanarak, fels yerine altın ve gümüş kullanımını teşvik etmek suretiyle para arzını kontrol altına almayı hedeflemiştir. Artan kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkilerine dikkat çekmekle birlikte, maliye

politikalarının ve arz yönlü unsurların enflasyonu önlemedeki rolünü büyük ölçüde ihmal etmiştir (Gamîdî, 1992: 307).

5.7.2. Makrîzî'nin "Para Arzı Toplam Mal ve Hizmete Karşılık Gelmeli" Önerisinin Analizi

Makrîzî'nin para politikalarına ilişkin çözüm önerilerinden biri de para arzının, toplam mal ve hizmet üretimi ile dengelenmesi gerektiğidir. Ona göre, para ancak mal veya emek karşılığında tedavül ettiğinde doğal seyrini koruyabilir:

"Para, mal veya emeğin değeri karşılığında ödendiği takdirde doğal düzlemi içinde kalır." (Makrîzî, 1940: 74)

Bu ifade, modern ekonomi literatüründe yer alan şu ilke ile örtüşmektedir:

"Bir ülkenin para arzı oranı ile milli üretim seviyesi arasındaki ilişki ters orantılıdır. Eğer bu denge korunmaz ve değişkenler arasındaki ilişki bozulursa, piyasalarda olumsuz etkiler meydana gelir ve mal-hizmet fiyatları yükselişe geçer." (Said, 2015: 41)

Bu çerçevede Makrîzî, fiyat istikrarının sağlanabilmesi için yalnızca altın ve gümüş paralarla işlem yapılması gerektiğini ve yeni para arzındaki artışın mal ve hizmet üretim oranına endekslenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Makrîzî'ye göre, para politikasının temel hedefi arz ve talep dengesinin korunmasıdır. Para arzı, ekonomik büyüme ve istikrarı destekleyecek şekilde artırılmalı veya azaltılmalıdır. Bu nedenle, paranın dolaşımdaki miktarını denetlemek ve enflasyonu kontrol altına almak amacıyla devlet müdahalesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

5.7.3. Para Basımının Devlet Kontrolünde Olması Önerisinin Analizi

Makrîzî, para arzını düzenleyebilmek için devletin aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, devletin para basımı üzerindeki kontrolü, fiyat istikrarını sağlamanın yanı sıra ekonomik büyümeyi de teşvik edecektir. Bu bağlamda, değerli metallere dayalı geleneksel para sistemine dönüşü savunmuş ve bu dönüşümün devlet yetkilileri tarafından denetlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Kato, 2012: 37).

Makrîzî, resmi para biriminin altın ve gümüş olması gerektiğini, bu konuda karar alma yetkisinin devlet otoritesinde bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, kendi dönemindeki yönetim yapısına paralel olarak, söz konusu yetkinin dönemin

merkez bankası başkanı ve ilgili kurumlarla koordinasyon içinde kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, devletin bu otoriteyi kullanarak yeni para basabileceğini ve fiyat istikrarının ancak bu şekilde sağlanabileceğini ifade etmiştir. Konuyla ilgili olarak şu ifadeyi kullanmaktadır:

“Yüce Allah, halkın yönetimini kendisine verdiği kimseyi, alışverişte kullanılan gümüşün darp edilmesinde bu ölçüyü dikkate almaya muvaffak kılsa, o zaman Allah Teâlâ'nın izniyle insanların durumu eski hâline döner, bu fesat son bulur, satış mallarının fiyatları ve işçilik ücretleri bu musibetlerden önceki hâline geri döner.” (Makrîzî, 1940: 81)

Makrîzî'nin çağdaşı Esedî (öl. 854/1450'den sonra) ise, altın ve gümüş sikkelerin dört farklı ağırlıkta basılmasını önermektedir: Tam ağırlıkta bir sikke, bunun yarısı, çeyreği ve sekizde biri. Ona göre, bu düzenleme tüm ekonomik işlemleri kolaylaştıracaktır. Bakır sikkeler (fûlûs) ise günlük küçük alışverişler için kullanılabilir; ancak bunların sultan tarafından basılması ve kontrolsüz genişlemeye karşı devletin müdahale etmesi gerekmektedir. Esedî, önerdiği parasal reformlar sonucunda, borçlandırılmış para birimlerinin yol açtığı aşırı fiyat artışının kontrol altına alınacağına inanmaktadır. Bununla birlikte, paranın değerli metallere sınırlandırılması konusunda Makrîzî kadar katı bir görüşe sahip değildir. Ona göre, farklı metaller de para olarak kullanılabilir, ancak bunların da devlet tarafından denetlenmesi gerekmektedir (Esedî, 1968:129-130).

Makrîzî, enflasyon ve ekonomik istikrarsızlığın temel nedenleri arasında, para arzındaki dengesizliğin yanı sıra, para akışının üretim ve tüketim sektörleri arasındaki uyumunun bozulmasını göstermektedir. Özellikle, felslerin aşırı miktarda basılması ve gerçek değerinin düşük olması, pahalılık, açlık ve ekonomik yıkımın başlıca sebepleri arasında sayılmaktadır (Makrîzî, 1940: 84).

Makrîzî'ye göre, felsler konusunda atılması gereken temel adım, bu paraların altın ve gümüş karşısındaki değerinin sıkı bir şekilde kontrol edilmesidir. Böylece, bireylerin işlemlerinde altın ve gümüşe yönelmesi sağlanarak, doğrudan para arzının azaltılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, felsin yalnızca yardımcı para işleviyle sınırlandırılması gerektiğini ifade etmektedir. Konuyla ilgili olarak şu ifadeyi kullanmaktadır:

“Temennim şudur ki Allah’ın lütfu ile bu yüz kızartıcı belanın Mısır’ın başından kalkması çok kolay olsun. Frenklerden (Avrupalılardan) getirilen levha hâlindeki kırmızı bakırın bir kantarı için bir fiyat tespit edilir. Bu sayede, bakırın kantarla alınıp satılması kararlaştırıldıktan sonra bu bakırlar darphanede fulûsa tahvil edilir ve hakiki bedeline yalnızca basım bedeli ilave olunur.” (Makrîzî, 1998: 174)

Makrîzî, altın ve felsein önceki rollerine geri dönmesi durumunda, bunun halkın yaşam koşulları üzerinde iki temel olumlu etkisi olacağını belirtmektedir:

“Birincisi, fiyatlar ve ticari malların durumu açısından halkın ekonomik koşullarının, bu musibetlerden önceki hâline geri dönmesidir. İkincisi ise, insanların ellerindeki altın ve felselerin herhangi bir artış ya da eksilme olmaksızın korunması ve buna ek olarak ekonomik durumlarının, refah ve ucuzluğun hâkim olduğu eski koşullarına dönmesidir.” (Makrîzî, 1940: 83)

Tablo 5. 11: Makrîzî’nin Parayla İlgili Çözüm Önerileri

Konu Başlığı	Makrîzî’nin Görüşü / Önerisi	Açıklama
Para Arzı	Altın ve gümüşle sınırlı tutulmalı	Bakır paraların kontrolsüz arzı enflasyonu tetikler; para arzı mal ve hizmet miktarına uygun olmalıdır.
Para Türleri	Altın (dinar) ve gümüş (dirhem) esas alınmalı, bakır sınırlı kullanılmalı	Sadece küçük meblağlı işlemler için yardımcı nitelikte bakır para kullanılabilir.
Bimetalist Sistem	Altın-gümüş oranı sabitlenmeli	Fiyat istikrarı için sabit oranda bimetalizm uygulanmalı; Gresham Yasası’nın etkilerine dikkat çekmiştir.
Fiyat ve Ücret Dengesi	Altın-gümüş standardına dönüşle kriz öncesi seviyelere iner	Paranın değerinin istikrarı, emek ve mal fiyatlarında da istikrar sağlar.
Narh ve Piyasa Denetimi	Olağanüstü hallerde narh uygulanabilir	Normalde serbest piyasa tercih edilse de kriz zamanlarında kamu müdahalesi savunulabilir.

Konu Başlığı	Makrîzî'nin Görüşü / Önerisi	Açıklama
Hisbe Teşkilatı ve Esnaf Denetimi	Aktif rol üstlenmeli	Piyasa düzeni ve adil ticaret için kurumların işlerliğinin artırılması önerilir.
Paranın Değeri	Reel değeri (altın-gümüş içeriği) esas alınmalı	Nominal-değerli itibari paraya karşıdır; paranın değer ölçme ve mübadele aracı işlevini kaybetmemesi gerekir.
Bakır Paraların Rolü	Kısıtlı ve tamamlayıcı olmalı	Tamamen yasaklanmasa da sınırlı kullanım önerilir; değerli metallerin ikamesi değil tamamlayıcısı olarak düşünülmelidir.
Yolsuzluk ve Kötü Yönetim	Ekonomik krizlerin ana sebeplerinden	Devletin aşırı para basımı ve kayırmacı uygulamaları toplumsal zarara neden olur.
Para Reformu Tanımı	"Para sistemi restorasyonu" (Sabri Orman)	Mevcut bozulmuş sistemin ıslah edilip klasik düzene (altın-gümüş esaslı) döndürülmesi gereklidir.

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1972, 1998; Orman, 2015; Türkmani, 1988'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

5.7.4. Makrîzî'nin Parayla İlgili Görüşlerine Yönelik Eleştiriler

15. yüzyıl Mısır ekonomisi üzerine çalışan birçok uzman, Makrîzî'nin parasal analizlerine eleştirel yaklaşmaktadır. Udovitch, Mısır'ın değerli metal arzındaki daralmayı ve olumsuz ticaret dengesi nedeniyle yaşanan altın ve gümüş kaybını vurgulamaktadır. Ona göre, Mısır'daki parasal sorunlar, Makrîzî'nin iddia ettiği gibi kötü mali politikaların sonucu değil, uluslararası ticaretteki elverişsiz konumunun doğal bir tezahürüydü. Udovitch bu bağlamda, "Makrîzî'nin anlayamadığı şey, Mısır'ın parasal sorunlarının esasen mali politikadan değil, dış ticaret dengelerinden kaynaklandığıdır" şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır (Udovitch, 1970:123-128).

Dolayısıyla, bakır sikkelerin yaygınlaşması, doğrudan yolsuzluk veya kötü yönetimden değil, Mısır'ın değerli metal stoklarını kaybetmesi ve "gümüş kıtlığı" yaşaması nedeniyle bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Mısır, kendi gümüş madenlerine sahip olmadığından, değerli metaller açısından dış kaynaklara

bağımlıydı: Altın için Batı Afrika'ya, gümüş için ise Avrupa ve Orta Asya'ya yönelmek zorundaydı (Ashtor, 1976:291-292).

Benzer şekilde, Islahi de Makrîzî'yi eleştirerek, onun yalnızca parasal olgulara odaklandığını ve çağdaşı Esedî (ö. 854/1450'den sonra) gibi sosyo-ekonomik faktörleri göz önünde bulundurmadığını ifade etmektedir. Islahi'ye göre, Mısır'da bakırın yaygın olarak para birimi hâline gelmesi, esasen gümüş arzındaki yetersizlikten kaynaklanmaktadır (Islahi, 2013:88). Esedî ise paranın yalnızca değerli metallerle sınırlandırılmasını savunmamış, diğer metallerin de para olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Ancak, bu tür paraların devlet kontrolü altında olması gerektiği görüşünü dile getirmiştir (Esedî, 1968:129-130). Islahi'ye göre, Makrîzî'nin parasal reform önerisinin en büyük eksikliği, çözümü yalnızca altın ve gümüş standardının benimsenmesinde araması ve diğer ekonomik nedenleri göz ardı etmesidir (Islahi, 2013:90).

Makrîzî'nin kendi dönemi de eleştirilere zemin hazırlayan örnekler sunmaktadır. Nitekim, Nükûd adlı eserini sunduğu Sultan el-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî, Makrîzî'nin önerilerini uygulamış ve 1415 yılında "Müeyyide" olarak bilinen gümüş dirhemleri piyasaya sürmüştür. Ancak, bu reformlar beklenen sonucu vermemiştir. Makrîzî, bu durumdan duyduğu hayal kırıklığını dile getirmiş ve dirhem değerinin bakır fülusa atfedilmesini "utanç verici bir durum" olarak nitelendirmiştir (Makrîzî, 1998:33-34).

Gerçekten de Mısır'da yaşanan gümüş kıtlığı nedeniyle yeterli miktarda gümüş sikke bulunmadığından, Sultan el-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin gümüşün geleneksel rolünü yeniden tesis etme girişimi başarısız olmuştur (Hasan, 2008:20). Halk, Müeyyide dirhemlerini kullanmayı reddetmiş ve bakır sikkeler dolaşımdaki hâkimiyetini korumuştur. Sultan Şeyh'in halefi de bu ekonomik gerçekler karşısında, 1423 yılında yeniden bakır standardına dönmek zorunda kalmıştır (Makrîzî, 1972, c. 4:629-630).

Makrîzî'nin altın ve gümüşü mutlak istikrar sağlayan para birimleri olarak değerlendirdiği görülse de tarihsel deneyimler bu metallerin doğası gereği daha istikrarlı olmakla birlikte, mutlak anlamda istikrar garantisi sunmadığını göstermektedir. Örneğin, Hz. Peygamber döneminde ve sonrasında da fiyat artışları yaşanmıştır. İkinci halife Ömer b. Hattâb döneminde fiyatların sürekli yükselmesi nedeniyle, diyet olarak belirlenen develerin pahalı hâle gelmesi karşısında, her bölge

halkının diyet ödemelerini kendi bölgesinde yaygın olan mal cinsinden yapmasına izin verilmiştir (el-Muvaṭṭa', "Uḳūl", 1-2; Ebû Dâvûd, "Diyât", 18; Şevkânî, VII, 68-70).

Bu bağlamda, altın ve gümüş bazlı bir para sistemi teorik olarak istikrarlı olabilir, ancak uygun para yönetimi eksik olduğunda istikrarsızlık riski doğmaktadır. Aynı şekilde, itibari para sistemlerinde de güçlü bir yönetim mekanizması sağlandığında ekonomik istikrar mümkün olabilir. Tarihsel deneyimler, yalnızca altın ve gümüşe dayalı bir sistemin mutlak çözüm olmadığını ve uygun politikalar geliştirilmediği takdirde ekonomik krizlerin kaçınılmaz hâle gelebileceğini göstermektedir (Haneef & Barakat, 2006:30).

Tarihî tecrübeler yalnızca altın ve gümüşe dayalı bir sistemin pratik olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim, Makrîzî'nin de ele aldığı gibi, Memlûkler dönemindeki ekonomik koşullar, bakır paranın (fûlus) yaygınlaşmasına neden olmuştur. Makrîzî, altın ve gümüşe dayalı bir para sistemini savunmasına rağmen, dönemin ekonomik gerçekleri nedeniyle bakır bazlı paraya yönelimin kaçınılmaz olduğunu da dolaylı olarak ortaya koymaktadır. Özellikle Çerkes Memlûkleri döneminde bakır paraya geçişin en önemli sebeplerinden biri, Mısır'da yaşanan gümüş kıtlığıdır (Barakat, 2002:155-158).

Sonuç olarak Makrîzî'nin paraya ilişkin görüşleri, altın ve gümüş gibi sağlam madeni paraların tedavülünü savunması bakımından kendi dönemi için güçlü bir ekonomik argüman barındırır da para arzındaki artışı tek başına krizlerin temel nedeni olarak görmesi eleştiriye açıktır. Ayrıca önerilerinin uygulama boyutunu yeterince detaylandırmaması ve modern para sistemlerinin çok boyutlu işleyişini karşılayamaması, görüşlerinin çağdaş iktisat teorileriyle tam uyumlu olmadığını göstermektedir.

5.8. İslam Alimlerinin Parayı Altın ve Gümüşle Sınırlandırması Tartışması

İslam iktisat düşüncesinde para sistemi tartışmaları, klasik dönem alimlerinin altın ve gümüş temelli anlayışları ile modern dönemde gelişen itibari para sistemine yönelik yaklaşımlar arasında derin bir teorik farklılığa dayanmaktadır.

İslam iktisat tarihinde paranın mahiyeti ve sınırları üzerine yapılan tartışmalar, özellikle altın ve gümüşle sınırlı bir para anlayışının gerekliliği konusunda fakihler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu tartışmalar, İslam tarihinin erken dönemlerine kadar uzanmaktadır genellikle ribâ (faiz), zekât, takas, satış, borç ve kiralama gibi ekonomik işlemlerle ilgili fikhî hükümler çerçevesinde ele alınmıştır. Fıkıh alimleri, paranın yalnızca altın ve gümüş ile sınırlandırılması gerekip gerekmediği konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bir grup alim, Makrîzî gibi yalnızca altın ve gümüşün para olarak kabul edilmesi gerektiğini savunurken, diğer bir grup ise paranın altın ve gümüş ile sınırlandırılmasının zorunlu olmadığı görüşünü benimsemiştir. Her iki yaklaşımın da tarihsel süreçte ve günümüzde destekçileri bulunmaktadır. Bakır bazlı paranın yaygınlaşmasından önce, özellikle erken dönem klasik İslam alimleri, altın ve gümüş dışındaki metallerin para olarak kullanımına doğrudan karşı çıkmamışlardır. Örneğin, Ebû Hanîfe, altın ve gümüş dışındaki unsurların para olarak kullanılabilmesi konusunda kesin bir hüküm bildirmemiştir. Ancak, Ebû Yûsuf ve Şeybânî gibi Hanefî mezhebinin önde gelen isimleri arasında bu konuda farklı içtihatlar ortaya konmuş ve paranın yalnızca altın ve gümüşle sınırlandırılıp sınırlandırılmayacağı tartışılmıştır. İslam alimleri arasında genel olarak şu konularda bir mutabakat bulunmaktadır (Haneef & Barakat, 2006: 24-25):

- Paranın bir servet saklama aracı olması,
- Takas ekonomisine kıyasla para kullanımının ekonomik işlemlerde daha pratik ve tercih edilir olması,
- Altın ve gümüşün tarihsel olarak para işlevi görmesi,
- Hz. Peygamber'in altın ve gümüşü para olarak onaylaması,
- Altın ve gümüşün itibari paralara kıyasla daha istikrarlı bir değer taşıması,
- Devletin bu paraların düzenlenmesi, tedariki ve basımı konusunda sorumluluk üstlenmesi,
- Altın ve gümüşün değişim aracı ve değer ölçütü olarak kabul edilmesi.

5.8.1. Parayı Altın ve Gümüşle Sınırlandırmayanların Görüşleri

Paranın yalnızca altın ve gümüşle sınırlandırılması gerektiğini reddeden İslam alimleri, özellikle fûlusu-ve günümüz bağlamında itibari (kâğıt) parayı-geçerli bir para birimi olarak kabul etmişlerdir. Bu görüşün temel dayanağı, ribânın illetinin yalnızca altın ve gümüşle sınırlı olmadığı, aksine toplumda para olarak kabul edilen her türlü değişim aracına uygulanabilir olduğudur. Bu ekole mensup alimler arasında Hanefî fakihî Şeybani, bazı Maliki ve Şafi fakihleri, Hanbeli mezhebinden İbn Teymiyye ve

öğrencisi İbn Kayyim, Zahiri fakihi İbn Hazm, Tabiîn neslinden Leys ibn Sa'd ve el-Zühri gibi isimler yer almaktadır. Modern dönemde ise Yusuf el-Karadavi, Muhammed Taki Osmani ve Abdullah Süleyman el-Mâni gibi çağdaş İslam alimleri ile Müslüman dünyasındaki fıkıh konseylerinin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir (Haneef & Barakat, 2006:27).

Bu alimler, halkın ortak kabulüne dayanan herhangi bir unsurun para olarak kullanılmasının şer'an bir sakınca taşımadığını ileri sürmüşlerdir. Bu çerçevede, gelecek nesillerin kâğıt para kullanımına geçişini meşru bir zemin üzerine inşa ettikleri ifade edilebilir (Chapra, 1996:5). Nitekim klasik dönem İslam alimlerinin genel anlayışı mal-para (commodity money) sistemine dayansa da bazı fakihler itibari paranın geçerliliğine ilişkin yaklaşımlar geliştirmiştir. Hanefi fakihlerinden İmam Muhammed, halkın örfünde para olarak kabul edilen felslerin, maden değerine bakılmaksızın değişim aracı olarak işlev gördüğünü ifade etmiş ve bu görüşü modern itibari para anlayışıyla önemli ölçüde örtüşmüştür (Erkal, 1987, s. 175).

İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi erken dönem alimler de sınırlı miktardaki bakır bazlı paranın (fûlus) kullanımının ekonomik istikrarı tehdit etmediğini savunmuşlardır. İbn Teymiyye, yetkililerin adil değer prensibine uygun olarak, halkı mağdur etmeksizin fûlus sikkelerini basabileceğini belirtmiştir (İbn Teymiyye, 1987, c.19:249-252). İbn Kayyim de hocasının görüşünü takip ederek paranın tek bir maddeyle sınırlandırılmasını reddetmiştir (İbn Kayyim,1973, c.2:156). Bu bağlamda, erken dönem İslam ekonomistleri enflasyon sorununu, düşük kaliteli fûlusun daha değerli bir madenle desteklenmesi yoluyla çözmeyi öngörmüşlerdir.

Bu görüşü savunan alimler, sünnetin altın ve gümüşü para olarak öngörmesinin, parayı yalnızca bu iki madenle sınırlamak anlamına gelmediğini ifade etmektedirler. Hz. Ömer'in deve derisini para olarak kullanma fikri, İslam hukukunda ibahat (mübah olan şeylerin serbestliği) ilkesinin geçerliliği, Kur'an ve sünnette altın ve gümüş dışındaki unsurların para olarak kullanımına ilişkin bir yasağın bulunmaması gibi hususlar, bu görüşü destekleyen temel argümanlardır. Ayrıca, şeriata zorlukları ortadan kaldırma prensibi gereğince, ekonomik ve finansal ihtiyaçlara cevap verebilmek adına paranın yalnızca altın ve gümüşle sınırlandırılmasının pratik bir çözüm olmadığı savunulmaktadır. Bu çerçevede, itibari paranın kabul edilmesi, zekât hesaplaması, ribâdan kaçınma ve diğer şer'î yükümlülüklerin yerine getirilmesini kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Haneef & Barakat, 2006:28).

5.8.2. Parayı Altın ve Gümüşle Sınırlayanların Görüşleri

Ekonomik faaliyetlerin gelişmesiyle birlikte, özellikle bakır bazlı paranın kullanımının yaygınlaşması, bazı İslam âlimlerini bu tür paranın doğurduğu ekonomik sorunları incelemeye yöneltmiştir. İbn Haldun ve Makrîzî gibi Memlûk dönemi düşünürleri, fülûs adı verilen bu bakır bazlı paranın dolaşımdaki artışını ekonomik istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri olarak değerlendirmiştir. Özellikle Makrîzî, hicrî 806 yılındaki büyük ekonomik krizin sebepleri arasında fülûsun yaygın ve kontrolsüz kullanımını başlıca faktörlerden biri olarak göstermiştir (Makrîzî, 1940:41, 1998:173). Benzer şekilde, İbn Haldun da paranın temel işlevlerini “semeniyet” (değer ölçüsü), tasarruf ve mübadele aracı olarak tanımlamış; bu işlevlerin korunabilmesi için paranın taşışten, yani değer kaybına yol açacak keyfi müdahalelerden arındırılması gerektiğini vurgulamıştır (İbn Haldun, 1979: 322).

İbn Haldun’un para anlayışı, onun parayı bir meta değil, yalnızca bir değişim aracı olarak görmesiyle şekillenmiştir. Ona göre, paranın kıymeti, kullanım değil değişim değeriyle sınırlıdır. Bu nedenle, özellikle kâğıt paraların karşılıksız şekilde tedavülde bulunması hâlinde, mal ve hizmetlerden farklı olarak kullanım değerini de yitireceğini belirtmiştir (Sekine, 2015: 351).

Parayı yalnızca altın ve gümüş ile sınırlayan klasik İslam âlimleri arasında Ebu Hanîfe, Ebu Yûsuf, Gazzâlî, Nevevî, Süyûtî, İbn Haldun ve Makrîzî gibi önde gelen isimler yer almaktadır. Günümüzde ise bu görüşü savunan çağdaş düşünürler arasında Şeyh Ahmed el-Hatîb, Şeyh Abdurrahman es-Sa’dî, İbn Bedrân, Ahmed el-Hüseynî, Şeyh el-Mutî’î, Muhammed Emin eş-Şankîtî, Takiyyüddin en-Nebhânî, Muhammed Bâkır es-Sadr, Muhammed Mahlûf, Hasan Eyyûb ve Nâsır Ferîd Vâsıl gibi isimler bulunmaktadır (Haneef & Barakat, 2006: 27).

Bu âlimler, görüşlerini şu gerekçelerle desteklemişlerdir:

- Hz. Peygamber döneminde altın ve gümüşün para olarak kullanılması,
- Zekât, diyet gibi mali ibadetlerin altın ve gümüş bazlı hesaplanması,
- Kur’an’daki ilgili ayetlerin altın ve gümüşe işaret etmesi (Tevbe 34; Âl-i İmrân 75, 91; Yûsuf 20; Kehf 20),
- Sahabe icması,

- Şâfiî ve Mâlikî fakihlerinin “semeniyet”i altın ve gümüşle sınırlamaları,
- Ekonomik adaletin maddi temelli sabit kıymetli para sistemleriyle sağlanabileceği anlayışı (Haneef & Barakat, 2006: 27).

Altın ve gümüşe dayalı para sistemlerinin savunulmasında en önemli gerekçe ekonomik istikrardır. Bu değerli metallere, itibari paralara kıyasla daha güvenilir ve daha az dalgalanma gösteren değişim araçları olarak kabul edilmektedir. Makrîzî'nin analizine göre, her ne kadar altın ve gümüş bazlı sistemlerde de krizler yaşanmışsa da, bu krizler esasen üretim ve tüketim dengesizlikleri gibi reel ekonomik nedenlere dayanıyordu. Buna karşılık, fülûsun kontrolsüz basımı parasal kökenli bir enflasyona neden olmuştu (Barakat, 2002: 160–162).

Sonuç olarak tablo 5.11'de de genel hatlarıyla özetlendiği gibi İslam iktisadı literatüründe para sistemine dair tartışmalar, klasik altın-gümüş temelli sistem ile modern itibari para sistemi arasında şekillenmektedir. Ancak bu iki sistemi birbirinden keskin çizgilerle ayırmak, teorik ve pratik düzeyde İslam iktisadının gelişimini sınırlandırma riski taşımaktadır. Bu nedenle, şeriatın temel ilkeleriyle uyumlu, aynı zamanda çağdaş ekonomik gerçekliklere cevap verebilecek nitelikte esnek ve bütüncül para sistemlerinin oluşturulması elzemdir (Haneef & Barakat, 2006: 31).

Makrîzî ve İbn Haldun gibi klasik düşünürler, tarihsel gözlemlerine dayanarak ekonomik istikrarın temel şartlarından birinin sağlam bir para politikası olduğunu vurgulamışlardır. Buna karşın, modern dönemde itibari paranın yaygınlaşması, pratik zorunlulukları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, maslahat, örf ve teysîr (kolaylaştırma) ilkeleri doğrultusunda itibari paraya şer'î bir meşruiyet kazandırılabilmesi savunulsa da, dalgalanma ve güvensizlik riski bu sistemin zayıf noktaları olarak görülmeye devam etmektedir (Osmani, 2013: 171–194).

1971'de ABD'nin Bretton Woods sisteminden ayrılması, altınla bağlantılı sabit kur sistemlerinin sona ermesine ve yeni para politikası arayışlarına yol açmıştır. Bu gelişmeler ışığında, şeriata uygun, ekonomik ve mali açıdan uygulanabilir hibrit modeller geliştirmek, çağdaş İslam iktisadının temel hedeflerinden biri haline gelmiştir. Nihayetinde, adalet, istikrar ve kamu yararı ilkeleri doğrultusunda hem tarihî hem de çağdaş tecrübeyi içeren bir İslami para sistemi modeli oluşturulması gerekmektedir.

Tablo 5. 12: İslam Alimlerinin Para Konusundaki Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Kriterler	Altın-Gümüşle Sınırlayanlar	Altın-Gümüşle Sınırlamayanlar
Temel Görüş	Para yalnızca altın ve gümüş olmalıdır.	Para, toplumun kabul ettiği her unsur olabilir.
Temel Dayanaklar	- Hz. Peygamber dönemi uygulaması - Zekât ve diyet gibi ibadetlerin altın/gümüşle ölçülmesi - Kur'an'da altın ve gümüşe yapılan atıflar - Sahabenin icması	- Para, toplumda mübadele aracı olarak kabul gören her şey olabilir. - Sünnette altın/gümüşün kullanımı bağlayıcı değil, örfidir. - Şer'î yasaklayıcı bir hüküm bulunmamaktadır.
Savunucuları	Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Gazzâlî, Nevevî, İbn Haldun, Makrîzî, Şeyh Şankî, Takiyyüddin en-Nebhânî	Şeybânî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim, İbn Hazm, Leys ibn Sa'd, el-Zühri, Karadavi, Taki Usmani
Modern Dönem Görüşleri	İstikrar ve adalet için altın-gümüş standardı savunulmalıdır.	İtibari paranın meşruluğu vardır, ekonomik kolaylık sağlar.
Ekonomik Argümanlar	- Altın/gümüş istikrar sağlar. - Fülus ve kâğıt para enflasyona yol açar. - Paranın değeri korunmalıdır.	- Fülus/kâğıt para halkın örfüne uygundur. - Enflasyon fülusun yapısından değil, kötü yönetimden kaynaklanır.
Uygulama Önerileri	Altın/gümüşe dönüş teşvik edilmeli; senyoraj sınırlanmalı.	Hibrit sistemler geliştirilmeli; itibari paranın şer'î sınırları belirlenmeli.
Değerlendirme	Gelenekselci ve normatif yaklaşım; reel tehlikelere karşı temkinli	Pratik ve esnek; modern ekonomik gerçekliklerle uyumlu

Kaynak: Haneef & Barakat, 2006: 24-31'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

5.9. Günümüzde Altın Standardına Dönüş Tartışmaları

Son yıllarda altın standardına dönüş yönündeki tartışmalarda belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde ve para arzının hızla

genişlediği süreçlerde, bu sistem bazı ekonomistler tarafından potansiyel bir çözüm olarak önerilmektedir. İslami altın dinarı gibi saf altın içeren madeni paralara geçiş çağrıları da bu kapsamda giderek artmakta; söz konusu dinarın yeniden tanıtılmasına yönelik yayınlar, akademik çalışmalar ve konferanslar dikkat çekmektedir. Bu tartışmalar, özellikle 2008 küresel finans krizinin ardından daha da büyük bir aciliyet kazanmıştır

5.9.1. Altın Standardına Dönüşü Savunan Görüşler

Altın standardına dönüşü savunanlar, bu sistemin fiyat istikrarı ve para arzı kontrolü gibi faydaları nedeniyle yeniden benimsenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Altın standardına geçişi savunanların temel argümanı, bu sistemin para birimindeki dalgalanmaları önleyerek fiyat istikrarını sağlayacağıdır. Bu bağlamda, herhangi bir devletin kâğıt parasının altına endekslenmesi gerektiği vurgulanmakta ve bu uygulamanın, para otoritelerinin para arzı kapasitesini sınırlayarak tedavüldeki para miktarını kontrol altında tutacağını ve üretim hacmiyle daha uyumlu hâle getireceğini ileri sürmektedirler (Said, 2015:41).

Bu görüş, uluslararası siyaset ve ekonomi alanında da yankı bulmuştur. Eski Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed, 2019 yılında Japonya'da düzenlenen bir konferansta, Güneydoğu Asya ülkeleri arasında ticaret için altına endeksli ortak bir para birimi kullanılması önerisini gündeme getirmiştir. Mahathir, bu bağlamda "Şu anda ABD dolarına bağımlıyız, ancak dolar sabit değil. Bizim önerdiğimiz para birimi altına endeksli olacak, çünkü altının değeri daha istikrarlı" ifadelerini kullanmıştır. ABD dolarının uluslararası ticaretteki tekelleşmesini eleştiren ekonomist Steve Hanke de bu öneriyi desteklemiş ve altına dayalı "güçlü bir blok" oluşturulması fikrini savunmuştur (Yıldız, 2019)

İslam iktisatçısı Halid Türkmani, altın ve gümüş standardının terk edilmesiyle birlikte dünya ekonomisinin enflasyon ve deflasyon gibi sorunlarla karşılaştığını ileri sürmektedir. Ona göre, Birinci Dünya Savaşı sonrası emperyalist devletler, dünya ekonomisini kontrol altına almak için altın ve gümüş standardını terk etmiş ve yerine kâğıt para sistemini getirmişlerdir. Türkmani, bu dönüşümün para arzındaki kontrolsüz genişlemeye yol açarak, küresel enflasyonu tetiklediğini ve paranın alım gücünü düşürdüğünü ifade etmektedir (Türkmani, 1988:85).

Dünya ekonomisinde yaşanan yapısal sorunlar, yeni para yaratımının sınırsız hâle gelmesi ve küresel finans sistemine duyulan güvenin azalması, altın standardına dönüş taleplerini güçlendiren diğer unsurlar arasındadır. Doların dolaşım hızındaki artışın küresel ölçekte ciddi bir hiperenflasyon riskini doğurduğu öne sürülmektedir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkeleri ve temel gıda maddeleri ithalatına bağımlı ekonomileri olumsuz etkileyebilecek, hatta ağır ekonomik yıkımlara yol açabilecek potansiyele sahiptir.

Bu çerçevede, Dünya Bankası eski başkanlarından Robert Zoelick, küresel ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için altın standardına geri dönülmesi gerektiğini savunmuştur. Zoelick, bu önerisini "istikrarlı ve sürdürülebilir bir finansal yapı oluşturmak" amacıyla gündeme getirmiştir. (Zoelick, 2010)

Altın standardının döviz kurlarındaki istikrarı artırma ve para arzının genişlemesini kontrol altında tutma gibi avantajları olduğu yaygın biçimde kabul edilmektedir. Crowther, altın standardının para birimlerinin değer kaybını sınırlayan ve döviz kuru istikrarını destekleyen bir sistem sunduğunu belirtmektedir. Ona göre, "Bir metale bağlı olmayan insan yapımı bir para sistemine kıyasla, altın standardının sunduğu avantajlar, modern ekonomistler tarafından bile kabul edilmektedir" (Crowther, 1967:281-284).

Altın standardı, tarihsel olarak istikrar sağlayıcı bir sistem olarak görülse de modern ekonomik dinamikler göz önüne alındığında uygulamaya konulması konusunda ciddi tartışmalar devam etmektedir. Savunucuları, para arzındaki kontrolsüz genişlemeyi önleyerek enflasyonu dizginleyebileceğini ileri sürerken, karşıt görüşler ise esnek para politikalarının ekonomik büyüme ve kriz yönetimi açısından daha etkili olduğunu iddia etmektedir. Günümüzde altın standardına dönüş çağrılarının arkasında, özellikle dolar merkezli finansal sistemin istikrarına duyulan güvensizlik yatmakta olup, bu tartışmalar küresel ekonomik krizlerle paralel olarak daha da yoğunlaşmaktadır.

Altın standardını savunan dinaristler, ekonomik gerekçelerin ötesinde, dinî referanslara dayalı bir para sistemini İslamî bir zorunluluk olarak değerlendirmektedir. Makrîzî'nin para konusundaki görüşlerini aktarırken, onun İslam'da paranın altın ve gümüş olması gerektiğine dair savunduğu tezleri ve bunlara dayanak olarak sunduğu deliller dikkat çekmektedir. Günümüzde ise "dinaristler" olarak adlandırılan kesimler,

altın standardına dönüşü savunurken Kur'an ve Sünnet'ten çeşitli deliller öne sürmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de dinar ve dirhem terimleri para birimi olarak geçmektedir. Yüce Allah, Âl-i İmrân Suresi 75. ayette şöyle buyurmaktadır:

“Ehl-i Kitap'tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana eksiksiz iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez.”

Bunun yanı sıra, Yusuf Suresi 20. ayette de dirhem doğrudan zikredilmektedir: “Onu (Hz. Yusuf'u) ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona fazla değer vermemişlerdi.”

Bu ayetler, dinaristlerin altın ve gümüşün İslam'da tarihsel olarak para birimi olarak kullanıldığını ve bu uygulamanın dinî bir dayanağı bulunduğunu öne sürmelerine gerekçe teşkil etmektedir.

Dinaristler, itibari para sistemini İslamî ilkelere aykırı ve adaletsiz bir düzen olarak görüp onu eleştirmekte ve bu sistemin servet eşitsizliğini artırdığını savunmakta, günümüz itibari para sisteminin adil bir ekonomik düzen sağlamadığını ve bunun İslami prensiplerle bağdaşmadığını iddia etmektedirler. Meera (2011), itibari para sisteminin haksız servet transferine yol açan üç temel özelliğine dikkat çekmektedir:

- 1- Yeni itibari paranın yaratılması,
- 2- Kesirli rezerv bankacılık sistemi (mevduatın bir kısmını rezerv olarak tutup gerisinin kredi olarak verilmesi),
- 3- Faiz oranları.

Meera, bu üç unsurun haksız kazanç sağlayan ve servet eşitsizliğini artıran bir yapı oluşturduğunu belirterek, Kur'an-ı Kerim'de yer alan şu ayetlere işaret etmektedir:

“Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin.” (Nisâ, 4:29; Bakara, 2:188)

Bu bağlamda, dinaristler faiz sisteminin (ribâ) modern bankacılık aracılığıyla kurumsallaştırıldığını ve adil bir ekonomik sistemin ancak altın ve gümüş temelli reel para düzeniyle mümkün olacağını savunmaktadırlar (Meera, 2011:76).

Altın standardı savunusu, dinî kaynaklarda yer alan hadislerle de desteklenmekte, reel para sistemine geçişin İslamî bir gereklilik olduğu öne sürülmektedir.

Dinaristler, reel para sisteminin kurulması gerektiğini vurgularken, bu görüşlerini desteklemek için Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) para ile ilgili hadislerine de atıfta bulunmaktadır. Bunlardan biri, faizsiz ve adil bir ticaret düzenine işaret eden şu hadistir:

“Altın altın ile, gümüş gümüş ile, buğday buğday ile, arpa arpa ile, hurma hurma ile, tuz tuz ile, misli misline ve peşin olarak satılır. Kim artırır veya artırılmasını talep ederse ribâyâ girmiştir, alan da veren de günahta eşittir.” (Müslim, 1584/82) Bu hadiste, paranın yalnızca reel değer içeren bir değişim aracı olması gerektiğine işaret edildiği yorumlanmaktadır. Altın ve gümüş, tarih boyunca değer saklama ve değişim aracı olarak kullanıldığı için İslami ekonomi içinde ideal para birimi olarak görülmektedir.

Altın dinarı, Müslümanların Hz. Peygamber'den (s.a.v) miras aldığı bir sistem olarak kabul edilmekte ve muamelat, mehr, had cezaları ve zekât gibi birçok İslami hükmün temelinde yer aldığı ifade edilmektedir.

Dinarist yaklaşım, itibari para sisteminin değer ölçüsü olma niteliğini yitirdiğini ileri sürmekte ve altına dayalı ölçülebilir bir sistemin gerekliliğini savunmaktadır. İslami altın dinarının savunucuları, bir para biriminin istikrarlı bir değer ölçüsüne sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. İtibari para sisteminde ise paranın altına çevrilememesi nedeniyle istikrarlı bir değer ölçüsünün bulunmadığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, ekonomik adaletin ve sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için reel varlıklara dayalı bir para sistemine geçişin gerekliliği savunulmaktadır. Dinaristler, tarihte Halife Abdülmelik bin Mervan'ın (ö.86/705), para sisteminde sahteciliğe karşı sert önlemler aldığını belirterek, bu tür sahtekarlıklara karşı İslam'ın ağır cezalar öngördüğüne dikkat çekmektedirler (Heck, 2004:33).

Altın standardının en önemli savunucularından biri olan Ahamed Kameel Mydin Meera, dinar ve dirhem, kilogramın ağırlık ölçüsü ve metrenin uzunluk ölçüsü olduğu gibi, mal ve hizmetlerden elde edilen faydanın ölçüsü olduğunu ifade etmektedir. Meera, faize dayalı itibari para sisteminin güvenilir bir değer ölçüsü

sunmadığını ve Mekâsîdu's-Şeri'a'nın (İslam hukukunun temel amaçlarının) itibari para sisteminde tam anlamıyla gerçekleştirilemeyeceğini öne sürmektedir. Ona göre, adaletli ticaretin sağlanabilmesi için güvenilir ve istikrarlı bir ölçü birimi zorunludur (Meera, 2011:74).

Dinaristler, itibari para sisteminin neden olduğu ekonomik sorunlara çözüm olarak altın standardını önermekle birlikte, bunun mutlak çözüm değil yapısal iyileşme için güçlü bir adım olduğunu belirtmektedirler. Dinaristler, altın standardına geçişin tüm sosyo-ekonomik sorunları ortadan kaldıracığını iddia etmemekle birlikte, aşağıdaki temel sorunların büyük ölçüde azalacağını öne sürmektedirler:

- Kalıcı enflasyon,
- Kredi sıkışıklıkları,
- Ekonomik durgunluklar,
- İşsizlik oranlarının artışı.

Bu bağlamda, dinaristlerin itibari para sistemine getirdiği en büyük eleştiri, yeni para yaratımıyla havadan satın alma gücü oluşturulmasıdır. Yeni yaratılan paranın ilk kullanım hakkına sahip olan kişi veya kurumların haksız kazanç elde ettiği ve bunun ekonomide ciddi servet transferlerine neden olduğu belirtilmektedir. Bu sürecin, senyoraj yoluyla bazı kesimlere avantaj sağlarken, geniş halk kitleleri aleyhine işleyen bir sistem oluşturduğu ifade edilmektedir (Meera, 2011:75-76).

Dinaristlerin savunduğu altın standardı ve İslami altın dinarı fikri, tarihsel, ekonomik ve dinî temellere dayandırılmaktadır. Kur'an ve hadislerden getirilen delillerle birlikte, günümüz itibari para sisteminin adaletsiz ve istikrarsız bir yapı sunduğu iddia edilmekte, buna karşılık altın ve gümüşe dayalı bir reel para sisteminin enflasyonu önleyerek ekonomik istikrarı artıracığı öne sürülmektedir. Bununla birlikte, dinarist yaklaşımın uygulanabilirliği ve modern ekonomi ile uyumluluğu konusunda çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Günümüzde altın standardına dönüş çağrıları devam etse de mevcut küresel finans sistemi içinde bu dönüşümün nasıl gerçekleşebileceği sorusu, ekonomi çevrelerinde tartışılmaya devam etmektedir.

Günümüzde enflasyonla mücadele etmek amacıyla altın standardına dönülmesini savunan görüşler, Makrîzî'nin para politikalarına ilişkin önerileriyle önemli ölçüde

benzerlik göstermektedir. Altın ve gümüş standardının parasal istikrarı sağlayacağı, döviz kurlarını sabitleyeceği ve hiperenflasyonu önleyeceği öne sürülmektedir.

Meera (2002) ve Zellum (2004), tamamen altına dayalı bir sistemde para yaratmanın mümkün olmadığını ve para yaratma önlendiğinde enflasyonun da önlenebileceğini savunmuşlardır. Altın ve gümüş standardının parasal sorunları ve enflasyonu ortadan kaldırmaya yönelik temel argümanlar şu şekilde sıralanabilir (Zellum, 2004:224-226):

- 1- **Altın ve gümüşün arzının kontrol edilebilir olması:** Bu metallerin küresel üretimi madencilik faaliyetleri ve çıkarma maliyetleri tarafından belirlendiği için, para arzının keyfi olarak artması mümkün olmayacaktır. Bu durum, kâğıt para sistemlerinde görülen enflasyonist etkilerin önünü kesecektir. Aynı zamanda, devletler keyfi olarak para basamayacağı için parasal istikrar sağlanacaktır.
- 2- **Para arzı ve fiyat istikrarı:** Altın standardı, para arzının madencilik faaliyetlerine bağlı olarak artmasını sağlar ve kâğıt para sistemlerinde görülen hızlı para arzı artışını önler. Böylelikle para birimine duyulan güven artar ve fiyat istikrarı korunur.
- 3- **Döviz kurlarının dengelenmesi:** Altın ve gümüş sistemi, ülkeler arasındaki döviz kuru dengesizliklerini piyasa mekanizması aracılığıyla otomatik olarak ayarlayabilir. İthalatın ihracattan fazla olması durumunda, ülkeden altın ve gümüş çıkışı yaşanacak ve iç piyasada fiyatlar düşecektir. Bu durum, yerli üretimi teşvik ederek dış ticaret dengesinin kurulmasına katkı sağlayacaktır.
- 4- **Bağımsız parasal sistem:** Altın ve gümüş, devletlerin kontrol edemeyeceği bağımsız birer para birimi olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, piyasa ihtiyaçlarına göre doğrudan belirlenen bir para arzı söz konusu olacak ve kâğıt para sisteminde görülen yapay parasal genleşme ve enflasyonist baskılar ortadan kalkacaktır.
- 5- **Sabit döviz kurları:** Altın standardı, tüm para birimlerinin belirli bir altın veya gümüş miktarına dayandığı sabit döviz kuru sistemi sunar. Böylelikle, uluslararası ticaret üzerindeki belirsizlikler azalacak ve para birimleri arasında istikrarlı bir döviz kuru rejimi oluşacaktır (Türkmani, 1988:86).

6- **Milli servetin korunması:** Altın ve gümüş sistemleri, ülkelerin değerli maden rezervlerini koruyarak milli servetin yabancı ülkelere kaçırılmasını önler. Bu durum, parasal istikrarın yanı sıra ekonomik güvenliği de arttırabilir.

Altın standardını savunanlar, bu sisteme geçişin gerçekleşebilmesi için kâğıt para basımının durdurulması, altının serbest dolaşımının sağlanması ve ticarete altının önünün açılması gerektiğini belirtmektedirler (Zellum, 2004:231-232).

Meera'ya göre, günümüz para sisteminde para arzı, büyük ölçüde ticari bankalar tarafından kesirli rezerv bankacılık sistemi aracılığıyla yaratılmaktadır. Meera (2011:76) bu durumu şu şekilde eleştirir: "Serbest satın alma gücü yaratma yetkisi neden özel ellere verilmelidir? Reel ekonomide sihir yoktur. Bu nedenle, böylesi bir serbest satın alma gücü yalnızca enflasyon yoluyla başkalarının satın alma gücünü azaltarak yaratılabilir. Dolayısıyla, enflasyon parasal bir olgu olduğunda, mevcut sistemde herkes eşit şekilde etkilenmez. Yeni yaratılan itibari parayı ilk kullananlar bu sistemden fayda sağlar, bu da haksız bir servet transferine neden olur."

Bu tartışmalar, altın standardının enflasyonla mücadelede ne ölçüde etkili olabileceği konusunda akademik ve ekonomik açıdan önemli bir temel sunmaktadır.

Makrîzî'nin enflasyon ve para politikalarına ilişkin görüşleri ile günümüzde altın standardını savunan dinaristlerin argümanları birçok benzerlik taşımaktadır. Makrîzî, Mısır'da yaşanan enflasyonist dönemleri değerlendirirken, enflasyonun temel sebeplerinden birinin paranın kalitesinin düşmesi ve altın ile gümüş standardının terk edilmesi olduğunu savunmuştur. Benzer şekilde dinaristler de altın ve gümüş standardının terk edilmesini modern enflasyonun ve ekonomik istikrarsızlığın temel sebebi olarak görmekte-dirler.

Makrîzî, Mısır'daki enflasyon krizlerini analiz ederken, en önemli faktörlerden birinin kâğıt para basımına benzer şekilde, değersiz metallerin para olarak kullanılmasının olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, altın ve gümüş standardına dayalı bir para sisteminde, devletlerin keyfi olarak para arzını artırması mümkün olmaz ve bu da fiyat istikrarını korur. Günümüzde dinaristlerin argümanları da bu görüşle büyük ölçüde örtüşmektedir. Zellum (2004) ve Meera (2002), para yaratmanın kısıtlanmasıyla enflasyonun önlenebileceğini ve tamamen altına dayalı bir sistemde paranın keyfi olarak artırılmayacağını ileri sürmektedirler.

Makrîzî'nin enflasyon değerlendirmesinde, savaşlar ve ekonomik krizlerin ardından devletlerin para politikalarını kötü yönetmesi sonucu paranın alım gücünün düştüğüne dair tespitleri bulunmaktadır. Dinaristler de benzer şekilde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra altın standardının terk edilmesiyle itibari para sistemine geçildiğini ve bunun emperyalist ülkeler tarafından dünya ekonomisini kontrol etme aracı olarak kullanıldığını savunmaktadırlar (Türkmani, 1988). Dinaristlere göre, altın standardına dayalı bir sistemde devletler ve merkez bankaları istedikleri zaman para basamayacakları için enflasyon baskısı ortadan kalkacaktır.

Makrîzî, enflasyonun sosyal ve ekonomik düzeni bozduğunu, alım gücünü düşürdüğünü ve halkı fakirleştirdiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde Meera (2011), itibari para sisteminin en büyük problemlerinden birinin enflasyon yoluyla servetin haksız transferi olduğunu ifade etmektedir. Meera'ya göre, itibari para sisteminde ilk kullananlar avantaj elde ederken, paranın satın alma gücü zamanla düşmekte ve bu da adaletsizliğe yol açmaktadır. Bu görüş, Makrîzî'nin haksız servet transferine yönelik eleştirileriyle örtüşmektedir.

Altın standardına dönüş çağrısı yapan dinaristler, sistemin döviz kuru istikrarı sağlayacağını ve devletler arası ekonomik dengesizlikleri azaltacağını iddia etmektedirler. Zellum (2004) ve Meera (2011), altın standardının uluslararası ticarete daha adil ve sürdürülebilir bir sistem oluşturacağını belirtirken, Makrîzî de tarihsel örnekler üzerinden parasal istikrarın sağlanmasının ekonomik refah açısından kritik olduğunu ifade etmiştir.

Ancak, Makrîzî'nin yaşadığı dönemdeki ekonomik yapı ile günümüz küresel ekonomisi arasında önemli farklar bulunmaktadır. Makrîzî, yerel ekonomik düzen üzerine analiz yaparken, dinaristler küresel finans sisteminin problemlerine yönelik çözüm arayışı içindedirler. Bu nedenle, Makrîzî'nin önerdiği çözümler doğrudan modern ekonomiyle örtüşmese de temel ilkeler bakımından benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak, Makrîzî'nin enflasyonla ilgili değerlendirmeleri ve çözüm önerileri ile dinaristlerin altın standardına dönüş çağrıları arasında önemli paralellikler bulunmaktadır. Her iki taraf da enflasyonun temel sebebini itibari paraya dayalı sistem olarak görmekte ve çözüm olarak altın ve gümüş standardına dönüşü önermektedirler. Ancak, Makrîzî'nin görüşleri tarihsel bir bağlamda değerlendirilmelidir ve modern ekonomi dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda, altın standardına dönüşün uygulanabilirliği tartışmalı bir konu olarak kalmaktadır.

5.9.2. Altın Standardına Dönülmesine Karşı Çıkanların Görüşleri

2008 küresel finans krizinin ardından, bazı İslam ekonomistleri ve dinaristler, modern ekonomik sistemlerin sorunlarını altın standardına dönüş yoluyla çözmeyi önermiştir. Ancak tarihsel veriler, metal para sistemlerinin enflasyon ve işsizlik gibi yapısal sorunlara kalıcı bir çözüm getiremediğini ortaya koymaktadır (Kalkan, 2022: 77). Sıfır faiz hedefi gibi amaçlar, bazı ülkelerde kâğıt para sistemleriyle de gerçekleştirilebilmiştir; Japonya örneği bu duruma işaret etmektedir (Çizakça, 2011: 3).

Makrîzî'nin dinar ve dirhem tarihini Hz. Âdem'e kadar götürmesi, tarihsel gerçeklikten ziyade sembolik bir yaklaşımı yansıtır. Bu iddiayı destekleyecek arkeolojik veya antropolojik kanıtlar bulunmamaktadır (Makrîzî, 1940: 47; Orhan, 2021: 4). Dolayısıyla, bu tür argümanlar, paranın işlevinden ziyade ideolojik bir yönelimi ön plana çıkarmaktadır.

Altın ve gümüşe dayalı mal para sistemlerinin tarihsel geçerliliği, kâğıt paranın icadı ve altınla bağının koparılmasıyla sona ermiştir. Bu değişim, klasik dönemlerdeki para anlayışını ve değer tanımını kökten dönüştürmüştür (Kalkan, 2022: 78). Dinarist yaklaşım, para arzının altın standardı yoluyla sınırlandırılabilmediğini savunsa da, modern merkez bankalarının etkin para politikaları ile bu hedef zaten sağlanabilmektedir (Edgmand, 1999: 352).

Altın ve gümüşün parasal sistemdeki yeri, şer'î değil örfi bir tercihe dayanmaktadır. İslam iktisatçılarından Abdulcebbar es-Sebhânî, iki madenli sistemin parasal istikrarı otomatik olarak sağlamadığını belirtmektedir (Sebhânî, 1998: 22). Ayrıca, Hz. Ömer'in deve derisinden para üretme fikri, İslam hukukunun para türlerinde esnekliğe izin verdiğini göstermektedir (Belâzurî, 1983: 659).

İslam düşüncesinde para, değişen sosyoekonomik şartlara göre yeniden tanımlanabilen bir araç olarak görülmüştür. Hz. Peygamber'in mevcut Bizans ve Sasani paralarını kullanması, örfi tercihlere dayalı bir uygulamadır. Sebhânî, bu uygulamalardan yola çıkarak, altın ve gümüş dışındaki para türlerinin de meşru kabul edilebileceğini savunur (Sebhânî, 1998: 23).

Paranın tanımı ve türü, İslam'da dinî bir sabite olarak değil, ekonomik işlevine göre değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in sikkeleri kullanma kararı, ticaretin gelişmesini sağlamak amacıyla takas sisteminden uzaklaşmak için alınmıştır (Çizakça, 2011: 50). Kur'an'da belli bir para biriminin zikredilmemesi ve yalnızca faiz yasağına vurgu yapılması, bu esnekliğin göstergesidir (Çizakça, 2011: 51).

Sıfır faiz politikalarının başarısı, paranın fiziksel yapısından çok, para politikasını yürüten kurumların araçlarına bağlıdır. Japonya örneğinde olduğu gibi, kâğıt para ile faiz oranları sıfıra kadar indirilebilmiş ve bu durum uzun süre sürdürülebilmiştir (Çizakça, 2011: 51; Vollmer & Ralf, 2010).

Madeni para sistemlerinde faiz oranlarının düşürülememesi, bu paraların içsel değer taşımamasından kaynaklanmaktadır. Altın ve gümüş gibi metallerin piyasadaki reel değeri, faiz oranları üzerinde aşağı yönlü bir baskı kurmayı engeller (Çizakça, 2011: 51). Bu nedenle, madeni para kullanılan hiçbir ekonomide faiz oranı tarihsel olarak %3'ün altına inememiştir (Macdonald, 2006: 77, 97; Martinez, 2003: 37).

Para türünün faiz oranlarına etkisi, tarihsel deneyimlerle de desteklenmektedir. Japonya örneğinde kâğıt para ile sıfır faiz seviyelerine ulaşılmışken, madeni para sistemlerinde böyle bir başarı mümkün olmamıştır. Bunun temel nedeni, madenlerin içsel değer taşıması ve arzının sınırlı olmasıdır (Çizakça, 2011: 52).

Metal para sistemleri, altın ve gümüşün küresel fiyat dalgalanmalarına açık olduğu için ekonomik istikrarı tehdit edebilir. Avrupa'da 1440-1790 yılları arasında yaşanan enflasyon dalgaları, altın ve gümüşe dayalı merkantilist sistemlerin kırılma noktasını ortaya koymuştur (Çizakça, 2011: 53-54). Aynı dönemde Osmanlı'da da benzer fiyat dalgalanmaları yaşanmıştır (Pamuk, 2000: 124).

Altın standardında para arzı sınırlı değildir; maden keşifleri veya savaş gibi olağanüstü olaylar para arzını artırabilir. Hükümetler, düşük ayarlı para basarak para arzını genişletebilir; bu da enflasyona yol açar (Çizakça, 2011: 55). Bu durum, altın standardının fiyat istikrarı sağlama iddiasını zayıflatmaktadır.

Para sistemlerinde değer düşürmenin temel nedenleri arasında savaşlar ve devletin senyör gelirlere artırma çabası yer alır. Bu nedenler hem klasik hem de modern

dönemlerde hükümetlerin para politikasına müdahale etmesine neden olmuştur (Çizakça, 2011: 56).

Madeni paraların üretimi, maliyet açısından kâğıt paralara kıyasla oldukça yüksektir. Bu üretim süreci; madenin çıkarılması, işlenmesi ve darphanede basılması gibi aşamalardan oluşur. Buna karşılık, kâğıt para üretimi hem daha hızlı hem de daha ekonomiktir (Çizakça, 2011: 59).

Faiz oranlarının belirlenmesinde sermaye arzı ve talebi temel belirleyici unsurdur. Kur'an'ın yasakladığı faiz türü, ihtiyacı olanın zayıf durumundan haksız kazanç elde eden tefeciliğe dayalı sistemdir. Bu bağlamda, sıfır faiz bir hedef olabilir; fakat her durumda zorunlu değildir.

Altın standardının uygulanabilirliği, Müslüman ülkelerin doğal kaynak dağılımı bakımından da tartışmalıdır. Günümüzde İslam ülkelerinin çoğu altın üreticisi değildir; sadece Endonezya kayda değer bir üretim kapasitesine sahiptir. Bu durum, altın standardının benimsenmesi halinde Müslüman ülkelerin jeo-ekonomik anlamda dışa bağımlılığını artırabilir.

5.9.3. Altın Dinarı Tartışması: Çizakça ve Meera'nın Argümanları

Parasal istikrarın ve enflasyonla mücadelenin itibari para sisteminde de sağlanabileceğini savunan İslam iktisatçısı Murat Çizakça (2011) ile altın dinarın başlıca savunucularından Ahamed Kameel Mydin Meera arasındaki tartışma, İslami para sistemi bağlamında iki farklı yaklaşımı karşılaştırmalı biçimde ortaya koymaktadır.

İki düşünür arasındaki temel ayrışma, İslami para sisteminin tarihsel kökenleri ile modern uygulama imkânlarına ilişkin değerlendirmelerinde ortaya çıkmaktadır.

Çizakça, dinaristleri, tarihsel süreçte nasıl işlediğini incelemeyen bir sistem önermekle eleştirirken (Çizakça, 2011:50), Meera ise altın dinarın tarihi bir sistem olduğunu ancak günümüzde uygulanabilmesi için elektronik ödeme sistemleri de dahil olmak üzere tüm modern altyapının kullanılmasını gerekli gördüğünü belirtmektedir. Meera, bu çerçevede "altın tabanlı faizsiz kredi" sistemini önermekte ve "Bugünün en iyi para biçimi elektronik altın tabanlı faizsiz kredidir. Bu, yine de gerçek bir para sistemi

olurdu çünkü değer ölçüsü altındır" (Meera, 2011:78) şeklinde görüş bildirmektedir. Meera, madeni paraya tam bir dönüşü savunmadıklarını vurgulayarak, paranın en önemli işlevinin değer ölçüsü olması nedeniyle belirli bir oranda madeni paranın sistemin güvenilirliği açısından elzem olduğunu ileri sürmektedir. İslami para ve ekonomik sistemin adil ve hakkaniyetli olması gerektiğini ifade eden Meera, altın sikkelerin bu adaleti sağladığını ve bu sebeple Hz. Peygamber'in (s.a.v) Roma sikkesini İslami para standardı olarak kabul ettiğini belirtmektedir (Meera, 2011:78).

Enflasyon ve parasal dalgalanmalara ilişkin yaklaşımları ise, para arzı yönetimi ve ekonomik istikrar arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiği noktasında farklılaşmaktadır.

Çizakça, dinaristlerin, altın standardına geçilmesi halinde itibari para sistemine atfettikleri enflasyon, kredi sıkışıklığı, durgunluk ve işsizlik gibi sorunların büyük ölçüde azalacağını savunduklarını; ancak bu tür problemlerin altın standardı altında da ortaya çıkabileceğini dile getirmektedir (Çizakça, 2011:50). Meera ise, altın sisteminde para arzındaki dalgalanmaların ve otoritelerin bu süreci iyi yönetememesinin enflasyon ya da durgunluğa yol açabileceğini kabul etmekle birlikte, dinaristlerin altını her işlem için bir değişim aracı olarak değil, ağırlıklı olarak bir değer ölçüsü olarak gördüğünü vurgulamaktadır. Elektronik ödeme sistemlerinde altın bazlı kredi parası kullanılarak enflasyonist ve durgunluk döngülerinden kaçınılabileceğini savunan Meera, kredi sisteminde para arzının otomatik olarak kontrol edilmesini ve kredinin yalnızca gerçek mal veya hizmet transferi gerçekleştiğinde yaratılmasını önermektedir (Meera, 2011:82).

Meera, tarihsel süreçte yaşanan enflasyon sorununa değinerek, dinaristlerin enflasyonun varlığını inkâr etmediğini, ancak enflasyonun nedeninin dinar veya dirhem değil, hükümetlerin bu paraların değerlerini düşürerek manipüle etmeleri olduğunu ileri sürmektedir (Meera, 2011:82). Çizakça'nın "takasın ribânın bir biçimi olarak kabul edildiği" yönündeki görüşünü hatalı bulan Meera, takasın hiçbir zaman ribâ olarak değerlendirilmediğini, yalnızca altın, gümüş ve buğday gibi sarf maddelerinin eşit olmayan miktarlarda değişiminin ribâ kapsamında değerlendirildiğini belirtmektedir. İnsanların farklı malları karşılıklı olarak anlaşılan miktarlarda değiştirmelerinin ribâ değil, mübadele ticareti olduğunu ifade etmektedir (Meera, 2011:78).

Faiz oranları ve para politikası araçları konusunda da Çizakça ve Meera'nın argümanları, likidite tuzağı ve senyoraj gibi konular üzerinden önemli ölçüde ayrılmaktadır.

Meera, Çizakça'nın "Kâğıt para sıfır faiz oranına ulaşarak İslami hedefi yerine getirmiştir, ancak madeni para bunu yapamamaktadır" (Çizakça, 2011:51) şeklindeki tespitini eleştirmekte ve bu görüşü "kötü bir muhakeme" olarak nitelendirmektedir. Meera'ya göre, Japonya, Avrupa ve ABD'de faiz oranlarının sıfıra yaklaşması, faiz tabanlı itibari para sisteminin bir tezahürü olup, ekonominin bir likidite tuzağına itilmesiyle ilgilidir. Likidite tuzağı, bileşik faizin ekonomide borç yükünü artırması sonucunda ortaya çıkmakta ve borç krizleri nedeniyle ekonominin daralmasına sebep olmaktadır (Meera, 2011:79-80).

Çizakça'nın faiz oranlarının maddelerin içsel değerinden kaynaklandığı yönündeki argümanını da eleştiren Meera, faiz oranlarının içsel değerle değil, ekonomide dolaşımdaki para miktarını kontrol eden aktörlerin müdahaleleriyle belirlendiğini savunmaktadır. Eğer faiz oranları içsel değerle belirlenmiş olsaydı, bazı ülkelerde %10 veya %20 gibi yüksek faiz oranlarının asla kâğıt para sisteminde gözlemlenmemesi gerektiğini ifade etmektedir (Meera, 2011:80).

Meera, dinaristlerin sadece altın ve gümüşü para olarak önermediklerini, bireylerin kendi değişim araçlarını seçme özgürlüğüne sahip olmaları gerektiğini savunduklarını belirtmekte ve devletlerin insanlara itibari para gibi değersiz unsurları zorunlu kılmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Meera, 2011:81). Ayrıca, itibari para sisteminde senyorajın adaletsiz bir uygulama olduğunu ve derin bir faiz niteliği taşıdığını ifade ederek, geçmişteki İslam alimlerinin kâğıt para sistemine kesinlikle karşı çıkacaklarını iddia etmektedir (Meera, 2011:81).

Meera, Bretton Woods sisteminin 1971 yılında çökmesine dikkat çekerek, dünya para sisteminin yalnızca son 40 yıldır itibari paraya dayalı olduğunu ve bu sürecin küresel para sisteminin çökmesine yol açtığını ileri sürmektedir (Meera, 2011:82). Değer kaybının dinar veya dirhemden değil, Makrîzî'nin de belirttiği gibi, sorumsuz hükümetlerin yanlış politikalarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Altına dayalı sistemlerde, yeni altın keşiflerinin enflasyona neden olabilse bile, sistemin otomatik bir dengeleme mekanizmasına sahip olduğunu ve fazla altının mücevherat gibi

alanlara yönlendirilerek parasal kullanımının azaltılabileceğini dile getirmektedir (Meera, 2011:83).

Meera, dinaristlerin hiçbir zaman sabit bir para arzını savunmadıklarını ve faiz temelli itibari para sisteminde para arzının genellikle reel ekonomiden daha hızlı büyüdüğünü belirtmektedir. İslami bir sistemde para arzının reel ekonomik faaliyete bağlı olarak dalgalandığını ve altın tabanlı kredi parasının da bu dinamikleri takip edeceğini ifade etmektedir. Kredinin yalnızca reel bir mal veya hizmet transferi gerçekleştiğinde yaratılacağını vurgulamaktadır (Meera, 2011:84).

Altın dinarın nominal değer taşıyıp taşıyamaması meselesi ise Gresham Yasası çerçevesinde tartışılmakta ve değer-değerleme ilişkisi bakımından farklı sonuçlara ulaşılmaktadır.

Gresham Yasası bağlamında Meera, dinaristlerin altın dinarın içsel değerine göre dolaşıma sokulması gerektiğini savunduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, dinarın üzerine nominal bir değer basılmayacağını ve tarih boyunca altın sikkelerin nominal değer taşımadığını ifade etmektedir. Düşük kaliteli paranın yüksek kaliteli parayı piyasadan çekmesini öngören Gresham Yasası'nın, hükümetlerin itibari parayı yasal ödeme aracı olarak zorunlu kılmaları durumunda geçerli olduğunu belirtmektedir (Meera, 2011:85).

Sonuç olarak Çızakça ve Meera'nın tartışması, İslami ekonomi içerisinde para politikasına dair iki temel görüşü yansıtmaktadır. Çızakça itibari para sisteminin çeşitli düzenlemelerle istikrarlı hale getirilebileceğini savunurken, Meera altın bazlı bir sistemin daha adil ve sürdürülebilir olduğunu ileri sürmektedir. Tartışma, İslami ekonomi alanında para sistemleri üzerine devam eden akademik ve pratik söylemleri anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Tablo 5. 13: Altın Dinarı Tartışması: Çizakça ve Meera'nın Argümanları

Konular	Çizakça'nın Görüşleri	Meera'nın Görüşleri
Parasal İstikrar	İtibari para sisteminin enflasyon ve diğer ekonomik sorunları düzenlemelerle çözülebileceğini savunur.	Altın tabanlı sistemin adil ve güvenilir olduğunu, elektronik ödeme sistemleriyle modern altyapı kullanılması gerektiğini savunur.
Para Arzı ve Dalgalanma	Altın standardı altında da ekonomik problemler (enflasyon, durgunluk vb.) yaşanabileceğini ifade eder.	Altın bazlı kredi sistemiyle para arzının otomatik kontrol edilmesini önerir, böylece enflasyon ve durgunluk döngülerinden kaçınılabilir.
Enflasyon	Enflasyonun sadece itibari para sistemine ait olmadığını, altın standardı altında da enflasyonun ortaya çıkabileceğini savunur.	Enflasyonun nedeninin paranın manipülasyonu olduğunu, altın ve dirhem sisteminin bu sorunu çözebileceğini savunur.
Faiz Oranları	Kâğıt paranın sıfır faiz oranına ulaşarak İslami hedefi yerine getirdiğini ancak madeni paranın bunu yapamadığını savunur	Faiz oranlarının içsel değerle değil, para arzı ile belirlendiğini ve faiz oranlarının sıfırda olması durumunun likidite tuzağının bir sonucu olduğunu savunur.
Kredi ve Ekonomi	Kredi sıkışıklığı ve işsizlik gibi sorunların altın standardı altında da ortaya çıkabileceğini belirtir.	Altın tabanlı kredi sisteminin ekonomiyi dengeleyeceğini, yalnızca reel ekonomik faaliyetlere dayalı kredi yaratılmasını önerir.
Gresham Yasası	Gresham Yasası'nın altın ve gümüşle sınırlı kalmadığını savunur.	Altın dinarının değerinin içsel olduğunu ve nominal değer taşımayacağını savunur. Düşük kaliteli paranın piyasadan çekilmesi gerektiğini belirtir.

Kaynak: Çizakça, 2011; Meera, 2011'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

5.10. Makrîzî'nin Görüşlerinin İslam İktisadıyla Örtüşme Derecesi

Makrîzî'nin iktisadi görüşleri, yalnızca yaşadığı dönemin sorunlarına değil, aynı zamanda evrensel ve ilkeli bir İslam iktisadı anlayışına da dayanmaktadır. Bu yönüyle Makrîzî'nin fikirleri ile günümüz İslam iktisadı yaklaşımları arasında yüksek düzeyde bir örtüşme bulunmaktadır. Bu örtüşme hem teorik hem de uygulamaya dönük öneriler düzeyinde kendini göstermektedir.

Çalışmanın bu bölümünde detaylı şekilde incelendiği üzere Makrîzî'nin para anlayışı, günümüz İslam iktisadı yaklaşımlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Makrîzî, altın ve gümüş esaslı sağlam para sistemini savunmuş; bakır gibi itibari paraların yaygınlaştırılmasını enflasyonun, pahalılığın ve toplumsal bozulmanın temel sebebi olarak görmüştür. Bu görüş, günümüzde İslam iktisadı çerçevesinde savunulan ve burada detaylarına yer verdiğimiz “İslami para standardı” (dinar-dirhem sistemi) anlayışıyla birebir uyumludur. Bugün birçok İslam ekonomisti, enflasyonist modern fiat para sistemini eleştirerek Makrîzî'nin görüşlerine atıfta bulunmakta ve onun paranın değerini koruma, serveti adaletli dağıtma ve iktisadi güveni sağlama konusundaki hassasiyetini model almak istemektedir.

Krizlere ahlaki ve sosyal yaklaşım bakımından da İslam iktisadı ile benzer bir yaklaşım sergileyen Makrîzî, krizleri yalnızca ekonomik nedenlerle açıklamakla kalmamış; ahlaki yozlaşma, israf, rüşvet, emanetin zayi edilmesi gibi sosyal ve etik boyutlara da dikkat çekmiştir. Bu anlayış günümüz İslam iktisadında önemli bir yer tutan iktisadın ahlaki temellendirilmesi, Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin ilkelerine uygun iktisadi davranışın teşviki yaklaşımıyla güçlü şekilde örtüşmektedir. Krizlerin yalnızca piyasa mekanizmalarıyla değil, insan davranışları, niyetler ve kurumsal yapılar ile ilgili olduğu göz önüne alındığında Makrîzî'nin bugünkü etik iktisadi ve davranışsal İslam iktisadı yaklaşımlarına öncülük ettiği söylenebilir.

Makrîzî'nin gelir ve servet dağılımına dair tespitleri, İslam iktisadında önemli bir yer tutan sosyal adalet, fakirliğin giderilmesi ve zenginliğin dolaşımı gibi konularla doğrudan ilişkilidir. Zenginliğin belirli sınıflarda birikmesini eleştiren ve servetin adil paylaşılmadığı bir toplumda krizlerin kaçınılmaz olacağını belirten Makrîzî'nin görüşleri bu yönüyle zekât, sadaka, vakıf gibi İslam ekonomisinin yeniden dağıtım mekanizmaları ile ilişkilendirilebilir.

Makrîzî her ne kadar eserlerinde doğrudan “faiz” (ribâ) üzerine teorik bir çerçeve sunmamış olsa da, genel olarak paradan para kazanmayı, haksız servet artışını ve emtiasız işlemleri eleştirmesi, İslam iktisadında faizsiz sistem önerisiyle örtüşür. Makrîzî'nin üretim, emek ve ticaret temelli ekonomik yapıyı savunması, bugünkü reel ekonomiye dayalı faizsiz finans anlayışı ile benzeşmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

MAKRÎZÎ'YE GÖRE EKONOMİK DURGUNLUK: SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ekonomik durgunluk, iktisadi faaliyetlerde genel bir yavaşlama, üretim ve yatırımda azalma, işsizlikte artış ve gelir seviyelerinde gerileme gibi belirtilerle ortaya çıkan karmaşık bir kriz biçimidir. Tarih boyunca pek çok düşünür bu tür iktisadi çöküntülerin sebeplerini sorgulamış ve çözüm yolları geliştirmeye çalışmıştır. Memlükler döneminde yaşayan tarihçi ve mütefekkir Makrîzî de yaşadığı çağda gözlemediği iktisadi çalkantılar karşısında bu meseleye özel bir önem atfetmiş; durgunluk olgusunu sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi boyutlarıyla da değerlendirmiştir.

Bu bölümde Makrîzî'nin ekonomik durgunlukla ilgili değerlendirmeleri ayrıntılı biçimde incelenecek; durgunluğa yol açan sebepler, bu sebepler içsel ve dışsal boyutlarıyla açıklanacak, ardından önerdiği çözüm yolları tarihsel ve teorik bağlamda analiz edilecektir. Ayrıca Makrîzî'nin önerilerinin, günümüz iktisat anlayışlarıyla benzerlik ve farklılıkları da karşılaştırmalı biçimde ele alınacaktır.

6.1. Makrîzî'ye Göre Ekonomik Durgunluk ve Sebepleri

6.1.1. Makrîzî'ye Göre Ekonomik Durgunluk

Makrîzî'ye göre ekonomik durgunluk, ekonomik sistemdeki dengesizliklerin bir sonucu olup genellikle doğal afetler, savaşlar ve tarımsal üretimdeki düşüş gibi dışsal şoklarla ilişkilidir. Ona göre durgunluk, yalnızca geçici bir ekonomik sorun değil; aynı zamanda halkın geçim kaynaklarını tehdit eden yapısal bir problemdir. Bu nedenle devletin, durgunlukla etkin bir şekilde mücadele ederek ekonomiyi canlandırması gerektiğini savunur.

Makrîzî, Mısır ve Şam toplumlarında gözlemediği durgunluk süreçlerini detaylı biçimde ele alır. Özellikle hicrî 811 yılı sonrasında, halkın geçim sıkıntısıyla birlikte para kazanma amacıyla değersiz madenlerden üretilmiş fels paralarını kullanmaya başladığını belirtir. Bu durum para değerinin düşmesine, mal fiyatlarının artmasına ve halkın alım gücünün zayıflamasına yol açmıştır. Tüccarların bu değersiz paraları

Hindistan ve çevre ülkelere götürmesi, piyasadaki para arzının daha da azalmasına neden olmuştur (Makrîzî, 1972, c.3:436, 794; Gamidi, 1992:297).

Makrîzî'nin anlatımlarında durgunluk, bireylerin yoksullaşmasına, tüketimin azalmasına ve genel ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına neden olan çok boyutlu bir kriz hâli olarak betimlenmektedir. Hicrî 822 yılı olaylarını aktarırken “pazarlardaki durgunluk ve kazançların azalması”na özellikle dikkat çeker (Makrîzî, 1972, c.4:510-511). Zâhir Berkuk dönemini anlatırken “pazarların durgunluğu, kazançların ve ödeneklerin azlığı” ifadesini kullanır (Makrîzî, 1972, c.3:618).

6.1.2. Makrîzî'ye Göre Ekonomik Durgunluğun Sebepleri

Makrîzî'ye göre ekonomik durgunluk, yapısal dengesizliklerle beşerî faktörlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkar. Bu bağlamda ilk olarak para arzındaki daralma dikkat çeker. Para miktarının azalması faiz oranlarını yükseltmekte, bu da yatırım maliyetlerini artırarak ekonomik faaliyetlerin gerilemesine neden olmaktadır. Ekonomik canlılığın zayıflaması ise durgunluğun daha da derinleşmesine yol açar.

Pahalılığın artması, halkın alım gücünü zayıflatarak tüketim düzeyini düşürmüştür. Makrîzî, pahalılığın tüketimi sınırladığını ve bireylerin temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz hâle geldiğini ifade eder. Bu durumun toplumsal hayatta ciddi aksamalar yarattığını şu ifadeyle ortaya koyar: “Pahalılığın şiddetinden dolayı kazançların azlığı sebebiyle insanların hayatı durdu” (Makrîzî, 1972, c.3:234).

Ağır vergiler ve mülkiyet hakkına yönelik keyfi müdahaleler, ekonomik güveni zedelemiştir. Makrîzî'ye göre yüksek vergilendirme uygulamaları ve mallara el konulması, halkın ekonomik direncini kırmış ve yaygın fakirliğe neden olmuştur (Makrîzî, 1972, c.4:678).

Yatırım ortamındaki belirsizlik, üretim faaliyetlerinin azalmasına ve işsizliğin artmasına sebebiyet vermiştir. Yatırım maliyetlerinin yükselmesi, ağır ceza uygulamaları ve güvensizlik ortamı, özellikle tarımsal faaliyetlerde daralmaya yol açarak kırsal kesimde yoksulluğu artırmıştır (Makrîzî, 1940:44).

Kamu harcamalarındaki yetersizlik, ekonomik canlılığı destekleyecek mekanizmaların devre dışı kalmasına neden olmuştur. Makrîzî, devletin yeterli kamu harcaması

yapmamasını pazarlardaki durgunluğun temel nedenlerinden biri olarak görür (Makrîzî, 1972, c.3:618; c.4:564).

Devletin ticarete müdahalesi ve tekelleşme politikaları, özel sektörün faaliyet alanını daraltmıştır. İç ve dış ticarete uygulanan kısıtlamalar ile bazı temel mallar üzerindeki devlet tekelleri, girişimciliği sınırlandırarak ekonomik hareketliliği azaltmıştır (Makrîzî, 1972, c.4:791, 647, 801).

Kamu görevlilerine yapılan maaş ödemelerinde yaşanan aksamalar, toplam talebin daralmasına neden olmuştur. Gelir düzeyinde meydana gelen düşüş, özellikle şehirli kesimin tüketim gücünü zayıflatmış ve durgunluğu derinleştirmiştir (Makrîzî, 1972, c.4:798).

Salgın hastalıklar, kıtlık ve savaşlar gibi olağanüstü koşullar hem nüfusu azaltmış hem de ekonomik sistemi çökme noktasına getirmiştir. Makrîzî, Hicrî 815 yılında Mısır nüfusunun üçte ikisinin açlık ve savaşlar sebebiyle hayatını kaybettiğini belirtir. Dönemin atmosferini şu ifadelerle özetler: “Cemâziye'l-âhir ayının ortalarında Kahire ve Mısır'da veba salgını baş gösterdi... Fiyat artışlarının şiddetlenmesi, toplumsal dayanışmanın zayıflaması nedeniyle kazanç imkânları azaldı... Ücretlerde ise herhangi bir artış yaşanmadı” (Makrîzî, 1972, c.3:234).

6.2. Makrîzî'nin Durgunlukla Mücadeleye Yönelik Çözüm Önerileri

Makrîzî'nin durgunluk karşısında önerdiği çözümler dikkat çekici bir şekilde hem ahlaki hem de iktisadi tedbirleri içermektedir. Ona göre ekonomik toparlanma, yalnızca para ve maliye politikalarının düzenlenmesiyle değil, aynı zamanda toplumda adaletin tesis edilmesi, israfın önlenmesi ve yöneticilerin kamusal sorumluluk bilinciyle hareket etmesiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda Makrîzî hem bireysel hem de kurumsal düzeyde davranışsal reformların da ekonomik canlanmanın vazgeçilmez unsurları arasında olduğunu vurgular.

Durgunlukla mücadelede kamu maliyesi politikalarının önemi hem tarihsel hem de çağdaş iktisat yaklaşımlarında geniş şekilde tartışılmıştır. Makrîzî'ye göre ekonomik durgunluk dönemlerinde devletin düzenleyici, destekleyici ve proaktif bir rol üstlenmesi büyük önem taşır. Genel olarak Makrîzî'nin çözüm önerileri; vergi reformu, kamu harcamalarının artırılması, yatırım ve ticaretin teşviki ve devletin

düzenleyici rolünün güçlendirilmesi gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu politikalar, günümüz ekonomik krizlerinde de tartışılan başlıca araçlar arasında yer almaktadır.

Ekonominin canlandırılması için ilk ve en önemli adım kamu harcamalarının artırılmasıdır. Makrîzî, vergilerin azaltılması ve kamu harcamalarının artırılmasının, halkın alım gücünü yükselterek iç talebi destekleyeceğini ve ekonomiyi canlandıracağını ifade etmektedir. Yatırımların artırılması, ekonomik büyümenin ve istihdamın yeniden canlanması açısından belirleyici bir rol oynar. Makrîzî, özellikle yol, köprü ve askerî yatırımlar gibi altyapı harcamalarının hem ekonomik hareketliliği hem de kamu düzenini desteklediğini ifade etmektedir (Makrîzî, 1972, c.4:564).

Makrîzî, üretim ve tüketim üzerinde baskı oluşturan aşırı vergilendirmenin azaltılmasının ekonomik toparlanmaya katkı sağlayacağını belirtmektedir. Vergi oranlarının düşürülmesi sayesinde hem üretim maliyetleri azalacak hem de yatırımların artması sağlanacaktır.

O, durgunlukla birlikte pazarlarda meydana gelen zayıflamanın nedenlerinden biri olarak kıtlığın artması ve cömertliğin azalmasını göstermektedir: “Pazarlardaki durgunluk ve kazançların azalması, kıtlık ve cömertliğin azalmasından kaynaklanmaktadır.” (Makrîzî, 1972, c.3:618)

Para politikaları ve piyasa düzenlemeleri, ekonomik durgunluğu aşmak için gerekli yapısal müdahalelerden biridir. Makrîzî, devletin para arzını arttırmasını ve yatırımları teşvik etmesini önermektedir. Ayrıca, ticareti kısıtlayan engellerin kaldırılması ve serbest piyasa koşullarının güçlendirilmesi gerektiğini vurgular.

Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, ekonomik hareketliliği artırmanın temel yollarındandır. Makrîzî’ye göre, rekabetçi piyasa ortamının tesisi, yalnızca üretimi değil, aynı zamanda gelir dağılımını da olumlu yönde etkileyecek bir yaklaşımdır.

Makrîzî, ekonomik durgunluğu genellikle dışsal faktörlere bağlamakla birlikte, bu gibi krizlerin devlet müdahalesiyle hafifletilebileceğini savunur. Doğal afetler, savaşlar veya tarımsal üretimdeki düşüş gibi nedenlerle yaşanan durgunluklara karşı, kamu harcamalarının artırılması, altyapı projelerinin desteklenmesi ve ticaretin teşvik edilmesi gibi aktif politika araçlarının kullanılmasını önermektedir.

Bu bağlamda modern iktisatçılar da vergi indirimlerinin ve kamu harcamalarının etkisi üzerine farklı görüşler ortaya koymaktadır. Bazı iktisatçılar, özellikle enflasyon dönemlerinde hükümet harcamalarının kısıtlanmasını daha etkili bir çözüm olarak görmektedir (Edgmand, 1999: 530-31).

Makrîzî'nin durgunlukla ilgili yaklaşımları, tarihsel arka planı içinde değerlendirilmekle birlikte, modern iktisat düşüncesiyle karşılaştırmalı olarak analiz edildiğinde önemli benzerlikler ve farklar ortaya koymaktadır. Makrîzî, ekonomik durgunluğun temel nedenini talepteki düşüş olarak görmektedir. Bu yönüyle onun görüşleri, Keynes'in devlet müdahalesini esas alan yaklaşımlarına yakındır. Keynes, piyasa ekonomilerinin her zaman kendiliğinden tam istihdama ulaşamayacağını savunmuş ve durgunluk dönemlerinde devletin kamu harcamalarıyla piyasaya müdahale etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. "Uzun vadede hepimiz ölüyoruz" sözüyle bu müdahalenin zamanlamasına dikkat çekmiştir (Keynes, 1924:88). Makrîzî de benzer biçimde, durgunluğu aşmak için kamu harcamalarının artırılmasını savunmaktadır (Gamidi, 1992: 304).

Makrîzî ile aynı dönemde yaşamamış olsa da Friedman'ın para politikası odaklı görüşleriyle bazı yüzeysel benzerlikler kurulabilir. Milton Friedman, durgunlukları para arzındaki dengesizliklerle açıklarken, çözümü de merkez bankası müdahalelerinde arar. Ona göre para arzındaki değişiklikler kısa vadede üretimi, uzun vadede ise sadece fiyat seviyesini etkiler (Orhan & Erdoğan, 2008). Makrîzî ise para arzına önem vermekle birlikte, durgunlukların nedenlerini daha çok yapısal, toplumsal ve doğal etkenlerle ilişkilendirmiştir.

Kapitalist sistemin yapısal krizlerine dikkat çeken Marx, durgunlukları geçici bir sorun değil, sistemin kaçınılmaz sonucu olarak görmektedir. Marx'a göre sermaye birikiminin çelişkileri, krizlerin temel nedenidir ve çözüm de ancak sistemsel dönüşümle mümkündür. Bu yaklaşım, Makrîzî'nin devletçi ve reformcu perspektifiyle açıkça ayrışmaktadır.

Sonuç olarak tablo 6.1'de de özetlendiği üzere Makrîzî'nin durgunluk analizleri, onun dönemin ekonomik gerçekliklerini bütüncül bir bakış açısıyla ele aldığını ve çözüm yolları konusunda pratik öneriler sunduğunu göstermektedir. Para arzı, enflasyon, vergilendirme, kamu harcamaları ve ticaret politikası gibi temel konularda geliştirdiği

fikirler, onun yalnızca teorik değil, aynı zamanda uygulamaya dönük bir iktisat anlayışı benimsediğini ortaya koymaktadır. Özellikle halkın alım gücünü merkeze alması, kamu müdahalesini savunması ve çözüm önerilerini sosyal adalet temelinde yapılandırması, onu klasik İslam iktisadının önemli temsilcilerinden biri haline getirmektedir.

Makrîzî'nin ekonomi politikalarında yer verdiği vergi yükünün hafifletilmesi, kamu yatırımlarının artırılması ve üretken mülkiyetin korunması gibi ilkeler, tarihsel bağlamda olduğu kadar günümüz kalkınma ve sosyal politika tartışmalarında da anlam taşımaktadır. Onun ekonomik krizlere dair analizleri, modern iktisat düşüncesiyle kıyaslamaya açık olması ve çözüm yollarını tarihsel tecrübelerle dayandırması bakımından değerlidir. Bu yönüyle Makrîzî hem bir tarihçi hem de bir iktisat düşünürü olarak, çağlar arası geçerliliğe sahip özgün bir bakış açısı sunmaktadır.

Tablo 6. 1: Makrîzî'ye Göre Ekonomik Durgunluğun Sebepleri ve Çözüm Önerileri

Sebeup / Sorun Alanı	Açıklama	Makrîzî'nin Çözüm Önerisi
1. Para Arzındaki Azalma	Para arzı daralmış, yatırım maliyetleri artmış, ekonomik faaliyetler azalmıştır.	Parasal istikrar sağlanmalı, para arzı kontrollü biçimde artırılmalıdır.
2. Pahalılık (Enflasyon)	Fiyat artışları alım gücünü düşürmüş, kazançlar azalmış, geçim zorlaşmıştır.	Mal ve para dengesini koruyarak fiyat istikrarı sağlanmalıdır.
3. Ağır Vergiler ve Mallara El Koyma	Vergi yükü halkı fakirleştirmiş, özel mülkiyet ihlalleri güveni sarsmıştır.	Vergi sistemi hafifletilmeli, mülkiyet hakları korunmalıdır.
4. Yatırımların Azalışı	Yüksek maliyetler ve cezalar yatırımları caydırmıştır.	Yatırımlar teşvik edilmeli, girişimcilik desteklenmelidir.
5. Kamu Harcamalarının Kısıtlanması	Devletin harcama yapmaması ekonomik faaliyeti daraltmıştır.	Altyapı, kamu maaşları ve sosyal harcamalar artırılmalıdır.

Sebeup / Sorun Alanı	Açıklama	Makrîzî'nin Çözüm Önerisi
6. Devletin Ticari Kısıtlamaları	İç ve dış ticaretle devlet müdahaleleri ticari faaliyeti azaltmıştır.	Serbest ticaret desteklenmeli, tekelcilik terk edilmelidir.
7. Maaşların Ödenememesi	Kamu görevlileri maaş alamamış, tüketim azalmış, piyasa daralmıştır.	Kamu çalışanlarının maaşları düzenli ödenmeli, halkın alım gücü korunmalıdır.
8. Açlık, Salgınlar ve Savaşlar	Nüfus azalmış, tüketim düşmüş, ekonomik üretkenlik zayıflamıştır.	Sosyal dayanışma güçlendirilmeli, gıda güvenliği ve sağlık altyapısı iyileştirilmelidir.

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1972; Gamidi, 1992; Keynes, 1924'den esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

YEDİNCİ BÖLÜM

MAKRÎZÎ'YE GÖRE DEVLETİN EKONOMİDEKİ ROLÜ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

İktisadi krizlerin yönetilmesinde devletin rolü, tarih boyunca farklı düşünürler tarafından çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Memlükler döneminde yaşayan ve derin gözlemleriyle döneminin sosyoekonomik sorunlarına ışık tutan Makrîzî de devletin iktisadi hayattaki konumuna özel bir önem atfetmiştir. Ona göre krizlerin ortaya çıkışında olduğu kadar, bu krizlerin çözümünde de devletin belirleyici bir etkisi vardır.

Bu bölümde Makrîzî'nin devlet-ekonomi ilişkisine dair yaklaşımı derinlemesine analiz edilecek; özellikle kriz zamanlarında devletin üstlenmesi gereken sorumluluklar ve uygulanması gereken politikalar hem dönemin şartları hem de çağdaş iktisat teorileri ışığında değerlendirilecektir.

7.1. Devletin Ekonomideki Rolüne Tarihsel ve Kuramsal Bir Bakış

Devletin ekonomik hayattaki rolü, tarihsel dönemlere ve düşünsel yaklaşımlara göre önemli ölçüde farklılık göstermiştir; bu değişim, İslam'ın ilk dönemlerinden modern iktisat teorilerine uzanan geniş bir çerçevede izlenebilir.

İslam'ın erken dönemlerinde, devletin görevi tahakküm veya vesayet anlayışından ziyade “riayet” ilkesine dayanmaktaydı. Bu dönemde devlet, toplumu yönlendirme yoluyla refahı sağlamayı ve adaleti temin etmeyi amaçlamıştır. Mali açıdan ise fey, sadaka ve ganimet gibi Şer'an belirlenmiş kaynakları toplamak ve bu kaynakları İslam hukukunun çizdiği çerçevede toplum yararına kullanmakla yükümlüydü. Aynı zamanda, devlet yalnızca hisbe teşkilatı aracılığıyla pazar denetimiyle yetinmemiş, para biriminin değerini koruma, darphane faaliyetlerini yönetme ve ekonomik istikrarı sağlama gibi kritik görevleri de üstlenmiştir (Sebi, 2016: 152-3).

Bu çerçevede, Hz. Ömer'in yaklaşımı, devletin doğrudan üretim veya ticaretle ilgilenmesini reddetmiş, görev alanını yalnızca denetimle sınırlamıştır. Ona göre devlet, kural dışı davranan üreticileri ve tüccarları ülke menfaati doğrultusunda cezalandırmalı, aksi takdirde doğrudan ekonomik faaliyette bulunması, piyasada haksızlığa, fiyat artışlarına ve denetimsizliğe yol açabilir (Kalacı, 1988: 190).

İlerleyen yüzyıllarda, özellikle merkantilist dönemde, devletin ekonomik hayattaki rolü belirgin biçimde genişlemiştir. Merkantilist düşünceye göre, devletin temel hedefi altın ve gümüş birikimi yoluyla ulusal zenginliği artırmaktır. Bu amaca ulaşmak için güçlü merkezi hükümetlerin ekonomiye her türlü müdahalesi meşru görülmüş, iç ve dış dengelerin korunmasının yanı sıra, piyasalara yeni açılımlar sağlama ve ulusal çıkarları koruma gibi görevler devletin asli işlevleri hâline gelmiştir (Sebi, 2016: 156). Bu yaklaşımda ticaret dengesi, doğrudan devletin gücüyle ilişkilendirilmiştir.

Bunun karşısında, fizyokratlar devlet müdahalesine eleştirel yaklaşarak ekonomik faaliyetlerin doğal bir düzene sahip olduğunu savunmuşlardır. “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışı, devletin rolünü yalnızca mülkiyetin korunması, güvenliğin sağlanması ve adaletin tesis edilmesi gibi temel görevlerle sınırlandırmıştır. Bu bağlamda, ekonomik düzene devlet müdahalesi gereksiz ve hatta zararlı kabul edilmiştir.

Bu düşünce hattı, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren klasik iktisat teorisi ile daha sistematik hâle gelmiştir. Klasik iktisatçılara göre, piyasa kendi doğal işleyişi içinde tam istihdama ulaşacak bir denge kurma kapasitesine sahiptir ve devlet müdahalesi bu dengeyi bozabilir. Bu ekolün önde gelen temsilcileri olan Adam Smith, Malthus, Ricardo, Mill ve Say, ekonomik özgürlüğü savunarak devletin görev alanını güvenlik, adalet ve altyapı gibi sınırlı hizmetlerle tanımlamışlardır. Nitekim bu anlayış, devlet harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payının 19. yüzyıl sonlarına kadar %10’un altında kalmasına neden olmuştur (Salavisa, 2003).

Ancak klasik teorinin yetersiz kaldığı anlar, özellikle 1929’daki Büyük Buhran gibi krizlerle belirginleşmiştir. Bu dönemde, klasik yaklaşımın toplumsal dengeyi sağlayacak yeterlilikte olmadığı anlaşılmış ve yerine Keynesyen iktisat yükselmiştir. John Maynard Keynes, üretim artışının talep ile dengelenmesi gerektiğini savunmuş, devletin gerektiğinde müdahale ederek tam istihdamı sağlamanın mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Bu anlayış, devletin ekonomideki aktif rolünü teorik zemine oturtmuştur.

Son olarak, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte, modern liberal düşünce yeniden güç kazanmış ve devletin ekonomideki müdahalesinin asgariye indirilmesi

gerektiği savunulmuştur. Bu yaklaşım, gelişmekte olan ÷lkelerde de etkili olmuş ve devletin ekonomik alandaki etkisi büyük ölçüde sınırlandırılmıştır.

7.2. Makrîzî'ye Göre Devlet ve Ekonomideki Rolü

İslam iktisat tarihinde önemli bir yere sahip olan Makrîzî, devletin ekonomik yaşamdaki rolünü hem teorik hem de pratik düzlemde ele almıştır. Onun düşünçesi, ne klasik liberalizmin savunduğu gibi tamamen serbest bir piyasa anlayışını, ne de merkantilist ya da modern merkezizyetçi modellerde olduğu gibi devletin geniş çaplı müdahalelerini kabul eder. Makrîzî'nin modelinde devlet, kamu düzenini sağlayan ve adaleti tesis eden bir otorite olarak varlık gösterirken, ekonomik üretim ve ticaret alanında rekabeti engelleyecek biçimde doğrudan aktör olmaktan kaçınmalıdır. Ona göre, devletin asli görevi piyasayı düzenlemek ve fırsat eşitliğini sağlamaktır; üretici ya da tüccar gibi davranması ise hem iktisadi hem de ahlaki açıdan sakıncalıdır.

Makrîzî'nin iktisadi düşünçesinde devletin sınırlarını aşan müdahaleleri, ekonomik bozulmaların temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilir. Devlet, adaletin tesisi, piyasa düzeninin korunması ve kamu refahının gözetilmesi gibi görevlerini yerine getirirken, bu sınırları aşarak doğrudan ekonomik faaliyete katıldığında, iktisadi denge bozulmakta ve kriz ortamı doğmaktadır. Bu çerçevede Memlük Devleti'nin piyasa üzerinde tekelci bir güç haline gelmesini ciddi bir sapma olarak gören Makrîzî, kamu otoritesinin doğrudan ticari faaliyete girmesini kamu yararı ve adalet ilkeleriyle bağdaştırmaz.

Makrîzî'nin eleştirilerinin merkezinde, iktidarın ekonomik kaynaklara yönelmesinin halkın zararına sonuçlar doğurduğu inancı yer alır. Özellikle temel tüketim mallarının devlet tekeline alınması, fiyat mekanizmasını bozmakta; bu da halkın alım gücünü düşürerek yoksullaşmasına yol açmaktadır. Bu durum yalnızca ekonomik bir arıza değil, aynı zamanda toplumsal adaletin ihlali anlamına gelir. Devletin üretim ve ticaret süreçlerinde taraf olması, rekabeti zayıflatmakta ve denetim mekanizmalarını işlevsiz hâle getirmektedir. Bu durum enflasyon, kıtlık ve sosyal huzursuzluk gibi krizlerin tetikleyicisi haline gelmektedir (Makrîzî, 1972, c.4: 647).

Makrîzî'nin devlet anlayışı, İslam hukukunun belirlediği sınırlar içinde adaleti merkeze alan bir dengeyi esas alır. Ona göre devlet, güvenlik, yargı ve bayındırlık gibi

klasik kamu hizmetlerinin yanında piyasanın denetimini de üstlenmeli, ancak üretim ve ticaret alanında doğrudan rol almamalıdır. Bu bağlamda Makrîzî, İslam siyaset düşüncesindeki riayet ilkesini iktisadi düzleme taşıyor; yöneticilerin doğrudan müdahale yerine gözetim ve denetim işleviyle yetinmesi gerektiğini savunur. Böylece hem klasik hem de modern devlet anlayışlarının sınırlarını yeniden düşünmeye imkân tanıyan özgün bir yaklaşım ortaya koyar.

Makrîzî, Memlûkler döneminde uygulanan ekonomi politikalarını detaylı bir biçimde değerlendirmiş ve özellikle fiyatlar ile piyasa dengeleri üzerindeki devlet müdahalelerini sert biçimde eleştirmiştir. Ona göre enflasyon, hayat pahalılığı ve işsizlik gibi sorunların temelinde, devletin piyasa üzerinde uyguladığı tekelci politikalar yer almaktadır. Ücret-fiyat dengesine dikkat çeken Makrîzî, bu dengesizliğin en çok alt gelir gruplarını etkilediğini belirtir (Sekine, 2015: 200).

Devletin bu tür müdahalelere yönelmesinin ardında artan kamu harcamalarını karşılayacak mali kaynak arayışı olduğunu vurgulayan Makrîzî (1940:33-38), bu yaklaşımın iktisadi dengeyi bozduğunu ifade eder. Temel malların devlet tekeline alınması, üretim ve dağıtım süreçlerinde verimliliği azaltmakta; fiyatlarda yapay dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu bağlamda sultanın doğrudan ticaretle uğraşması da ekonomik adalet açısından büyük bir tehlike arz eder. Sultanın sahip olduğu siyasal gücü, piyasa lehine değil, kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanma eğilimi göstermesi, adaletin sağlanmasını engellemekte ve devletin tekel haline gelmesine yol açmaktadır (Sekine, 2015: 239).

Makrîzî, bu durumun vahametini somut örneklerle de destekler. Özellikle Vezir Yazûrî'nin uyarılarına atıfla, sultanın tahıl ticareti gibi hayati sektörlerden uzak durması gerektiğini vurgular. Yazûrî, sultanın bu tür alanlara müdahalesinin Müslümanlara zarar verdiğini, ürünlerin satılamaması ve bozulması gibi sonuçlara yol açtığını belirtmiştir (Makrîzî, 1940: 19-20).

Sonuç olarak Makrîzî, devletin piyasaya yönelik müdahalelerinin sınırlandırılmasını savunurken, aynı zamanda tamamen serbest bir piyasa anlayışının da tehlikelerine dikkat çeker. Ona göre devlet, piyasayı kendi haline bırakmamalı; ancak tekelci bir aktör haline gelerek ekonomik adaleti zedeleyecek müdahalelerden de uzak

durmalıdır. İdeal model, adaleti ve dengeyi önceleyen, sınırlı fakat etkin bir devlet rolüdür.

7.3. Makrîzî'ye Göre Devletin Tekelle Mücadelesi ve Fiyat Denetimi Politikaları

Makrîzî, piyasa düzeninin korunması ve kamu yararının sağlanması amacıyla devletin tekellelikle mücadele etmesi ve fiyat denetimi uygulaması gerektiğini savunmuş; bu yaklaşımını tarihsel örneklerle desteklemiştir.

Makrîzî'ye göre ekonomik kriz dönemlerinde devletin piyasaya müdahalesi, özellikle tekelle yapılaraya karşı doğrudan tedbirler alması, ekonomik istikrarın sağlanması açısından elzemdir. Bu bağlamda, Halife el-Hâkim Biemrillâh döneminde (ö. 411/1021) yaşanan pahalılık sürecini detaylı şekilde incelemiştir. Nil Nehri'nin su seviyesindeki düşüş nedeniyle tarımsal üretim azalmış; bunun sonucunda dirhem değerini düşmüş ve bir dinarın karşılığı 26, hatta 30 dirheme kadar yükselmiştir (Makrîzî, 1940: 14-16).

Devlet, bu duruma müdahale etmek amacıyla Beytülmal'den sarraflara dirhem dolu sandıklar dağıtmış, eski dirhemler yasaklanarak yeni para birimleri zorunlu hale getirilmiştir. Ancak yeni dirhemleri almak için dört eski dirhem verilmesi gerekmiş; bu durum halkta tedirginlik yaratmış ve günlük temel gıda maddesi olan ekmeğin fiyatı da yeni para birimi esas alınarak yeniden düzenlenmiştir (Makrîzî, 1940: 14-16). Bu süreçte tüketimi sınırlamak amacıyla yalnızca ıslak ekmeğin satışı serbest bırakılmış, değirmenciler ve fırıncılar cezalandırılmıştır. Tüm bu gelişmeler, devletin tekelle eğilimlere doğrudan müdahale ettiğini ve tüketim davranışlarını kontrol altına almak istediğini göstermektedir.

Makrîzî, fiyat istikrarının sağlanmasında devletin sadece müdahaleci değil aynı zamanda yönlendirici bir rol üstlenmesi gerektiğini vurgular. Ona göre, tüccarlara makul kâr oranı bırakacak şekilde resmi fiyatlandırma sisteminin kurulması gereklidir. Bu sistem sayesinde hem kamu yararı gözetilecek hem de pazarlarda rekabet korunarak refah artışı sağlanacaktır. Vezir en-Nâsır li-Dînillâh el-Yazûrî'nin ekmeğin fiyatlarını düşüren fırıncıları ödüllendirmesi, bu yaklaşımın başarılı bir örneği olarak sunulur (Makrîzî, 1940: 16, 18-19).

Tekelleşmenin yalnızca fiyatlar üzerinde değil, ücretler ve üretim hacmi üzerinde de olumsuz etkiler doğurduğunu belirten Makrîzî, devletin pazarlarda rekabeti artıracak yapısal önlemler alması gerektiğini vurgular. Bununla birlikte pahalılığın yalnızca teknelci uygulamalardan değil; ekolojik, yapısal ve yönetsel sorunlardan da kaynaklandığını ifade eder (Sekine, 2015: 200). Dolayısıyla, devlet müdahaleleri bütüncül ve çok boyutlu olmalıdır.

Makrîzî, pahalılık ile refahın tarih boyunca birbirini izlediğini dile getirerek, bu olguların yaratılıştan itibaren tüm şehir ve ülkelerde gözlemlendiğini belirtir: “Bil ki - Allah nimetini korusun ve seni muhafaza eylesin- kevn ve fesat âleminde pahalılık ve refah, Allah’ın insanoğlunu yarattığından beri bütün şehir, diyar ve ülkelerde birbirini takip edegelmiştir” (Makrîzî, 1940: 7). Bu çerçevede, Hicrî 806/1403–1404 yılında devletin tahıl üzerinde uyguladığı tekeller hem fiyatları hem de arzı olumsuz etkilemiştir. Bir irdeb buğdayın fiyatı dört yüz dirhemi aşmış; ertesi yıl üretim artmasına rağmen stoklar devlet ileri gelenlerinin elinde toplandığı için halkın erişimi kısıtlanmıştır (Makrîzî, 1940: 42).

Piyasa denetiminin kurumsal düzeyde uygulanabilmesi için Makrîzî, Hisbe teşkilatının işlevine de önem atfeder. El-Hâfız li-Dînillâh (ö.544/1149) döneminde vezir el-Efdal b. Vahş’ın tahıl stoklayan tüccarlara karşı aldığı cezai önlemler ve halkın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik müdahaleleri, devletin tekelleşmeyle etkin mücadelesine örnek teşkil etmektedir (Makrîzî, 1940: 28).

Bununla birlikte, Makrîzî devletin piyasa üzerindeki bazı müdahalelerini de eleştirir. Ona göre, devletin mallara narh uygulaması, yani zorunlu fiyatlandırma getirmesi, piyasa mekanizmasını bozarak işlemez hâle getirmiştir. Benzer eleştiriler İbn Kudâme tarafından da dile getirilmiştir. O, tes’îr uygulamasının, tüccarların belirli bölgelere mal götürmekten kaçınmasına ve stoklarını piyasaya sunmamalarına neden olarak arz eksikliği yaratacağını ifade eder (İbn Kudâme, 1983, c. 4: 304). Aynı şekilde, Malikî fakih Ebû'l-Velîd el-Bâcî, zorunlu fiyatlandırmanın kaynak israfına ve gıdanın piyasadan çekilmesine neden olacağını vurgular (Bâcî, c. 5: 19).

Nitekim Makrîzî, bu geleneksel yaklaşımları güncel tecrübelerle ilişkilendirerek, zorunlu fiyat uygulamalarının karaborsaya neden olduğunu belirtmektedir. Devletin

fiyat kontrolü sonucu mal arzı azalmakta, bu da kayıt dışı piyasalarda yüksek fiyatlarla satışa yol açmaktadır (Gâmidî, 1992: 353).

Fiyat denetiminin dinî boyutuna ilişkin olarak da fakihler arasında genel bir fikir birliği mevcuttur. Hanefî, Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezhepleri, genel olarak fiyatlandırmanın haram olduğunu savunur. Ancak Şafiîlerden bazıları, zaruret durumunda narh uygulamasının caiz olabileceğini kabul etmektedir (Gâmidî, 1992: 356).

Sonuç olarak Makrîzî, tekellülüğü ekonomik krizlerin önemli nedenlerinden biri olarak görmüş ve devletin bu yapılarla çok boyutlu mücadele etmesi gerektiğini savunmuştur. Fiyatlara müdahale yeterli değildir; aynı zamanda piyasada adil rekabetin sağlanması, üretim ve dağıtım zincirinin serbest işlemesi için yapısal reformlar da zorunludur. Onun bu tarihsel analizleri, günümüz ekonomik politikaları açısından da kamu yararı temelli piyasa düzenlemelerine ışık tutacak niteliktedir.

7.4. Makrîzî'ye Göre Özel Sektörün Rolü ve Devlet Müdahalesinin Sınırları

Makrîzî, iktisadi düşüncelerinde özel sektörün serbestçe faaliyet gösterebilmesini, sağlıklı bir ekonomik yapının temel unsurlarından biri olarak değerlendirmektedir. Ona göre, devletin ekonomik yaşama doğrudan müdahalesi ve ticari faaliyetlerde bulunması hem piyasa dengelerini bozar hem de bireylerin ekonomik özgürlüklerini sınırlar (Sekine, 2015: 239).

Bu doğrultuda Makrîzî, devletin ticaretten elini çekerek yalnızca denetleyici ve düzenleyici bir rol üstlenmesini gerekli görmektedir. Devletin, özel sektörü teşvik eden bir yapıda olması; üreticilerin, tüccarların ve çiftçilerin ekonomik faaliyetlerini kolaylaştırması gerektiğini ifade etmektedir. Böylece, piyasa mekanizmaları doğal işleyişine kavuşacak ve ekonomik dinamizm sağlanacaktır.

Bununla birlikte Makrîzî, tamamen başıboş bir piyasa anlayışını savunmaz. Aksine, devletin piyasa özgürlüğünü garanti altına alırken aynı zamanda kamu yararını da koruması gerektiğini vurgular. Özellikle haksız rekabet, tekelleşme ve fiyat manipülasyonu gibi olgular karşısında müdahaleci bir tutum benimsenmesi gerektiğini belirtir (Makrîzî, 1940: 19-20). Bu yaklaşım hem ekonomik refahın yaygınlaştırılması hem de piyasalarda adaletin tesisi açısından önemlidir.

Makrîzî'ye göre, özel sektörün güçlendirilmesi ve şeffaf bir piyasa yapısının oluşturulması, toplumsal kalkınmanın da önünü açacaktır. Bu bağlamda, adil rekabetin sağlanması ve üretimin teşvik edilmesi, sadece ekonomik değil sosyal açıdan da istikrar getirici bir etkide bulunacaktır (Sebi, 2016: 152).

Ancak Makrîzî, tarihî gözlemlerine dayanarak devletin zaman zaman özel sektörü dışladığını ve ekonomik alandaki faaliyetlerini tekeline alarak bireysel girişimleri baskıladığını ifade etmektedir. Ona göre, devletin rekabeti ortadan kaldıran bu yaklaşımı, ekonomik özgürlüklerin sınırlanmasına ve piyasada yapay dengesizliklerin oluşmasına neden olmuştur (Makrîzî, 1972, c. 4: 791).

Özellikle tarım sektörüne dair analizlerinde Makrîzî, devletin bazı mallar ve tohumlar üzerindeki tekeli uygulamalarının üretim sürecini olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Tarım arazilerinin kontrol altına alınması ve bu alanların kira bedellerinin katlanarak artması, özel girişimciliğin önündeki en büyük engellerden biri hâline gelmiştir (Makrîzî, 1940: 42-46). Bu durum, Makrîzî'nin piyasa ekonomisinin sürdürülebilirliği için özel sektörün güçlendirilmesi gerektiği yönündeki düşüncelerini daha da belirgin hâle getirmektedir.

7.5. Makrîzî'nin Devletin Rolüne İlişkin Çözüm Önerilerinin Analizi

Makrîzî'ye göre devletin temel görevi, toplumun refahını artırmak ve adaleti sağlamaktır. Bu çerçevede, ekonomik faaliyetlerde devletin aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini savunur. Ticaretin düzenlenmesi, kalite kontrolü ve fiyat denetimi gibi alanlarda devletin müdahalesini gerekli görürken; eğitim, sağlık ve altyapı gibi kamu hizmetlerinin sağlanmasının da devletin sorumluluk alanına girdiğini belirtir.

15. yüzyılın reformist düşünürlerinden biri olan Makrîzî, Memlûk yönetimindeki idari yozlaşma, rüşvet, adam kayırmacılık ve liyakatsiz atamaların ekonomik ve toplumsal sorunlara yol açtığını ayrıntılı biçimde ele almıştır. Devletin bu sorunlardaki birincil sorumluluğunu vurgulayan Makrîzî, yalnızca eleştiriyle yetinmeyip, siyasi ve idari yapının eksikliklerine yönelik somut çözüm önerileri geliştirmiştir.

Özellikle devletin ekonomik faaliyetlere doğrudan katılımının olumsuz sonuçlarına dikkat çeken Makrîzî, devlet adamlarının gıda ürünlerini tekelleştirmesinin, yüksek mevkilerin para karşılığı liyakatsiz kişilere satılmasının ve devletin özel sektörle

rekabete girmesinin piyasayı bozduğunu vurgular. Tarım arazilerinin tımar sistemiyle yönetilmesi ve ekonomide rekabetçi yapının zarar görmesi, onun düşüncelerinde liberal unsurların izlerini taşımaktadır (Dünya, 1984:338).

Bu doğrultuda Makrîzî, özellikle iktisadi kurumlara yapılacak atamalarda liyakat ilkesinin esas alınması gerektiğini savunur. Vezirlik, kadılık, valilik gibi siyasi ve dini mevkilerin rüşvetle ehil olmayan kişilere verilmesinin toplumda siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlara yol açacağını ifade eder (Makrîzî, 1940:43). Bu sorunların çözümü için kamu görevlilerinin atamalarında rasyonel bir yaklaşım benimsenmesini, tarım arazilerinin yönetiminde feodal ve tekelci yöntemlerden uzaklaşılmasını ve vergi sisteminin reforme edilerek makul oranlarda yeniden düzenlenmesini önerir (Dünya, 1984:343-344).

Makrîzî ayrıca, devletin özellikle zorunlu gıda maddeleri gibi temel tüketim mallarının ticaretine doğrudan katılmaması gerektiğini, ancak bu ürünleri stoklayarak fiyatları yükselten tekellilere karşı müdahalede bulunmasının zorunlu olduğunu belirtir (Sekine, 2015:221). Tekelcilikle mücadelede, resmi fiyatlandırma politikalarını savunur; bu politikalar hem tüccara makul bir kâr marjı sağlar hem de tüketiciyi korur. Piyasadaki bu denetimin Hisbe teşkilatı aracılığıyla sağlanması gerektiğini, muhtesibin fiyat denetimi yaparak haksız kazanç elde eden tüccarları cezalandırması gerektiğini vurgular (Makrîzî, 1940:92-94; Sekine, 2015:223).

Makrîzî'nin devlet anlayışı, onu klasik ve modern iktisat teorisyenlerinden farklı bir konuma yerleştirir. Adam Smith, piyasanın kendi dinamikleriyle dengeye ulaşacağını savunurken; Makrîzî ve hocası İbn Haldun, devletin denetleyici ve koruyucu bir rol üstlenmesi gerektiğini ifade ederler (Sekine, 2015:319). Keynes ise tam istihdamın kendiliğinden oluşmayacağını belirterek devlet müdahalesinin zorunluluğuna dikkat çeker (Keynes, 1980:52-55). Marx ise, devleti egemen sınıfın çıkarlarını koruyan bir araç olarak görür ve üretim araçlarının doğrudan devlet kontrolünde olması gerektiğini savunur (Marx & Engels, 1983:476-477).

Bu karşılaştırmalar ışığında Makrîzî'nin yaklaşımı, klasik iktisatçılardan ayrılırken, Keynesyen görüşlere yakın durur. Ancak bu müdahaleci tutumu, Marx'ın savunduğu mutlak devlet kontrolü fikrinden uzaktır. Makrîzî, devlet müdahalesinin sınırlı ve

meşru çerçevede, İslam hukukunun çizdiği sınırlar içinde kalmasını önemser (Gamidi, 1992:341).

Marx, piyasa ve fiyatların arz-talep yasalarına göre şekillenmesini reddederek Smith'in görünmez el teorisini tamamen dışlarken (Sekine, 2015:390), Keynes ise devlet müdahalesine yer verse de Marx'ın sosyalist yaklaşımına mesafeli durmuştur (Hunt, 2002:525-527). Bu bağlamda Makrîzî'nin devletin ekonomideki rolüne dair görüşleri, serbest piyasa yanlısı klasik anlayıştan uzaklaşarak, düzenleyici bir devlet modeline yakın bir duruş sergiler.

Memlûkler döneminde devletin ticarete yoğun müdahalesinin enflasyona ve fiyat istikrarsızlığına yol açtığını savunan Makrîzî, sultanın ticari faaliyetlere katılarak rekabeti ortadan kaldırmasının fiyatları yükselttiğini ifade eder. Bu durumun, halkın alım gücünü zayıflattığını ve piyasada adaletsizliklere neden olduğunu belirtir. Dolayısıyla devletin piyasa mekanizmasını bozacak müdahalelerden kaçınması, ancak haksız rekabet ve fiyat manipülasyonlarına karşı düzenleyici bir rol üstlenmesi gerektiğini vurgular.

Makrîzî'ye göre, devletin özel sektörle rekabet etmek yerine, ekonomik düzenin sağlanmasına yönelik adımlar atması elzemdir. Devlet, üretim ve ticaret gibi alanlarda doğrudan faaliyet göstermek yerine, piyasaları denetlemeli ve adil rekabet koşullarını tesis etmelidir. Bu, toplum refahını artıracak ve ekonomik krizlerin önüne geçilmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak tablo 7.1'de de özetlendiği gibi Makrîzî'nin devlet müdahalesi ve çözüm önerileri hakkındaki görüşlerini ele alan bu bölümde, öncelikle İslam'ın erken döneminde devletin ekonomik hayattaki rolü tartışılmış ve zaman içinde farklı ekonomi politikalarının nasıl şekillendiği ele alınmıştır.

Makrîzî, Memlûkler döneminde devletin ticarete aşırı müdahalesinin piyasayı bozduğunu ve enflasyonu körüklediğini savunur. Devletin tekelci uygulamalarla ekonomik dengeyi bozduğunu, fiyat artışlarının ve pahalılığın temel nedenlerinden birinin devletin piyasalara doğrudan müdahalesi olduğunu belirtir. Özellikle sultanın ticari faaliyetlere katılmasının rekabeti yok ederek fiyatların yükselmesine neden olduğunu ifade eder.

Tekelcilikle mücadelede devletin aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini düşünen Makrîzî, tüccarlara makul kâr marjı sağlayacak ve fiyat artışlarını önleyecek bir resmi fiyatlandırma mekanizmasını önerir. Ayrıca, Hisbe teşkilatının piyasaları düzenleme ve denetleme işlevinin önemini vurgular.

Özel sektör konusunda ise, Makrîzî devletin ticari faaliyetlerden çekilmesi ve piyasa mekanizmasını serbest bırakması gerektiğini savunur. Devletin yalnızca düzenleyici bir rol üstlenerek haksız rekabet ve fiyat manipülasyonlarına karşı önlem alması gerektiğini öne sürer. Devletin piyasalara aşırı müdahalesinin tarım ve ticaret alanında olumsuz sonuçlara yol açtığını belirterek, rekabetçi bir ekonomik ortamın sağlanmasının refah artışı için elzem olduğunu ifade eder.

Makrîzî, devletin ekonomiye müdahalesini büyük ölçüde kontrol edici ve düzenleyici bir role indirgemektedir. Özellikle ticaretin ve fiyatların denetimi konusundaki görüşleri, toplumun refahını sağlamayı amaçlayan bir müdahale anlayışına dayanır. Devletin tekelleşmeyi engelleme çabası ve adil fiyatlandırma önerileri, piyasa ekonomisinin düzgün işleyişini sağlamak için kritik öneme sahiptir. Ancak, devletin müdahalesinin piyasa mekanizmalarını bozmaması gerektiğine de dikkat çeker. Bu nedenle, Makrîzî'nin ekonomik denetim ve çözüm önerileri, modern ekonomideki müdahale gerekliliği ile paralellikler taşısa da devletin rolü konusunda dikkatli ve dengeli bir yaklaşımı öne çıkarır.

Tablo 7. 1: Makrîzî'nin Devletin Müdahalesine İlişkin Çözüm Önerileri

Başlık	Makrîzî'nin Görüşleri	Çözüm Önerileri	Uygulama Örnekleri
Devletin Ekonomik Rolü	Devletin müdahalesi, toplum refahını sağlamak amacıyla denetim ve yönlendirme ile sınırlıdır.	Devletin tarım ve sanayi faaliyetlerine doğrudan katılımı engellenmeli, ancak pazarın denetimi ve fiyat düzenlemeleri yapılmalıdır.	Hz. Ömer'in, devletin ekonomik faaliyetlerde doğrudan yer almasını reddetmesi.
Ticarete Müdahale	Devletin ticaretle doğrudan ilgilenmesi,	Devlet, yalnızca fiyatları düzenleyerek ve rekabeti	Memlûk devleti örneği, devletin ticarete müdahalesinin

Başlık	Makrîzî'nin Görüşleri	Çözüm Önerileri	Uygulama Örnekleri
	fiyatları bozmakta ve tekel yaratmaktadır.	sağlayarak piyasa dengesini kurmalıdır.	olumsuz ekonomik sonuçlar doğurması.
Tekelle Mücadele	Devletin tekelcilere karşı doğrudan müdahale etmesi gerektiğini savunur.	Resmi fiyatlandırma ve rekabeti teşvik etme yoluyla tekelciliğin engellenmesi.	Halife el-Hakîm Biemrillah dönemi ve Nil Nehri'ndeki su seviyesinin etkisi.
Fiyatlandırma	Fiyatlar, devletin belirlediği adil ve makul oranlarda olmalıdır.	Tüccarların kâr marjı garantisi sağlanmalı, fakat fiyatların fahiş artışı engellenmelidir.	Yazuri'nin tahıl ticaretine ilişkin aldığı fiyat düzenleme önlemleri.
Krize Müdahale	Ekonomik krizler ve yüksek fiyatlar, devletin denetim ve müdahalesi ile kontrol altına alınabilir.	Devlet, kriz durumlarında tahıl gibi temel tüketim mallarını temin etmeli ve fiyatları denetlemelidir.	Hicri 806 ve 807 yıllarındaki tahıl ve gıda krizleri örneği.

Kaynak: Makrîzî, 1940, 1972; Gamidi, 1992; Keynes, 1980; Sekine, 2015; Marx & Engels, 1983; Dünya, 1984; Sebi, 2016'dan esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Memlûkler dönemi Mısır'ında yaşamış önemli bir tarihçi ve düşünür olan Ahmed b. Ali el-Makrîzî'nin iktisadi krizlere dair analizlerini disiplinler arası bir yaklaşımla ele almayı amaçlamıştır. Makrîzî, yaşadığı dönemin ekonomik sarsıntılarını derinlemesine gözlemlemiş, bu gözlemlerini teorik bir tutarlılıkla kayıt altına almış, dönemin siyasal, sosyal ve ahlaki yapısıyla bütünleşik bir kriz çözümlemesi sunmuştur. Bu çerçevede tez kapsamında yapılan değerlendirmeler birkaç ana eksende toplanabilir.

Makrîzî'nin iktisadi krize yaklaşımı, sadece fiyatların yükselmesine veya paranın değer kaybına indirgenmeyen, çok boyutlu bir perspektife sahiptir. Onun analizlerinde kriz; devletin mali uygulamalarındaki bozulma, liyakat sisteminin çökmesi, rüşvet ve yolsuzlukların yaygınlaşması, üretim ve ticaretin zayıflaması, ahlaki dejenerasyonun toplumun geneline sirayet etmesi gibi yapısal nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle Makrîzî'nin krize bakışı yalnızca bir iktisatçının değil; aynı zamanda bir tarihçinin, ahlâkçının ve siyaset teorisyeninin bakış açısını içermektedir.

Makrîzî, yaşanan krizlerin toplumsal etkileri üzerine değerlendirmelerde bulunurken, halkın bu süreçteki tepkilerine de dikkat çeker. Kimileri çözüm yolları ararken, kimileri karamsarlığa kapılmıştır. Bu bağlamda, sağlıklı bir siyaset anlayışının krizleri analiz ederek çözüm üretmeye odaklanması gerektiğini ifade eder. Ona göre, böyle bir siyaset tarzı, ancak analitik düşünme yeteneğine sahip kimseler aracılığıyla Allah'ın lütfuyla hayata geçirilebilir.

Makrîzî'nin iktisadî krizleri ele alırken kullandığı kaynaklar, onun disiplinlerarası yaklaşımının en somut göstergelerinden biridir. Klasik dini metinlerden resmî kayıtlara, gözleme dayalı anlatılardan tarihî otoritelerin fikirlerine kadar geniş bir kaynak yelpazesine dayanan Makrîzî, çok katmanlı bir kriz analizi sunar. Bu yaklaşımı, hem yaşadığı dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını derinlikli biçimde kavramasını sağlamış, hem de çağdaş tarihçilik anlayışının öncüllerinden biri hâline gelmesine yol açmıştır. Bugün onun kullandığı kaynak çeşitliliği, sosyal bilimlerde çok yönlü analizlerin önemini hatırlatmakta; özellikle İslam iktisat tarihi açısından zengin bir miras sunmaktadır.

Makrîzî'nin pahalılık ve enflasyonla ilgili analizlerinde, özellikle madenî para sisteminden uzaklaşılması, tağşiş uygulamalarının yaygınlaşması ve devletin kamu harcamalarını karşılamak için para basımına yönelmesi gibi hususlara dikkat çekmesi, onun Para Miktarı Teorisi'ne benzer bir görüş geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Paranın değerinin içerdiği madenle ilişkili olması gerektiği düşüncesi, dönemin ekonomik gerçekliğine uygun olduğu kadar, günümüz para teorileriyle de örtüşen bir çizgi arz etmektedir.

Makrîzî, para ve enflasyon arasındaki ilişkiyi zamanının çok ötesinde bir kavrayışla ele almıştır. Fisher ve Bodin gibi düşünürlerin görüşleriyle benzerlikler taşısa da Makrîzî'nin analizleri daha kapsamlıdır. Paranın değeri sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal düzen açısından da önemlidir. Bu yönüyle Makrîzî, para teorilerinin erken temsilcilerinden biri olarak kabul edilebilir.

Makrîzî'nin para anlayışı, klasik fakihlerin çoğunluğu tarafından benimsenen “madenî para esaslı” sisteme genel hatlarıyla uygunluk arz eder. Ancak onun, özellikle tağşiş ve ıstılahî para konularındaki eleştirel ve sistematik yaklaşımı, onu hem dönemdaşlarından hem de öncülerinden kısmen ayırır. İbn Teymiyye ile benzer şekilde fels uygulamalarına mesafeli yaklaşmasına rağmen, Makrîzî bu konuyu sadece ahlaki değil, aynı zamanda sistemik bir iktisat problemi olarak ele alır. Bu yönüyle onun düşünceleri, klasik fıkıh geleneği içinde teoriden pratiğe dönük bir ekonomi politikası taslağı sunması bakımından dikkate değerdir.

Altın ve gümüş gibi sağlam madenlere dayalı para sistemini savunması, onu döneminin ekonomik krizlerine karşı bir istikrar arayışının temsilcisi kılar. Ancak para arzındaki artışı tek başına krizin sebebi olarak görmesi, zaman zaman indirgemeci bir yaklaşıma yol açmıştır. Ayrıca çözüm önerileri teorik düzeyde kalmış, uygulamaya yönelik detaylı bir politika çerçevesi geliştirmemiştir. Bu durum, Makrîzî'nin teorik katkısını tarihsel bağlamda değerli kılmakla birlikte, fikirlerinin günümüz koşullarında sınırlı bir geçerliliğe sahip olduğu yönünde değerlendirmelere kapı aralamaktadır.

Makrîzî'nin üretim ve yatırım konularındaki görüşleri de dikkat çekicidir. Krizin temel sebepleri arasında toprağın ihmal edilmesini, tarım üretiminin düşmesini ve emek arzındaki bozulmaları sıralayan Makrîzî, üretimin teşvik edilmesini ve yatırımın yeniden canlandırılmasını gerekli görmüştür. Bu bağlamda o, klasik üretim faktörleri olan emek, sermaye ve toprağın verimli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Tüketim ve tasarruf konularına da ahlaki bir çerçeveden yaklaşan Makrîzî, toplumun israfa yönelmesinin krizleri tetiklediğini; kanaat, itidal ve sade yaşam gibi değerlerin ekonomik istikrarın temel taşları olduğunu belirtmiştir. Bu yönüyle onun iktisat düşüncesi, sadece teknik önlemlerle değil; aynı zamanda değer temelli bir iktisadi yaklaşımın gerekliliğiyle şekillenmektedir.

Gelir ve servet dağılımı bağlamında, Makrîzî'nin dönemin toplum yapısını yedi sınıfa ayırarak analiz etmesi ve bu sınıflar arasında giderek artan bir eşitsizlik olduğuna dikkat çekmesi, onun krizin sosyal boyutuna verdiği önemi göstermektedir. Özellikle zayıf sınıfların korunması, onların alım gücünün muhafaza edilmesi ve temel ihtiyaçlara erişimlerinin sağlanması, Makrîzî'nin kriz çözüm önerilerinde temel bir yer işgal etmektedir.

Krizle mücadeleye yönelik çözüm önerileri arasında; madeni para sistemine dönüş, mali disiplinin sağlanması, adaletli vergi sistemi, üretime dayalı ekonomi ve liyakat esaslı yönetim gibi yapısal ve yönetsel unsurlar yer alır. Bu öneriler sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasal ve ahlaki bir yeniden yapılanma perspektifi sunar.

Makrîzî'nin yaklaşımı, sadece tarihsel bir anlatım değil, aynı zamanda çok boyutlu kriz analizine dayalı bir teorik modeldir. Onun yapısal, yönetsel ve ahlaki temel çözümlenmeleri, çağdaş iktisat kuramlarıyla karşılaştırılabilir bir entelektüel derinlik taşır.

Makrîzî'nin önerileri, günümüz İslam iktisadı literatüründe öne çıkan ilke ve kavramlarla yüksek düzeyde örtüşmekte; bu bağlamda onun düşüncesi tarihsel bir özgünlük taşımanın ötesinde, çağdaş İslamî iktisat yaklaşımlarıyla teorik süreklilik içinde değerlendirilebilecek nitelikler sergilemektedir. Parasal istikrar, kamu maliyesinde disiplin, üretime dayalı ekonomik yapı, gelir dağılımında adalet ve sosyal sorumluluk ilkeleri, onun öneri setinin merkezinde yer almaktadır.

Araştırma kapsamında ulaşılan temel kanaat, Makrîzî'nin kriz analizlerinin, dönemselsel bir vaka incelemesi olmaktan ziyade sistematik, nedensellik ilişkilerine dayalı ve uygulamaya dönük öneriler içeren bütüncül bir iktisadi düşünce modelini yansıttığı yönündedir. Bu bağlamda onun kriz çözümlenmeleri, yalnızca İslam iktisat düşüncesinin tarihsel gelişimi açısından değil, aynı zamanda çağdaş iktisadi sorunların

kavramsal çerçevelerle analizinde de dikkate alınması gereken bir teorik katkı sunmaktadır.

Bu tez çalışmasında ulaşılan tespitler çerçevesinde aşağıdaki önerilerde bulunmak mümkündür:

Makrîzî'nin iktisat düşüncesi, günümüz İslamî iktisat kuramlarına daha fazla dâhil edilmelidir. Makrîzî'nin kriz analizine dayanan iktisadi düşüncesi, çağdaş İslam iktisat kuramlarına entegre edilmesi gereken özgün ve teorik açıdan zengin bir perspektif sunmaktadır. Onun ekonomik, sosyal, ahlaki ve yönetsel boyutları birlikte ele alan yaklaşımı, günümüzde çoğu zaman parçalı olarak incelenen birçok sorunun ortak bir zeminde değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu yönüyle Makrîzî'nin düşüncesi, yalnızca tarihsel bir vaka incelemesi değil, aynı zamanda kavramsal bütünlüğe sahip bir kriz teorisi olarak günümüz İslamî iktisat tartışmalarında daha fazla dikkate alınmalıdır.

Kamu politikalarında tarihsel tecrübeden yararlanılmalıdır. Tarihsel iktisat düşüncesinden elde edilen tecrübeler, günümüz kamu politikalarının geliştirilmesinde önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Özellikle para ve maliye politikaları bağlamında Makrîzî'nin ortaya koyduğu ilkeler, tarihsel süreçte sınanmış ve kriz dönemlerinde uygulanan somut öneriler içermektedir. Altın-gümüş standardına dönüş, kamu harcamalarında disiplin, vergi adaleti ve üretimin teşviki gibi unsurlar, bugün de finansal istikrarın tesisinde dikkate alınması gereken yapısal öğeler olarak değerlendirilebilir.

Ahlaki ve sosyal boyutlar göz ardı edilmemelidir. Ekonomik krizleri yalnızca nicel göstergelere indirgemeyen, ahlaki ve sosyal çözülmeyi de merkeze alan Makrîzî'nin yaklaşımı, modern iktisadi analizlere eleştirel bir boyut kazandırmaktadır. İsrâf, hırs, liyakatsızlık ve kanaatsızlık gibi bireysel eğilimlerin sistemik ekonomik sonuçlar doğurabileceğine dair tespitleri, sadece dinî bir söylem değil, aynı zamanda iktisadi davranışların toplumsal etkilerini açıklayan bütüncül bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda iktisat politikalarının başarıya ulaşabilmesi için ahlaki disiplin ve sosyal sorumluluğun teşvik edilmesi gerekmektedir.

Disiplinlerarası yaklaşımlar teşvik edilmelidir. Makrîzî'nin düşünce yöntemi, disiplinlerarası araştırma yaklaşımlarının önemini vurgulayan tarihsel bir örnek olarak

değerlendirilmelidir. Onun krizlere dair analizleri; iktisat, tarih, siyaset, sosyoloji ve ahlak gibi alanları iç içe geçirerek çok katmanlı bir çözümleme modeli ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, modern sosyal bilimlerde giderek artan çok disiplinli çalışma eğilimleriyle de uyumlu olup hem tarihî metinlerin yeniden yorumlanmasını hem de çağdaş problemlerin daha derinlikli anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Toplumsal adalet odaklı politikalar geliştirilmelidir. Ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için toplumsal adaletin merkezde yer aldığı politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Makrîzî, gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin yalnızca bir eşitsizlik meselesi değil; aynı zamanda sosyal huzursuzluklara, güven erozyonuna ve siyasal istikrarsızlığa yol açabilecek bir kriz kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda sosyal güvenlik ağlarının güçlendirilmesi, adil vergilendirme sistemlerinin geliştirilmesi ve kaynakların etkin dağıtımını gibi politikalar, onun düşünce dünyasında önemli bir yer tutmakta ve günümüz politikalarına da yol gösterici nitelik taşımaktadır.

İslam iktisat tarihi çalışmalarında yeni yorumlara yer verilmelidir. Makrîzî gibi klasik düşünürlerin görüşleri sadece nakil yoluyla değil; günümüz problemleriyle ilişkilendirilerek yeniden yorumlanmalı ve çağdaş teorilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmelidir. Makrîzî'nin düşünceleri, iktisat tarihine yalnızca özgün bir katkı değil, aynı zamanda modern iktisat anlayışlarına entegre edilebilecek bir teorik zemin de sağlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem İslam iktisat düşüncesinin zenginliğini gözler önüne sermekte hem de krizlere yönelik yapısal ve çok katmanlı yaklaşımların önemini vurgulamaktadır. Bundan sonraki araştırmalar için Makrîzî'nin fikirlerinin hem tarihî hem çağdaş iktisat teorileriyle daha derinlemesine karşılaştırılması, verimli bir bilimsel tartışma alanı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz, Abdulmecid (2017). Leyletün beket fiha'l-Kahireti't-tarihiyye, indema Hedeme'l-buldozeru kabre'l-makrizi ve dehese rüfeteHu, <https://arablite.com/2017/10/23/%D8%B9%D9%86%D8%AF%D9%85%D8%A7-%D9%87%D8%AF%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%84%D8%AF%D9%88%D8%B2%D8%B1-%D9%82%D8%A8%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%B2%D9%8A-%D9%88%D8%AF%D9%87%D8%B3-%D8%B1/>
- Abdullah, Adam (2020) The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham, International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 2020/1, pp. 1-29
- Abdulcebbar, el-Kadi Ebu'l-Hasan (1965) El-Mugnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, el-Müessesetü'l- Mısriyyetü'l-Ammetü li't-Te'lif, H 1375 M 1965, Kahire Mısır
- Abisuar&Meirison&Elfia&Hayati (2020), Al Maqrizi's view on Islamic Economy and its relevance to Covid-19 pandemic in Indonesia, Nurani Jurnal, Vol. 20, No.1, Jun 2020 Ss. (83-96), Indonesia.
- Ağır, Abdullah Mesut (2021), "El-Makrîzî'nin İğâse ve El-Esedî'nin et-Teysîr'ine Göre Memlûklerde Ekonomik Kriz ve Enflasyon", İstanbul Üniversitesi Yayınevi, Türkiyat Mecmuası 31, 2(2021)
- Ahmed, A.Yusri (2017). Devru'n-Nukud Fi Za'zaati'l-İstikrari'l-Mali ve İmkaniyeti'l-İslah'i Fi İtari Nizami Temvilin İslami, Kral Abdulaziz Üniversitesi Dergisi, Cilt 30, Sayı 3, S 187-208, Ekim 2017, Cidde, Suudi Arabistan.
- Ahmed, A. Yusri(2020), Tetavvuru'l-Fikri ve't-Tahlili'l-İktisadi, Darü Farusi'l-ilmiiyye, 1. Baskı, 2020, İskenderiye, Mısır.
- Ahmed,Derdiş & Zehebiye,Evmusa (2016). Tahlilün iktisadi li-kitabi "İğasetü'l-Ümmeti bi-keşfi'l-Gummeti" li'l-Makrizi, Mecelletü'l-ulumî'l-insaniyyeti, Muhammed Haydar Beskera, Haziran 2006, sayı 44, s549-568

Akcebe, Ö.Emre (2015)Başyücelik Hükümeti İktisat Vekaleti – II, Akademya Dergisi, 22 Mayıs 2015, <https://akademyadergisi.com/basyucelik-hukumeti-iktisat-vekaleti-ii/>

Akbar,Nashr&Faizin,Abdul Wahid (2019) Proving Al-Maqrizi’s Concept Of The Determinants Of Inflation, Journal of Islamic Monetary Economics and Finance, Vol.5, No.4 (2019), pp.873-890, Airlangga University, Indonesia.

Aktan, Ali (1990). Memlüklerde saltanat değişikliği usulü, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 1990, Sayı 9, S. 270-279, Ankara.

Aktan C. C., Şen H. (2001). ‘‘ Ekonomik Kriz: Nedenleri ve Çözüm Önerileri ‘’, *Yeni Türkiye Dergisi*, 1225-1228.

Ali, A.Abbas (1979) Tarihu’l-Fikri’l-İktisadi, Matbaatu İssam, H 1399 M 1979, Bağdat, Irak

Alkin, E. (2009). Para Teorisi ve Politikası. E. Alkin, K. Yıldırım, & M. Özer içinde, İktisada Giriş (s. 390-391). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Allouche, A. (1994). *Mamluk Economics: A Study and Translation of al-Maqrīzī’s Ighāthah*. Salt Lake City: University of Utah Press.

Almahlı, Ayhan (2018) El-Makrizi’nin İğasetü’ş-ümme bi-keşfi’l-ğümme eserinin, Muhtevası ve tahlili, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Elâzığ.

Altın standardı hk.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n_standard%C4%B1#cite_note-1

ANS American Numismatic Society (2019), retrieved from <http://numismatics.org/>

Ani, Abdurrahman (2020) Et-Tedahhumu’n-Kandi ve Asaruhu İnde’l-Makrizi ve

Fisher, Dubai İslam Bankası, (1-2) Mecelletü’l-İktisadi’l-İslami, Mart-Nisan 2020, Birleşik Arap Emirlikleri.

<https://www.aliqtisadalislami.net/%d8%a7%d9%84%d8%aa%d8%b6%d8%ae%d9%85-%d8%a7%d9%84%d9%86%d9%82%d8%af%d9%8a-%d9%88%d8%a2%d8%ab%d8%a7%d8%b1%d9%87->

%d8%b9%d9%86%d8%af-

%d8%a7%d9%84%d9%85%d9%82%d8%b1%d9%8a%d8%b2%d9%8a-

%d9%88%d9%81%d9%8a

Ashtor,E.(1976) A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages,
Londra: Collins 1976. England.

Askalanı, İbn Hacer (1994) El Mecmaul'l-Müessisi li-Mucemi'l-Müfehri, Th: Dr.
Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı, Daru'l-Maarifi, 1994, Beyrut Lübnan

Aslan, Hande (2017). 1990 yılı sonrası Türkiye'de ortaya çıkan iktisadi krizler, bu
krizlerin yoksulluk üzerine etkileri ve çözüm önerileri üzerine bir çalışma,
Avrasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Aşur, Muhammed (1998) Ruvadu'l-İktisadi'l-Arabi, Daru'l-Emel, Birinci Baskı,
Kahire, Mısır.

Atıyye, Mervan (2009). El-Makrizi, şahidü asrihi,

[http://www.alwaraq.net/Core/waraq/book_discussions?bookid=22&pageid=1
&libkind=0&option=1](http://www.alwaraq.net/Core/waraq/book_discussions?bookid=22&pageid=1&libkind=0&option=1) adresinden 10 Nisan 2025 tarihinde erişildi.

Awad, M. Khalaf&Swahee, Z. Nimah (2017) The economic crises in Islamic intellect
and Al-Maqrizi analysis, al-Qadisiya Journal For Administrative and
Economic Sciences, Vol. 19, Issue 4 (31 Dec. 2017), pp.14-39, 26 p.

Avadi, R. Seyyid (2022) Fi Fıkhı'n-Nukud, Makale, El Ezher Üniversitesi, Ticaret
Fakültesi, 2022, Kahire, Mısır

Ayaz, F.Yahya & Düzenli, Aygöl (2018). Makrizi ve Mısır'da Eş'ariliğin Yayılmasına
Dair Tespitleri, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Haziran
2018 sayısı, Kastamonu.

Ayaz, Fatih Yahya (2020). Memlükler, TDV İsam Yayınları, İkinci Baskı, 2020,
İstanbul.

Ayaz, Fatih Yahya (2020). "Memlükler Dönemi (648-923/1250-1517) Tarih ve
Tabakat Eserlerine Dair", İstanbul Üniversitesi, İslam Tetkikleri Dergisi, 10,
2020.

- Ayrancı, M. Sekmen (2020) 1980 Sonrası Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Enflasyona Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Balat, A. H. (2010). Türkiye'de Enflasyonla Mücadelede, Maliye Politikalarının Rolü ve Etkisi (1990-2008 Yılları), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Barakat, İmad (2002) Fi'l-Fikri'l-İktisadi inde'l-Makrizi, El-Ezamatü'l-İktisadiyetü "Dirasatün Tarihiyyetun Tahliliyyetün", Doktora Tezi, Malezya İslam Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi, Ağustos 2002, Malezya.
- Bayındır, Abdulaziz (1983), "Paranın Değer Kaybetmesi ile Ortaya Çıkan Problemler ve İslam Hukukuna Göre Çözüm Yolları", *İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1983
- Berhamati, H.Omar (2015). Esbabu't-Tedahhum Fi'l-Evrak'in-Nakdiyye ve Ilacuhü min Manzuri'l-Fikhi'l-İslami, Daru'l-Kalem, 1. Baskı, H 1436/M 2015, Şam, Suriye.
- Belazüri, A. (1983). Fütuhu'l-büldan. (M.Ridvan, Eds.), Beyrut: Darul Kutubil İlmîyye.
- Bilge, O. (2010), *Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri*, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara, Basım: 2010.
- Bükey, A.Miraç (2016). İktisadi Krizler Bağlamında Gelir Dağılımı/Türkiye Örneği, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Broadbridge, Anne F. (1999) Academic Rivalry and the Patronage System in Fifteenth-Century Egypt: al- 'Ayni, al-Maqrizi, and Ibn H ajar al- 'Asqalani, *Mamluk Studies Review*, Vol. III 1999, Ss (85-107)
- Broadbridge, Anne F. (2003) Royal Authority, Justice, and Order in Society: The Influence of Ibn Khaldun on the Writings of al-Maqrizi and Ibn Taghribirdi, *Mamluk Studies Review*, Vol. VII, No. 2 (2003), University of Chicago, Ss (231-245)
- Ceburi, Abdullah (2010). Tarihü'l-Ezematü'l-İktisadiyyeti'l-İslamiyyeti, el-Esbabu

ve'l-Mualecatu el-Asrû'l-Abbasi enmuzecen, "Çağdaş İktisadi Krizler, Sebepleri, Yankıları ve Çözümleri" adlı konferansa sunulan tebliğ, 8-9 Muharrem 1432/14-16 Aralık 2010, Jerash Üniversitesi, Ürdün.

Cengiz, Osman (2010). Makrîzî'nin İmtâu'l-Esmâ İsimli Eseri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Chapra, M. U., (1990) Islamic Economics: What it is and how it has Developed Over the Centuries, Islamic Research and Training Institute (IRTI), Islamic Development Bank, Jeddah

Chapra, Muhammad Umer. (1996). Monetary Management in an Islamic Economy, Islamic Economic Studies, 4(1), 1-35.

Chachi, Abdelkader (2024) Contribution of Al-Maqrizi to The Development and Advancement of Economic Thought, AQI Journal of Islamic Economics, Vol. 4 No. 1, pp (163-182), Jun. 2024

Cipolla, Carlo M. (1955), "The so-called 'Price Revolution': Reflections on 'the Italian situation" *Annales: Economies, Societies, Civilisations* 10 (1955), 513-16. Reprinted in Peter Burke, ed., Economy and Society in Early Modern Europe: Essays from Annales (London, 1972), pp. 43-46. One of the earliest attacks on Hamilton's Price-Revolution thesis.

Cobb, P.M. (2002) Al-Maqrizi's History of the Ayyubids: The Sultans of Egypt and Syria, Leiden: Brill.

Crowther, Geoffrey (1967) An Outline of Money, London: Nelson 1967 England

Çelik, Aydın (2008). Fatımîler Döneminde Kahire Şehri, Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Elâzığ.

Çiçek, Macide (2011). "Paranın Miktar Teorisi ve Türkiye'de Geçerliliği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16 (3). ss. 87-115

Çizakca, Murat (2011), "The Islamic Gold Dinar – Myths and Reality", ISRA International Journal of Islamic Finance, Vol. 3, Issue 1, June, pp. 49-63.

- Dahlia, Difi (2022) Panic Buying as a Cause of Inflation: al-Maqrizi's Perspective, Al-Tijary Jurnal Ekonomi & Bisnis Islam, Vol.8, No.1, Ss (45-55) Kalimantan Timur, Indonesia
- Dinler, Zeynel (2012). İktisada Giriş, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 18. Baskı, Bursa.
- Duman, E. (2011). "Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, S.B.E., İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- Dûrî, Abdulaziz (1995). Tarihül'l-Irak'il-İktisadi fi'l-Karni-r-Rabi el-Hicri, Mermezü Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyyeti, 3.Baskı, Beyrut, Lübnan.
- Dünya, Şevki (1984). Alami'l-İktisadi'l-İslami, Dördüncü kitap, İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi, Cilt 4, 1. Baskı, Mektebetü'l-Harici, Riyad, Suudi Arabistan.
- Edgmand, Michael (1999) Macroeconomics Theory and Policy, Prentice-Hall, Inc. Daru'l-Merih li'n-Neşr, Arapça'ya çev: Muhammed İbrahim Mansur, H 1420 M 1999, Riyad, Suudi Arabistan
- Efendi, Ali Haydar (2003) Dürerü'l-Hükkam Şerhü Mecelleti'l-Ahkam, Daru Alemi'l-Kutub, 2003, Riyad, Suudi Arabistan
- Efendi, Ali Haydar (1332) Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, Dersaadet, Hukuk Matbaası, 1332, İstanbul
- Eğilmez, A. M. ve Kumcu E. (2011). Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2016). 'Krizler Eskisi Kadar Etkilemiyor', Kendime Yazılar, <http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/krizler-eskisi-kadar-etkilemiyor.html>
- Eğilmez, M. (2017), "Küresel Finans Krizi", Remzi Kitabevi, 14. Basım, İstanbul.
- Eğilmez, Mahfi (2020). Para Politikası Araçları El Kitabı, 9 Eylül 2020, <https://www.mahfiegilmez.com/2020/09/para-politikas-araclar-el-kitab.html>
- Eğilmez, Mahfi (2021). Ekonominin Temelleri, Kavramlar ve Kurumlar, Remzi Kitabevi. 5.Basım, İstanbul.

Eğilmez, Mahfi (2022) Hayat Pahalılığı ve Enflasyondan Farkı,

<https://www.mahfiegilmez.com/2022/08/hayat-pahallg-ve-enflasyondan-fark.html>

Eğilmez, Mahfi (2023) Maliye Politikası, 1 Şubat 2023

<https://www.mahfiegilmez.com/2023/02/ekonomi-101-maliye-politikas.html>

Elmas B., Yıldırım M. (2010). ‘Kriz Dönemlerinde Hisse Senedi Fiyatları İle İşlem Hacmi İlişkisi: İMKB’de İşlem Gören Bankacılık Sektörü Hisseleri Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.24, S.2, 37.

Erdem, C. (2015). Enflasyon ve Enflasyonla Mücadele Politikaları, Ekin Yayınevi.

Erdaş, H. (2004). Enflasyon ve Para Arzının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisinin Analizi. Edirne: Yüksek Lisans Tezi.

Erdoğan, Mehmet (1993) *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1993, İstanbul

Erkal, Mehmet (1987) Madeni Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz, Para, Faiz ve İslam, İstanbul, 1987.

Esedî, M. Bin Halil (1968) Et-Teysir ve’l-İhtibar ve’t-Tahrir ve’l-İhtibar fima Yecibu min Husni’t-Tedbir ve’t-Tasarruf ve’l-İhtibar, Daru’l-Fikri’l-Arabi, Kahire

Eyyub, M. Şaban (2017) El-Makrizî ve’t-tarihu kıssatu aşkin feridetin,

<https://www.aljazeera.net/midan/intellect/history/2017/4/4/%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%B2%D9%8A-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE-%D9%82%D8%B5%D8%A9-%D8%B9%D8%B4%D9%82-%D9%81%D8%B1%D9%8A%D8%AF%D8%A9> adresinden 6 Nisan 2025 tarihinde erişildi.

Fehmi, Abdurrahman (1964). En-Nukudu’l-Arabiyyatü Madiha ve Hadiruha, Darü’l-Kalem, Kahire, Mısır

Fehmi, Naim Zeki (1973). Turukü’t-ticareti’d-devliyyeti ve mahattatiha beyne’s-şarki

ve'l-garbi, (Evahirü'l-usuri'l-vusta), el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-ammetü'l-
kitabı, Mısır Kültür Bakanlığı, Kahire, Mısır.

Gabaçlı, Nihal (2020). "Paranın Miktar Teorisi Üzerine Ekonometrik İnceleme:

Türkiye Örneği". İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi. 1(1). ss. 50-62

Gamidi, A.Salih (1992). El-Âraü'l-iktisadiyye li'l-makrizi, Ümmü'l-Kura

Üniversitesi, Şeriat ve İslami Çalışmalar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi,
Mekke, Suudi Arabistan.

Garbi, A.Ammar (2013) El-Makrizi: İshamatihî'l-İlmiyyeti Fi İhtivai'l-Ezmati'l-

İktisadiyyeti, El-İktisadu'l-İslami el-Alemiyye Dergisi, Sayı 10, 31 Mart 2013,
S8-13, Şam, Suriye. <https://kantakji.com/2445/>

Gazzâlî, Muhammed (1985). İhyâu 'ulûmi'd-dîn, (Çev. Ahmet Serdaroğlu),

İstanbul:Bedir Yayınları

Habergetiren, Ö.Faruk (2017), İslam Hukukunda Fulûs'un Değerinde Değişimi İfade

Eden Dört Kavram: *Rahs, Galâ, Kesâd, Inkita*, Türkiye İlahiyat Araştırmaları
Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017.

Hac, Tarık (1998). İlmü'l-İktisad ve nazariyatüha, Darü Safa li'n-neşr ve't-tevzi,

Ürdün.

Hammad, Nezih (1990) Tagayyuru'n-Nukud Dımnı Dirasatin Fi Usuli'l-Mudayenati

Fi'l-Fıkhî'l-İslami, Daru'l-Faruk, 1. Baskı, H 1411-M 1990, Taif, Suudi
Arabistan.

Hammad, Nezih (2008).Mucemu'l-Mustalahati'l-Maliyyeti ve'l-İktisadiyyeti Fil

Lugati'l-Fukaha, Daru'l-Kalem, 1. Baskı, 2008, Şam, Suriye

Hamza, Bali (2020) Muhadarat Fi Mikyasi Tarihi'l-Fikri'l-İktisadi, Şehit Hamma

Lahdar Üniversitesi, el-Vadi, Cezayir

Haneef, M.Asam&Barakat, E.Rafiq (2006) Must Money Be Limited to Only Gold

- and Silver?: A Survey of Fiqhi Opinions and Some Implications, Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics, Vol. 19, No. 1, pp: 21-34 (2006 A.D/1427 A.H)
- Haras, Semir (2014). El-Fikrul-ictimai ve'l-İktisadi leda'l-Makrizi, Mecelletü'l Adab ve'l-ulumu'l-ictimaiyye, Belide Üniversitesi-2 Yayınları, Sayı 11, Haziran 2014, S 44-61, Cezayir
- Hariri, Muhammed Ali (1994). Kıymetu'n-Nukud ve Ahkamu Tagayyuratihe Fi Fıkhi'l-İslami, el-Buhusu'l-İslamiyye Dergisi, Sayı 40, H 1414 M 1994.
- Hasan, Ahmed (1999) El-Evraku'n-Nakdiyyetu fi'l-İktisadi'l-İslami, Daru'l-Fikr, 1. Baskı, 1999, Şam, Suriye
- Hasan, Zubair (2008) Ensuring exchange rate stability: Is return to gold possible, Journal of King Abdulaziz University-Islamic Economics, 21(2008), Paper no: 8134, Suudi Arabia.
- Heck, Gene W. (2004), Medieval Muslim Money, the Cornerstone of a Commercial Empire: An Inquiry into the Evolution of Islam's Monetary Policy as Shaped by the Precious Metals Indigenous to the Dar al-Islam, Riyadh: King Faisal Center for Research and Islamic Studies.
- Hunt, E.K. (2002). İktisadi Düşünce Tarihi. Ankara: Dost Kitabevi.
- Islahi, A.A. (2009), "Ahmad bin Ali Al-Maqrizi, Encyclopaedia of İslamic Economics, Vol. 1, London: The Encyclopaedia of İslamic Economics, ss. 441-450)
- Islahi, A.A. (2013). Economic and Financial Crises in Fifteenth-Century Egypt: Lessons from the History, Islamic Economic Studies, 21, 2, ss.71-92.
- Islahi, A.A. (2017). "Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları", İktisat Yayınları, İstanbul.
- İbn Abidin, M.Emin (2014). Mecmuatu Resaili İbni Abidin, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Baskı 2014, Beyrut, Lübnan
- İbn el-Hatib, Lisanuddin (1977). El-İhatatü fi Ahbari Gırnata, thk. Muhammed

- Abdulkadir Ata, Darü'l-kutubi'l-ilmiiye, 1.Baskı, Beyrut, Lübnan.
- İbn Haldun, Abdurrahman (1979) Muhammedime, Daru'l-Kutubi'l-Lubnani, 2. Baskı,
Beyrut Lübnan
- İbn Haldun, Abdurrahman (1982) Mukaddime, Daru'r-Raid el-Arabi, 1. Baskı, Beyrut,
Lübnan
- İbn Haldun, Abdurrahman (2013). Mukaddime, El-Mektebetu'l-Asriyyetü, 2013,
Beyrut, Lübnan
- İbn İyas, Muhammed (2008) Bedaiu'z-Zuhur fi Vekaii'd-Duhur, Mektebetu Dari'l-
Baz, Mekke, Suudi Arabistan
- İbn Kayyim, Şemseddin (1973) İlamu'l Muvakkiin, Daru'l-Ciil, Beyrut, Lübnan
- İbn Kudame, Abdullah (1983) El-Muğni ve yelihi eş-Şerhu'l-Kebiru, Daru'l-Kitabi'l-
Arabi, H 1403 M 1983, Beyrut, Lübnan.
- İbn Manzur, Cemaleddin (1968). Lisanü'l-arab, Darü sadr, Beyrut, Lübnan.
- İbn Manzur, Cemaleddin (1993) Lisanu'l-Arab, Daru Sadır, 3. Baskı H 1444 M 1993,
Beyrut, Lübnan
- İbn Tağriberdi, Ebu'l-Mehâsin (1984). El-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi,
thk. Muhammed Emin, Kahire, Mısır.
- İbn Tağriberdi, Ebu'l-Mehâsin (1992). En-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-
Kâhire, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Beyrut, Lübnan.
- İbn Teymiyye. (1963). Mecmu'u Fetava Şeyhülislam Ahmed İbn Teymiyye,
(el-Necdi, Eds.), Abdurrahman b. Muhammed, el-Riyad: Matabi' al-
Riyad.
- İbn Teymiyye, Takiyuddin (1987) Fetava Şeyh'il-İslam İbn Teymiyye, Daru'l-
Kutubi'l-İlmiiye, 1987, Beyrut, Lübnan
- İçke, M.Akif & Kızılkaya, E.İbrahim (2018). İktisada Giriş, Der Yayınevi, İstanbul.
- İsfahânî, R. (2012). *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Çıra
Yayınları.

- Jarhi, Mabid Ali (2021), “Ekonomik Analiz: İslami Bir Perspektif 1”, Albaraka Yayınları, 1. Baskı.İstanbul, Türkiye.
- Johnson, Charles (1956). The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Document Edinburg/UK, Thomas Nelson and Son Ltd. 1956, s 1-48.
- Kabadayı, B. (2013). Türkiye Konjonktür Dalgalanmaları ve Rejim Değişim Analizi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt:9, Sayı:19.
- Kalacı, M.Revas (1988) El-Fikru'l-İktisadi İnde Ömer bin el-Hattab, Mecelletu Merkezi Buhusi's-Sünne, Sayı 3, H 1408/M 1988, Kral Suud Üniversitesi, Riyad, Suudi Arabistan
- Kalkan,Süleyman (2022). Parasal Gerçeği Görmek, Yetkin Düşünce Dergisi, 3 Aylık Dergi, Yıl 4, Sayı 18, 2022, İstanbul.
- Kalkaşandı, Ahmed (1913) Subhu'l-A'sha, Daru'l-Kutubi'l-Hadiviyye, 1.Baskı, 1913, Kahire, Mısır
- Karaman, Hayrettin (1991) *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, Nesil Yayınları, 1991.
- Kato, Hiroshi (2012) Reconsidering al-Maqrīzī's View on Money in Medieval Egypt, Journal Article, Hermes-Ir, The Mediterranean Studies Group Hitotsubashi University, May 2022, Ss 33-44, Japen
- Keleş, Ali (1997). “İslam'a Göre Para Politikası Kavramı” İLAM Araştırma Dergisi, C.2, S.2, (105-130)
- Kesani, Alaaddin (1986) Bedaiu's-Sanai Fi Tertibi's-Şerai, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2.Baskı, H 1406, M 1986, Beyrut, Lübnan
- Keskin, H. Ü. (2004). *Ekonomik Krizlerde Küresel Güçler: 2001 Türkiye Ekonomik Krizi*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Keyder, N. (2002). Para teori politika uygulama. (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Keynes, John M. (1919), The Economic Comsequences of the Pace,

- Keynes, J. M. (1924). Tract on Monetary Reform. 1924.
- Keynes, J. M. (1980). İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi. (Çev. Asım Baltacıgil).
İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Kırmili, Anastas Mari (1939). En-Nukudu'l-Arabiyyatu ve ilmu'n-Nummiyyat, el-
Matbaatü'l-Asriyye, 1. Baskı, 1939, Kahire, Mısır.
- Lahuri, SB.&Umam, Khoirol&Cahya,CC.(2022) Al-Maqrizi's Thought on Theory of
Quantity of Money: A Historical Perspective, Historia Madania: Journal of
Historical Science, Volume 6 (1), pp. 118-130, 2022, Indonesia.
- Lesbat, Abdullah (2019). Kanavatu İntikali Te'siri's-Siyaseti'n-Nakdiyyeti li'l-İktisad
min Manzurin İslami, Hukuk ve İnsan Bilimleri Dergisi, Zeyyan Aşur
Üniversitesi, Cilt 13, Sayı 37, 2019, Celfe, Cezayir.
- Macdonald, James. (2006). A Free Nation Deep in Debt, The Financial Roots of
Democracy, Princeton: University of Princeton Press.
- Makrizi, T. Ahmed (1940). İğasetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-Gumme, Yayına hazırlayanlar:
Muhammed Mustafa Ziyade ve Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal, Matbaatü
Iecneti't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1940, Kahire, Mısır.
- Makrîzî, Ahmed (1956-1973). Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk. Nşr. M.
Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr. 12 Cilt. Kahire,Mısır.
- Makrîzî, Ahmed (1970). el-Muğaffa'l-kebîr, dar'ul kutub'il ilmiyye, Beyrut, Lübnan.
- Makrîzî, Ahmed (1972). Dav'ü's-sârî fi ma'rifeti haberi Temîmi'd-Dârî, Muhammed
ahmed Aşur, Darul İ'tisam, Kahire, Mısır.
- Makrizi, T. Ahmed (1972) es-Süluk li-marifeti duveli'l-muluk, Th: Dr. Said
Abdulfettah Aşur, Darü'l-Kutub, 1972, Kültür ve Medya Bakanlığı, Kahire,
Mısır.
- Makrizi, T.Ahmed (1987) El-Mevaiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hitati ve'l-Asar,
Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2.Baskı, Kahire, Mısır
- Makrîzî, Ahmed (1997). Es-Süluk li-marifeti düveli'l-muluk, thk.Muhammed

- Abdulkadir Ata, Darü'l-kutubi'l-ilmiyyeti, 1. Baskı, Beyrut, Lübnan.
- Makrizi, Takuyuddin A. (1997), El-Mevaizu ve'l-İtibariu bi-Zikri'l-Hıttati ve'l-Asar, Mektebetü Medbuli, 1997, Kahire, Mısır
- Makrizi, A.Takuyiddin (1998). En-Nukudü'l-Kadime ve'l-İslamiyye, Resail'ül-Makrizi, Tahkik: Ramazan el-Bedri&Ahmed Mansur Kasım, Darü'l-Hadis, Kahire, Mısır.
- Makrîzî, Ahmed (1998). Resâilü'l-Makrîzî, Ramadan el-Bedri – Ahmet Mustafa Kasım, Darul Hadis, Kahire, Mısır.
- Makrizi, Ahmed (1999). İmtaü'l-Esma bi-ma li'n-nebiyyi mine'l-ahval ve'l-emval ve'l-hufde ve'l-meta, thk. Muhammed Abdulhamid en-Numeysi, Darü'l-kutubi'l-ilmiyyeti, 1.Baskı, Beyrut, Lübnan.
- Makrîzî, Takiyüddin Ebü'l-Abbas Ahmed İbn Ali (2002). Düreru'l-Ukûdi'lFerîde fi Terâcimi'l-A'yâni'l-Müfide, I-IV, thk. Mahmud el-Celîlî. Beyrut.
- Makrizi, Ahmed (2007) İğâsetü'l-Ümmeti bi-Keşfi'l-Gummeti, Tahkik: Dr. Kerem Hilmi Ferhat, 1. Baskı, 2007, Aynun li'd-Dirasatil ve'l-Buhusi'l-İnsaniyeti ve'l-İctimaiyyeti, Kahire, Mısır.
- Makrizi,A.Takuyiddin (2007). Kitabü'l-Evzan ve'l-Ekyal'iş-Şeriyye, Tah: Sultan bin Hüleyyil bin Abdulmismar, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Birinci baskı, 2007, Beyrut, Lübnan.
- Makrizi, T. Ahmed (2021). İğasetü'l-Ümme bi- Keşfi'l-Gumme, Mısır'da Kıtılıklar ve Mali Krizler, çev: Hakan Can-Muhammed Abrik, Ankara Okulu Yayınları, 2021, Ankara, İstanbul.
- Maliha,Hasna&Rusydiaana,A.Slamet (2023) Al-Maqrizi Views on Economic Inflation, Islamic Economic and History, SMART Insight-Shariah Economic Applied Research and Training (SMART), Vol. 1 No. 1 December 2022, Indonesia <https://journals.smartinsight.id/index.php/IEH/issue/view/27>
- Mansur, A., Esved, A., Hacı, B.(2017). El-Bugdu't-Tarihi li-Tefsiri'l-Ezmati'l-

- İktisadiyye (Munzu'l-Usuri'l-Kadimeti ila asri'l-Medreseti't-Tabiiyin), Nevroz Üniversitesi Akademik Dergisi, cilt 6, sayı 4, sayfa 51-65, Erbil, Irak
- Marx, K., & Engels, F. (1983). Selected Works in Three Volumes. Moscow: Progress Publishers.
- Matuk, Cemal & Haras, Semir (2021). İshamatü'l-Makrizi fi'l-Fikri'l-Antropoloji'l-İktisadi, Arap Modern Antropoloji Araştırmaları Dergisi, cilt 7, sayı 2, sayfa 176-198, Aralık 2021, Cezayir.
- Martinez, Manuel Sanchez. (2003). Dette publique, autorites princieres et villes dans les pays de la Couronne d'Aragon, in M. Boone, et. Al (Eds.), Urban Public Debts. Turnhout: Brepols.
- Maverdi, Ebu'l-Hasan (1983) El Ahkamu's-Sultaniyyetu ve'l-Vilayetu'd-Diniyyetu, Daru'l-Fikr, Kahire, Mısır
- Meera, Ahamed K.M. (2011) The Case for the Islamic Gold Dinar, Isra International Journal of Islamic Finance, Vol. 3, Issue 2, 2011, pp. 73-89, Malaysia.
- Meloy, L. John (2003) The Merits of Economic History: Re-Reading al-Maqrizi's *Ighathah* and *Shudhur*, Mamluk Studies Review, Vol. VII, No. 2 (2003), University of Chicago, Ss (183-203), ABD.
- Mez, Adam (1941) Die Renaissance Des Islams, Arapça çeviri: Tarihu'l-Hadarati'l-İslamiyyeti Fi'l-Karni'r-Rabi'l-Hicri, Matbaatu Lecneti't-Telifi, ve't-Tercümeti ve'n-Neşri, 1941, Kahire, Mısır.
- Mısrî, Refik. (1990) El-İslam ve'n-Nukud, Darü'n-Neşri'l-İlmi, 2. Baskı 1990, Cidde, Suudi Arabistan.
- Mısrî, Refik (2013) En-Nukud fi'l-İktisadi'l-İslami, Daru'l-Mektebi, 1. Baskı, 2013, Şam, Suriye
- Mucemu'l-Vasit, Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyyeti, 2. Baskı, yıl 1986, Kahire, Mısır
- Muhammed, H. Muhammed (1986), Nahvü dirasetin fi cuğrafiyyeti Mısır, Darü's-sekaffeti li'n-neşr ve't-tevzi, Kahire, Mısır.
- Mujahidin, Muhamad (2018), "İbn Khaldun's Economic Thought" MPRA Paper No.

- Mujani, W.K.&Yaakub, I.N. (2013) Al-Maqrizi (d.1442) and Abd Al-Basit (d.1514) and Their Accounts on the Economy of Egypt, International Conference on the Modern Development of Humanities and Social Science (MDHSS 2013) Ss (32-35), Published by Atlantis Press Malaysia
- Mursi, Hind (2021). Delalatü't-Tahallufi'l-İktisadi inde'l-Makrizi, Dirasetün Tahliliyyetün Muasaratün li-nassi İğaseti'l-Ümmeti bi-Keşfi'l-Gummeti, El Ezher Üniversitesi Ticaret Fakültesi İlmi Dergisi, sayı 25, sayfa 52-76, Ocak 2021, Kahire, Mısır
- Nasır, N. M., Amır (2003) El Hayatu'l-İktisadiyyetu fi'l-Asri'l-Memluki, Daruş-Shuruq, 2003, Amman, Ürdün.
- Nef, J. U. (1980). An early modern economy: Europe, 1500–1800. Cambridge University Press.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya. El-Mecmu, Mektebetü'l-İrşad, Cidde, Suudi Arabistan.
- Nişanyan, S. (2009). Sözlerin Soyağacı-Çağdaş Türkçe'nin Etimolojik Sözlüğü, Everest Yayınları, İstanbul.
- Omeri, H. Mahmud (1996). Nazariyetü istikrari'n-Nakdi inde'l-Makrizi, Yüksek Lisans Tezi, Yarmuk Üniversitesi, Şeriat ve İslami Çalışmalar Fakültesi, 1996, Ürdün.
- Orhan, O. Z., Erdoğan, S. (2008). Para Politikası. Ankara: Yazıt Yayın.
- Orhan, Z.Hafsa (2021) Money from the viewpoint of Islam, History of Islam and Islamic Economics, Islamic Monetary Economics, Londra, 2021.
- Orman, S. (2015). İslami Düşünce Geleneğinde İktisadi Krizler Meselesi: Makrizi ve İğasetü'l-Ummetü bi Keşfi'l-Ğumme adlı Eseri. N.Eroğlu, İ.Eroğlu, H.İ.Aydın (Ed.), İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi: Prof Dr. İlker Parasız'a Armağan kitabı içinde (ss.396-429). Ankara: Orion Kitabevi.
- Orman, S. (2014). İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine, İnsan Yayınları, 2014, İstanbul.
- Osmani, Muhammed Taki (2013) Buhusu fi Kadaya Fıkhiyyetin Muasira, Katar

Vakıflar Bakanlığı özel baskısı, Doha, Katar

Ömer, A. Ata (2015). İbn Haldun ve'l-asr ellezi aşı fihî,

<https://www.islamweb.net/ar/article/203143/%D8%A7%D8%A8%D9%86-%D8%AE%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%86-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B5%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B0%D9%8A-%D8%B9%D8%A7%D8%B4-%D9%81%D9%8A%D9%87> adresinden 6 Nisan 2025 tarihinde erişildi.

Önder İ. (2001). ‘‘ Ekonomik Kriz ‘‘, *Yeni Türkiye Dergisi*, Y.7, S.41, 45-46.

Pamuk, Şevket (2000). *A Monetary History of the Ottoman Empire*.

Cambridge:Cambridge University Press.

Parasız, İ. (2000). *Makro İktisat*. Ezgi Kitabevi Yayınları.

Rabat, Halid (2009) *El-Camiü li-Ulumi'l-İmam Ahmed*, Daru'l-Felah, 1. Baskı, Cilt 9, 2009, Feyyum, Mısır.

Rabbat, N. (1996) *Al-Maqrizi and his Egypt*, Edinburgh University Press, 1996.

<https://shorturl.at/0quAG>

Rabbat, N. (2003) *Who Was al-Maqrizi? A Biographical Sketch*, *Mamlük Studies Review*, Vol. VII, No. 2 (2003), University of Chicago, Ss (1-19)

Rabbat, N. (2023) *Al-Maqrizi and his Historical Project*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2023, 332 p., ISBN: 9781399502825

Richard, W. Bulliet, R.W. (1990) *Al-Maqrizi and the City of Cairo*, Cambridge University Press.

Rosenfield, S. (2010) *Al-Maqrizi and the Mamluks: History, Writing and Representation*, Cambridge University Press.

Said, Usame (2015) *İstikrau'l-Afkari'n-Nakdiyyeti inde'l-Maqrizi, ‘‘en-Nukudü'l-İslamiyye’’ kitabının analitik araştırması’’* Teşrin Üniversitesi İlmî Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, İktisadi ve Hukuki Bilimler Serisi (37) sayı (2), 2015. Şam, Suriye.

Sağlam, Ahmet (2021) *‘‘En-Nasır Muhammed Devri Memlük Türk Devleti, Atatürk*

- Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Sahillioğlu, Halil (1989) İktisat Tarihi (İlk ve Orta çağ), Filiz Yayınları, 1989, İstanbul.
- Sahillioğlu, Halil (1995) DİA <https://islamansiklopedisi.org.tr/esedi>
- Salavisa, Isabel (2003), "The Economic Role of the State and It's Future", Paper to be presented at the CJA Conference: Economics for the Future, Cambridge, UK, pp. 5- 19
- Sami, Şemseddin (1899). Kamus-i Turki, Dersadet İkdam Matbaası Hicri 1317 Miladi 1899, İstanbul.
- Saputra, A.Tri (2021) Islamic economic thoughts according to Ibn Khaldun, Al-Maqrizi, and Al-Syatibi, *Journal of Islamic Economics, Management, and Business*, Vol.3. No.1. (2021), 89 – 100
- Sebi, Ahmed (2016) Devru'd-Devleti Fi'l-İktisadi Beyne'd-Darureti ve'l-Hudud, Mecelletü'l-Cezairiyyetü li'l-Avlemeti ve's-Siyasati'l-İktisadiyyeti, Sayı 7, Yıl 2016, Sayfa 149-169, Cezayir.
- Sebhânî, Abdulcebbar (1998) En-Nukudu'l-İslamiyyetu Kema Yenbagi En Tekune, Kral Abdulaziz Üniversitesi İslam İktisadı Dergisi, Cilt 10, S 3-38, 1998, Cidde, Suudi Arabistan.
- Sebhânî, Abdulcebbar (1999). Vechetü Nazari Fi Tagayyuri Kîmeti'n-Nukud, Makale, Kral Abdulaziz Üniversitesi İslam İktisadı Dergisi, c11, s3-52, H 1419, M 1999, Cidde, Suudi Arabistan
- Sebhânî, Abdulcebbar (2019) Nazariyyetü'l-Makrizi Fi't-Tedahhumi, <https://al-sabhany.com/index.php/articles/al-maqrizi-theory-in-inflation>
- Sebhânî, A.Ubeyd (2001). El-Veciz fi'l-Fikri'l-İktisadi el-Vad'i ve'l-İslami, Darü'l-Vaili li'n-Neşri, 1.Baskı, 2001, Amman, Ürdün
- Sahavi, Şemseddin (1896). Et-tibrü'l-mesbuk fi zeyli's-süluk, el-Matbaatü'l-Emiriyye bi-Bolak, Mısır.
- Sahavi, Şemseddin (1987). El-İ'lan bi't-tevbih limen zemme't-tarih. İşraf: Salih Ahmed el-Ali, Darü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, Lübnan.

- Sekine, Buveyli (2015) El-Fikru'l-İktisadi İnde İbn Haldun ve'l-Makrizi, Doktora Tezi, El Hac Lahdar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Şeriat Bölümü, Cezayir.
- Selek, D., Çelik, F., Işık Maden, S., (2009). "2008 Küresel Krizinin İhracat Yapan Firmalar Üzerine Etkisi: Isparta Örneği", I. Uluslararası Davraz Kongresi, Isparta, 2009, s. 591
- Selgin, George (1996) "Salvaging Gresham's Law: The Good, the bad, and the illegal," Journal of Money, Credit and Banking, C.28, S.4, (637-649)
- Seyyid, E. Fuad (1995). Müsevvedetü kitâbi'l-mevâ'iz, Müessesetü'l-furkan li't-türasi'l-İslami, Londra.
- Seyyid, E.F. (2003) "Makrizi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (c.XXVII, ss. 448-451). İstanbul: TDV İslam Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Sharon, M. (1984) Al-Maqrizi's Theory of History, Leiden: Brill.
- Shoshan, Boaz (1982) From silver to copper: Monetary changes in 15th century Egypt, Studia Islamica, No. 56 (1982), pp. 97-116 (20 pages)
<https://www.jstor.org/stable/1595391>
- Sıddık, A.M. Taha (2020) Et-Tedahhumu'l-İktisadi- El-Esbabu ve'l-Hululu Min Vecheti Nazari'l-İktisadi'l-İslami, Dördüncü İlmi Konferans Tebliği, Sultan Kâbus Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Umman.
- Siddiqi, M.N. (1982), Recent Works on History of Economic Thought in Islam: A survey, International Centre for Research in Islamic Economics King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia.
- Sunay, E. Babayiğit (2017). Schumpeter ve Ülgener'in İktisadi Krizlere Bakış Açılıarı, Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Suyuti, Celaleddin (2000) El Havi li'l-Fetava, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Baskı, 2000, Beyrut, Lübnan
- Şafi, M. Zeki (2000) En-Nukud ve'l-Bunuk, Daru'l-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut,

Lübnan.

Şahin, Hakan (2019), İktisadi ve Fikhi Yönleriyle Para Üretimi, Albaraka Yayınları,
1.Baskı. İstanbul, Türkiye.

Şahinoğlu, T., Özden, K., Başar, S., & Aksu, H. (2010). Türkiye'de Enflasyonun
Oluşumu: ARDL Yaklaşımı. Sosyoekonomi, 11(11), 31.

Şakir, Mahmud (2000). Et-tarihü'l-İslami, Cilt 7, Memlûk Dönemi, el-Mektebü'l-
İslami, 5.Baskı, Beyrut, Lübnan

Şami, M. Abdulaziz (2017). Nazratu's-Şer'iyeti'l-İslamiyyeti İla't-Tedahhumu'n-
Nakdi, Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, Sabahattin Zaim Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, İstanbul

Şerbâsî, Ahmed (1981). El-Mu'cemü'l-İktisaidi'l-İslami, Daru'l-Ceyl, 1981.

Tabakoğlu, Ahmet (2013). İslâm İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları, 3. Basım,
İstanbul,2013

Tekin, E. (2011) Türkiye Ekonomisi: Yapısal Dönüşümler ve Güncel Gelişmeler,
Nobel Yayınları

Tekin, Mustafa (2022). Parasal Gerçeği Görmek, Yetkin Düşünce Dergisi, 3 Aylık
Dergi, Yıl 4, Sayı 18, 2022, İstanbul.

Thohir, M. M. Bin. (2016). Pemikiran Imam Al-Ghazali Tentang Ekonomi Islam
dalam Kitab Ihya' Ulumuddin. Iqtishoduna, 5(2), 225–242.

Thomas,David&Mallett, Alex (2013) Al-Maqrîzi, Christian-Muslim Relations A
Bibliographical History, Volume 5 (1350-1500), Brill June 2013 Leiden-
Boston, pp. (378-395)

Tomar, Cengiz (2006). Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldun
Yaklaşımları, İslami Araştırmalar Dergisi, Sayı 16, 2006, S 1-26

Tomass, Mark (1996) Maqrizi's Book on Aiding the Nation by Investigating the
Depression 1403-06 Historian of Economics, Perspectives on the History of
Economic Thought, Ed: Laurence S. Moss, Selected papers from the History

- of Economics Society Conference, First published 1996 by Routledge, Ss (110-152), Londra
- Türe, Altan, (2002), Anadolu Antik Takıları, İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları.
- Türkmani, Adnan Halid (1988) Es-Siyasetu'n-Nakdiyyetü ve'l-Masrafiyyetu fi'l-İslam, Müessesetü'r-Risaleti, 1988, Beyrut, Lübnan.
- TDK (2022) <https://sozluk.gov.tr>
- Uslu, N.A. (2012). Para ve Finansal Sistem, Özdemir, B. ve Uslu, N.A. (Ed). Para ve Banka içinde (Ünite 1). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Utku, Nihal Şahin (2014), Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.19, S.2, s121-136
- Ülgener, Sabri, (2006), Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi, Derin Yayınları, 1.Baskı, İstanbul
- Wintere, M. (2004) Al-Maqrizi's History of the Fatimids: The Rise and Fall of an Empire Leiden: Brill.
- Vollmer, Uwe & Bebenroth Ralf, 2010). Policy Reactions to the Financial Crisis in Japan: Lessons from the 1990's, Discussion Paper Series RIEB, Kobe University, DP2010-16, May 7. Retrieved 15th October 2010 from <http://www.reuters.com/article/idUSN3017278720100730>
- Yay, G. G. (2001). Chicago Okulu, Milton Friedman ve Monetarizm. Liberal Düşünce (24), 196-207.
- Yıldız,Ö.Faruk (2019) Mahathir'in "Altına Endeksli Para Birimi" Planı Ekonomislerin Gündeminde,<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/mahathirin-altina-endeksli-para-birimi-plani-ekonomistlerin-gundeminde/1504313>
- Yiğit, İsmail (1991). Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Memlükler (648-923/1250-1517), VII, İstanbul.
- Yüksel, Cihan (2022) Maliye Politikası, Mersin, Üniversitesi, İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi, 23.12.2022

Zellum, Abdulkadim (2004) El-Emval fi Devleti'l-Hilafeti, Daru'l-Ümme, 2004,
Beyrut, Lübnan.

Zeno. (2005a) Umayyad Dirham Khaledy. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=17790>

Zeno. (2005b) Abbasid Mansur Dinar. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=18435>

Zeno. (2007) Umayyad Dirham. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=48653>

Zeno. (2009) Mamluk AR 1/2 dirham. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=73702>

Zeno. (2010a) Umayyad Dirham Kirman. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=82920>

Zeno. (2010b) Abbasid Saffah Dirham. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=79325>

Zeno. (2010c) Abbasid Madinat al-Salam Dirham. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=88208>

Zeno. (2010d) Ayyubid al Kâmil Dirham. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=85998>

Zeno. (2010e) Mamluk AR dirham. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=86883>

Zeno. (2020) Abbasid Saffah Dinar. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=251502>

Zeno. (2022) Ayyubid Nasiri Dinar. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=302002>

Zeno. (2023) Mamluk AE Fals. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=311055>

Zeno. (2024) Umayyad Gold Dinar. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=345528>

Zeno. (2025) Ayyubid Nasiri Dirham. Zeno. 16.05.2025 tarihinde
<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=351837>

Ziyade, M.M (1993). "Makrizi ve Çağdaşları", Tarih İncelemeleri Dergisi, c.8, sayı.
1, ss. 219-232, Haziran 1993.

Zoelick,Robert (2010) "[World Bank head calls for debate on](#) 8 Kasım 2010, The

ÖZGEÇMİŞ

Halil Çelik, lisans eğitimini Mısır El Ezher Üniversitesi İslam Hukuku bölümünde 1997 yılında tamamlamıştır. Ayrıca Eskişehir Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi bölümünden 2007 yılında lisans alanında mezun olmuştur. Yüksek Lisans eğitimini İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslam İktisadı ve Hukuku (Arapça) bölümünde 2020 yılında “İslam Bankalarında Mudarebe Finansmanının Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları” başlıklı teziyle tamamlamıştır. Doktora eğitimini İstanbul Sabahattin Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi İslam Ekonomisi ve Finansı bölümünde “Makrîzî’ye Göre İktisadi Krizler -Sebepler ve Çözüm Önerileri-” başlıklı teziyle 2025 yılında tamamlamıştır. Haziran 2015 yılından beri Anadolu Ajansı Orta Doğu Haberler Müdürlüğü’nde Müdür Yardımcısı olarak görev yapmaktadır. 2011-2015 yılları arasında Al Jazeera Türk televizyon kanalında muhabir olarak görev yapmıştır.